

TƏRCÜMƏ MƏRKƏZİNİN KİTABLARI

AZƏRBAYCANIN ENERJİ SİYASƏTİ QƏRB MƏTBUATINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
NAZİRLƏR KABİNETİ YANINDA
TƏRCÜMƏ MƏRKƏZİ
BAKİ – 2015

Tərcümə:

Cavid Ağayev, Şahin Ələsgərov

Redaktorlar:

Bəhlul Abbasov, Aqil Eyvazov

Nəşriyyat redaktoru: *Tamilla Rüstəмова*

Azərbaycanın enerji siyasəti Qərb mətbuatında

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzi. Bakı: 2015. – 288 səh.

“Azərbaycanın enerji siyasəti Qərb mətbuatında” adlı topluya son illərdə Qərb mətbuatında Azərbaycanın enerji siyasəti ilə bağlı dərc olunmuş məqalə və analitik yazılar daxil edilmişdir. Bu yazılarda Azərbaycanın neft və qaz strategiyasından, Xəzərin enerji resurslarının Avropa bazarlarına çatdırılmasında enerji kəmərlərinin rolundan bəhs edilir.

Kitab iqtisadçılar, siyasətçilər və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

İSBN 978-9952-503-06-7

© Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi,
Bakı–2015

Ön söz
və ya Azərbaycanın enerji siyasəti tarixinin ən
əhəmiyyətli hadisələri

Azərbaycanda neft hasilatının tarixi kökləri çox qədimlərə gedib çıxır. Ərəb mənbələrində (Əbu İshaq İstəxri (X-XI əsrlər), Əbul-Həsən əl-Məsudi (X əsr)) Abşeronun iqtisadi həyatının X əsrlərdən neftlə bağlı olduğu göstərilir, bu ərazinin “ağ” və “qara” nefti haqqında yazılı məlumatlar verilir. İtaliya səyyahı Marko Polo (XIII-XIV əsrlər) Bakı neftinin yaxın Şərqi ölkələrinə daşınması, alman diplomatı və səyyahı Adam Oleari (XVII əsr) Bakıdakı neft quyuları, türk səyyahı Övliya Çələbi (XVII əsr) neft mədənləri, bu məhsulun İrana, Orta Asiyaya, Türkiyəyə və Hindistana aparılması və əldə olunan illik gəlirlər haqqında müxtəlif mənbələrdə məlumat vermişlər. Balaxanıda neft quyularından birində 35 m. dərinlikdə aşkar edilmiş daş üzərindəki yazıda quyunun hələ 1594-cü ildə usta Allahyar Məmməd-nur oğlu tərəfindən qazılıb istifadəyə verildiyi göstərilir. Alman səyyahı, həkim və təbiətşünası Engelbert Kempfer İsveç səfirliyinin katibi qismində 1683-cü ildə Abşeron yarımadasında – Balaxanı, Binəqədi, Suraxanı yataqlarında olmuş, neftin bu yarımada-dan İrana, Orta Asiyaya və Şimali Qafqaza daşınmasından söhbət açmışdır.

Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafı bir neçə mərhələyə ayrılır ki, bunların da hər biri özünəməxsusluğu ilə seçilir.

I mərhələ: 1847-48-ci illərdə dünyada ilk dəfə Bibiheybət və Balaxanı yataqlarında mexaniki üsulla qazılmış quyulardan sənaye əhəmiyyətli neft alınır, bununla da

Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafı başlanır və 1920-ci ilə – sovet dövrünə qədər davam edir.

II mərhələ: 1920-ci ildə Azərbaycanda neft sənayesinin milliləşdirilməsindən sonra başlayır və 1949-cu ildə açıq dənizdə “Neft Daşları” yatağının kəşfi dövrünü əhatə edir. Dünyada sənaye üsulu ilə ilk neft “Neft Daşları”nda hasil edilmişdir.

III mərhələ: 1950-ci ildə “Neft Daşları” yatağının istismara verilməsi və Azərbaycanda dəniz neft sənayesinin inkişafı dövrü ilə başlanır və 1969-cu ilə kimi davam edir. Bu mərhələdə dənizdə geoloji-kəşfiyyat işləri genişlənir, bir sıra neft və qaz yataqları aşkar edilib istismara verilir, dəniz qazma işlərinin, hidrotexniki neft qurğularının texnika və texnologiyası vasitəsi ilə dənizdə neftçıxarmanın infrastrukturunu inkişaf etdirilir. Mühəndis və elmi-texniki tədbirlərin tətbiqi sayəsində yüksək əmək məhsuldarlığına, neftin hər bir tonunun maya dəyərinin aşağı düşməsinə nail olunur.

IV mərhələ: 1969-1991-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələ ölkədə neft və qaz sənayesinin yüksək dinamik inkişafına qədəm qoyması ilə səciyyələnir. 1970-ci ildə “Xəzərdənizneft” İstehsalat Birliyi (İB) yaranır və SSRİ Neft Sənayesi Nazirliyi Azərbaycan neftçilərinin dəniz şəraitində iş aparmaq təcrübəsini nəzərə alaraq, Xəzərin bütün sektorlarında (həmin ildən Xəzər sektorlara bölündü) geoloji-kəşfiyyat, qazma, işlənmə, istismar və digər işlərin aparılmasını məhz Azərbaycan neftçilərinə həvalə olunur. 80-ci illərdə üzən qazma qurğularının sayı 11-ə çatır. Bu qurğulardan istifadə nəticəsində indi Azərbaycanın neft ehtiyatlarının əsas hissəsini təşkil edən və dənizin 80-350 m dərinliyində olan zəngin neft yataqları kəşf olunur (“Günəşli”, “Çıraq”, “Azəri” və b.). Dünyada analoqu olmayan dərin dəniz özülləri zavodunun Bakıda inşa edilməsi üçün vəsait ayrılır (450 milyon ABŞ dolları).

V mərhələ: SSRİ-nin dağılması, Azərbaycanın müstəqillik dövrü “Yeni neft strategiyası”nın yaranması ilə səciyyələnir. “Əsrin müqaviləsi” 150 illik tarixi olan neft sənayemizin dönüş nöqtəsi və yenidən müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan Respublikasında neft strategiyasının həyata keçirilməsinin başlanğıcı hesab edilir. Bu beynəlxalq neft layihəsinin respublikanın dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanmasında və möhkəmləndirilməsində müstəsna rolu oldu. “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanda digər böyük layihələrin həyata keçirilməsi üçün zəmin yaratdı. Bu layihələrin gerçəkləşməsi ilə Azərbaycan dünyada özünə daha etibarlı siyasi və iqtisadi tərəfdaşlar və müttəfiqlər tapdı. Müqavilədən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatının digər sahələrinə də xarici investisiyaların sürətli axını başlandı. Qeyd edək ki, məhz bu mərhələdən etibarən, Azərbaycan xalqı öz sərvətlərinin tam sahibi olmuş, neftin kəşfiyyatı, hasilatı, emalı və xarici bazarlara çıxarılması ilə bağlı müstəqil qərarlar qəbul etməyə başlamışdır.

Xarici neft şirkətləri hələ 1989-cu ildən Azərbaycan neftinə maraq göstərməyə başlamış və onlarla müxtəlif formatlarda aparılan danışıqlar 1993-cü ilin yazında yekunlaşmışdır. Lakin hazırlanan bu müqavilə variantı Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində ölkədə siyasi, iqtisadi, hərbi sahələrdə hökm sürən total böhrandan çıxış yolları axtaran o vaxtkı ölkə rəhbərliyinin təyin etdiyi qeyri-peşəkarların naşı qərarlarını özündə əks etdirirdi. Azərbaycan xalqının milli mənafeyinə cavab verməyə də, o vaxt neft müqavilələrinin imzalanma tarixi də təyin edilmişdi – 21 iyun 1993-cü il. Lakin bu dövrdə ölkədə baş qaldırmış vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən çıxış yolu tapa bilməyən Azərbaycanın o zamankı rəhbərliyi istefaya getmək məcburiyyətində qaldı. Yenidən Azərbaycana rəhbərlik etməyə başlayan Heydər Əliyev ölkədəki vətəndaş qarşıdurmasının qarşısını aldı və keçən əsrin 90-cı illərinin

əvvəllərindən başlayaraq ölkədə bütün sahələr üzrə baş alıb gedən hərc-mərcliyə son qoydu. Yenicə qurulmaqda olan müstəqil ölkənin gələcəyi üçün, milli iqtisadiyyatın sürətli inkişafında neft amili böyük əhəmiyyətə malik idi. Artıq hazırlanmış müqavilənin ölkənin milli maraqlarına cavab vermədiyini başa düşən Heydər Əliyev bu müqavilədən imtina etmək haqqında qərar qəbul etdi və tərəflərin yenidən danışıqlar masası arxasında əyləşməsinə məsləhət gördü. Qeyd edilməlidir ki, bu qərar o vaxt həm ölkə daxilində, həm də xaricdə birmənalı qarşılanmadı, beynəlxalq mətbuatda Azərbaycan əleyhinə bir çox hədələyici bəyanatlar səsləndirildi. Bu, o dövr idi ki, erməni silahlı qüvvələri öz xarici havadarları ilə birlikdə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ və ona bitişik ərazilərində genişmiqyaslı müharibə aparır, dinc əhalini qətlə yetirir, yaşayış məntəqələrini viran qoymaqla, bir milyon azərbaycanlıyı öz ölkəsində qaçqın həyatı yaşamağa məhkum edirdi. Nəticədə Azərbaycanın BMT tərəfindən tanınan ərazilərinin beşdə biri işğal edilmiş və bu işğal faktı bu gün də qalmaqdadır.

Yeni müqavilənin texniki-iqtisadi şərtlərinin razılaşdırılması üzrə təkrar danışıqlar Bakı, İstanbul və Hyuston şəhərlərində bir ildən artıq müddətdə davam etdirildi və bu müqavilənin yeni variantı 1994-cü ilin sentyabrında imzalanmağa hazırlandı. Müqavilə Xəzərin Azərbaycan sektorundakı "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" (AÇG) yataqlarının sanballı xarici neft şirkətləri ilə birgə işlənməsini nəzərdə tuturdu. Ölkə iqtisadiyyatının təməlini qoyan bu müqavilə hal-hazırda uğurla həyata keçirilən Azərbaycanın neft strategiyası çərçivəsində imzalanan ilk mühüm sənəd idi. 20 sentyabr 1994-cü ildə Bakıda, "Gülüstan" sarayında imzalanmış bu müqavilə az qala iki əsrlik tarixi olan Azərbaycan neft sənayesinin dönüş nöqtəsi

idi və yenidən müstəqillik əldə etmiş respublikamızın neft strategiyasının həyata keçirilməsinin başlanğıcı hesab edilir. Beləliklə, ötən əsrin əvvəllərindən dünyada neft sənayesinin paytaxtı kimi tanınan Bakı yenidən enerji siyasətinin əsas mərkəzlərindən birinə çevrildi. "Əsrin müqaviləsi" adı ilə tarixə düşən bu beynəlxalq neft layihəsinin dövlətimizin müstəqilliyinin qorunub-saxlanması və möhkəmləndirilməsində müstəsna əhəmiyyəti oldu. Xəzərin Azərbaycan sektorundakı neftlə zəngin olan bu üç yatağının ("Azəri", "Çıraq", "Günəşli") birgə istismarı üçün hökumətimiz ABŞ, Rusiya, Böyük Britaniya, Norveç, Türkiyə və Səudiyyə Ərəbistanından on bir neft şirkəti ilə əməkdaşlığa başladı. Beləliklə, Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra məhz "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə, öz daxili və xarici siyasətini dünya birliyi ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq əsasında beynəlxalq inteqrasiya proseslərində müstəqil dövlət kimi iştirak edərək həyata keçirmək iqtidarında olduğunu təsdiqlədi.

Müstəqilliyin ilk illərində bazar iqtisadiyyatına keçid prosesinin uğurla davam etdirilməsi ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb olunmasından çox asılı idi. Buna görə də, "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində nəzərdə tutulan iş planını sürətlə və vaxtında icra etmək üçün neft şirkətlərinin fəaliyyətini tənzimləyəcək vahid qurumun yaradılması zərurəti gündəmə gəlmişdi. "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində əməkdaşlığın koordinasiyası məqsədilə Azərbaycan Prezidentinin 2 dekabr 1994-cü il tarixli xüsusi fərmanı ilə ABƏŞ (Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti) adlanan konsorsium yaradıldı.

30 il müddətinə imzalanan "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində görülməli işlər aşağıdakı kimi planlaşdırılmışdı: **hazırlıq mərhələsi** (1994-2001), **1-ci tammiqyaslı işlənmə fazası** (2001-2002), **2-ci** (2002-2004) **və 3-cü tammiqyaslı**

işlənmə fazası (2004-cü ildən müqavilənin sonunadək). Hazırlıq mərhələsi 1994-cü ilin sentyabrından 2001-ci ilin sentyabrına qədər yeddiillik müddəti əhatə edib. Bu müddət ərzində müqavilə çərçivəsində Bakı-Novorossiysk neft kəməri bərpa edilmiş, "Bakı-Supsa" neft kəməri çəkilmiş, neftin hasilatı üçün ən müasir tələblərə cavab verən infrastruktur yaradılmışdır.

"Bakı-Novorossiysk" neft kəməri

"Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasından sonra ilkin nefti dünya bazarlarına çatdıracaq əlverişli neft boru kəmərinin çəkilməsi məsələsi gündəmə gəldi. Keçən əsrin 90-cı illərində ilkin Azərbaycan neftinin Rusiya ərazisi ilə Qara dəniz sahilində yerləşən Novorossiysk limanına, oradan da bərə vasitəsilə daha uzaq məntəqələrə daşınması real görünürdü. Belə ki, hələ keçmiş SSRİ dövründə "Novorossiysk-Bakı" boru kəməri fəaliyyət göstərirdi. Bu kəmərsə Rusiya xam neftinin Bakının neftayırma zavodlarında emal etmək məqsədilə inşa edilmişdi və SSRİ dağılandan sonra istifadəsiz qalmışdı. Boru kəmərinin bərpa edilərək neftin əks istiqamətdə ötürülməsi üçün 1995-ci il, oktyabrın 9-da qərar qəbul edilmiş, Azərbaycan və Rusiya hökumətləri arasında danışıqlar başlanmışdı. Razılıq əldə edilmiş və ilkin Azərbaycan neftinin "Bakı-Novorossiysk" boru kəməri vasitəsilə nəqlinə dair müqavilə 18 yanvar 1996-cı ildə Moskvada Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev və Rusiya Federasiyasının Baş naziri Viktor Çernomırdin tərəfindən imzalanmışdır. 16 fevral 1996-cı ildə isə Bakıda neft boru kəmərinin inşası və fəaliyyətə başlaması üçün lazım olan texniki-iqtisadi öhdəlikləri özündə əks etdirən sənədlər imzalanmışdır. Bu sənədlər neftin nəql edilməsinə yardım haqqında müqavilə, habelə Azərbaycanda çıxarılacaq ilkin neftin Rusiya ərazisi ilə nəqli haqqında sazişdən ibarət idi. Neftin Novorossiysk limanına çatdırılmasına dair vəzifələrin

yerinə yetirilməsi və tərəflərin öz üzərlərinə götürdükləri hüquqi, kommersiya, maliyyə öhdəlikləri məsələləri də bu sənəddə əksini tapmışdı.

“Bakı-Novorossiysk” neft boru kəməri 1997-ci ilin noyabrından Azərbaycan neftini Rusiya ərazisi ilə xarici bazara çıxarmağa başlamışdı. “Şimal marşrutu” kimi tanınan, illik ötürmə qabiliyyəti 17 milyon ton, uzunluğu 1411 km olan bu neft kəmərinin çəkilməsinə o vaxt 600 milyon ABŞ dolları məbləğində sərmayə qoyulmuşdu.

Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılmasında alternativ boru kəməri kimi çıxış edən “Bakı-Novorossiysk” kəməri vasitəsilə hər il bir neçə milyon ton xam neft nəql edilir. Belə ki, 2005-ci ildə 4,1 milyon, 2006-cı ildə 4,6 milyon, 2007-ci ildə 2,1 milyon, 2013-cü ildə 1,75 milyon ton Azərbaycan nefti bu boru kəməri vasitəsilə dünya bazarlarına çatdırılmışdır. Getdikcə istifadəsi az əhəmiyyətli görünən bu marşrutla, 2014-cü ilin oktyabr ayının yekunlarına əsasən, 0,8 milyon ton xam neft ixrac edilmişdir.

“Bakı-Supsa” neft kəməri

Azərbaycanın yeni neft strategiyasının tərkib hissələrindən biri də neft marşrutlarının alternativliyinə nail olmaq idi. Neft marşrutlarının alternativliyi Azərbaycanın hər hansı bir konkret dövlətdən iqtisadi asılılığına son qoymalı, ölkənin seçim imkanlarını şaxələndirməyə yönəldilərək, xalqın milli mənafeyinə cavab verməli idi. Bu məqsədlə də, “Əsrin müqaviləsi”nin icrası üçün bir neçə marşrutda neft boru kəmərinin inşası və istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulurdu. Bu marşrutlardan biri də “Bakı-Supsa” neft kəməri idi. “Bakı-Supsa” neft kəməri haqqında müqavilə 1996-cı ilin martın 6-sında Tiflisdə imzalanmışdı. 565 milyon ABŞ dolları dəyərində olan bu kəmərin uzunluğu 830 km, illik ötürmə qabiliyyəti 5,1 milyon ton, gündəlik ötürmə gücü 115 min bareldir. Boru

kəmərinin tam gücü ilə işləməsini təmin etmək məqsədilə Supsada hər birinin tutumu 250 min barel olan 4 terminal da tikilib istifadəyə verilmişdir. Bakı-Supsa neft kəməri ilə ilkin Azərbaycan nefti 1999-cu il aprelin 17-də ixrac olunmağa başlamışdır. Bu marşrutun ən böyük üstünlüyü Azərbaycan neftinin təmiz halda "Azəri light" markası ilə dünya bazarına çıxarılmasıdır. Bununla yanaşı, kəmərin digər üstünlüyü neftin Supsaya, Novorossiyskə nisbətən daha ucuz qiymətə nəql olunmasıdır. Belə ki, bir ton neftin Novorossiyskə nəqli 15,67, Supsaya nəqli isə 13,14 ABŞ dollarına başa gəlir. 2013-cü ildə bu kəmərlə 4 milyon ton xam neft dünya bazarlarına çıxarılmışdır. 2014-cü ilin oktyabr ayının yekunlarına əsasən, bu kəmərlə 3,6 milyon ton xam neft ixrac edilmişdir.

Şərqi-Qərb enerji dəhlizinin fəaliyyətə başlamasında ilk real addım kimi tarixə düşən "Bakı-Supsa" neft kəməri Azərbaycan və Gürcüstan hökumətlərinin enerji layihələri üzrə əməkdaşlığının əsasını qoydu. Bu, 2006-cı ilin mayından istifadəyə verilən "Bakı-Tiflis-Ceyhan" əsas ixrac neft və həmin ilin dekabrında istifadəyə verilən "Bakı-Tiflis-Ərzurum" qaz kəmərlərinin də inşasına yol açdı. "Bakı-Supsa" neft kəmərinin təhlükəsiz və rentabelli olması xarici investordlarda bu beynəlxalq layihələrin maneəsiz fəaliyyət göstərəcəyinə inam yaradı. Bütün bu əzəmətli layihələrin həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikasının o vaxtkı Prezidenti cənab Heydər Əliyevin əvəzsiz tarixi xidmətləri olmuşdur.

"Bakı-Tiflis-Ceyhan" Əsas İxrac Boru Kəməri

"Azəri-Çıraq-Günəşli" (AÇG) yataqlarının tammiqyaslı işlənməsinin üçüncü mərhələsinə 2004-cü ilin sentyabrında, müqavilənin imzalanmasının 10 illiyinə həsr edilən tədbirdə start verildi. Bu mərhələ 2004-cü ildən başlayaraq

müqavilənin sonuna qədər olan müddəti əhatə edəcək. Tammiqyaslı işlənmənin üçüncü mərhələsində müqaviləyə aid olan ikinci böyük yataqdan – “Azəri” yatağının mərkəzi və qərb hissəsindən, 2005-ci ilin avqustundan başlayaraq, böyük miqdarda neft hasil olunmağa başladı. “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində həyata keçirilən və yataqların tammiqyaslı işlənməsinin üçüncü mərhələsində isə (“Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli”) hasil edilən nefti dünya bazarlarına ixrac etmək üçün nəzərdə tutulan əsas ixrac boru kəməri – “BTC” 2006-cı ilin mayında istifadəyə verildi. “Bakı-Tiflis-Ceyhan” marşrutu ilə keçən, ildə 50-60 milyon ton xam neftin Aralıq dənizi sahilində yerləşən Türkiyənin Ceyhan limanına çatdırılması üçün bu layihəyə 4,9 milyard ABŞ dolları həcmində investisiya qoyulmuşdur. Qeyd edilməlidir ki, BTC kəmərinin istifadəyə verilməsi, SSRİ dağıldıqdan sonra bu regionda həyata keçirilən ən böyük layihədir və XXI əsrdə daha da güclənən beynəlxalq inteqrasiya meyillərinə, “sivilizasiyaların dialoqu” ideyasına əsaslı dəstəkdir. Kəmərlər, həm də Avropa Birliyi tərəfindən dəstəklənən TRASEKA layihəsinin – Böyük İpək Yolunun bərpası ideyasının sürətlənməsinə də əsaslı töhfə kimi səciyyələndirilir. BTC layihəsi qapalı Xəzər dənizi ilə Aralıq dənizi arasında ilk birbaşa boru kəməri əlaqəsi yaratmaqla, regiona iqtisadi faydalar gətirdi və Türkiyənin həssas coğrafi boğazlarından (Bosfor və Dardanel) neft daşıyan dəniz nəqliyyat vasitələrinin işini yüngülləşdirdi. BTC haqqında sazişə əsasən AZBTC-nin payı 25%-dir və müəyyən müddətdən sonra Azərbaycan hökumətinin mülkiyyəti olacaqdır.

BTC boru kəmərinin marşrutu 29 oktyabr 1998-ci ildə Türkiyə Böyük Millət Məclisinin (Türkiyə Cümhuriyyətinin parlamenti) binasında imzalanmış Ankara bəyannaməsində müəyyənləşdirilmişdir. Azərbaycanın dövlət başçısı Heydər

Əliyevin təşəbbüsü ilə hazırlanan bəyannaməni Türkiyə dövləti adından prezident Süleyman Dəmirəl və Baş nazir Məsud Yılmaz, Azərbaycan dövləti adından prezident Heydər Əliyev, Gürcüstan dövləti adından prezident Eduard Şevardnadze, Qazaxıstan dövləti adından prezident Nursultan Nazarbayev, Özbəkistan dövləti adından prezident İslam Kərimov, ABŞ dövləti adından energetika naziri Bill Riçardson imzalamışlar. Bu bəyannamənin imzalanması ilə, Xəzər hövzəsindəki neft və qaz ehtiyatlarının Trans-xəzər və Trans-qafqaz neft və qaz kəmərləri sistemlərini əhatə edən, Şərq-Qərb enerji dəhlizi ilə daşınmasını nəzərdə tutan layihələr sisteminin əsas vəsiləsi kimi BTC neft kəməri marşrutunun seçildiyi bütün dünyaya elan olunub. Bəyannamənin imzalanması Türkiyə Respublikasının yaradılmasının 75-ci ildönümünə təsadüf edib. Təqribən bir il sonra BTC əsas ixrac boru kəmərinin tikintisinə başlamaq məqsədilə, 18 oktyabr 1999-cu ildə "Bakı-Tiflis-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri layihəsinin həyata keçirilməsinə dair İstanbul Bəyannaməsi" və 18 noyabr 1999-cu ildə İstanbulda "Xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Cümhuriyyətinin əraziləri ilə "Bakı-Tiflis-Ceyhan" Əsas İxrac Boru Kəməri vasitəsi ilə nəql edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Cümhuriyyəti arasında saziş" imzalanmışdır. BTC-nin inşa məsələlərini əhatə edən digər sənədlər 17 oktyabr 2000-ci ildə Bakıda, 12 mart 2001-ci ildə Ankarada imzalandıqdan və tranzit ölkələrin parlamentində ratifikasiya edildikdən sonra, işin icrasına başlanmışdır.

"Bakı-Tiflis-Ceyhan" Əsas İxrac Boru Kəmərinin (ƏİBK) ümumi dəyəri 4 milyard ABŞ dolları təşkil edir. Uzunluğu 1769 km, məhsuldarlığı ildə 50 milyon tondur. Kəmərlər üç dövlətin – Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin ərazisindən

keçir. Layihə üzrə işlərin yerinə yetirilməsinə 10 min nəfərə yaxın işçi qüvvəsi cəlb olunub. 25 may 2005-ci ildə kəməre vurulmuş ilk neft 28 may 2006-cı ildə Ceyhan limanına çatmışdır. Hər iki hadisə layihəyə cəlb olunmuş dövlət başçılarının iştirakı ilə beynəlxalq səviyyədə təntənəli surətdə qeyd olunmuşdur. BTC açıq dənizlərə çıxışı asanlaşdırmışdır. Belə ki, Orta Asiyanın neft hasil edən dövlətləri üçün bu kəmərlər Rusiya ərazisindən keçməklə Qara dənizə çıxan neft kəmərlərinə alternativ marşrut yaratmışdır. Həm regionun neft istehsalçı-dövlətləri, həm də Avropanın neft istehlakçı-dövlətləri üçün BTC-nin əhəmiyyəti ildən-ildə artmaqdadır.

“Bakı-Tiflis-Ceyhan” neft ixrac boru kəməri şirkəti (BTC Co., əməliyyatçısı BP-dir), 13 sentyabr 2010-cu ildə bir milyard barel Xəzər neftini tam təhlükəsiz şəkildə dünya bazarlarına ixrac etmişdir. Bir milyardıncı barel Ceyhan terminalından 1275-ci tanker olan “Nippon Princess”-ə yüklənərək, Rotterdama yola salınmışdır. BTC-nin gündəlik ötürmə gücü hazırda 1,2 milyon bareldir. BTC boru kəməri ilə dünya bazarlarına nəql edilən xam neft, əsasən, Azəri-Çıraq-Günəşli (AÇG) və Şahdəniz yataqlarından gəlir. 2010-cu ilin iyul ayında yeni nəql sazişi imzalandıqdan sonra, BTC vasitəsilə Türkmənistan nefti də nəql olunur. BTC-nin, həmçinin, Qazaxıstandakı Tengiz yatağından neft həcmələrini daşımaq haqqında da sazişləri var. Bu günədək kəmərlər vasitəsilə ən yüksək gündəlik ixrac göstəricisi 2010-cu il iyul ayının 21-də olmuşdur – 1,06 milyon barel. Qeyd edək ki, 2006-cı ilin ortalarına qədər Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına ixracı üçün hər ikisinin ayrı-ayrılıqda ötürmə qabiliyyəti ildə 5-7 milyon ton olan “Bakı-Novorossiysk” və “Bakı-Supsa” neft boru kəmərlərindən istifadə olunmuşdur. BTC kəməri vasitəsi ilə istifadəyə verildiyi vaxtdan 2006-cı ildə 8,7, 2007-ci ildə 27,5, 2010-cu

ildə 35,2, 2014-cü ilin ilk on ayı ərzində isə 23,1 milyon ton xam neft dünya bazarlarına ixrac edilmişdir.

BTC Konsorsiumunun səhmdarları: BP (30,1%); AzBTC (25.00%); Chevron (8,90%); Statoil (8,71%); TPAO (6,53%); ENİ (5.00%); Total (5.00%), İtoçu (3,40%); İNPEKS (2,50%), KonokoPhillips (2,50%) və Hess (2,36%) şirkətləridir.

Sonda onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, dünya mətbuatında “Üç dəniz əfsanəsi” kimi adlandırılmış BTC əsas ixrac boru kəmərinin tikilib istifadəyə veriləcəyinə çoxları şübhə ilə yanaşırdı. Lakin fakt faktlığında qalır və Azərbaycan öz karbohidrogen ehtiyatlarının adıçəkilən marşrutla dünya bazarlarına ixracını uğurla davam etdirir.

“Əsrin müqaviləsi”nin texniki-iqtisadi göstəriciləri

Bu yatağın əməliyyatçısı Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin (ABƏŞ) adından çıxış edən BP şirkətidir. HPBS-in ratifikasiyasından sonra 1995-ci ilin fevral ayında yaradılmış ABƏŞ əvvəlcə altı xarici ölkəni (Böyük Britaniya, ABŞ, Rusiya, Norveç, Türkiyə və Səudiyyə Ərəbistanı) təmsil edən 11 tərəfdaş şirkətdən (BP, Amoko, Unokal, LUKoil, Statoil, Exxon, TPAO, Pennzoil, MakDermott, Ramko, Delta Nimir) ibarət idi. İndi onların sayı doqquza enmişdir və səhmdarların hazırkı iştirak payları aşağıdakı kimidir: BP (35.7828%), SOCAR (11.6461%), Chevron (11.2729%), INPEX (10.9644%), Statoil (8.5633%), ExxonMobil (8.0006%), TPAO (6.7500%), ITOCHU (4.2986 %), ONGC (2.7213%). 20 il ərzində layihə çərçivəsində xərclərin miqdarı (2014-cü ilin birincisi sonunadək) 29 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir.

İllər üzrə (1995-ci ildən, 2014-cü ilədək) neft hasilatı aşağıdakı rəqəmlərlə xarakterizə edilir:

İllər	mln ton
1995	9, 2
2000	14, 0
2001	14, 9
2002	15, 3
2003	15, 4
2004	15, 5
2005	22, 2
2006	32, 2
2007	41, 7
2008	50, 0
2009	50.80
2010	51.03
2011	45,6
2012	43,4
2013	43,5
2014, <u>proqnoz</u>	41,2

“Şahdəniz” qaz-kondensat yatağı və Cənubi Qafqaz Boru Kəməri

“Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra Azərbaycana aid neft və qaz yataqlarının xarici şirkətlərlə birgə işlənməsini nəzərdə tutan bir çox sazişlər bağlanmışdır. Bunlar arasında öz əhəmiyyətinə görə xüsusilə seçilən, 4 iyun 1996-cı ildə

Bakıda "Gülüstan" sarayında imzalanmış Xəzərin Azərbaycan sektorundakı "Şahdəniz" yatağının birgə işlənməsinə dair müqavilədir.

Bakıdan 60 km cənubda yerləşən "Şahdəniz" strukturu 1954-cü ildə Azərbaycan geoloqları tərəfindən kəşf edilmişdir. Struktur Xəzər dənizində 12 km eni və 30 km uzunluğu olan zolağı əhatə edir. Strukturun şimalında suyun dərinliyi 50, cənubunda isə 500 metrə çatır. "Şahdəniz" qaz kondensatı yatağı Xəzərin Azərbaycana aid hissəsində yerləşən ən böyük qaz yatağıdır. Müqavilə imzalanan zaman yataqda 400 milyard kubmetr qaz, 200 milyon ton qaz-kondensat və 100 milyon ton neft hasil edilməsi proqnozlaşdırılırdı. Lakin 2007-ci ilin axırlarında son kəşfiyyat-axtarış işlərinin nəticələri elan edildi və yataqdakı qaz ehtiyatının həcmnin 1 trilyon kubmetrdən artıq olduğu aşkarlandı. "Şahdəniz" yatağının birgə işlənməsi barədə danışıqlara 1992-ci ildə başlansa da, yatağın istismarına dair saziş dörd il sonra imzalandı və həmin ilin 17 oktyabrında Azərbaycan parlamenti tərəfindən bəyənilərək ratifikasiya edildi.

"Şahdəniz" strukturunun birgə işlənməsini nəzərdə tutan müqavilədə iştirak edən şirkətlər və onların payları aşağıdakı kimidir: BP (Böyük Britaniya) – 25,5%, Statoil (Norveç) – 25,5%, ARDNŞ (Azərbaycan) – 10%, OİEK (İran) – 10%, Totalfinaelf (Fransa) – 10%, Rusiyanın LUKoil və İtaliyanın ACIP neft şirkətlərinin müştərək yaratdıqları LukAcip – 10%, "TPAO" (Türkiyə) – 9%.

12 iyul 1999-cu ildə "Şahdəniz" yatağı üzrə üç il ərzində görülən ilkin işlərin təqdimat mərasimi oldu. İlkin nəticələrin təhlili göstərdi ki, genişmiqyaslı hasilat prosesi zamanı yataqdan ildə 16-20 milyard kubmetr qaz çıxarılacaq. Bu isə həmin qazın satışı üçün xarici bazarların axtarılması və qaz boru kəməri marşrutunun seçilməsi məsələsini gündəmə gətirdi. Müzakirə və təhlillər nəticəsində Türkiyə Cümhuriyyəti və Gürcüstan bu baxımdan əlverişli hesab

edildi və həmin ölkələrin rəsmiləri ilə danışıqlara başlandı, qazın nəqlini təşkil edəcək "Bakı-Tiflis-Ərzurum" marşrutunun çəkilməsi üçün razılıq əldə olundu.

12 mart 2001-ci ildə bu razılıq gerçəkləşdi və "Şahdəniz" qazının çox hissəsinin Türkiyə Cümhuriyyətinə satılması haqqında Ankarada həm hökumətlərarası anlaşma, həm də alqı-satqı üzrə anlaşma imzalandı. Həmin ilin 29 sentyabrında isə Bakıda "Cənubi Qafqaz Boru Kəməri Sistemi vasitəsilə təbii qazın Azərbaycan Respublikası və Gürcüstan Respublikası ərazilərində və onların hüduudlarından kənarında tranziti, nəqli və satışı haqqında" Azərbaycan Respublikası ilə Gürcüstan Respublikası arasında saziş imzalandı. "Şahdəniz" yatağının adları yuxarıda qeyd edilən tərəfdaş şirkətləri həm də əldə ediləcək təbii qazın dünyə bazarına çatdırılmasını təmin etməli olan "Bakı-Tiflis-Ərzurum" qaz kəmərinin tikintisini də öz öhdələrinə götürdülər.

16 oktyabr 2004-cü ildə BTC neft kəmərinin Azərbaycan və Gürcüstan hissələrinin birləşdirildiyi gündən "Bakı-Tiflis-Ərzurum" qaz kəmərinin də tikintisinə start verildi. Kəmərin layihə dəyəri, ilkin hesablamalara görə, 900 milyon ABŞ dolları müəyyənləşdirilmişdir. Kəmərin çəkilməsində istifadə olunan 700 km. uzunluqda polad boruları Yaponiyanın "Sumitomo" şirkəti təqdim etmişdir. 2006-cı ilin sonlarında adıçəkilən qaz kəməri istifadəyə verildi. Beləliklə, Azərbaycanın sənaye tarixində bir ilkə imza atıldı – Respublika təbii qaz idxal edən ölkədən onu ixrac edən ölkəyə çevrilərək, öz iqtisadi imkanlarının genişləndirilməsi nəticəsində dünyə iqtisadiyyatına qarşılıqlı maraqlar əsasında inteqrasiyasını daha da gücləndirdi. 11 noyabr 2010-cu ildə BP şirkəti, ARDNŞ və "Şahdəniz" tərəfdaşları yataq üzrə hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişin 2031-ci ildən 2036-cı ilə qədər uzadılmasına dair saziş imzaladılar. 2012-ci ildə Azərbaycan və Türkiyə hökumətləri yeni "Trans-Anadolu Boru Kəmərinin

("TANAP")" inşasına dair hökumətlərarası saziş imzaladılar və "Şahdəniz Mərhələ 1" çərçivəsində rekord hasilat tempinə nail oldular. Ümumiyyətlə isə, "Şahdəniz" də hasilat başlandıqandan 2014-cü ilin üçüncü rübünün sonunadək 55,2 milyard kubmetr qaz və 14,2 milyon ton neft kondensatı hasil edilmişdir.

"TANAP" – "Şahdəniz" qazını Türkiyə ərazisi boyunca nəql edəcək, "Trans-Adriatik Boru Kəməri ("TAP")" həmin boru ilə ötürülən qazı Yunanıstan və Albaniya ərazisindən keçməklə, İtaliyaya nəql edəcək. Bu layihələr "Bakı-Tiflis-Ərzurum" qaz kəməri ilə birlikdə Cənub Qaz Dəhlizi kimi tanınır. Bu layihə Azərbaycanın iştirak etdiyi və təşəbbüsçüsü olduğu dünya neft-qaz sənayesində indiyədək olan ən əhəmiyyətli və ən iddialı layihələrdən biridir. Yeddi hökuməti və 11 şirkəti özündə birləşdirən bu layihənin reallaşacağına inam böyükdür. Cənub Qaz Dəhlizi ilk dəfə olaraq Xəzər regionundakı qaz ehtiyatlarını Avropa bazarlarına çatdırmaqla bütün regionun enerji xəritəsini dəyişmək gücündədir.

"Xəzərneftqaz" beynəlxalq sərgi-konfransı

Azərbaycanın neft-qaz sənayesinin nailiyyətləri, imkanları və perspektivlərinin dünya miqyasında təbliği və bu sahədə əməkdaşlıq imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə, Bakıda 1994-cü ildən başlayaraq hər il "Xəzərneftqaz" beynəlxalq sərgi-konfransı keçirilir. İlk dəfə 24 may 1994-cü ildə keçirilən beynəlxalq sərgi-konfrans hər il təşkil olunur. Sərgi-konfransların Azərbaycan neft strategiyasının həyata keçirilməsində böyük rolu olmuşdur. İlk belə sərgi-konfransın Bakıda keçirilməsinin təşəbbüskarları Böyük Britaniyanın "Spearhead Exhibitions LTD" şirkəti və Azərbaycan Sənaye-Ticarət Palatası olmuşdur. İlk sərgi-konfransda dünyanın iyirmi ölkəsindən neft və qaz sahəsində ixtisaslaşan 180-ə qədər şirkət iştirak etmişdir. Xəzər

regionunun neft-qaz potensialının dünyanın işgüzar dairələrinin diqqətinə çatdırılmasında, neft və qazın hasilatı, istehsalı, daşınması və ən yeni texnologiyaların tətbiqi üzrə ixtisaslaşmış şirkətlərin bir-biri ilə yeni işgüzar əlaqələrinin yaradılmasında əvəzsiz xidməti olan "Xəzərneftqaz" sərgi-konfransı hər il Bakıda müvəffəqiyyətlə keçirilməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu

Neft strategiyasının növbəti mərhələsində ölkənin neft yataqlarının xarici şirkətlərlə birgə işlənməsindən əldə edilən gəlirlərin toplanaraq səmərəli idarə edilməsi, həmin vəsaitlərin öncül sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan əhəmiyyətli layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsi nəzərdə tutulurdu. Bu məqsədlə, 1999-cu ilin sonunda Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu (ARDNF) təsis edildi. Qurumun məqsədi neft sərvətlərinin nəsillər arasında bərabər bölgüsünə, onların səmərəli və məqsədyönlü şəkildə idarə edilməsinə nail olmaq idi. Ötən müddət ərzində ARDNF bir təsisat kimi formalaşaraq ölkə daxilində və eləcə də beynəlxalq səviyyədə tanınmış, vəsaitlərin idarə edilməsi, şəffaflığın təmin edilməsi baxımından digər dövlətlərlə öz təcrübəsini bölüşməyə qadir olan bir quruma çevrilmişdir. Xüsusi idarəetmə strukturuna malik olan bu qurum hüquqi şəxs qismində, gəlir və xərclərinin istiqamətini, əsasən, müstəqil müəyyən edir. Onun vəsaitləri dövlət hakimiyyəti orqanlarına, dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarına borc verilməsi, eləcə də hər hansı bir subyektin öhdəliklərinin təminatı qismində istifadə oluna bilməz.

ARDNF-nun 1 oktyabr 2014-cü il tarixinə olan son məlumatlarına görə, sərəncamında olan aktivləri 37 milyard 305,3 milyon ABŞ dolları təşkil edir. Bu günə qədər fondun vəsaitlərindən aşağıdakı prioritet sahələrin maliyyələşdirilməsində istifadə edilmişdir: "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru

kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi – 297,9 milyon manat; qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və məskunlaşdırılması problemlərinin həlli – 1 milyard 711,9 mln. manat; Bakı şəhərinin içməli su ilə təminatının yaxşılaşdırılması – 779,6 mln manat; Samur-Abşeron kanalının rekonstruksiya edilməsi – 1 094,3 mln. manat; dövlət büdcəsinə transferlər – 53 834,7 mln. manat; Dövlət İnvestisiya Şirkətinin nizamnamə kapitalının maliyyələşdirilməsi – 90,0 mln. manat, “Bakı-Tiflis-Qars yeni dəmir yolu” layihəsi – 414,6 mln. manat, “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramının” maliyyələşdirilməsi – 105,8 mln. manat; “Əsrin müqaviləsi” üzrə layihədə ARDNŞ-nin iştirak payının maliyyələşdirilməsi – 87,6 mln. manat, yeni neft emalı kompleksinin tikintisi – 596,1 mln. manat, “Cənub Qaz Dəhlizi” QSC-nin nizamnamə kapitalında dövlətin iştirak payının maliyyələşdirilməsi – 40,0 mln manat.

Azərbaycanın regional mövqeyinin getdikcə artmasının bir mühüm səbəbi də ölkənin malik olduğu zəngin təbii qaz potensialıdır. Məlum olduğu kimi, Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Şahdəniz” qaz-kondensat yatağının işlənməyə daxil edilməsi ilə ölkəmizdə böyük qaz hasilatının əsası qoyuldu. 2006-cı ilin sonlarında “Şahdəniz” yatağının birinci işlənmə mərhələsi çərçivəsində hasilatın başladığı andan indiyədək yataqdan 35 milyard kubmetrə yaxın təbii qaz və 8 milyon tondan çox kondensat çıxarılmışdır. Artıq beş ilə yaxındır ki, Azərbaycan Gürcüstan, Türkiyə, Yunanıstan və digər Şərqi Avropa ölkələrinə qaz ixrac edir. Hazırda “Şahdəniz” yatağının ikinci mərhələsi üzrə hasilata başlamaq istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilir. Məlum olduğu kimi, bu mərhələ çərçivəsində il ərzində 16 milyard kubmetr “mavi yanacaqın” hasilatı nəzərdə tutulur.

Xatırladaq ki, bu, hazırda dünya və Avropa ölkələrinin təbii qaza getdikcə artmaqda olan tələbatının ödənilməsində mühüm amil rolunu oynayır. Məhz buna görədir ki, indiyədək "Şahdəniz" qazının alınması ilə bağlı Azərbaycana 20-dək xarici şirkət müraciət etmişdir. Son zamanlar Azərbaycanda yeni qaz yataqlarının kəşfi isə ölkəmizin təbii qazla zəngin bir ölkə olduğunu bir daha təsdiq edir. İndi Azərbaycanın təsdiq olunmuş qaz ehtiyatları 2,6 trilyon kubmetr səviyyəsindədir. Bu isə hazırda dünya miqyasında olduqca yüksək rəqəmdir və ölkəmizin zəngin potensialını əks etdirir. "Şahdəniz" yatağının ikinci mərhələsi, eləcə də "Ümid" və "Abşeron" yataqlarından hasil olunacaq qaz ehtiyatları Azərbaycanın gələcək iqtisadi inkişafının təminatı olmaqla, ölkəmizin ixrac imkanlarının daha da artmasına səbəb olacaqdır.

Qeyd edilməlidir ki, yuxarıda sadalanan və əhəmiyyətinə görə həm global, həm də regional məzmun daşıyan neft-qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı, hasilatı və dünya bazarlarına çıxarılmasını özündə birləşdirən Azərbaycanın enerji siyasətinə həsr olunan məqalələr ABŞ, Rusiya, Türkiyə, Böyük Britaniya kimi iri və nüfuzlu dövlətlərin kütləvi informasiya vasitələrində yer almışdır. Həmin məqalələrlə tanış olduqda, Azərbaycanın regionda və dünyada enerji siyasətinin təsir dairəsini ölçmək, bu siyasətə yönələn fikir və mülahizələrin heç də birmənalı olmadığı qənaətinə gəlməmək mümkün deyil. Bu fikrin, eləcə də təhlil və geopolitik perspektivlərə söykənən məqalələrlə tanışlığın jurnalistlər, neft-qaz siyasəti üzrə mütəxəssislər, ekspertlər, tədqiqatçılar, tələbələr və ümumiyyətlə, geniş oxucu kütləsi üçün maraqlı olacağını düşünürük.

I FƏSİL

Azərbaycanın neft strategiyası: geosiyasi və iqtisadi rakurslar

Amerika Birləşmiş Ştatlarının Xəzər dənizi və "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəməri ilə bağlı siyasəti¹

Qısa icmal

Vaşinqton xarici siyasətdə qarşıya qoyduğu digər məqsədlərlə müqayisədə energetika məsələlərini arxa plana keçirmək və yalnız böhran vəziyyətindən çıxdıqdan dərhal sonra bu sahədə təşəbbüslər göstərmək kimi ənənəvi siyasətindən artıq imtina etmişdir. Əslində, rəsmi Vaşinqton, istər Birləşmiş Ştatların iqtisadiyyatında, istərsə də dünya iqtisadiyyatının inkişafında yüksəlişə dəstək vermək məqsədilə, xarici mənbələr hesabına daha çox neft təminatına əhəmiyyət verir. Bu bölmədə, ABŞ-ın 90-cı illərdən sonra enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı təsəvvürlərinin dəyişməsindən geniş söhbət açılır. Burada, təkcə Birləşmiş Ştatların deyil, eyni zamanda onun başlıca biznes tərəfdaşları olan ölkələrin bazarlarına enerji axınını təmin etmək üçün rəsmi Vaşinqtonun prioritet məsələ kimi güc nümayiş etdirməyə üstünlük verdiyi də qeyd edilir. Bu mənada, Türkiyənin artan geosiyasi əhəmiyyəti və "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəməri qeyd olunan bölmənin əsas müzakirə mövzusu sayılır.

¹ <http://sam.gov.tr/american-policies-towards-the-caspian-sea-and-the-baku-tbilisi-ceyhan-pipeline/> by Özden Zeynep Oktav

Giriş

ABŞ-ın Xəzər regionunda rolu 1991-ci ildən etibarən bir neçə mərhələli olmuşdur. Vaşinqton ilk dövrdə regionda elə də böyük təsir gücünə malik deyildi. Bu, həm regionla bağlı informasiyanın azlığı, həm də Amerika maraqlarının burada həyata keçmə ehtimalının zəif olması ilə əlaqədar idi. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başlayandan dərhal sonra Birləşmiş Ştatlar Konqresi tərəfindən Azərbaycana qarşı embarqo haqqında qərar qəbul edilməsində erməni lobbisinin "nailiyyəti" də regionda ABŞ siyasətinin zəif tərəflərini göstərir.¹ Bununla belə, 1994-1995-ci illər ABŞ-ın Azərbaycanla bağlı siyasətində keçid dövrü sayılır. Azərbaycanın neft ehtiyatları və ABŞ rəsmilərinə Rusiya hərbi potensialını nümayiş etdirən çeçen müharibəsi 1996-cı ilin ikinci yarısından etibarən rəsmi Vaşinqtonu Qafqazda daha kəskin siyasət yürütməyə vadar etdi. Birləşmiş Ştatlar öz maraqları üçün Qafqaz və Xəzər regionunun böyük əhəmiyyətə malik olduğunu elan etdi.

Bu bölmədəki tədqiqat, əsasən, iki məsələni özündə ehtiva edir: Birincisi, ABŞ siyasəti regionda hansı məqsədlərə xidmət edir – inteqrasiya və birləşməyə, yoxsa parçalanma və bölünməyə? İkincisi, ABŞ regionda hansı məsələni prioritet kimi qəbul etmişdir – iqtisadi və enerji təhlükəsizliyini, yoxsa siyasi və hərbi təhlükəsizliyi? Birinci suala cavab vermək istədikdə dərhal ikinci sual ön plana çıxır. Belə ki, rəsmi Vaşinqtonun 11 sentyabrdan sonra dəyişkən iqtisadi və siyasi təhlükəsizlik anlamı Birləşmiş Ştatların, 1970-ci illərdən fərqli olaraq, böyük tənəzzül barədə artıq narahat olmadığını, əksinə, nümayiş etdirilən bu yanaşmanın qlobal nizam-intizama müsbət təsir

¹ Herbet J. Allison and Bruce A. Acker, 'Azerbaijan: US Policy Options', The National Bureau of Asian Research, June 1997 in <http://www.nbr.org/publications/briefing/ellison97>

göstərdiyini üzə çıxarmışdır. Əsas da odur ki, bu ölkə daha neft idxalından asılılıq hiss etmir. Bu halda, vəziyyətin Birləşmiş Ştatların xeyrinə olduğunu iddia etmək mümkündür. Hər halda, liberallara görə, sırf iqtisadi təhlükəsizlik üzərində fikrin cəmləşməsi milli iqtisadiyyatda inkişafın yaranmasına və iqtisadi əlaqələrlə bağlı ümumi baxışların formalaşmasına təkan verir.¹

Yuxarıda qeyd olunan suallara cavab tapmaq üçün, Rusiya Federasiyası və İran İslam Respublikası ilə əlaqələrdən çıxış edərək, fikrimizi ABŞ-ın 11 sentyabr faciəsindən sonra dəyişkən enerji siyasəti üzərində cəmləyəcəyik. Vaşinqtonun "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəmərinin inşa edilməsi məsələsinə münasibətinin göstəricisi ya region ölkələrinin parçalanması, ya da vahid ittifaq halında birləşdirilməsi olacaq.

ABŞ-ın Xəzər dənizində artan maraqları baxımından neft diplomatiyası

1972-ci ilə qədər daimi təchizat və kəskin qiymət artımından narahat olmayan və enerjidən istifadə həcmının yüksək olmasına adi yanaşan Birləşmiş Ştatlar uzunmüddətli və hərtərəfli enerji strategiyası işləyib hazırlamamışdı.² Energetika sahəsində qəbul olunan qərarlar və göstərilən təşəbbüslər, əsasən, konkret böhranların aradan qaldırılması məqsədi daşmışdır. Başqa sözlə, ABŞ daim artan enerji tələbatının qarşısında heç bir xüsusi proqram hazırlamamışdı. Birləşmiş Ştatlar hökumətini tənqid edənlər rəsmi Vaşinqtonun, xüsusilə də, XX əsrin 90-cı illərində xarici

¹ Barry Buzan, Ole Waever, Jaap de Wilde, *Security A New Framework For Analysis*. London: 1998, 95.

² Gawdat Bahgat, *American Oil Diplomacy in the Persian Gulf and the Caspian Sea*. Florida: University Press of Florida, 2003, 10.

siyasətdə qarşıya qoyduğu mühüm məqsədlərlə müqayisədə energetika sahəsindəki problemləri arxa plana keçirdiyini iddia edirlər.

ABŞ-ın sanksiya siyasəti İran və Liviyada zəngin təbii resursların inkişafının qarşısını almışdır. Eyni zamanda, İraqın sənaye istehsalının da qarşısına BMT tərəfindən sədd çəkilmişdir. Ümumiyyətlə, sanksiya siyasəti təbii resursların daha az diversifikasiyası deməkdir. “Corc Buşun prezidentliyi dövründə Ağ ev administrasiyasının İrana qarşı sanksiya siyasəti nə ilə bağlı idi” sualının cavabı isə belədir ki, Birləşmiş Ştatlar mənbələrin diversifikasiyasını enerji təhlükəsizliyinin deyil, hərbi-siyasi təhlükəsizliyin təminatı kimi qəbul edirdi. Bu isə digər xarici siyasi məqsədlərlə müqayisədə enerji hədəflərinin ikinci plana keçməsi təsəvvürü yaradırdı.

2000-2001-ci illərin¹ enerji hərc-mərcliyindən sonra yaradılmış Milli Enerji Siyasətinin İnkişafı Qrupu öz məruzəsində istər ABŞ iqtisadiyyatına, istərsə də global iqtisadi inkişafa dəstək vermək məqsədilə xarici mənbələr hesabına neftlə təminat məsələsi üzərində xüsusi dayanmışdır. Bunun iki səbəbi var: Birinci səbəb, əsas enerji istehsalçısı olmasına baxmayaraq, Birləşmiş Ştatların dünyanın kəşf olunmuş neft ehtiyatlarının 3,2%-nə sahib olmaqla nə vaxtsa özünü tam sərbəst hiss edə biləcəyidir. İkinci səbəb isə ABŞ, Avropa ölkələri, Yaponiya və digər Asiya dövlətlərinin bir-birindən kəskin asılılığıdır. Bu isə o deməkdir ki, ABŞ-ın milli enerji təhlükəsizliyi təkcə bu ölkənin deyil, eyni zamanda, onun başlıca biznes

¹ Corc Buş prezident seçilməmişdən bir neçə ay əvvəl neft idxalatı tarixdə ilk dəfə olaraq ümumi istehlakın 50%-dən çox hissəsini təşkil edirdi. Bu isə öz növbəsində ölkənin uzunmüddətli enerji təchizatı təhlükəsizliyi barədə narahatlıq yaradırdı. Buş bildirirdi ki, prezident postunda olduğu müddətdə qarşısında duran ən vacib məsələ “enerji böhranı”nın aradan qaldırılmasıdır (Maykl Klar: “Buşun enerji strategiyası”)

http://www.fpi.org/papers/03petropol/politics_body.html

tərəfdaşlarının bazarlarının lazımi təchizatından asılıdır. Başqa sözlə, ABŞ və onun müttəfiqlərinin həyata keçirdiyi idxal həcmələri enerji təhlükəsizliyinin müstəqil şəkildə təminatı demək deyil.

Birləşmiş Ştatlar daimi enerji axınının təminatı üçün neftlə zəngin ərazilərdə siyasi, iqtisadi və maddi-texniki maneələri aradan qaldırmaqla məşğul olur. Rəsmi Vaşinqton, o cümlədən müxtəlif, inqilab və vətəndaş müharibələrinin ölkə idxalına təsir etməməsi üçün kəskin və radikal addımlar da atır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ABŞ böhran bitdikdən sonra energetika sahəsində ənənəvi siyasətindən sanki imtina edir. Əslində isə, bu taktika ayrı-ayrı regionlarda onun təkə liberal iqtisadi siyasətini deyil, həm də hərbi iştirakını nəzərdə tutur. Fars körfəzi, Xəzər dənizi və Latın Amerikasını bu regionlardandır. Birləşmiş Ştatların bu siyasəti, ancaq neftlə zəngin ərazilərdə özünü göstərir.

Məlumdur ki, Fars körfəzinin neft istehsalçıları dünyanın enerji təhlükəsizliyi üçün mərkəz rolunu oynayır və ABŞ energetika sahəsində apardığı siyasətdə bu regiona, əvvəlki kimi, böyük əhəmiyyət verir. Lakin Xəzər hövzəsi onun üçün Fars körfəzinin potensialından asılılığa son qoymaq üçün vasitədir. Belə ki, istehsal həcmi 2001-2010-cu illər arasında neft idxalının gündəlik 1.6 milyon bareldən 5 milyon barelə qədər artmasını planlaşdıran bu region öz-özlüyündə bir çıxış yolu kimi nəzərdə tutulub.¹

Bundan başqa, Xəzər hövzəsi neftinin ABŞ, İsrail və Qərbi Avropa bazarlarına nəql edilməsi Yaxın Şərqi neft

¹"ABŞ xəzinədarlığının məlumatına görə, regionda mövcud neft ehtiyatlarının həcmi 34 milyard barel, ehtimal olunan ehtiyat isə təxminən 235 milyard barel həcmində qiymətləndirilir. Ümumilikdə 269 milyard barel cari neft ehtiyatlarının 26%-ni təşkil edir. Bundan əlavə, qaz ehtiyatları 16-19 trilyon kubmetr həcmində hesablanır. Bu isə hal-hazırkı təbii qaz ehtiyatlarının 12%-i deməkdir. Bu rəqəmlər Xəzər hövzəsinin Fars körfəzi və Sibir regionundan sonra 3-cü yerdə durduğunu göstərir." Rusiya və ABŞ-in Mərkəzi Asiya və Qafqazda siyasəti, 19 aprel 2004

istehsalçıları olan OPEK ölkələrindən asılılığın azaldılması, İsrailə neftin çatdırılması üçün təhlükəsiz şəraitin yaradılması və enerji resurslarının ötürülməsində Rusiya və İrandan olan asılılığa birdəfəlik son qoyulmasına imkan yaradır. Azərbaycan iki böyük enerji nəhəngi – OPEK-in üzvü olan İran və ona üzv olmayan Rusiya arasında sıxılıb qalmışdır. “Bakı-Tiflis-Ceyhan” boru kəmərinin siyasi baxımdan qeyri-sabit və sosial gərginliyin hökm sürdüyü ərazilərdən keçməsi ABŞ-ın bu regionda daha geniş hərbi iştirakını zəruri edən səbəblərdəndir.¹

Regionda ABŞ siyasəti nəyə xidmət edir? Parçalanmaya, yoxsa inteqrasiya və birliyə?

Uzun illər ərzində, xüsusilə də, 90-cı illərin ortalarından başlayaraq ABŞ-ın regiondakı siyasətinin düzgün qiymətləndirilməsi məqsədilə iki növ yanaşma formalaşmışdı: Bunlardan birincisi barışıq və balanslaşdırma vəd edirdisə, digəri təcridetməyə üstünlük verirdi. Barışıq siyasəti Türkiyə, İsrail və Avropa ölkələrini fərqli məqsəd və prioritetlərinə, xüsusilə də aralarında mövcud ticari rəqabətə baxmayaraq,² ümumi maraqlar “çətiri” altında birləşdirməyə əsaslanmışdı. Bu məsələdə, “Bakı-Ceyhan bloku” adlandırılı biləcək Azərbaycan və Gürcüstanın Türkiyə və ABŞ-la əməkdaşlığına üstünlük verilirdi. Təcrid siyasətinin hədəflərinə isə regionda İran hakimiyyətinin imkanlarını məhdudlaşdırmaq və Rusiyanın yenidən hege-monluq qazanmasının qarşısını almaq daxil idi.

¹ Əlavə məlumat üçün bax: Manas International Airport, Ganci Air Base, Bishkek, Kyrgyzstan <http://www.globalsecurity.org/military/facility/manas.htm>
Khanabad, Uzbekistan, Karshi-Kanabad (K2) Airbase, Camp Stronghold Freedom <http://www.globalsecurity.org/military/facility/khanabad.htm>

² Bülent Aras, *The New Geopolitics of Eurasia and Turkey's Position*. London: 2002, 72.

Rəsmi Vaşinqtonun qeyd olunan siyasəti regionda dərin qütbləşməyə gətirib çıxardığından, kəskin tənqidlərə məruz qalmışdır.¹ Həqiqət bundan ibarətdir ki, ittifaqlar əks-ittifaqların formalaşmasına səbəb olur. Birləşmiş Ştatların Xəzər hövzəsinə və "Bakı-Tiflis-Ceyhan" layihəsinə verdiyi əhəmiyyət Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə-ABŞ strateji tərəfdaşlığını möhkəmləndirsə də, bu amil Rusiya, İran və Ermənistan arasında yenidən yaxınlaşmaya səbəb olmuşdur. Bununla yanaşı, qeyd etməliyik ki, Rusiya-ABŞ əlaqələri sonuncunun İranla olan münasibətlərindən fərqlənir. Belə ki, Vladimir Putinin hakimiyyəti dövründə Rusiyanın əsas rəqibi olan Birləşmiş Ştatların Xəzər regionundan sıxışdırılıb çıxarılması siyasətindən əl çəkərək, ABŞ hökuməti və onun neft şirkətləri ilə "konstruktiv birgə fəaliyyət" taktikasına üstünlük verdiyi bir vaxtda, – İran Corc Buşun "qara siyahı" sına daxil edilmişdi.²

Rusiya və İran

ABŞ-ın Mərkəzi Asiya regionuna müdaxiləsini Rusiyanın bu ərazidən sıxışdırılaraq çıxarılması kimi qəbul edən rəsmi Moskva bu məsələyə dərhal reaksiya verdi: Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) ilə əlaqələr yenidən möhkəmləndirildi, Çinlə iqtisadi və siyasi sahədə əməkdaşlıqla bağlı daha böyük addımlar atıldı, Yaxın Şərqi radikal dövlətləri, xüsusilə də, İran və İraqa münasibətlərə önəm verilməyə başlandı.

Rusiya regionda boru kəmərlərinin fəaliyyətinə maneçilik törətmək üçün bir çox iqtisadi və strateji imkanlara malikdir. Lakin yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Vladimir Putinin

¹ Laurent Ruseckas, 'US Policy and Caspian Pipeline Politics: The Two Faces of Baku-Ceyhan', August 15, 2000 in <http://ksnotes1.harvard.edu/BCSI/Library/nsf/pubs/ruseckas>

² Iran Report, 'Iran Will Not Assist America and Its Allies', October 1, 2001, Volume 4 Number 37.

hakimiyyəti dövründə Rusiyanın Xəzər siyasəti Birləşmiş Ştatların regiondan sıxışdırılıb çıxarılmasını deyil, əksinə, bu ölkənin neft şirkətləri ilə “konstruktiv birgə fəaliyyət”i nəzərdə tutur. Hətta 2001-ci ilin aprel ayında Vladimir Putin Federal Məclis qarşısındakı çıxışında təhlükəsizlik məsələlərindən daha çox Rusiyanın global dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasına önəm vermişdi. Rəsmi Vaşinqtonun Əfqanıstanda¹ terrorizmə qarşı mübarizəsini dəstəkləmək adı ilə ABŞ qoşunlarının və hərbi bazalarının Qırğızıstan, Özbəkistan və Tacikistan ərazisində yerləşdirilməsinə Putinin göz yumması Kremlin regiondakı siyasətinin dəyişməsinin göstəricisidir. Bundan başqa, “Lukoil” şirkətinin “Bakı-Tiflis-Ceyhan” konsorsiumunda 7.5% pay sahibi olmaq niyyəti Rusiya Federasiyasının Xəzər hövzəsinin zəngin neft yataqlarından kənar düşməmək istəyi ilə bağlı idi.²

May ayında keçirilən sammitdə ABŞ prezidenti Corc Buş və Rusiya lideri Vladimir Putin arasında imzalanmış strateji məsələlərə dair birgə bəyannamədə iki ölkə arasında energetika sahəsində əməkdaşlığın potensialı vurğulanırdı. Hər iki tərəf, xüsusilə, birgə neft və qaz hasilatının intensivləşdirilməsi ilə bağlı istəklərini bildirmişdi. Konkret istinad nöqtəsi olaraq da Xəzər hövzəsi götürülürdü. Sənəddə, həmçinin Mərkəzi Asiya və Qafqaz dövlətlərinin suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunması, hər iki regionda sabitliyin saxlanılması “ümumi maraqlar”a daxil edilirdi. Beləliklə, ilk dəfə olaraq, siyasi koordinasiya və

¹ Yevgenii Primakov, 'Is the Russia-US Rapprochement Here To Stay?' International Affairs, in Emre Erflen, 'The Impact of Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline on Turkey-US Relations', Turkish Review of Eurasian Studies, Annual 2003, 105-106.

² Andreas Andrianopoulos, 'The Economics and Politics of Caspian Oil', in Strategic Developments In Eurasia After 11 September. Edited by Shireen Hunter. Frank Cass, London, Portland, Oregon, 2004, 87.

energetika sahəsində əməkdaşlıq, "qarşılıqlı təhlükəsizlik" və anlaşma mərhələsindədir.¹

Əslində, Rusiya siyasətinin dəyişməsinin kökündə bir sıra səbəblər durur. Lakin bunlardan ən başlıcası odur ki, Rusiya bu gün özünün cənub sərhədlərində gedən "böyük oyun"dan kənar qalmışdır. O, Qərbin nəzərində hələ də etibarlı tərəfdaş mövqeyini qazana bilməmişdir. Məhz bu amil də Rusiyanın səmərəsiz enerji şəbəkəsini ABŞ bazarlarının mühüm təchizatçısı olmaq imkanından məhrum edir.

Rusiyanın proqnozlaşdırılması qeyri-mümkün olan xarici siyasətindən həmişə narahat olan rəsmi Vaşinqton Xəzər regionunda fəal rol oynamaqla yanaşı, fəaliyyət istiqamətləri Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələri ilə bağlı olan ABŞ neft şirkətlərinə² tam dəstəyini vermişdir. Birləşmiş Ştatların qarşısında prioritet məsələ kimi sualtı karbohidrogen ehtiyatlarından təhlükəsiz bir şəkildə istifadənin təmin edilməsi, Rusiya və İranla münasibətdə neytral zonanın yaradılması durur. Bu məsələdə Çin və Əfqanıstana xüsusi diqqət yetirilməlidir. Xəzərin okeana birbaşa çıxışının olmaması təkcə infrastruktur deyil, eyni zamanda, təhlükəsizlik problemləri də yaradır.

Regionun terrorizm, dini və siyasi ekstremizm, həmçinin müharibə meydanına çevrilməsinin qarşısının alınması rəsmi Vaşinqton üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Nümunə olaraq Özbəkistan İslam Hərəkatı üzvlərinin 1999-cu ilin yayında Qırğızıstan ərazisinə silahlı basqınını göstərmək olar. Buna cavab olaraq ABŞ 2000-ci ilin aprelində Sərhədlərin

¹ Ariel Cohen, 'After the Summit: US Focuses On Eurasian Energy Cooperation, June 7, 2002

<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav060702.shtml>

Həmçinin bax: <http://usinfo.state.gov/topical/pol/arms/02052450.htm>

² 'American oil companies working in Central Asia and Transcaucasia include Chevron, Pennzoil, Exxon, Mobil, Texaco, Amoco, Union Oil Company of California, Enron, Schlumberger and Atlantic Richfield Company', Jean – Cristophe Peuch, 'Private and National Interests in the Caspian Region', in *The Politics of Caspian Oil*. Edited by Bülent Gökay. Palgrave Publishers, London, 2001, 173.

Təhlükəsizliyi ilə əlaqədar Mərkəzi Asiya Təşəbbüs Qrupunu (CABSİ) yaratdı. Təhlükəsizliyin təminatı üçün beş Mərkəzi Asiya ölkəsinin hər birinə əlavə olaraq 3 milyon dollar da vəsait ayırdı. NATO-nun Sülh üçün Əməkdaşlıq Proqramı (PfP) da ABŞ və digər Qərb dövlətlərinin Mərkəzi Asiya regionuna hərbi müdaxiləsi üçün bir vasitə idi. Bu proqram sayəsində artıq müstəqillik qazanmış, lakin hələ də zəif olan Mərkəzi Asiya xalqları ABŞ hərbi quruculuğundan kifayət qədər təcrübə əldə etmişlər.¹

Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələrində iqtisadi və siyasi islahatlar, o cümlədən daxili və sərhəd münaqişələri ABŞ-ı narahat edən məsələlərdir. Buna görə də, rəsmi Vaşinqton məlum 907-ci düzəlişin² Birləşmiş Ştatların Xəzər regionunda enerji diplomatiyasına mane olduğunu anladı və Azərbaycanda çiçəklənən dünyəvi hökumətin qurulması üçün ölkəyə yatırılan investisiyaların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə maliyyə ayrılmasına qərar verdi.³ Enerji resurslarının lazımi yerlərə çatdırılması ilə bağlı gələcək marşrutların təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədilə 18 amerikalı hərbi müşavirin Gürcüstana gəlməsi və gürcü əsgərlərini antiterror əməliyyatları üçün hazırlaması başa düşüləndir.⁴

¹ Richard Giragosian, 'The US Military Engagement in Central Asia and the Southern Caucasus: An Overview', *Journal of Slavic Military Studies*, Frank Cass 2004, ISSN:1351-8046 DOI:10.1080/13518040490440656.

² 'Section 907 of the Support of Freedom Act forbids US aid to Azerbaijan because members of the US Congress accuse of Baku ignoring its civil and political rights.' Andrew F. Tully, 'Caspian Experts Urge US Policy Change', May 25, 2001 <http://www.rferl.org/features/2001/05/25052001123110.asp>

³ Jean - Christophe Peuch, 'Private and National Interests in the Caspian Region', in *The Politics of Caspian Oil*. Edited by Bülent Gökay. Palgrave Publishers, London, 2001, 175.

⁴ Jean-Christophe Peuch, 'Caucasus: Energy Projects Given Impetus By Regional Summit, Arrival of US Soldiers', 6 November 2002 in <http://www.rferl.org/features/2002/06/11062002163012.asp> 'The Russian Foreign Minister Igor Ivanov said that the US military presence in Georgia could further aggravate the already complicated situation in the region' Emad Mekay, 'Development: Georgia Oil Pipeline Hurting Local Investment-Group', *Global Information Network*, October 3, 2003, 1.

Yaxın Şərqi gələcə isə, İran İslam Respublikasında radikal islamın və nüvə silahının inkişafı Ağ Evin əsas başağrısıdır. Mərkəzi Asiya neft və qazı üçün əsas ixrac dəhlizi rolunu oynamaq istəyən İrana qarşı tətbiq olunan embarqonun götürülməsi tələbi ilə çıxış edən ABŞ neft şirkətlərinin hökumətə yönələn təzyiqlərinə baxmayaraq, rəsmi Vaşinqton bu islam dövlətinə münasibətdə güzəştə getmək istəmir.

Əsas diqqətini "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəmərinin təhlükəsizliyinə yönəldən Birləşmiş Ştatların məqsədlərindən biri də İrani bu layihədən təcrid etməkdir. Regionda Türkiyəni regionda "əsas oyunçu"ya çevirməkdir. Regionda İranın itkilərinin Türkiyənin lehinə işləməsi ABŞ siyasətinin inteqrasiya niyyətlərindən uzaq olduğunu təsdiqləyir.

ABŞ-ın təkə Əfqanıstan və İraqda deyil, eyni zamanda Xəzər regionunda mövqeyinin möhkəmlənməsindən İran çarəsiz duruma düşmüşdür. Rəsmi Tehran strateji baxımdan təcrid olunmamaq üçün alternativ kəmərin – İran ərazisindən keçməklə Bakıdan Fars körfəzinə qədər uzanacaq boru kəmərinin çəkilməsini təklif etmişdi (Təbrizə qədər 100 km. məsafədə uzanacaq neft kəməri Azərbaycanı İranın boru kəməri şəbəkəsi ilə birləşdirəcəkdi)¹. Lakin İrana qarşı tətbiq olunan sanksiyalar yuxarıda qeyd olunan boru kəməri ilə yanaşı, digər alternativ kəmərlərin də inşasına sədd çəkmişdir.² Sanksiyaların tətbiqində başlıca məqsəd qeyd olunan boru kəməri sayəsində Qafqaz və Mərkəzi Asiya

¹ "İran marşrutunun daha cəlbədicə olması üçün bu ölkə hər barelə görə tranzit haqqını 4 dollardan 2.4 dollara qədər azaltmışdır". Thomas Stanffer, 'Iran Trumps the US in the Great Game', Middle East International, September 1, 2000, 24.

² "Digər variant, Türkmənistan ərazisindən keçməklə Qazaxıstandan İranın mərkəzinə qədər uzanacaq (yenidən mövcud boru kəməri şəbəkəsinə qoşulmaqla) boru kəmərinin inşası ola bilərdi. İran həmçinin Türkmənistanla birgə Korpece-Kurt-Kui qaz kəmərinin inşası etdirmiş, hər iki Mərkəzi Asiya dövləti (Qazaxıstan və Türkmənistan) ilə qarşılıqlı neft təchizatı barədə müqavilə imzalamışdır". James Baker Institute For Public Policy of Rice University Unlocking the Assets: Energy and the Future of Central Asia and the Caucasus, Ronald Soligo, 'The Economics of Pipeline Routes: The Conundrum of Oil Exports from the Caspian Basin' in http://www.rice.edu/energy/publications/docs/unlocking_theAssets_Economic-PipelineRoutes.pdf

ölkələrinin iqtisadiyyatı üzərində İranın təsir dairəsinin güclənməsinin qarşısını almaq idi. Jan Kristof Pek: *"ABŞ-ın İrana qarşı siyasətinin arxasında İsrail üçün potensial hərbi təhlükə mənbəyi və Yaxın Şərqi neft bazarında Türkiyə ilə rəqib olacaq bu müsəlman ölkəsinin regional gücə çevrilməsinin qarşısını almaq məqsədi durur"*.¹

Klassik Buzan² nəzəriyyəsinə görə, münasibətlərə aydınlıq gətirilməsində "aktyorlar" üçün ən başlıca vasitə regiondur. Başqa sözlə, təhlükəsizlik problemləri və bu barədə təsəvvürləri bir-biri ilə bağlı olan ölkələr milli təhlükəsizlik məsələlərini müstəqil şəkildə və tam dəqiqliyi ilə həll edə bilməzlər. Regional dövlətlər arasında klassik təhlükəsizlik təsəvvürü yalnız onlar arasında əlaqələrin xarakterini deyil, kənardan hər hansı bir gücün regiona soxulma səbəblərini də nəzərdə tutur.³ Qeyd olunan hal daha çox Azərbaycan və İran arasındakı vaxtaşırı yaranan ziddiyyətlərə sübutdur.

Qərb şirkətləri ilə biznes əlaqələri qurmağın prioritet məsələ kimi qarşıya qoyulması və Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin (ABƏŞ)⁴ bağladığı müqavilələrə xeyirdüa verilməsi Azərbaycanı İranla qarşı-qarşıya qoymuşdur. Sonuncu, xüsusilə də, hal-hazırkı dövrdə regiona Qərb dövlətlərinin sərmayə yatırmasına qarşı çıxış edir.¹ Bundan

¹ Jean - Cristophe Peuch, 'Private and National Interests in the Caspian Region', in The Politics of Caspian Oil. Edited by Bülent Gökay. Palgrave Publishers, London, 2001, 176.

² Barri Buzan – Beynəlxalq münasibətlər sahəsində amerikalı ekspert

³ Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde, Security A New Framework For Analysis. London: 1998, 12.

⁴ 1994-cü ilin axırlarında yaradılmışdır. "Xəzərin Azərbaycan sektorunda neft yataqlarının müştərək işlədilməsi və istifadəyə verilməsi" haqqında Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın bir neçə böyük neft şirkəti arasında imzalanmış müqavilənin payçıları adından onun şərtlərini həyata keçirmək məqsədilə yaradılmış əməliyyat şirkətidir. Bura 7 ölkəni (Böyük Britaniya, ABŞ, Yaponiya, Norveç, Rusiya, Türkiyə və Səudiyyə Ərəbistanı) təmsil edən 11 iri neft şirkəti daxildir

(http://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_Beyn%C9%99lxalq_%C6%8Fm%C9%99liyyat_%C5%9Eirk%C9%99ti)

əlavə, rəsmi Bakı Rusiya-Ermənistan-İran birliyinə qarşı dayanmaq və ermənilər tərəfindən işğal olunmuş ərazilərin² azad olunması yollarını müəyyən etmək üçün İsraili neft hasilatı ilə bağlı layihələrə kapital qoymağa dəvət etmişdir. Gün-gündən çiçəklənən müstəqil Azərbaycanın İranda yaşayan azərbaycanlılar üçün arzuolunmaz nümunə kimi göstərilməsi, Xəzər dənizinin hüquqi statusuna dair yaranmış mübahisə və Dağlıq Qarabağ münaqişəsində cənub qonşunun Rusiya ilə birlikdə Ermənistana isti münasibəti ara-sıra anlaşılmazlıqlara gətirib çıxaran səbəblərdəndir. İki ölkə arasında yuxarıda qeyd olunan ziddiyyətlər İrani rəqabətədavamlı Azərbaycan neftinin əldə edilməsində pay sahibi olmaq imkanından məhrum etməklə yanaşı, Türkiyə şirkətinə Aralıq dənizində yerləşən Ceyhan terminalı ilə Bakını birləşdirən 1081 km. uzunluqda boru xəttini çəkməyə şərait yaratmışdır.

Türkiyənin Xəzər dənizi ilə bağlı siyasətdə açıq-aşkar subyekti kimi çıxış etməsi

Türkiyənin rəsmi Vaşinqtonun bölgədəki boru kəməri siyasətinin əsas dəstəkləyicisi kimi çıxış etməsi bir neçə müstəvidə qiymətləndirilə bilər: geostrateji, iqtisadi və mədəni. Əlverişli coğrafi mövqeyi Türkiyəni bölgənin "lokomotivi" nə çevirir. Bu amil, eyni zamanda, İstanbulun Xəzər hövzəsi üçün maliyyə və iqtisadi mərkəz qismində çıxış etməsinə zəmin yaradır.

Türkiyə yenidən müstəqillik qazanmış bəzi dövlətlərlə ümumi tarixi-mədəni irs və etnik tellərlə bağlı idi. Bu

¹ Rəsmi Moskva və Tehran ümumiyyətlə, bütün dünyada, xüsusilə də, Xəzər regionunda "ABŞ hegemonluğu"na qarşı dayanmaq üçün süni alyans yaratdı. Rusiyanın İrana ixrac etdiyi hərbi sənaye məhsullarının həcminin artması iki ölkə arasında hərbi və strateji əməkdaşlığın gücləndiyindən xəbər verir. Gawdat Bahgat, *American Oil Diplomacy in the Persian Gulf and the Caspian Sea*. Florida: University Press of Florida, 2003, 153.

² Bülent Aras, 'The Caspian Region and Middle East Security', *Mediterranean Quarterly*, Vol. 13, No.1, 92.

baxımdan, Azərbaycan olduqca vacib müttəfiq sayılırdı. Azərbaycan neftinin Qərb ölkələrinə daşınmasında Türkiyənin tranzit ölkə qismində çıxış edəcəyi get-gedə daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpırdı. Rəsmi Bakı da sürətli inkişafa malik Türkiyənin idxala olan ehtiyacının 85%-inin¹ enerji məhsullarının payına düşməsinin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini anladığından, gələcəkdə İranla deyil, məhz cənub-qərb qonşusu ilə əlaqələrini möhkəmləndirməyi qarşıya məqsəd qoydu.

Bundan əlavə, Türkiyənin 2010-cu il üçün 40 mln. ton neft və 50 mln. kubmetr təbii qaz tələbatı ehtimalını nəzərə alan rəsmi Ankara "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəmərinə Qərbbə "çixiş açarı" kimi baxırdı. Bununla Türkiyə həm Qara və Egey dənizlərinin ətraf mühitini ekoloji baxımdan qorumalı, həm də dar boğazlarla daşıma çətinliyindən xilas olmalı idi. Söhbət təhlükəsizlik məsələlərindən getdikdə, rəsmi Ankara Bosfor boğazından keçən Bakı-Supsa kəməri ilə müqayisədə "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəmərinin daha böyük məsrəflə başa gəlməsi haqqında deyilən fikirlərə qarşı çıxır.

Məsələ bu marşrutun ticari baxımdan həyati əhəmiyyətindən getmirdi. Məqsəd qeyd olunan marşrutu şərq-qərb nəqliyyat dəhlizinə çevirmək idi. Cənubda yerləşən postsovet ölkələrinin iqtisadiyyatlarını dünya bazarı ilə birləşdirmək üçün dəmiryol və kommunikasiya xətlərinin çəkilişi, avtomobil yollarının salınması bu planın bir hissəsi idi. Bu isə o deməkdir ki, "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəməri tək-cə bir gəlir mənbəyi olan layihə deyil, həm də iqtisadi cəhətdən ayaqda qalmaq baxımından xarici sərmayəyə ehtiyac duyan Qafqaz və Mərkəzi Asiya dövlətləri üçün əlverişli imkan idi.

¹ Angeliki Spatharou, 'Geopolitics of Caspian Oil: The Role of the Integration of the Caspian Region into World Economy in Maintaining Stability in the Caucasus' in *The Politics of Caspian Oil*. Edited by Bülent Gökay. Palgrave Publishers, London, 2001, 31-32.

Qarşıya çıxan çoxlu maneələrə və İranın dünya bazarına enerji daşınmasında daha ucuz və qısa marşrut təklif etməsinə baxmayaraq, Birləşmiş Ştatların dəstəyi ilə "Bakı-Tiflis-Ceyhan" layihəsi qəbul olundu. Rəsmi Vaşinqton bu layihənin yalnız iqtisadi deyil, eyni zamanda, strateji və siyasi əhəmiyyətini də dəfələrlə vurğulamışdır.

"Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəməri qarşısında duran maneələr

İşin başlanğıcında Xəzər regionunda fəaliyyət göstərən bütün neft şirkətləri "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəməri layihəsinin əleyhinə çıxdılar. Boru xəttinin inşası ilə bağlı iki problem var idi:

Böyük şirkətlərin layihənin nə vaxt başa çatma ehtimalı ilə bağlı narahatlıqları;

İran və Qazaxıstanın alternativ marşrutlar təklifi ilə çıxış etməsi.

Aydındır ki, 1100 mil uzunluğunda olan "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru xəttinin inşasına 3-4 milyard, yəni neft şirkətlərinin ödəyə biləcəyindən daha artıq məbləğ tələb olunurdu. Bununla bağlı Birləşmiş Ştatlar senatının müzakirəsinə çıxarılan qanun layihəsində qısa yol kimi kəmərin Ermənistanı keçməyəcəyi təqdirdə bu xəttin tikintisinin maliyyələşdirilməsi qadağan edilirdi.¹ 11 sentyabr hadisəsindən sonra Kollin Pauel Ermənistanın dünyaya inteqrasiya etməsinin ABŞ-ın qarşısında duran prioritet məsələlərdən biri olduğunu açıq şəkildə bəyan etdi. Konqres üzvü Con Nolenberq iddia edirdi ki, Birləşmiş Ştatlar Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin² davam etməsinə baxmayaraq, Ermənistanın

¹ Andrew I. Killgore, 'Yet Another Symbolic Act in the Great Caspian Sea Oil Pipeline Game', Washington Report On the Middle East Affairs, July/August 2003, 32.

² The Caucasus and Caspian Region: Understanding US interests and Policy: Hearing before the Subcommittee on Europe of the Committee on International Relations House of Representatives, October 10, 2001, 6.

kənarında qaldığı heç bir boru kəməri layihəsini dəstəkləməməlidir.

Maliyyə çətinlikləri ilə yanaşı, "Bakı-Tiflis-Ceyhan" layihəsi ekoloji problemlərlə də qarşılaşmışdı. Boru kəmərinin çəkilişi ekoloqların tənqidinə məruz qalmışdı. Belə ki, kəməri Gürcüstan milli iqtisadiyyatının məhdud sayda perspektivli sahələrindən sayılan turizmdə mühüm rol oynayan mineral su yataqları ilə zəngin Borjomi rayonundan keçirdi. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (İFC) əməkdaşının dediyinə görə, layihəyə dəstək verən Böyük Britaniyanın "BP", İtaliyanın "ENI", Norveçin "Statoil", ABŞ-ın "UNOCAL" və Fransanın "TOTAL" şirkətləri tərəfindən görülən profilaktik tədbirlər qeyri-adi olmaqla yanaşı, Xəzər akvatoriyası üçün istənilən təhlükəni də aradan qaldıracaqdı.¹ Bundan əlavə, Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan hökumətləri boru kəmərinin tikinti və istismarının beynəlxalq ekoloji standartlara və insan haqlarına uyğun olacağı barədə birgə bəyannamə də imzaladılar.² Bununla belə, bəziləri layihə ilə bağlı qərarların Türkiyənin cənub-şərqində yaşayan yerli əhali ilə razılaşdırılmamasından narahat idilər.³

Layihəyə ən böyük maneələrdən biri də "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəmərinin neftlə təmin edilməsi üçün qeyd olunan ərazidə kifayət qədər qara qızıl ehtiyatının olub-olmaması ilə bağlı sual idi. Bəzi ekspertlər proqnozun düzgün olmayacağını iddia edirdi. Boru kəmərinin ilkin olaraq sutka ərzində 1 mln. barel həcmində neftin nəqli nəzərdə tutulurdu. Belə ki, ixrac həcmində yüksək olması layihənin maya dəyərini göstərməli idi. Lakin iri diametrlili boruların doldurulması üçün lazımi miqdarda neftin

¹ Emad Mekay, 'Development: Georgia Oil Pipeline Hurting Local Investment-Group', Global Information Network, October 3, 2003, 1.

² Antoine Blua, 'Caucasus: Rights Groups Increasingly Critical of Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline', February 6, 2003 in <http://www.rferl.org/features/2003/06/020620031631015.asp>

³ Milliyet, February 2, 2004, 3.

çıxarılması da sual yaradan amillərdən idi. Boru kəmərinin işlək vəziyyətdə saxlanması üçün Qazaxıstan hissəsində Xəzər dənizinin böyük neft yatağı olan Kaşaqandan neft çıxarılması nəzərdə tutulurdu. Birləşmiş Ştatlarla Qazaxıstan arasında neft və qaz sazişləri¹ bu planın həyata keçirilməsində vacib amil olsa da, Kaşaqan yatağının tam istismarı yalnız 6-10 ildən sonra mümkün olacaqdı.²

Bir çox analitiklərin fikrincə, regionda vəziyyətin qeyri-sabit olması da "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəməri layihəsinə öz mənfi təsirini göstərə bilirdi. Bu qəbildən Qafqazda sabitliyi şübhə altına alan gürcü-osetin münaqişəsi və Mərkəzi Asiyada vəziyyəti gərginləşdirən Əfqanıstan müharibəsini misal göstərmək olar.³ Bu sıraya Türkiyənin Hatay bölgəsində baş vermiş etnik iğtişəşləri də əlavə etmək olar. Belə ki, bu ərazidə yaşanan gərginlik PKK terrorçularının "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəmərinin inşası və istifadəsinə ciddi təsir göstərməyəcəyi ilə bağlı "Türkiyə tezisi" nə inamı zəiflədirdi.⁴

Son hadisələr

Bütün maneələrə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasının ev sahibliyi ilə 18 sentyabr 2002-ci il tarixində⁵ boru xəttinin başlandığı Səngəçal terminalında layihədə təmsil olunan dövlətlərin başçılarının iştirakı ilə təməlatma mərasimi keçirildi.

¹ Bahman Aghai Diba, 'Baku-Ceyhan Pipeline: The Biggest Development in the Caspian Sea Since the Collapse of USSR', Payvand's Iran News, September 17, 2002 in <http://www.payvand.com/news/02/sep/1060.html>

² Andrew I. Killgore, 'Baku-Ceyhan Update Oil and Water Donot Mix', Washington Report On the Middle East Affairs, Washington: April 2003, Special Report.

³ 33Andrew F. Tully, 'Caspian: Experts Urge US Policy Change', May 25, 2001 in <http://www.rferl.org/features/2001/05/25052001123110.asp>

⁴ Emmanuel Karagiannis, *Energy and Security in the Caucasus*, London, Routledge Curzon, 2002, 109.

⁵ Dışişleri Güncesi, September 17, 2002 in

<http://www.mfa.gov.tr/turkce/gruph/hk/02/9/17.htm#> 17 September 2001 and Radikal, February 17, 2002, 4.

Layihəyə dəstək verən 27 qərb ölkəsinin Əsas İxrac Boru Kəməri Şirkətinin (MEPCO) üzvü olması "Bakı-Tiflis-Ceyhan"ın reallaşacağına qətiliklə inanıldığına göstərən başlıca amil idi.¹ Bundan başqa, Birləşmiş Ştatların "Chevron" şirkətinin bu layihədə iştirak etmək istəyi də boru kəmərinin tikintisinə öz müsbət təsirini göstərdi. İtaliyanın "ENI" şirkəti layihəyə töhfə verən 9 konsorsium üzvünün sonuncusu oldu. Layihədə ən böyük pay sahibi "BP" şirkətidir (34.7%). İkinci yerdə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) (25%) dayanır.²

Məsələnin mahiyyəti belə izah oluna bilər ki, 1994-cü ildə Azərbaycanın Qərb konsorsiumu ilə imzaladığı 7 milyard dollar həcmində olan bu müqavilə ABŞ, Rusiya və Avropa ölkələrinin bir-birinə zidd maraqlarını özündə ehtiva edən "böyük oyun"un başlanğıcı idi. Bir çox analitiklər Ağ Evin özünün əsas məqsədinə nail olduğunu bildirir: ixrac imkanları baxımından Xəzər regionunun Rusiyadan asılılığının azaldılması və İrana münasibətdə Birləşmiş Ştatların mövqeyinin yumşaldılması baxımından. Lorent Rusekas: *"Xəzər regionunun artıq ABŞ üçün elə də əhəmiyyət kəsb etmədiyini iddia etmək səhv olardı. Həqiqət ondan ibarətdir ki, hadisələrdən doğan səs-küyü dərk etmə artıq normal vəziyyətə düşmüşdür"*.³

Rusiyanın "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəmərinə qoşulmaq niyyəti⁴ və bu layihədə ABŞ-la əlaqələri 1970-ci illərin

¹ Michael Lelyveld, 'Azerbaijan : Plans for Baku-Ceyhan Pipeline Moving Ahead Despite Iranian Alternative' in

<http://www.rferl.org/features/2000/07/F.R.U.000728155041.asp>

² Michael Lelyveld, 'Caspian: Western Oil Companies Approve Construction Of Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline', in

<http://www.rferl.org/features/2002/08/05082002153431.asp>

³ Jean - Christophe Peuch, 'Caspian Sea: Is The US Losing Interest In Oil Resources', in <http://www.rferl.org/features/2003/01/29012003172423.asp>

⁴ Michael Lelyveld, 'Caspian: Russia Finding Way To Take Part In US-Backed Pipeline', in <http://www.rferl.org/features/2002/06/11062002163012.asp>

qarşıdurma siyasətindən fərqli olaraq, XXI əsrdə təhlükəsizlik məsələlərində birgə əməkdaşlığın önə çəkiləcəyindən xəbər verir. Düzdür, Rusiya və İranın müxalif mövqedə olması danılmazdır, lakin hər iki dövlətin məsələyə yanaşmasında yumşalma hiss edilir. Belə ki, Azərbaycanla genişmiqyaslı əlaqələrin olması həm şimal, həm də cənub qonşu üçün vacibdir. Bundan əlavə, ABŞ-ın bu mərhələdə regiondan uzaqlaşdırılması həm gecikmiş bir addım olar, həm də sonda baha başa gələ bilər.

Dünya ağılığına can atan rəsmi Vaşinqtonun hətta Liviyanı belə kütləvi qırğın silahları ilə bağlı proqramlardan imtinaya və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyaya¹ dəvət etdiyi bir vaxtda İranın regionda ABŞ embarqosuna məruz qalan yeganə ölkə olaraq necə davranacağı çox maraqlı idi. 11 sentyabr terror hadisəsi Rusiya ilə ABŞ arasında ikitərəfli əlaqələrin inkişafı baxımından müsbət təkan oldu. Rəsmi Moskvanın dərhal dəstək nümayiş etdirməsi Ağ Evin terrorizmə qarşı mübarizədə başlıca rəqibini əsas tərəfdaş kimi görməsinə gətirib çıxardı.² Siyasi şərhçilər hansı enerji siyasəti güdməyindən asılı olmayaraq, ABŞ-ın sırf təhlükəsizlik baxımından hələ uzun müddət Xəzər regionunda maraqlı olacağı fikrində yekdildirlər.

Nəticə

Corc Buşun enerji siyasətində idxaldan asılılığın güclənməsi rəsmi Vaşinqtonun əvvəlki illərlə müqayisədə siyasətindəki kəskin dəyişikliklərdən xəbər verirdi. Başqa sözlə, ABŞ xarici ölkələrdən enerji idxal etməklə, öz

¹ US Department of State, 'Steps Taken in US-Libya Relations', February 26, 2004 in <http://www.state.gov/p/nea/rls/29930.htm>

² 41 Antoine Blua, 'Caucasus: Rights Groups Increasingly Critical of Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline', <http://www.rferl.org/features/2003/06/02062003161015.asp>

³ Michael Klare, 'Bush-Chaney Energy Strategy: Procuring the Rest of the World's Oil FPIF-Petro-Politics', Special Report, January 2004 in http://www.fpiif.org/papers/03petropol/politics_body.html

ehtiyatlarını “xəzinə olaraq” saxlamağa başlamışdı.³ Beləliklə, rəsmi Vaşinqton enerji təhlükəsizliyini özünün xarici siyasət və ticarəti üçün prioritet bir məsələ kimi qəbul etmişdi. Bu siyasətə paralel olaraq, Birləşmiş Ştatlar, 11 sentyabrda dərhal sonra Mərkəzi Asiya, Qafqaz və Xəzər regionunda, yəni ənənəvi olaraq Rusiyanın təsir dairəsi altına düşən ərazilərdə hərbi iştirakını genişləndirməyə başladı.

ABŞ-ın Xəzər hövzəsi və Mərkəzi Asiyada hərbi iştirakının xarici siyasətində iki amili nəzərə çatdırır: Birincisi, rəsmi Vaşinqtonun qiymət dəyişkənliyi və təchizatdakı ləngimələrlə əlaqədar xarici enerji mənbəyindən asılılıq qorxusudur. Belə ki, Xəzər hövzəsi OPEK üzvü olan Qərbi Afrika və Latın Amerikasına ölkələrinin yerləşdiyi region olmadığından, yalnız Birləşmiş Ştatların xarici enerji mənbələrinin diversifikasiyası rolunu oynayır. İkincisi, ABŞ bazaları Mərkəzi Asiyadan Əfqanıstana, Qafqazdan Yaxın Şərqi qədər olan ərazidə rəsmi Vaşinqtonun vəziyyətə müdaxilə qabiliyyətini artırmaq məqsədi daşıyır. Ümumiyyətlə, birinci problem rəsmi Vaşinqtonun enerji resursları ilə bağlı qayğılarından irəli gələn halda, ikinci problem təhlükəsizliklə əlaqədar narahatlıqlarından doğur.

Sovet İttifaqının süqutu və bəlkə də, bundan daha mühüm hadisə olan Rusiyanın iqtisadi və hərbi böhran vəziyyətinə düşməsi ABŞ-ın bariz global güc kimi meydana çıxmasına gətirib çıxartdı. Birləşmiş Ştatların Mərkəzi Asiya ölkələrinə hərbi müdaxiləsi və regionun demokratikləşdirilməsi, bazar iqtisadiyyatına keçməsi üçün çalışması rəsmi Vaşinqtonun öz dəyər və maraqlarına uyğun dünya formalaşdırmaq istəyindən irəli gəlirdi.

Bundan başqa, diqqətini Xəzər neftinin ABŞ, İsrail və Qərbi Avropa ölkələrinin bazarlarına ötürülməsini təmin edəcək boru kəmərləri üzərində cəmləşdirən rəsmi Vaşinqton, eyni zamanda, İran və Rusiyanın bu məsələdən kənarında

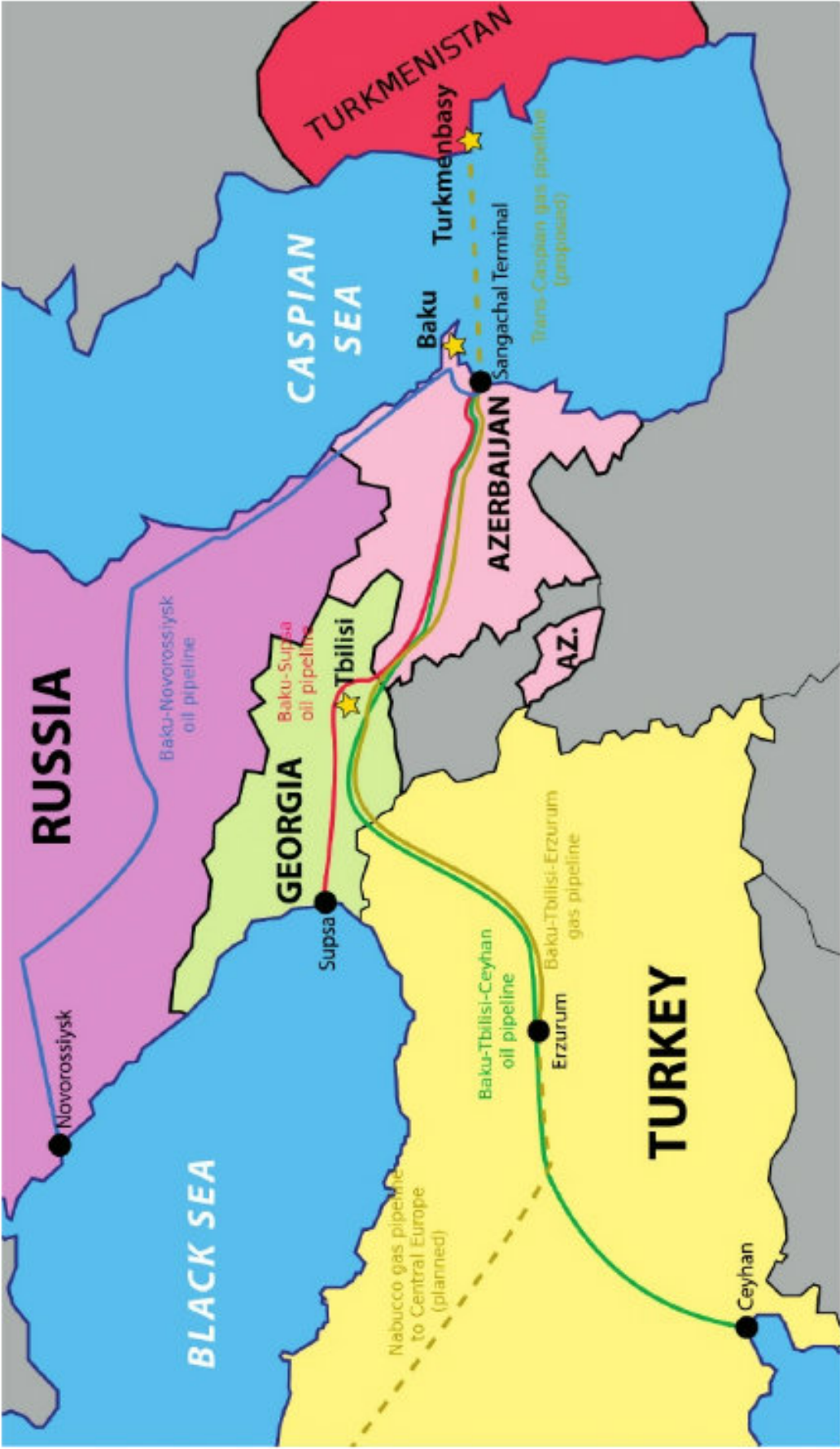
qalmasını istəyirdi. “Bakı-Tiflis-Ceyhan” boru kəmərinin maliyyə baxımından sərfəli olmadığını bilən Birləşmiş Ştatların İranın təklif etdiyi alternativ boru kəmərlərinin tikintisindən imtina etməsi Ağ Evin niyyətini bəlli edirdi. Həmçinin, burada, İranın regionda söz sahibi olaraq İsrail üçün təhlükə mənbəyinə çevrilməsi və Türkiyə ilə rəqabət apara biləcəyindən doğan qorxu amili də var idi. Birləşmiş Ştatların “İranın global terrorizmdə rolu” mövzusunda şərtlər verməkdə davam etməsi ABŞ-Rusiya münasibətlərinə öz mənfi təsirini göstərməklə yanaşı, qeyd olunan islam ölkəsinin uzun müddətə təcrid olunmuş vəziyyətdə qalmasına səbəb olur: Necə deyərlər, bir addım irəli, iki addım geri. ABŞ-ın rəsmi Tehranın iddiaları nəticəsində keçirdiyi təlaş “Bakı-Ceyhan” blokuna qarşı İran, Rusiya və Çin arasında əks-ittifaqın yaranmasına gətirib çıxarmışdı.

ABŞ-ın regionda planlaşdırılmamış uzunmüddətli hərbi iştirakından söhbət açan Celeste Vollender¹ qeyd edir: *“Birləşmiş Ştatların həyata keçirdiyi hərbi əməliyyatlar ekstremizm və terrorizmi aradan qaldırmazsa, bu ölkənin Mərkəzi Asiyada fəaliyyəti nəticəsində yaranan narazılıqların qarşısını almaq Vladimir Putin hökuməti üçün də çox çətin olacaq”*.

2001-ci ilin 11 sentyabr hadisəsindən alınan dərsələr onu göstərir ki, Birləşmiş Ştatlar Yer kürəsinin ən güclü dövləti olmasına baxmayaraq, terror hücumları qarşısında hələ də acizdir və bu sahədə digər dövlətlərlə əməkdaşlığa ehtiyac duyur. Rəsmi Vaşinqton Mərkəzi Asiya və Qafqazda milli maraqlarına yenidən baxmalı, regionda siyasi, iqtisadi və təhlükəsizlik problemlərinin xarakterini nəzərə almalıdır.²

¹ Celeste A. Wallender, 'Silk Road, Great Game or Soft Underbelly? The New US-Russia Relationship and Implications for Eurasia', *Strategic Developments in Eurasia after 11 September*. Edited by Shireen Hunter London, Portland, Oregon: Frank Cass, 2004, 24.

² Elizabeth Vishnik, 'Growing US security Interests in Central Asia', *Strategic Studies Institute, US Army War College*, October, 2002.

Birləşmiş Ştatlar Cənubi Qafqazla bağlı nə üçün diqqətli olmalıdır?¹

Cənubi Qafqaz (Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan) Avropada mühüm strateji tranzit məntəqəsidir. Cənubi Qafqaz, həmçinin, Amerikanın siyasi yanaşmasında "Böyük Yaxın Şərq" adı ilə yer alan, müəyyən inkişaf yoluna çıxmasına baxmayaraq, təhlükəsizliyi hələ də risk altında olan, həmçinin terrorizmin asanlıqla yayıla biləcəyi ehtimal edilən dövlətlərin yerləşdiyi regionun mərkəzi hesab olunur.

Əfqanıstan və İraq bu gün aydın şəkildə siyasi gündəmin zirvəsindədir və növbəti bir neçə ildə bu regionun qırılmaz tellərlə Avro-Atlantik Alyansa bağlanması ABŞ-ın əsas məqsədi olacaq.

Bu konsepsiyanın müvəffəqiyyət qazanması üçün demək olar ki, on il ərzində "dondurulmuş" vəziyyətdə qalan münaqişələr həll olunmalıdır. Dağlıq Qarabağ, Abxaziya və Cənubi Osetiyadakı status-kvoya, iqtisadi inkişafa əngəl törətməklə yanaşı, problemlərə, insan potensialının ciddi itkisinə gətirib çıxarır. Avropaya narkotik maddələr və kütləvi qırğın silahlarını keçirmək istəyən radikal qüvvələr və ya terrorçu qruplar bu əraziləri öz nüfuz dairələrinə salmaq istəyirlər.

Cənubi Qafqaz, həm də Avropanın şərqə doğru genişlənməsini tamamlamaq üçün əhəmiyyətlidir. May ayında Avropa İttifaqının artıq 25 üzvü olacaq, lakin Avropanın genişlənməsi bununla bitmir. Türkiyə və Ukrayna kimi aparıcı ölkələrlə yanaşı, Cənubi Qafqazın da böyük Avropaya daxil olmağa ehtiyacı var.

Bu bölgə, Avropanın enerji tələbatı üçün getdikcə daha əhəmiyyətli rol oynayacaq. Artıq Bakını Tiflislə birləşdirən

¹ <http://nationalinterest.org/article/why-the-us-needs-to-pay-attention-to-the-south-caucasus-2437> by Zeyno Baran 24 September, 2003

neft kəməri mövcuddur. Və çəkilməkdə olan "Bakı-Tiflis-Ceyhan" neft kəməri Azərbaycan və Gürcüstanı NATO-nun müttəfiqi olan Türkiyə ilə birləşdirəcək. Qısa zamanda neft kəmərinə paralel qaz xətti də çəkiləcək. ABŞ-ın davamlı dəstəyi sayəsində ərəsəyə gələn Şərqi-Qərb enerji dəhlizi ilə Xəzərin artmaqda olan neft və qaz resursları həm Türkiyə, həm də Qara Dəniz boru kəmərləri ilə gələcəkdə Ukrayna, Rumıniya və Yunanıstan vasitəsilə Avropaya çatdırılacaq.

Boru kəmərlərinin Cənubi Qafqazı Avropa ilə əlaqələndirəcəyi bir reallıqdır, lakin nəql xətləri həm də, sadəcə olaraq, bir alətdir. Bölgənin uzunmüddətli müvəffəqiyyəti bu ölkələrin daxilən necə inkişaf edəcəyindən asılı olacaq. Bu gün onlar müsbət qonşuluq əlaqələri qurmaqla bərabər, Rusiyanın enerji üzərindəki inhisarından müxtəlif formada qaçmağa çalışırlar. ABŞ Cənubi Qafqazda fəal iştirak edir, on ildən artıqdır ki, bölgəyə maliyyə və texniki yardım göstərir. Lakin indiyə qədər əldə olunan nəticələr fərqlidir.

Bu regionun gələcəyi 15 oktyabrda Azərbaycanda keçiriləcək prezident seçkilərindən, ardınca 12 noyabrda Gürcüstanda keçiriləcək parlament, 2005-ci ildə təşkil olunan prezident seçkilərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Əgər o zamanadək adıçəkilən ölkələrdə islahatlar kifayət qədər irəliləməzsə, bu, onların 2005-ci ildən sonra ən yüksək səviyyədə ABŞ-ın diqqətini və dəstəyini qazanmasının çox çətin olacağını proqnozlaşdırmağa əsas verir.

ABŞ demokratiyaya yalnız sözdə deyil, demokratik dəyərlərə uzunmüddətli təhlükəsizlik və sabitliyin ən mühüm elementi kimi yanaşır. Ermənistanda 2003-cü ilin martında keçirilən prezident və mayında keçirilən parlament seçkiləri minlərlə insanın etirazı ilə qarşılandı və bütün nəticələr mübahisə doğurması ilə yadda qaldı. Prezident Köçəryan əsaslı legitimliyə malik deyil. Cəmiyyətdən dəstəyi

olmayan zəif prezident isə nə mühüm islahatlar həyata keçirə, nə də Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün vacib olan güzəştlərə gedə bilər.

Azərbaycanda növbəti prezidentin legitimliyə malik olması üçün azad və ədalətli seçkilərin keçirilməsi son dərəcə əhəmiyyətlidir. 1991-ci ildən bəri Azərbaycanda dinc yolla hakimiyyət dəyişikliyi olmamışdır və ümid edirik ki, oktyabr seçkiləri dönüş nöqtəsi olacaq. Yeni prezident seçkilərdən sonra öz qərargahına gələcək, səlahiyyət müddəti bitənədək vəzifəsini icra edəcək. Heydər Əliyev 30 ildən çox Azərbaycanı idarə etmişdi, çoxsaylı regional və maraqlı qrupların mənafeələrini tənzimləmək üçün təcrübə və nüfuza malik idi. Azad və ədalətli seçkilərin keçirilməsi gələcək prezident üçün çox vacib şərtidir. Çünki bu postda əyləşən şəxs kim olursa-olsun, istər ölkənin, istərsə də müxtəlif maraqlı dairələrin üzərində öz hakimiyyət və nəzarətini möhkəmləndirməsi onun üçün mürəkkəb bir vaxta təsadüf edəcək.

Azərbaycandakı seçki və seçkidən sonrakı proseslər digər müsəlman ölkələrindən də təsirsiz ötürməyəcək. Azərbaycan neftlə zəngin bir müsəlman ölkəsi, həmçinin demokratik, dünyəvi və qərb yönümlü bir ölkə kimi, uğur və ya uğursuzluqları ilə birlikdə ABŞ-ın yaxın müttəfiqi kimi, İslam dünyasının, xüsusən də neftlə zəngin ölkələrin demokratikləşmə perspektivləri müstəvisində etalon rolunda çıxış edəcək.

Yaxın perspektivdə Azərbaycanın seçki nümunəsi Gürcüstandakı seçkilərə də bir örnək olaraq təsir göstərəcək. Müsbət tarixi vərəsəlik yaratmaq baxımından Eduard Şevardnadzenin nümunəvi axtarıları çox əhəmiyyətlidir. Bundan başqa, bütün maraqlı tərəflər ayrı-ayrı gürcü siyasətçilərini, xüsusilə seçkilər zamanı, silahlı dəstələrdən siyasi nüfuz aləti kimi istifadə etmək fikrindən daşındır-

malıdırlar. Bu silahlı dəstələrin fəaliyyəti, fəlakətə gətirib çıxara bilər.

Azərbaycanda və Gürcüstanda seçkilər bitənədək – 2004-cü ilin əvvəlinə qədər münaqişənin həlli yollarının müzakirələri başlanma bilməyəcək. Real irəliləyiş əldə etmək üçün bizə 2004-cü ilin martında Rusiyada prezident seçkilərini gözləmək də lazım ola bilər. Biz həm də yadda saxlamalıyıq ki, status-kvo özünəməxsus sabitliyi təmin edir. Münaqişələrin həlli üçün hər hansı ciddi addım qısa müddətdə daxili qeyri-stabilliyin yaranmasına səbəb olacaq. Çünki idarə oluna bilən münaqişə zonalarında şəxsi və kriminal maraqların iştirakı faktı danılmazdır. Buna görə də, Cənubi Qafqazda təhlükəsizliyi və sabitliyi qorumaq üçün ABŞ və NATO-nun fəal iştirakı tələb olunur.

Bu münaqişələrin həlli yalnız geniş təhlükəsizlik təminatı olduğu şəraitdə mümkündür. Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan üçün bu cür təminat variantlarını ya Rusiya və MDB, ya da Avropa, NATO və Birləşmiş Ştatlar gerçəkləşdirə bilər. Azərbaycan və Gürcüstan NATO-ya qoşulmaq iddialarını bəyan ediblər. Prezident Heydər Əliyev bu arzunu ilk dəfə 2003-cü ilin aprelində açıq şəkildə bəyan etdi.

Şevardnadze Gürcüstanın NATO üzvlüyü niyyəti haqqında 2001-ci ildən bəri danışdı və bu yaxınlarda bəyan etdi ki, “geostrateji vəziyyətimizə görə NATO-nun bizə ehtiyacı var: ölkəmiz Azərbaycana və Xəzər dənizinə, oradan da Mərkəzi Asiyaya və Çinə çıxışı təmin edir”.

Ermənistanın strateji niyyətləri bir o qədər də aydın görünür. Keçən iki il ərzində Ermənistan NATO-nun Sülh üçün Əməkdaşlıq Proqramı və Birləşmiş Statlarla təhlükəsizlik əlaqələrini genişləndirib. Buna baxmayaraq, Rusiyanın ilkin mərhələdə beş ölkəni – Ermənistan, Belarus, Qırğızıstan, Rusiya və Tacikistanı bir araya gətirəcək

Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi təşkilatını yaratmaq təşəbbüsü artıq sürətlə reallaşmaqdadır. Ermənistanın Rusiya ilə tarixən yaxın hərbi əməkdaşlığı onun NATO ilə bağlı arzu və perspektivlərinə əngəl törədə bilər.

NATO-nun 2004-cü il May sammitinin bu təşkilatda çoxillik təcrübəyə malik, həmçinin Cənubi Qafqazda sabitliyin hökm sürməsində ciddi maraqları olan Türkiyədə keçiriləcəyini nəzərə alaraq, bu ölkənin ABŞ-ın əvəzolunmaz müttəfiq olması bir daha təsdiqini alır. Bu dünyəvi, Qərb yönümlü müsəlman ölkəsinin İraqdakı hadisələrə və Əfqanıstandakı sülhməramlı qüvvələrə davamlı hərbi yardımını da NATO üçün çox əhəmiyyətlidir. Çünki onun təhlükəsizlik konsepsiyası yeni çağırışlara uyğundur. Bundan başqa, Türkiyə Qafqazda Rusiya və İranın maraqlarını Qərb yönümlü üsulla tarazlaşdırma bilən yeganə regional qüvvədir.

Türkiyənin belə bir tarixi rolu oynaya bilməsi üçün onun sonuncu soyuq müharibə sərhədini – Türkiyə-Ermənistan sərhədlərini açması əhəmiyyətlidir. Belə bir addım və Ermənistan-Türkiyə əlaqələrinin bərpası sayəsində Rusiya özünün Cənubi Qafqazdakı dayağını itirəcək. Türkiyənin “qədim Avropa divarlarının yıxılması” ruhunda sərhədlərin açılması ilə bağlı bir neçə müsbət xarakterli bəyanatlar verməsinə baxmayaraq, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi həll olunmadan rəsmi Ankaranın bu addımı atması real görünür.

Dağlıq Qarabağ və Abxaziya münaqişəsi Azərbaycanda və Gürcüstanda yalnız legitim və güclü prezident (iqtisadi islahatlar aparan, demokratiyanı möhkəmləndirən və insan kapitalına investisiya edən şəxs) tərəfindən həll oluna bilər. Son on il ərzində Cənubi Qafqaz keçid mərhələsində

olmuşdur. 2003-2005-ci illər arasındakı dövr – “seçkilər dövrü” bu regionun gələcəyini müəyyən edəcək.

Regionun əhəmiyyətinə baxmayaraq, ABŞ, İraqa və terrorizmlə mübarizəyə daha çox diqqət ayırmaq məcburiyyətindədir, həmçinin 2004-cü ildən başlayaraq diqqətini öz seçkiləri üzərində cəmləyəcək. Cənubi Qafqaz ölkələri tez bir zamanda ABŞ və NATO-ya qoşulmalıdırlar, əks halda rəsmi Vaşinqtonun imkan pəncərəsi bağlana bilər. Bu işə regionda yenidən münaqişələrin baş qaldırması təhlükəsini artıracaq.

Qeyd: Bu məqalə Zeyno Baranın 23 sentyabr 2003-cü ildə Vilnüsədə (Litva) etdiyi çıxışdan götürülmüşdür. Çıxışın tam mətni ilə Nikson Mərkəzinin internet səhifəsində tanış olmaq mümkündür. Zeyno Baran Nikson Mərkəzində Beynəlxalq Enerji və Təhlükəsizlik Proqramının direktorudur.

Senator Vicker¹: Azərbaycan-ABŞ tərəfdaşlığı mürəkkəb regionda demokratiya və təhlükəsizliyi gücləndirir²

Bu ayın sonunda Azərbaycanın BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvü kimi ilk mandatının müddəti başa çatır. Şərqi Avropa blokundan bu quruma üzv seçilməsi ötən iyirmi ildə ölkənin nail olduğu transformasiyanın göstəricisidir. Bu gün Azərbaycan Qafqaz regionunun artan nüfuza malik lider ölkəsidir.

Azərbaycanın beynəlxalq arenada mövqeyinin durmadan güclənməsi ortaq maraqlar prizmasından baxıldıqda, Birləşmiş Ştatlar üçün xüsusilə əlverişlidir. Hər iki ölkənin İranın nüvə proqramı və Rusiyanın aqressivləşməsi ilə bağlı ortaq

¹ Roger Wicker ABŞ Senatında Missisipi ştatını təmsil edir. Senatın Silahlı Qüvvələr Komissiyasının üzvüdür.

² <http://www.washingtontimes.com/news/2013/dec/10/sen-wicker-azerbaijans-partnership-us-fosters-demo/> by Sen. Roger Wicker - Tuesday, December 10, 2013

narahatlığı var. Onlar terrorçuların zərərsizləşdirildiyi və kütləvi qırğın silahlarının azaldığı daha təhlükəsiz və mütərəqqi dünya arzu edir.

2001-ci il 11 sentyabr hadisələrindən dərhal sonra Amerika terrorizmlə mübarizədə Azərbaycanın qətiyyətli addımlarının şahidi oldu. Azərbaycan öz hava məkanından uçuş icazəsi verməklə və daha sonra Amerika əsgərləri ilə birgə xidmət üçün qoşun birləşmələri göndərməklə, Əfqanıstanda "Davamlı Azadlıq Əməliyyatı"na ilkin yardımını göstərmiş oldu. Hazırda Əfqanıstanda sabitlik tədbirləri üçün gərəkli olan təchizatın quru, su və hava yolu ilə daşınmasında Azərbaycanın əlverişli strateji mövqeyindən istifadə olunur. Əfqanıstandakı ABŞ qoşunlarına göndərilən avadanlığın üçdə birindən çoxu Bakı üzərindən quru və hava yolu ilə daşınır. Azərbaycan terrorizmlə mübarizədə verdiyi vədə sadıq qalaraq, NATO qoşunlarının gələn il bölgədən çıxarılacağından sonra da Əfqanıstan təhlükəsizlik qüvvələrinə yardım göstərəcəyini vurğulayıb.

Birləşmiş Ştatların Xəzər regionunda davamlı əməkdaşlıqda maraqlı olan etibarlı müttəfiqinin olması çox müsbət haldır. Bir çoxları bu postsovet ölkəsində demokratik islahatlar üçün əlavə addımlar atılmasına ehtiyac duyulduğunu bildirsə də, Azərbaycanın on illərlə davam etmiş kommunist idarə üsulundan iqtisadi tərəqqi və azadlıq yoluna keçid etməsi ümidverici haldır.

Azərbaycan mühüm enerji təminatçısına çevrilib və ixracat marşrutlarının, Rusiya enerjisindən həddindən çox asılı olan Avropadakı müttəfiqlərimizə doğru diversifikasiyasının vacibliyini başa düşür. Bakıdan başlayan yeni qaz kəmərləri qlobal enerji bazarlarında Azərbaycanın artmaqda olan liderliyini möhkəmləndirir və NATO üzrə müttəfiqlərimizə Kremlin nəzarətində olmayan enerji resurslarından yararlanmağa imkan yaradır.

Mən hər iki siyasi partiyadan olan həmkarlarımla birgə bu uğurların davam edəcəyinə və ikitərəfli əməkdaşlığın dərinləşəcəyinə ümid edirəm. Ötən ilin iyun ayında ABŞ-ın

Azərbaycandakı səfiri Riçard Morninqstarın da dediyi kimi, Birləşmiş Ştatlar və Azərbaycan arasında “çoxsaylı ortaqlar maraqları ABŞ-ın bir sıra ali xarici siyasət prioritetləri ilə kəsişir”.

Amerikanın ATƏT qarşısındakı öhdəliklərinə nəzarət üzrə ABŞ Helsinki Komissiyasının həmsədri olaraq mənim, bu ilin əvvəlində Xəzər bölgəsinə səfər etmək və Prezident İlham Əliyev, xarici işlər naziri Elmar Məmmədovla görüşmək imkanım olmuşdu. Mən ümid edirəm ki, Azərbaycan gələn il – ATƏT-in Parlament Assambleyasının iclasına ev sahibliyi edəcəyi müddətdə bu təşkilatla əməkdaşlığını daha da inkişaf etdirəcək.

Avropa, Asiya və Yaxın Şərqi kəsişməsində yerləşən, dinamik və müasir ölkə olan Azərbaycan Birləşmiş Ştatların diqqət və dəstəyinə layiq vacib müttəfiqdır. Bu ölkənin demokratiyaya doğru irəliləməsi və burada demokratik prinsiplərin formalaşması ABŞ-ın və dünyanın digər azad ölkələrinin təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində nəzərə çarpan ümidverici haldır.

ABŞ və müttəfiqlərinin maraqları üçün həyati önəm daşıyan Azərbaycanın daha çox dəstəyə ehtiyacı var¹

Birləşmiş Ştatlar Azərbaycanla bağlı iki əsas məsələnin tənzimlənməsində daha yaxından iştirak etməlidir: bu ölkədən Avropaya istiqamətlənəcək yeni qaz kəmərinin inşasına dəstək verilməsi və Dağlıq-Qarabağ regionu ilə bağlı Ermənistanla sülhün əldə olunması

Neft və təbii qaz bir çox hallarda dünya siyasətini mənfəət və ya müsbət istiqamətlərə doğru aparır. Eyni vəziyyət bu gün təbii qazla bağlı Azərbaycanda da baş

¹ <http://www.csmonitor.com/Commentary/Opinion/2013/1211/A-vital-link-for-US-interests-and-allies-Azerbaijan-needs-more-support> by Nancy Soderberg DECEMBER 11, 2013. Nancy Soderberg 1997-2001-ci illərdə ABŞ-ın BMT-də Daimi Nümayəndəsi, 1993-1997-ci illərdə Prezident Klintonun milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə müşavirinin müavini olmuşdur. Xarici Əlaqələr Şurasının üzvüdür.

verir. Bu keçmiş sovet respublikası hələ də demokratiyaya keçid etməkdədir və orada baş verənlər, xüsusilə də Rusiyanın varlığı nəzərə alındıqda, ABŞ maraqları üçün son dərəcə önəmlidir. Birləşmiş Ştatlar Azərbaycanda iki əsas məsələnin – enerji və sülh məsələlərinin tənzimlənməsində daha güclü rol oynamalıdır.

1990-cı illərin əvvəllərində ABŞ-ın başlıca məqsədi Avropanın təbii qaz təminatı yollarını şaxələndirmək və Rusiyanın mavi yanacağına alternativlər yaratmaq idi. Bu gün Xəzər dənizi regionundan başlayacaq “Cənub Qaz Dəhlizi”nin yaradılmasına dair elan edilmiş saziş “Trans-Anadolu boru kəməri”nin simasında məhz bu məqsədə xidmət edəcək.

Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR), “BP”, “Statoil”, “TOTAL” “Lukoil”, “NICO” və “TPAO” kimi xarici şirkətlərin daxil olduğu konsorsium arasında 100 milyard dollarlıq saziş imzalanmışdır. Bu razılıq nəticəsində növbəti iyirmi beş il ərzində Xəzər dənizinin Azərbaycana aid hissəsində yerləşən “Şahdəniz” yatağının yeni resursları hasil olunaraq üç yeni boru kəməri şəbəkəsi vasitəsilə Gürcüstana, Yunanıstana və Adriatik dənizinin dibi ilə İtaliyaya nəql ediləcək.

2012-ci ildə Avropanın təbii qaz idxalının 34 faizi Rusiyanın payına düşürdü və o, gələn il əsas təchizatçı olaraq, Norveçini geridə qoya bilər. Lakin bu təchizat son onillikdə rəsmi Moskva ilə qonşuları arasında yaranan bir sıra narazılıqlardan irəli gələrək, dəfələrlə dayandırılıb. Misal üçün, 2009-cu ildə Rusiyanın “Qazprom” şirkəti ödəniş mübahisələri ilə əlaqədar, Ukrayna üzərindən Avropanın 15 ölkəsinə təbii qaz nəqlini dayandırmışdı. Belarusiya, Gürcüstan, Latviya, Litva və Moldova ilə də oxşar problemlər yaşanmışdı.

Azərbaycandan başlayacaq yeni boru kəməri Avropanın əksər hissəsini Rusiyadan təbii qazın qeyri-sabit nəqli təhlükəsindən azad edəcək. Bu nəticə ABŞ və Avropa

İttifaqı rəsmilərinin on illərlə davam edən gərgin əməyi sayəsində əldə olunub. Bəzi ölkələr Şərqi Avropaya doğru uzanıb gedən bu boru kəmərinin vaxt keçdikcə despotlaşan Rusiyadan asılılığı əhəmiyyətli dərəcədə azaldacağına ümid edir.

Lakin Azərbaycan enerji diversifikasiyası və təchizatından daha mühüm məsələlərdə də ABŞ maraqlarına xidmət edir. İran və Rusiya ilə həmsərhəd olan Azərbaycan Amerikanın etibarlı müttəfiqi kimi, Əfqanıstandakı hərbiçilərimizə logistik dəstək göstərir, o cümlədən, öz hava məkanından uçuş icazəsi verməklə, əsgərlərin həyatının xilas edilməsinə şərait yaradır. İsrailin neft istehlakının 40 faizindən çoxunu təmin edən Azərbaycan, habelə, Xəzər dənizində Rusiyanın artmaqda olan təsirinə qarşı həyati önəm daşıyan əks qüvvə rolunu oynayır.

Rəsmi Vaşinqton, həmçinin Cənubi Qafqazda sabitliyə və ABŞ maraqlarına təhlükə olan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində daha yaxından iştirak etməlidir. İki ölkə arasında əsasən Sovet İttifaqının süqutundan sonra başlamış bu münaqişədə etnik erməni qüvvələri Dağlıq Qarabağı və Azərbaycana aid bir sıra əraziləri işğal edib. 1994-cü ildə tərəflər arasında sonralar mütəmadi olaraq pozulan atəşkəs razılığı əldə olunsa da, bu müddət ərzində 3000 insan həlak olub. Azərbaycan sözügedən regionun öz ərazisi olmasında təkid edir və BMT də bu mövqeyi dəstəkləyir. Ermənistan isə, Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərin öz müqəddəratını təyin etmək və müstəqillik hüququnun olduğunu iddia edir.

Tərəflərin öz silah arsenalını genişləndirməkdə olduqları bir dövrdə davamlı sülh əldə olunması ehtimalı mümkünsüz görünür. Qaçqın və məcburi köçkünlər hələ də əziyyət çəkir. Bu münaqişə regional sabitlik üçün təhlükə mənbəyi olmaqla yanaşı, İran və Rusiya kimi ölkələrin də bu problemə cəlb edilməsiylə, Azərbaycan qazının fasiləsiz nəqlinə mane olaraq Avropanın gələcək iqtisadi sabitliyinin də təhlükə altına düşmə ehtimalını artırır.

BAŞBAKANLIK

BAŞBA

BAŞBAKANLIK

Yalnız Birləşmiş Ştatlar hər iki ölkəni sülhə sövq etmək üçün tərəflərin etimadına malikdir. Münaqişə həll edilmədikcə, regionda təhlükəsizliyin və ABŞ maraqlarının tam təminatından söhbət gedə bilməz. Biz sülhə nail olsaq, Azərbaycanın zəngin neft yataqlarının səmərəli işlənməsinə yardımçı olsaq, azərbaycanlılar, avropalılar və amerikalılar daha təhlükəsiz və sivil şəraitdə yaşayarlar.

Putinin gəlişi ilə Amerika kənara çəkilir

Rusiya Azərbaycana daha da yaxınlaşır, Amerika isə heç bir şey etmir¹

Rusiya prezidenti Vladimir Putin üçüncü mandatı dövründə ilk dəfə Azərbaycana səfər etdi. Keçmiş sovet respublikası Azərbaycan Cənubi Qafqaz regionunun güclənməkdə olan lideridir və Putin öz səfəri ilə Rusiyanın "başlıca maraqları" dairəsinin (Baltıqyanı ölkələr istisna olmaqla) demək olar ki, bütün keçmiş sovet respublikalarını əhatə etdiyini rəsmi Vaşinqtona göstərmək istəyirdi.

2008-ci ildən bu yana Birləşmiş Ştatlar postsovet məkanında iştirakını azaldıb və Əfqanıstana tranzit şəbəkəsini çıxmaq şərtilə, bütün sahələri Rusiyaya güzəştə gedib. Qeyd edək ki, tranzit məsələsi də 2014-cü ildən etibarən öz qüvvəsini itirib. Rəsmi Moskva isə, öz növbəsində rəsmi Vaşinqtonun yaratdığı boşluğu həvəslə doldurub.

Avqustun 13-də Putin iki rus hərbi gəmisində, nazirlər və iş adamlarından ibarət böyük nümayəndə heyətinin müşayiəti ilə Bakıya gəldi. Nümayəndə heyətinə xarici işlər naziri Sergey Lavrov, müdafiə naziri Sergey Şoyqu, energetika naziri Aleksandr Novak, fəvqəladə hallar naziri Vladimir Puçkov, nəqliyyat naziri Maksim Sokolov, iqtisadiyyat naziri

¹ <http://nationalinterest.org/commentary/putin-drops-america-drops-out-8905> by Ariel Cohen August 19, 2013. Ariel Cohen "Heritage Foundation"-nın Rusiya, Avrasiya və beynəlxalq enerji siyasəti məsələləri üzrə aparıcı tədqiqatçısıdır.

Aleksey Ulyukayev, Xəzər dənizi üzrə çoxtərəfli danışıqlarda iştirak edən Rusiya nümayəndə heyətinin rəhbəri İqor Bratçikov daxil idi. Habelə, Rusiyanın ən iri silah və enerji şirkətlərinin rəhbərləri, o cümlədən "Rosoboronoeksport" dan Anatoli İsaikin, "Rosneft" dən İqor Seçin və "Lukoil" dan Vahid Ələkbərov da nümayəndə heyətində yer almışdılar.

Putinin səfəri Azərbaycandakı prezident seçkilərindən iki ay əvvəl baş tutmuşdu. Hazırkı prezident İlham Əliyevə dəstək verilməsi və iki ölkə arasında əlaqələrin gücləndirilməsi istiqamətində atılmış bu addım, Putin tərəfindən vaxtında edilmiş siyasi manevr idi.

Cənubi Qafqazda və bilavasitə Mərkəzi Asiyada sabitlik Azərbaycandakı sabitliklə əlaqəlidir. Rusiya İlham Əliyevin prezidentliyini, Putinin də vaxtilə yaxşı münasibətdə olduğu Heydər Əliyev tərəfindən yaradılmış siyasi kursun davamı kimi görür.

Ümumilikdə, bu nəticə Putini razı salır, belə ki, Rusiya lideri rəsmi Bakının Ankaraya, Brüsselə və Vaşinqtona daha da yaxınlaşdığı bir şəraitdə Azərbaycanla soyuq münasibətlər saxlamaq əvəzinə, onunla ikitərəfli iqtisadi əməkdaşlığı inkişaf etdirməyə üstünlük verir.

Bununla belə, Rusiya Avrasiya İqtisadi İttifaqı, Gömrük İttifaqı, Avrasiya İqtisadi Birliyi, Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı kimi iqtisadi və siyasi-hərbi inteqrasiya strukturlarına Azərbaycanın da qoşulması məsələsində hələ təkid etməyib, baxmayaraq ki, bu istiqamətdə ara-sıra danışıqlar gedir.

Obama administrasiyası dövründə Ağ Ev və Dövlət Departamenti postsovet məkanına olan marağını itirməkdədir və bu maraq NATO qüvvələri Əfqanıstandan çıxarıldıqdan sonra daha da azala bilər.

Eyni zamanda, rəsmi Bakı və Moskva "Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı" çərçivəsində təmasdadırlar. Azərbaycan Rusiyanın Cənubi Qafqazda başlıca ticari partnyorudur.

Bu Qafqaz ölkəsi 2012-ci ildə "Qazprom"u 1.5 milyard kubmetr qazla təmin edib. Təbii ki, Putini Seçin və Ələkbərov kimi neft maqnatlarının da müşayiət etdiyini nəzərə alsaq, iki dövlət başçısının müzakirə olunması mövzuları çox idi.

Digər tərəfdən, Azərbaycanın müstəqil enerji ixracatçısı və Mərkəzi Asiya resurslarının Avropaya nəqlində başlıca tranzit ölkə kimi artmaqda olan rolu Rusiyanı narahat edir. Belə ki, Rusiya Avropa bazarları üçün əsas neft və qaz təchizatçısı olmağa adət edib.

Bununla belə, Rusiya Azərbaycanın enerji sərvətindən pay götürmək istəyərdi. Bu ölkənin nəhəng dövlət neft şirkəti olan "Rosneft" Abşeron qaz layihəsinə qoşulmaqda maraqlıdır. Bu amil "Rosneft"i digər rus nəhəngi "Qazprom"la rəqabət şəraitində Avropanın gəlirli qaz bazarına çıxara bilər. Səfər vaxtı Rusiya və Azərbaycan dövlət neft şirkətlərinin rəhbərləri, müvafiq olaraq "Rosneft"dən Seçin və "SOCAR"dan Rövnəq Abdullayev enerji sahəsində əməkdaşlıq razılaşması imzaladılar.

Ermənistan-Azərbaycan-Dağlıq Qarabağ münaqişəsi iki ölkə arasında başlıca əngəl olaraq qalsa da, Putinin səfəri də bu məsələyə yenilik gətirmədi. Rusiya prezidenti bu münaqişənin müharibə deyil, "siyasi" yolla həll edilməli olduğunu bir daha qeyd etdi. Bu, hərbi büdcəsi Ermənistanın ümumi dövlət büdcəsindən çox olan Azərbaycana, bəlkə də, bir ismarıç idi. Məlum olduğu kimi, Rusiyadan da silah alan Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatları sayəsində əldə etdiyi gəlirləri onun hərbi imkanlarını artırmaqdadır.

Kreml bu uzun sürən münaqişənin potensial həllinə gətirib çıxaracaq yeni təşəbbüs və təklifləri müzakirə etməyə hazır deyil. Bu, əsasən, ondan irəli gəlir ki, Dağlıq Qarabağ Rusiyanın Cənubi Qafqazda siyasi və hərbi mövcudluğunu təmin edir.

O vaxtkı prezident Dmitri Medvedyev tərəfindən aparılan dördillik meditasiya nəticəsində Kreml bölgədə fəaliyyətini

orta səviyyəyə endirib. Bu, rəsmi Vaşinqtona Azərbaycan və Ermənistanla əlaqələrini gücləndirmək və regionda mövqeyini möhkəmləndirmək imkanı yaradır.

Birləşmiş Ştatlar bu vəziyyətdən istifadə edərək, Rusiyaya Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli yollarının çözülməsi üçün birgə işləməyi təklif edə bilərdi. Yeri gəlmişkən, Dövlət katibi Con Kerri dəfələrlə münaqişənin həll edilməli olduğunu bildirib. O, hələ Senatda olduğu vaxtlardan erməni diasporu və Ermənistan hökuməti ilə yaxın münasibətlərə malikdir.

Lakin Ağ ev administrasiyası Kerrinin qiymətli vaxtının Yaxın Şərqdə daha gərgin iş tələb edən, daha uzunmüddətli münaqişələrin çözülməsinə sərf edilməsinə qərar verib. Təəssüf ki, bu vəziyyət meydanı, Cənubi Qafqazda öz təsir dairəsini bərpa etmək istəyən Rusiyanın ixtiyarına verir.

Vladimir Putinin Avrasiya ilə bağlı planlarına baxış¹

Gürcüstan və Azərbaycan Rusiyanın Xəzər dənizi və Mərkəzi Asiya Layihələrində iştirakına mane ola bilər, lakin bu iki dövlət Birləşmiş Ştatların dəstəyinə ehtiyac duyur

ABŞ Krım ərazisinin ilhaq edilməsinə cavab olaraq, Rusiyaya qonşu olan bölgələrdə NATO müttəfiqlərinin sayını artırır. Ən vacibi isə odur ki, rəsmi Vaşinqton Gürcüstan və Azərbaycan vasitəsilə Cənubi Qafqaz dəhlizinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə böyük əhəmiyyət verir. Bu dəhliz Avrasiyanın “ürəyinə” gedən tranzit yollar üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

¹<http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424052702303532704579476972067682740> (The Wall Street Journal) by Svante E. Cornell, april 6, 2014 12:45 p.m. ET

Qara dəniz vasitəsilə ayrılan Ukrayna və Cənubi Qafqaz ölkələrinin taleyi, əslində, bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bu ölkələr Vladimir Putinin Belarusiyadan Tacikistana qədər uzanacaq "Avrasiya imperiyası" arzusunda mühüm yer tutur. Ukrayna olmadan, heç bir Avrasiya İttifaqından söhbət gedə bilməz. Cənubi Qafqaz dəhlizi üzərində nəzarəti ələ almadan, Xəzər dənizi və Mərkəzi Asiyada uğur qazanmaq mümkün deyil.

Avropanı Avrasiyanın "ürəyi" ilə birləşdirən Şərqi-Qərb dəhlizi Birləşmiş Ştatların xarici siyasətinin ikipartiyalı uğurudur. ABŞ XX əsrin 90-cı illərindən etibarən keçmiş SSRİ ölkələrinin müstəqillik və suverenliyini dəstəkləyir, Xəzər dənizinin neft və qaz sərvətlərinin inkişafına kömək edir. Məhz rəsmi Vaşinqton Xəzər neftinin Avropa bazarlarına ixrac edilməsində həlledici rol oynamışdır.

2001-ci ilin 11 sentyabr terror aktı bu dəhlizin elə ABŞ-ın özünün milli təhlükəsizliyi üçün də böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərdi. Postsovet ölkələrinin terrorla mübarizədə ABŞ-la ittifaqa təşəbbüs göstərməsi onların rəsmi Moskvadan asılı olmayan müstəqil siyasət yürütmə imkanları ilə mütənasibdir. İrənin bu məsələdən kənar qalması və Rusiyanın bir çox şərtlər irəli sürməsi Gürcüstan və Azərbaycan hava məkanını NATO-nu Əfqanıstanla birləşdirən ən etibarlı hava dəhlizi edir. Həmçinin, Əfqanıstanda həyata keçirilən hərbi əməliyyatlarda maddi-texniki təchizat məsələlərinin üçdə biri Gürcüstan və Azərbaycanı birləşdirən körpü vasitəsilə həyata keçirilir.

Qeyd edək ki, son 5 ildə ABŞ prezidenti Barak Obamanın "sıfır siyasəti" qeyd olunan kiçik dövlətlər hesabına Rusiya ilə əlaqələrin bərpasını nəzərdə tuturdu. Bəzi postsovet ölkələrinin liderləri təhlükəsizlik məsələlərində ABŞ-ın iştirakından imtina etməyə başladı. Şübhəsiz ki, buna qərbyönümlü siyasət yürüdən ölkələrə Rusiya tərəfindən edilən təzyiqlər səbəb olmuşdur.

Ukrayna məsələsində pisləşən ABŞ-Rusiya münasibətlərinin doğurduğu mənfi nəticələr yalnız bu keçmiş SSRİ

ölkəsi ilə məhdudlaşmayacaq. Cənubi Qafqaz Rusiya tərəfindən əlavə xaos yaradılması üçün ən optimal regiondur. Rusiya lideri Vladimir Putin Cənubi Qafqaz dəhlizinin strateji əhəmiyyətini Qərb siyasətçilərindən daha yaxşı dərk edir. Buna görə də, sabiq prezident Dmitri Medvedyevin qeyd etdiyi kimi, 2008-ci ildə Rusiya qoşunlarının Gürcüstana soxulmasında başlıca məqsəd NATO-nun genişləndirilməsinin qarşısını almaq idi: *“Əgər Gürcüstana qarşı müharibə başlamasaydı, bir çox ölkələr NATO-ya qoşulmuş olardı”*. Bunları sabiq prezident 2011-ci ildəki çıxışında qeyd etmişdi.

Son bir neçə ildə Rusiya Əfqanıstanda hərbi əməliyyatlara dəstək vermək adı altında şimal paylayıcı şəbəkəni Birləşmiş Ştatlar üçün açıq elan edərək öz ərazisindən istifadəyə imkan yaradıb. Lakin ABŞ şəbəkənin bir hissəsini Rusiya deyil, Cənubi Qafqaz vasitəsilə təmin edib. Rəsmi Moskva şəbəkənin ona aid olan hissəsini asanlıqla bağlayaraq Pentaqonu dilemma qarşısında qoya bilər: Cənubdan Pakistan, yaxud da qərbdən Qafqaz yolu. Başqa sözlə, Rusiya Cənubi Qafqaz tərəfdən yolu bağladığı təqdirdə Birləşmiş Ştatlar rəsmi İslamabadın mərhəmətinə bel bağlaya bilər.

Rəsmi Moskva artıq Ermənistan üzərində nəzarətini gücləndirib. Gürcüstan kimi, Ermənistan da 2013-cü ilin iyul ayında Avropa Birliyinə qoşulmaq haqqında danışıqlara başlasa da, iki ay sonra Vladimir Putin rəsmi Yerevanı Gömrük İttifaqına qoşulmağa məcbur etdi. Rəsmi Moskva həm Gürcüstan, həm də Azərbaycanda Rusiyameyilli müxalif qruplara, vətəndaş cəmiyyəti üzvlərinə və etnik azlıqlara maliyyə yardımları ayırmaqda davam edir.

İki Qafqaz ölkəsi arasında mövcud Dağlıq Qarabağ münaqişəsini nəzərə alsaq, Rusiyanın Ermənistan ərazisində hərbi bazalarını yerləşdirməsi mövcud vəziyyətdə daha böyük çətinliklər yaradır. Digər Qafqaz ölkəsi Gürcüstan isə Rusiya ilə onun Ermənistandakı bazaları arasında qalıb. Rəsmi Tiflis bu ilin yayında Avropa Birliyinə üzv olmaq haqqında razılıq aktını imzalamağı planlaşdırsa da, Rusiya

tərəfindən bu ölkəyə təzyiqlər artmaqdadır. Bəs Rusiya Ermənistandakı bazaları üçün hərbi dəhliz kimi Gürcüstan ərazisindən istifadə etmək istəsə necə olacaq? Təcrübəsiz Gürcüstan hökuməti Birləşmiş Ştatların dəstəyini almasa, bu məsələyə hansı reaksiyanı verəcək?

Hadisələrin bu cür inkişafı ABŞ üçün ciddi mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Azərbaycan və Gürcüstanın hər hansı birinin bu məsələlərdə zəiflik nümayiş etdirməsi rəsmi Moskvanın Əfqanıstandan gələn əks-tranzit yollar üzərində nəzarətə yiyələnməsinə gətirib çıxaracaq. Bu isə rəsmi Vaşinqtonun Mərkəzi Asiya regionuna girişinin bağlanması deməkdir. Bütün bu mənfi nəticələrlə üzləşməmək üçün Obama administrasiyası Qafqazdakı müttəfiqlərinə – Azərbaycan və Gürcüstana dəstək verəcəyini vəd etməli və belə demək olarsa, onları sığortalamalıdır.

ABŞ rəsmiləri “sıfır siyasəti”nin bir daha tətbiq edilməyəcəyinə söz verməlidirlər. Başqa sözlə, Birləşmiş Ştatların regiona bağlılığı Kremlin reaksiyasından asılı olmamalıdır. ABŞ diplomat və hərbiçilərinin yüksək səviyyəli səfərləri rəsmi Vaşinqtonun regionda təhlükəsizlik məsələlərinə ciddi yanaşdığını göstərməli, həmçinin müdafiə və digər ikitərəfli əlaqələr daha da genişləndirilməlidir.

Barak Obama NATO-nun qarşdakı sammitində Gürcüstanın üzvlük məsələsinə baxılması üçün bu ölkəyə dəstəyini əsirgəməməlidir. Azərbaycan hökuməti Birləşmiş Ştatlardan bunu istəməsə də, rəsmi Vaşinqton NATO ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi yolunda rəsmi Bakı ilə məsləhətləşmələr aparmalı və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsində öz rolunu artırmalıdır.

Birləşmiş Ştatlar regionun təhlükəsizlik məsələlərini öz üzərinə götürdüyü təqdirdə Cənubi Qafqaz Rusiyaya qarşı güclü bir istehkam rolunu oynaya bilər.

Xəzər dənizi və Arktika arasında kritik oxşarlıqlar¹

Bütün dünyanın diqqəti Ukraynaya cəlb olunduğu bir vaxtda Krım, hadisələrin ən qaynar nöqtəsi hesab edilir. Təəccüblü deyil ki, yarımada həm Rusiya, həm də Ukraynanın Qara dəniz donanmasının mövcudluğu üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Daha geniş mənada isə Krım “Şərqi Avropa” adlandırılan məkan üzərində təsir dairəsini genişləndirmək istəyən mərkəzi və rusdilli Avropanın mübarizə tarixinin köhnə səhifələrini bizə açıb göstərir.

Daxili göl və açıq dəniz arasında

Qütb buzlaqlarının sürətlə əriməsi gözlənilmədən zəif və perspektivi görünməyən ehtimalları əlverişli geoiqtisadi və geosiyasi imkanlara çevirdi. Buzlaqlar dedikdə, təbii ki, tarixi Sovet İttifaqının gözlənilməz və sürətli süqutu nəzərdə tutulur.

Bir vaxtlar SSRİ-nin daxili gölü hesab edilən Xəzər dənizi, demək olar ki, bir gecənin içində tək-cə sahilyanı dövlətlər üçün deyil, eyni zamanda, bir çox xarici ölkələr üçün də maraq kəsb etməyə başladı.

Çin, Hindistan və Avropa Birliyi ölkələri kimi nəhəng istehlakçılar öz enerji tələbatlarından çıxış edirlər. Xarici asılılığın azaldılması da daxil olmaqla, enerji təhlükəsizliyinin tam təminatı və resursların diversifikasiyası bu ölkələrin strategiyasında başlıca yer tutur.

Böyük hissəsi istismar edilməmiş zəngin neft və qaz ehtiyatlarına malik Xəzər dənizində “Yeni Böyük Oyun”un – region və onun resursları, eləcə də nəqliyyat yolları üzərində mübarizənin şahidi oluruq. “Böyük Oyun”un yaranması bir çox obyektiv və subyektiv amillərlə bağlıdır.

¹ <http://www.themalaysianinsider.com/sideviews/article/critical-similarities-between-the-caspian-and-the-arctic-prof.-anis-h.-bajr> by Anis H. Bajrektarevic, april 6, 2014

Məlumdur ki, hər tərəfdən quru ilə əhatə olunan Xəzər dənizinin okeanla birbaşa əlaqəsi yoxdur. Həmçinin beş sahiləyanı dövlətdən üçünün – postsovet ölkələri olan Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistanın da dünya okeanına birbaşa çıxışı bağlıdır. Bu o deməkdir ki, yanacaqın daşınması və çatdırılması üçün boru kəmərləri yeganə vasitə olaraq qalır. Bu işə, öz-özlüyündə, regional rəqabətə və gərginliyə, ixrac marşrutları səbəbindən qeyd olunan üç ölkənin qonşularından asılı vəziyyətə düşməsinə səbəb olur.

Nəhayət, Xəzər dənizinin bu günə qədər həll olunmayan hüquqi status məsələsi, Qafqaz regionunda həllini tapmayan bir sıra mübahisəli məqamlar və təklif olunan, lakin həyata keçməyən yeni boru kəməri layihələri də bu “oyun” a şərait yaradan amillərdəndir.

Avropa Birliyinə görə, “Nabukko” layihəsi, qismən də olsa, Rusiyadan asılılığa son qoyacaq.

Ümumiyyətlə, Rusiyanın Xəzər regionunda uzunmüddətli iştirakı və bu ərazi ilə hələ də maraqlanmağa meyilli olması iki amillə əlaqədardır: geosiyasi və geoiqtisadi.

I Pyotrün dövründən başlayaraq, Rusiyanın geosiyasi imperativi strateji dərinliyi daha da artırmaqdan ibarət idi. Bu imperativ imperiyanın cənub və cənub-qərb sərhədlərinin təhlükəsizliyinin təminatını tələb edirdi.

Təhlükəsizliyin geosiyasi imperativi Rusiyanı Balkan yarımadası, Qara dəniz, Qafqaz və Xəzər bölgəsində hökmranlıq uğrunda amansız müharibələrlə üz-üzə qoymuşdu. İstər orta əsrlər, istərsə də yeni dövrdə Rusiya qeyd olunan ərazilərdə Habsburqlar sülaləsi, Osmanlı imperiyası, İran və Britaniya ilə mübarizə aparmışdı.

Xəritədə Rusiyanın qərb və cənub-qərb bölgələrinə ötəri nəzər salsaq, görürük ki, Qafqaz, Kopetdağ və Karpat kimi dağ silsilələri, Xəzər və Qara dəniz olmadan, bu ölkənin qeyd edilən sərhədləri müdafiəsiz qalardı.

Tarixi baxımdan bu bölgədə Rusiyanın əsas rəqibi Osmanlı imperiyası olub. Sonuncunun tarix səhnəsindən silinməsindən sonra qeyd olunan ərazilər Britaniya və Rusiyanın təsir dairəsi altına düşüb.

Xəzər dənizi unikal bir hövzədir

Xəzər dünyanın ən böyük qapalı su hövzəsidir. Sahəsi təxminən Almaniya və Hollandiyanın birlikdə götürülmüş sahəsinə bərabərdir.

Coğrafi ədəbiyyatlarda ən böyük göl, yaxud dəniz kimi göstərilən Xəzərin sahəsi 386.400 km²-dir. Şimaldan cənuba doğru uzunluğu 1200 km, eni isə minimum 196 km, maksimum 435 km-dir. Orta dərinliyi 170 m, maksimum dərinliyi isə cənubda 1025 m-dir.

Hal-hazırda Xəzər dənizində suyun səviyyəsi okean səviyyəsindən təqribən 28 metr aşağıdır (XXI əsrin ilk onilliyinin orta göstəricisi). Sahil xəttinin ümumi uzunluğu isə təxminən 7000 km-dir. Qeyd olunan ərazi 5 dövlətin payına düşür.

Bu unikal su hövzəsinin statusu hələ də müəyyən edilməyib: Xəzər dənizdir, yoxsa göl?

Maraqlıdır ki, Xəzər həm dənizə, həm də gölə aid xüsusiyyətlərə malikdir. Belə ki, onun şimal hissəsində şirin sulu göllərə xas xüsusiyyətlər vardır (Şimaldan Avropanın Volqa, Ural kimi böyük və bir sıra kiçik çayları Xəzərə tökülür). Cənub hissələrdə isə dərinlik çox olsa da, şimaldan fərqli olaraq, bura su axını zəifdir. Bu, duzluluğun artmasına gətirib çıxardığından, Xəzərin "dəniz" adlandırılmasına səbəb olub (Orta duzluluq səviyyəsi isə dünya okeanı ilə müqayisədə 1:3 nisbətindədir).

Xəzər dənizi çox nadir geomorfologiyaya malikdir. Bəzi müəlliflər Qara, Xəzər və Aral dənizlərinin eyni xüsusiyyətə malik olduğunu bildirir və bunu Pleystosen dövrü ilə əlaqələndirirlər. Çox güman ki, təxminən 5.5 milyon il bundan əvvəl Xəzərin okeana birbaşa çıxışının bağlanmasına tektonik hərəkətlər nəticəsində su hövzəsinin qalxması və okean səviyyəsinin kəskin aşağı enməsi səbəb olmuşdur. Nəticədə Xəzərin sahilləri sanki tələyə düşmüşdür.

Qeyri-adi yaranma tarixi və özünəməxsus su tərkibi olan Xəzər dənizi bioloji müxtəlifliyinə, endemik fauna və flora nümunələrinə görə seçilir (Lakin hal-hazırda nəhəng neft və qaz ehtiyatlarının istismarı səbəbindən təhlükə qarşısında qalıb).

“Yaxın ətraf” – oxşarlıqlar

Xəzər dənizinin “yaxın ətrafı” dedikdə, beş sahiləyən dövlət – Rusiya, İran, Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistan nəzərdə tutulur.

Coğrafi nöqtəyi-nəzərdən bir-birindən uzaq məsafədə yerləşən, özünəməxsus geomorfologiya və hidrologiyaya malik Arktika zonası və Xəzər dənizi bir sıra oxşar xüsusiyyətləri ilə seçilir.

Hər ikisi beş ölkə ilə əhatə olunan nəhəng su hövzəsidir. Hər ikisinin nəhəng və əsasən də, tədqiq olunmamış təbii resursları, o cümlədən dəniz flora və faunası var.

Həm Arktika, həm də Xəzər şelfinin bölüşdürülməsində çoxsaylı mübahisələr mövcuddur. Onların hər ikisi təkcə ətraf ölkələr üçün deyil, kənar dövlətlərin nəzərində də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Nəhayət, heç birinin hüquqi statusu müəyyən edilməyib.

Beləliklə, sahiləyən dövlətlərin fəaliyyətinin inkişaf dinamikasını aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

Laqeydlik: Beynəlxalq ictimaiyyətin cəhdlərinə və bu məsələlərin həllində marağı olan xarici qüvvələrin fəaliyyətinə maneələr törətmək. Cəhdlər dedikdə, Antarktidaya dair bağlanan saziş timsalında hər hansı aktın qəbulu nəzərdə tutulur (dəniz hüququ ilə bağlı BMT konvensiyası əsas götürülərək);

İnadkarlıq: Bölüşdürülməsi üçün qənimətlərin sayının artırılması, yəni xüsusi iqtisadi zona və kontinental şelfin uzadılması yolu ilə 5 ölkənin hər birinə daha çox pay düşməsinə təmin etmək;

Barışdırıcılıq: Qənimətlərinin bölüşdürülməsi ilə bağlı sahiləyən dövlətlərin qarşıdurmasına yol verməmək. Məsələn üçüncü tərəfin iştirakı olmadan həll etmək (Kontinental şelfin sərhədləri üzrə komissiyaya istinad edərək).

Xəzər və Arktika zonaları arasında fərqləndirici elementlərdən biri və ən vacibi sahil ölkələrinin fərqli coğrafi mövqeyinin olmasıdır. Belə ki, Arktika ətrafı 5 dövlətin hər birinin okeana birbaşa çıxışı vardır (Həmçinin Arktikanın özünün də Atlantik və Sakit okeanla geniş bağlılığı var).

Xəzəryanı dövlətləri isə qədim (Rusiya və İran) və yeni (Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistan) olmaqla, şərti olaraq iki yerə bölmək olar. Sonuncuların, əvvəldə də qeyd olunduğu kimi, dünya okeanı ilə birbaşa əlaqəsi yoxdur.

İran qədər əlverişli coğrafi mövqeyə malik ikinci bir dövlət, bəlkə də, tapılmaz. Belə ki, o, MENA ölkələrini¹ Mərkəzi, Cənubi və Şərqi Asiya ilə bağlayır. Həmçinin Avropa ilə Asiya arasında iki əsas enerji platforması sayılan Fars körfəzi və Xəzər dənizi arasında körpü rolunu oynayır.

Bu, bir tərəfdən, İrana böyük ərazi üzərində siyasi və iqtisadi üstünlük qazanmağa imkan verir, digər tərəfdən isə onu təhlükə qarşısında qoyur. Rəsmi Tehran İrandakı rejimin qorunub saxlanması üçün Rusiyaya ehtiyac duyur. Belə ki, Birləşmiş Ştatların Fars körfəzində iştirakı İran üçün həm geosiyasi, həm də geoiqtisadi baxımdan açıq-aşkar təhlükədir.

¹ Yaxın Şərqi və Şimali Afrika ölkələrini birləşdirən coğrafi region
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%8B_MENA

Qərb Krım münaqişəsinə qarşı məlumatsızlıq nümayiş etdirir¹

Krım münaqişəsi, eyni zamanda, Qərbin bu regionla bağlı səhlənkarlığını da üzə çıxarmış oldu.

Sovet İttifaqının siyasi və iqtisadi süqutundan əvvəl səpilən ədavət toxumları 1991-ci ildən etibarən cücərməyə başladı.

Bu da, öz növbəsində, yeni yaranan respublikalardan bəzi ərazilərin ayrılaraq müstəqillik qazanma istəyinə gətirib çıxardı. Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin erməni əhalisi özünü müstəqil elan etdi.

Gürcüstanın müstəqilliyi elan edildikdən sonra osetin və abxazlar öz muxtariyyətlərini tələb etdilər. Analoji hal Moldovada da baş verdi. Ölkənin şərq hissəsində yaşayan etnik ruslar Dnestryanı bölgənin muxtariyyətini elan etdilər.

Bütün bu hadisələrin ümumi nəticəsi olaraq, ayrı-ayrı qruplararası zorakılıq hallarının baş qaldırmasını və geniş etnik təmizləməni göstərmək olar.

Bu münaqişələrin getdikcə daha geniş vüsət aldığı bir vaxtda Qərbin kütləvi informasiya vasitələri diqqətini keçmiş Yuqoslaviya ərazisində baş qaldıran zorakılığa yönəltdi. Keçmiş Sovet İttifaqına daxil olan ölkələrdə baş verən vətəndaş müharibələri eyni mənfi nəticələrə gətirib çıxarsa da, insanların bu barədə məlumatı, demək olar ki, yox idi. Səbəb isə mətbuatın bu hadisələri işıqlandırmaqda maraqlı olmaması idi.

Artıq 1994-cü ildən etibarən bütün bu hadisələrə "dondurulmuş münaqişələr" adı verilməyə başlandı. Atəşkəs elan edilməsinə baxmayaraq, heç bir sülh sazişi imzalanmadı. Maraqlı burasıdır ki, hətta ən kiçik xalq belə ayrılmış əraziləri tanımadı.

¹ <http://thechronicleherald.ca/opinion/1200348-on-target-the-west-showing-its-ignorance-in-crimean-conflict> by Scott Taylor, april 13, 2014

2008-ci ilin avqustunda vəziyyət kəskin şəkildə dəyişdi. Belə ki, Gürcüstan silahlı qüvvələri Cənubi Osetiyanı qaytarmağa cəhd göstərsə də, Rusiya bu ərazini birdəfəlik gürcülərin əlindən aldı. Daha sonra isə Abxaziya və Cənubi Osetiyanın müstəqilliyini rəsmi olaraq tanıdı.

Cənubi Osetiyadakı böhrandan az öncə, ilk olaraq Kanada Ukrayna və Gürcüstanın NATO-ya qoşulması üçün cəhd göstərdi. Əslində, NATO-nun nəticədə bu ölkələri üzv qəbul etməməsi haqqında qərarı çox müdrik bir addım idi. Belə ki, NATO-ya daxil olan ölkələrin, ərazilərin birgə müdafiəsi barədə əldə etdikləri razılığa əsasən, Rusiyanın 2008-ci ildə Cənubi Osetiyada həyata keçirdiyi hərbi əməliyyatlar və son olaraq Krımın ilhaq edilməsi səbəbindən III Dünya müharibəsi təhlükəsinə gətirib çıxara bilərdi.

Bu kəskin münaqişələrin nəticəsinin qabaqcadan ehtimal edilməsini nəzərə aldıqda, Qərb liderlərinin əks mövqedə olan tərəflərdən hər hansı birini himayə etməzdən öncə bu istiqamətdə uzaqgörənliyə və daha çox siyasi məlumatlılığa olan ehtiyac faktı üzə çıxır.

Qara dəniz və Xəzər dənizi regionları Osmanlı, İran və Rusiya imperiyalarının mövcud olduğu dövrlərdə “qaynar nöqtələr” hesab olunurdular. Müstəqil Türkiyə, İran və Rusiya dövlətləri bu imperiyaların qeyri-rəsmi varisləri sayılır.

“Bakı-Tiflis-Ceyhan” boru kəməri vasitəsilə Gürcüstandan keçməklə Azərbaycandan Türkiyəyə gün ərzində 1 milyon barel neft nəql edildiyini, həmçinin Qərbi Avropaya neft və qazın 40%-nin Ukrayna ərazisindən keçən boru kəmərləri ilə çatdırıldığını qeyd etsək, bu problemlə regionun global strateji əhəmiyyəti tam aydın olar.

Buna görə də, Kanadanın Baş naziri Stiven Harper və xarici işlər naziri Con Berdin Kanadanı Ukrayna böhranının həllində bir “oyunçu” kimi göstərmək niyyətləri sadələşmədən başqa bir şey deyildir. Onlar, hər şeydən əvvəl, qeyd olunan məsələ ilə bağlı plan tərtib etməli və

ona ənənəvi "Rusiya şərdir" düşüncəsi ilə deyil, fəlakətli nəticələrə gətirib çıxaracaq həssas regional problem kimi yanaşmalı idilər.

Qlobal Enerji Təhlükəsizliyi İdarəsi Azərbaycanın oynayacağı rolu nəzərdən keçirir¹

Qonaqlar arasında ABŞ Nümayəndələr Palatasının üzvü Cim Bridenstin və Azərbaycanın Birləşmiş Ştatlardakı səfiri Elin Süleymanov da var idi

Ukraynada mövcud gərginliyi nəzərə alsaq, bazar günü Oklahoma Universitetində baş tutmuş ictimai forumun əsas mövzusunun "Regional və qlobal siyasi sabitlikdə Azərbaycanın rolu" olması bir qədər müəmmalı görünür.

Xüsusilə də, bu günlərdə televiziya ekranlarında hamılıqla seyr edilən golf ustalarının yarışını, eləcə də qərbdən əsən güclü küləyi buna əlavə etsək, müəmma daha da artır.

70 nəfərlik auditoriya konqresmen Cim Bridenstinə və səfir Elin Süleymanova saysız-hesabsız suallar verdi. Nəhayət, hava qaraldığından, hamıya evə getmək məsləhət görüldü.

Elin Süleymanov: *"Bir il bundan öncə region hüduqlarından kənarında çox az adam Azərbaycan neftinin Türkiyədən keçməklə Adriatik dənizinə qədər boru kəmərləri vasitəsilə ötürülməsini nəzərdə tutan layihəyə marağ göstərirdi. Bu gün hər kəs bunu anlayır"*.

Oklahoma ştatının milli qvardiyası ilə Azərbaycan Milli Ordusu arasında on il boyunca əlaqələr mövcud olub. Bu əməkdaşlıq Xəzər dənizinin qərb sahilində yerləşən bu dövlətlə yeni münasibətlərin qurulmasına təkan verdi.

ABŞ və Azərbaycan arasında yaranmış münasibətlər bir müddət diqqətdən kənar qalsa da, Cim Bridenstin

¹ http://www.tulsaworld.com/news/local/global-energy-security-town-hall-looks-at-role-of-azerbaijan/article_04d48b14-3041-52ab-9259-3c3152d34a17.html
Posted: Monday, April 14, 2014 by Randy Krehbiel World Staff Writer

konqresmen seçildəndən dərhal sonra bu münasibətlərə böyük əhəmiyyət verməyə başladı.

Bridenstin: *"Azərbaycanda əhalinin 90%-i İslam dininə sitayiş etsə də, burada dövlət hakimiyyəti dünyəvi xarakter daşıyır və Qərb üçün də heç bir təhlükə yoxdur. Bu, zəngin neft və qaz ehtiyatlarına sahib olmaqla yanaşı, həm də Rusiya və İranla həmsərhəd olan yeganə ölkədir"*.

"Sovet İttifaqının dağılmasından sonra 90-cı illərin əvvəllərində kiçik zaman kəsiyini çıxmaqla, ölkəyə Heydər Əliyev başçılıq etmişdir. Bir millət öz tarixi boyu tənqidlərə məruz qalmadan yaşaya bilməz. Lakin keçilən bütün yolu, yaranmış hər bir vəziyyəti nəzərə alsaq, Azərbaycanın daim düzgün istiqamətdə irəliləmiş olduğu qənaətinə gəlmək olar", – deyərək, Bridenstin əlavə edib.

2006-cı ildən etibarən Azərbaycandan Türkiyənin cənub limanı Ceyhana boru kəmərləri ilə neft daşınır. E.Süleymanovun dediklərinə əsasən, boru kəməri sistemi vasitəsilə 5 il ərzində neft İtaliyanın cənubuna kimi daşına biləcək.

Həm Bridenstin, həm də Süleymanov etiraf etmişlər ki, *"Cənub Dəhlizi"* adlanan layihə Rusiyanın planlarını pozmaqla yanaşı, bu ölkənin neft və qaz təchizatında mühüm rol oynadığı Avropa tərəfdaşları üzərində nəzarətini belə azaltmaq imkanı yaradır.

Bridenstin: *"Mən əminəm ki, Rusiya prezidenti Vladimir Putin keçmiş Sovet İttifaqına bənzər bir imperiya yaratmaq niyyətindədir. Son nəticədə şərqə qədər uzanaraq keçmiş sovet respublikalarından Qazaxıstan və Türkmənistanı da əhatə edəcək "Cənub Dəhlizi" məhz bu niyyətin qarşısını ala bilər"*.

Süleymanov: *"Enerjinin əhəmiyyəti artdıqca əldə olunacaq, yaxud itiriləcəklərin kəmiyyəti də artır"*.

"Birləşmiş Ştatların region məsələlərində iştirakı olduqca vacibdir. Səbəb isə rəsmi Vaşinqtonun əsas "oyunçular"dan biri olmasıdır. Siz əsas "oyunçu" olmaya bilərsiniz, lakin o zaman, olduqca əhəmiyyətli bir anda hadisələrdən kənar qalmaq ehtimalı ilə üzləşəcəksiniz", – deyərək, Azərbaycanın ABŞ-dakı səfiri çıxışını yekunlaşdırıb.

APCO Azərbaycanın maraqlarını müdafiə edir¹

“APCO Woredvide” şirkəti – əhalisinin 90%-i İslam dininə sitayiş edən, Rusiya və İranla həmsərhəd olan Azərbaycanın imicini möhkəmləndirmək üçün iki ay müddətinə saziş imzalayıb.

Rəsmi Moskvanın Ukrayna “sərgüzəştləri” və buna cavab olaraq Rusiyaya qarşı ABŞ-Avropa Birliyinin sanksiyaları AB ölkələrinin enerji təchizatçısı qismində çıxış edən Azərbaycanın strateji əhəmiyyətini artırır.

Rusiya AB ölkələrinin qaz və neft tələbatlarının müvafiq olaraq 1/3 və 1/4-ni ödəyir.

Oklahoma ştatından olan respublikaçı konqresmen Cim Bridenstin Talsa şəhərində aprel ayının 14-də keçirilən enerji forumuna qonaq qismində Azərbaycanın Birləşmiş Ştatlardakı səfiri Elin Süleymanovu da dəvət edib.

Forumda hal-hazırda Azərbaycandan Türkiyəyə, oradan da İtaliyaya qazın çatdırılmasına xidmət edən boru kəmərinin yaxın 5 il ərzində genişləndirilməsi məsələsi müzakirə edildi.

“AB-nin enerji ixracatında ABŞ və Azərbaycan kimi ölkələrin yer tutması Avropanın Rusiyadan enerji asılılığının sona çatması mənasını verəcək”, – deyə, Bridenstin bildirib.

APCO-nun imzaladığı müqavilə ABŞ-da fəaliyyət göstərən Azərbaycanın Dostları Assambleyası (AFAZ) tərəfindən maliyyələşir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) və “Practical Solutions Group” şirkəti Assambleyanın üzvlərini müəyyən edir.

¹ <http://www.odwyerpr.com/story/public/2255/2014-04-16/apco-advocates-for-azerbaijan.html> by Kevin McCauley Wed., Apr. 16, 2014

Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra Qərbə doğru istiqamət alan Azərbaycan neft ehtiyatlarını inkişaf etdirmək üçün ABŞ şirkətlərini dəvət etmişdir¹

Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyi hər zaman ona çətinliklər yaradıb. Şimaldan Rusiya və cənubdan İranla həmsərhəd olan bu Qafqaz ölkəsi Sovet İttifaqının süqutundan sonra Qərbə üz tutaraq, xarici şirkətləri özünün neft yataqlarının inkişaf etdirilməsi və resursların istismarı sahəsində birgə əməkdaşlığa dəvət edib.

Xəzər dənizinin sahilində yerləşən və neftlə zəngin olan Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Rusiya və ABŞ-ın maraqlarının uzlaşdırılması istiqamətində addımlar atır və balanslaşdırılmış siyasət yürüdür. O, NATO təlimlərində iştirak etsə də, bu hərbi təşkilata üzv olmaq istəyini açıq şəkildə bəyan etmir. Birləşmiş Ştatlara məxsus hərbi təyyarələrin Azərbaycan ərazisində yanacaq doldurmasına icazə verilir, lakin hərbi bazaların burada yerləşdirilməsi birmənalı olaraq qəbul edilmir.

Sovet İttifaqının süqutundan sonra çökmüş iqtisadiyyata sahib olan və dağınıq xarici siyasət yürüdən müstəqil Rusiya, kənardan çox zəif təsir bağışlayırdı. Azərbaycan yaranmış vəziyyətdən öz maraqları üçün istifadə edə bildi. Lakin hal-hazırda Rusiya daha güclüdür və Azərbaycan da ən böyük qonşusu ilə daha ehtiyatlı davranır.

Ermənistan Azərbaycanla qərbdən həmsərhəddir. İki ölkə arasında 20 ildən artıqdır ki, münaqişə mövcuddur. 1994-cü ildə atəşkəs haqqında saziş imzalanırsa da, sərhəd məntəqələrində ara-sıra toqquşmalar baş verməkdədir.

Tənqidçilərin fikrincə, Birləşmiş Ştatlər və İsrail İran hökuməti və onun nüvə proqramı ilə mübarizədə məhz Azərbaycanı əsas müttəfiq kimi görürlər. Rəsmi Bakı, eyni zamanda, ABŞ-ın Əfqanıstanda apardığı hərbi əməliyyatlara da rəsmən dəstək verir.

¹ http://www.nytimes.com/2008/10/23/world/europe/23azeri.html?_r=0 by Sabrina Tavernise, October 22, 2008

Strateji tərəfdaş kimi Azərbaycanın rolunun artması 2012-ci ildə daha aydın nəzərə çarpırdı. Belə ki, həmin ilin iyun ayında Dövlət katibi Hillari Klinton Cənubi Qafqaza diplomatik səfəri çərçivəsində Bakıya da gəlmişdi. Pakistan ərazisindən keçən quru yollarının bağlı olması səbəbilə NATO Əfqanıstana hər hansı yüklərin daşınmasında Azərbaycanın hava məkanından istifadəyə üstünlük verirdi.

İranla münasibətlərdə gərginlik artır

Qərblə əlaqələrinin yüksək səviyyədə olduğu bir vaxtda Azərbaycanın həm qurudan, həm də Xəzəryanı qonşusu olan, müəyyən ehtiyatdan irəli gələrək, onunla siyasətində məsafə saxlayan İranla onsuz da gərgin olan münasibətləri daha da pisləşib. Səbəb isə İranın Azərbaycanın İsrailə hərbi sahədə əməkdaşlığından narahat olmasıdır.

2012-ci ilin may ayının sonlarında İranın ali dini lideri Ayətulla Əli Xameneyinin köməkçisinin təyyarəsinin Bakı hava limanında enişinə icazə verilmədi. Hər iki dövlət öz səfirlərini geri çağırırdı. Sərhədlər bir neçə günlüyə bağlandığından, sərhəd məntəqələrində böyük maşın karvanları yarandı. Xəzər dənizində yavaş-yavaş İran hərbi gəmiləri manevr etməyə başladı.

Mart ayında münasibətlərdə gərginlik, bəlkə də, ən yüksək həddə çatdı. Belə ki, Azərbaycanın xüsusi xidmət orqanları tərəfindən saxlanılan 22 nəfərin Birləşmiş Ştatlar və İsrail diplomatlarına qarşı sui-qəsd, o cümlədən Bakıda bir çox obyektlərdə terror aktları hazırlamaqda şübhəli bilinənlərin İranın himayəsində olduğu aşkarlandı.

Azərbaycan İranın nüvə proqramına münasibətdə neytral mövqe nümayiş etdirdiyini rəsmən bildirsə də, İsrailə hərbi sahədə əməkdaşlıq etdiyi və bu ölkənin istehsalı olan silahların alınmasına 1.6 milyard dollar vəsait sərf etdiyinə dair fikirlər mətbuatda yer alıb. Hər halda, İrana nəzarət etmək məqsədilə Azərbaycanın öz ərazisindəki

hərbi bazalardan istifadə üçün İsrailə icazə verməsi ilə bağlı ehtimallar hər iki ölkənin rəsmiləri tərəfindən qəti şəkildə təkzib edilib.

Əslində, Qərblə münasibətlərin yüksələn xətt üzrə inkişafı Azərbaycan-İran münasibətlərində gərginlik yaradan yeganə amil deyil. İranın uzun müddət Ermənistanı yardım etməsi Azərbaycanı qıcıqlandıran səbəblərdəndir. Belə ki, Azərbaycanla Ermənistan artıq 20 ildən çoxdur ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi səbəbindən bir-biri ilə düşmən mövqedədirlər.

Azərbaycanın qonşuları ilə münasibətlərində müəyyən ziddiyyətlərin olmasına baxmayaraq, Birləşmiş Ştatların diqqəti daha çox Suriyada hökm sürən vətəndaş müharibəsinə və öz daxilindəki problemlərə yönəlib.

Məhz bu səbəbdən də, ABŞ Dövlət Departamentinin rəsmiləri Azərbaycan və İran arasında yaranmış ziddiyyətlərə və Birləşmiş Ştatların rəsmi Bakı ilə münasibətlərinə şərh verməkdən imtina edirlər.

2011-ci ilin dekabr ayında ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin inkişafında özünü müsbət tərəfdən göstərmiş, hamının etimadını qazanmış, region üzrə ekspert və Birləşmiş Ştatların Bakıdakı səfiri Metyu Brayzanın geri çağırılmasından sonra, Konqresdə olan və Ermənistanın maraqlarını təmsil edən qüvvələrin təzyiqi ilə Azərbaycana uzun müddət yeni səfir təyin edilmədi.

ABŞ rəsmilərinin bir qismi Azərbaycanın düşdüyü vəziyyəti çıxılmaz hesab edir. Belə ki, Birləşmiş Ştatlarla yaxınlaşma müşahidə edildikdə Konqresdəki ermənipərəst qüvvələr dərhal rəsmi Bakıya qarşı əks-fəaliyyətə başlayır, yerli və beynəlxalq müşahidəçi qruplar isə ölkədə guya insan haqlarının pozulması ilə əlaqədar tənqidi çıxışlar edirlər.

İsrail üçün Azərbaycan çox vacib bir müttəfiqə çevrilib. Rəsmi Təl-Əviv müsəlman ölkələrindən yalnız Azərbaycan xalqı ilə dostluq münasibətləri saxlayır, onunla hərbi və

digər strateji məsələlərdə əməkdaşlığa meyil edir. Həmçinin İsrail Azərbaycana qarşı digər dövlətlərlə, xüsusilə də, qonşuları olan Rusiya, İran və düşməni olan Ermənistanla müqayisədə daha ədalətli mövqedən çıxış edir və məsələlərə loyallıq münasibət bəsləyir.

Rəsmi Bakıya görə, İsrail Avropa ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycanın problemlərinə daha anlaşıqlı yanaşır. Belə ki, qeyd olunan ölkələr ərazisinin 20%-nin işğal olunması bu müsəlman ölkəsində dünyəvi hakimiyyətin qurulmasından doğan çətinlikləri nəzərə almır, yalnız insan hüquqları ilə bağlı tənqidlərlə çıxış edirlər.

2012-ci il "Avroviziya" mahnı müsabiqəsinə ev sahibliyi

Azərbaycan hökumətinin dünyəvi dövlət yaratmaq istəyinin əyani sübutu 2012-ci ilin may ayında "Avroviziya" mahnı müsabiqəsinə ev sahibliyi etməsidir.

Lakin Azərbaycanın bu uğurlarını gözü götürməyən, atdığı hər bir müsbət addıma tənqidi yanaşan insan hüquqları müdafiəçiləri müsabiqə başlamazdan qabaq paytaxt Bakıya gələrək əsassız faktlarla ölkəni gözdən salmağa çalışıblar.

Buna baxmayaraq, Bakının gözəlliyi bütün tənqidləri kölgədə qoyur, geniş və gözəl meydanlarda, işıq saçan Dənizkənarı bulvarda gecələr gəzişən nəhəng kütlə və bu insan axını arasında gülərüzlü gənc ailələrin gözə dəyməsi əslində hər şeyin tam əksindən xəbər verir.

Bəzi mənbələrə görə 3000 ildən artıq yaşı olan Qız qalası abidəsi video səhnələrin nümayiş etdirilməsində ekran rolunu oynayırdı. Küçələri köhnə taksilərdən azad etmək üçün Azərbaycan hökuməti müsabiqədən öncə 1000 ədəd "London taksisi" sifariş etmişdi. Bənövşəyi rəngli bu taksilərin hamısının üzərində "Avroviziya" mahnı müsabiqəsinin məşəl formalı loqotipi əks olunmuşdu.

Əslində "Avroviziya" müsabiqəsi ölkələr arasında birliyi nümayiş etdirir. Hər il 100 milyon insanın izlədiyi bu

yarışda 40-dan artıq ölkəni təmsil edən müğənnilər iştirak edir. Qalib ölkə növbəti il müsabiqənin məhz onun ölkəsində keçirilməsi hüququnu əldə edir. Azərbaycanın paytaxtında keçirilən müsabiqədə İsveçi təmsil edən Lorin qalib olmuşdu.

Ermənistanı təmsil edəcək iştirakçı əvvəlcə yarışa qatılmaq haqqında qərar versə də, sərhəd bölgəsində tərəflər arasında atışmaların intensiv xarakter alması Ermənistanın yarışda iştirakdan imtina etməsinə səbəb oldu.

Aralıq dənizində böyük “enerji oyunu”¹

Böyük Britaniyanın “BP” şirkəti iyun ayının 28-də elan edib ki, Azərbaycanın Xəzər dənizindəki “Şahdəniz” yatağından çıxarılan təbii qaz “Trans-Anadolu qaz boru kəməri (“TANAP”))” ilə Türkiyəyə, oradan da “Trans-Adriatik boru kəməri (“TAP”))” vasitəsilə Avropa bazarlarına çatdırılacaq. Bu addım “Nabukko” layihəsini tədricən “məhv etməyə” xidmət edəcək.

Bu, yükləmə əməliyyatının çətinliklərindən və maye-qaz stansiyalarından yan keçməklə, Xəzər qazının Avropanın sənaye mərkəzlərinə birbaşa ötürülməsi yolunda ilk böyük layihə olacaq. 1730 kilometrlik “TANAP” Azərbaycan qazının Türkiyə vasitəsilə Yunanıstan sərhədlərinə qədər daşınmasını təmin etməlidir. 870 kilometrlik “Trans-Adriatik qaz kəməri” isə Yunanıstandan başlayıb Albaniyadan keçməklə San-Fuko terminalına qədər qazın daşınmasını təmin edəcək. Başlanğıc üçün Azərbaycandan 2020-ci ilə qədər 16 milyard kubmetr qazın ixrac edilməsi nəzərdə tutulur. Türkiyə isə Rusiya qazına alternativ olaraq özünün enerji mənbələrini şaxələndirmək məqsədilə bunun 10 milyard kubmetrini almaq niyyətindədir. Qaz boru xəttinin ötürücü gücünün 2026-cı ilə qədər 31 milyard kubmetrə qədər artacağı gözlənilir.

¹ <http://www.hurriyetdailynews.com/the-big-energy-game-in-mediterranean.aspx?pageID=449&nlID=49682&NewsCatID=409> by Murat Yetkin murat.yetkin@hurriyet.com.tr, June/29/2013

Azərbaycan yaxın tərəfdaşı olan Türkiyənin enerji sektoruna böyük investisiya qoyuluşu həyata keçirir, neft emalı zavodları alır, Bakıdan Tiflisə, oradan da Türkiyənin Aralıq dənizindəki Ceyhan limanına qədər neftin daşınmasını təmin edən (və "BP"nin nəzarəti altında olan) boru kəmərlərindən əlavə yeni xətlər inşa etdirir. Qeyd edək ki, Ceyhan limanı yaxınlığında NATO-nun regionda ən böyük hərbi bazalarından olan "İncirlik" yerləşir.

Aralıq dənizinin daha çox gərginlik yaşandığı digər bölgələrində isə "enerji oyunu" davam edir. Suriyada artıq 2 ildir ki, vətəndaş müharibəsi hökm sürür. Bu isə Aralıq dənizinin şərq hissəsində gərginliyi daha da artırır. "Şərqi Aralıq dənizi" məfhumu, ərazisində ən böyük enerji kanalı olan Süveyşin yerləşdiyi və problemlərinin çoxu hələ də yoluna qoyulmayan Misiri, yarım əsrdən çox münaqişə şəraitində yaşayan İsrail və Fələstini, şimalda Livan, Türkiyə və Yunanıstanı, nəhayət, bütün bunların mərkəzində Kipr adasını əhatə edir.

Kipr və İsrail sahillərində yeni qaz yataqları aşkar edilib. Kipr hökuməti Türkiyənin bütün resurslardan birgə istifadə haqqındakı təklifinə əhəmiyyət verməyərək qazın istehsalı və Avropaya satışı ilə bağlı tender elan etdi. Məqsəd, həmçinin dağılmış iqtisadiyyatı qismən də olsa, bərpa etmək idi. Digər tərəfdən, Türkiyə yunan Kiprinin qaz layihəsi ilə əməkdaşlıq edən bütün şirkətləri qara siyahıya salacağı ilə hədələdi. Türkiyə tərəfindən verilən bu açıqlamanın təsirini ən çox İtaliyanın "ENİ" şirkəti hiss etdi. Bu şirkət, faktiki olaraq, Qara dənizin dibi ilə Rusiya qazının Türkiyəyə daşınmasını həyata keçirən "Mavi axın" qaz kəmərinin inşası etmişdi.

İsrail də öz qazını Avropa bazarlarına nəql etmək istəyir. Rəsmi Təl-Əviv ən qısa marşrutun Türkiyə ərazisindən keçən boru kəməri olduğunu bilir. Bundan əlavə, illərdir ki, məlum olan, amma son vaxtlara qədər çıxarıla bilməyən şist qazı ABŞ-ın hazırladığı müasir texnologiyalarla dünyanın

enerji bazarlarındakı tarazlığı sarsıda biləcək. Dünyanın bir çox ölkələrində axtarılan şist qazı enerji bazarlarındakı əsas oyunçuların plan və mövqelərini artıq dəyişdirməyə başlayıb. İsrail, həmçinin başa düşür ki, 2010-cu ildə öldürülən 9 Türkiyə vətəndaşına görə qarşı tərəfdən rəsmi olaraq üzrxahlıq edilməsi və kompensasiya ödənilməsi iki ölkə arasında münasibətləri bərpa etdiyindən, layihənin həyata keçməsi yolunda artıq heç bir maneə mövcud deyil.

Lakin yunan Kipri mayeləşdirilmiş təbii qaz terminalının tikintisində ısrarlıdır və İsraili bu sahəyə sərmayə qoymağa çağırır. Digər layihə Avropa Birliyinin dəstəyi ilə Aralıq dənizinin dibini yunan Kiprini Yunanıstanın materik hissəsi ilə birləşdirən boru kəmərinin tikintisini nəzərdə tutur. Kiprlə Yunanıstanın materik hissəsi arasında məsafə təxminən 850 km.-dir (Yunanıstan adalarına qədər məsafə: Rodosa qədər 450 km. Kritə qədər 550 km.). Türkiyə ilə Kipr arasında məsafə isə 70 km.-dir.

Lakin bu, hələ bütün tarix demək deyil. Belə ki, Suriyada vəziyyət gündən-günə pisləşdiyindən, Rusiya Tartus limanında yerləşən regiondakı yeganə hərbi bazasını təxliyə etməyə başlayıb. Digər tərəfdən, Rusiya Aralıq dənizinin şərq sahillərində nüfuzunu qorumaq üçün Sakit okean donanmasının bir hissəsini oraya göndərib. Hal-hazırda bu ölkənin gəmiləri Avropa Birliyinin üzvü olan yunan Kiprinin Limassol və Pafos limanlarında lövbər salıblar. Ruslar Kipr hökumətinə vaxtilə Nikosiya ilə digər AB və eyni zamanda, NATO üzvü olan Almaniya arasındakı hərbi sazişə bənzər bir müqavilə bağlamağı təklif ediblər (bu hərbi saziş Almaniyanın yunan Kipri məsələsindən əlavə Türkiyəyə təzyiq göstərməsinə də imkan verir).

Yeri gəlmişkən, ruslar, farslar və ərəblərlə güclü rəqabətin olmasına baxmayaraq, Azərbaycan neft və qazının Avropanın enerji tələbatlarını ödəməkdə davam etməsi Birləşmiş Ştatların 6-cı donanmasının Aralıq dənizinin şərq sahillərində yerləşdirilməsini zərurətə çevirir.

Avrasiyanın enerji bazarlarına nəzarət etmək üçün Xəzər dənizi açar rolunu oynaya bilər¹

Vaxtilə dünyanın ən böyük qeyri-sabitlik ocağı sayılan Xəzər, nəhayət, ən sabit region statusunu əldə edə bildi. Bunun nəticəsi olaraq, sentyabr ayının 29-da Rusiyanın Həştərxan liman şəhərində IV Xəzər sammiti keçirildi. Rusiya, İran, Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistan liderlərinin bir araya gəldiyi sammit çərçivəsində Xəzəryanı ölkələrin qarşılıqlı fəaliyyətinin, 2010-cu ildə Bakıda keçirilmiş sammitdə qəbul olunmuş qərarların icrasının gedişinin, həmçinin region ölkələri arasında əməkdaşlığın prioritet istiqamətlərinin müzakirə olunması və çoxtərəfli sənədlərin imzalanması gözlənilirdi.

Ümumiyyətlə, Xəzər regionu özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bu, heç də 48 milyard barel neft və 292 trilyon kub fut həcmində təbii qazın beş sahiləyən ölkə tərəfindən nə vaxt çıxarılacağı ilə əlaqədar deyil. Sovet İttifaqının süqutundan dərhal sonra yaranan Xəzərin hüquqi statusunun müəyyən edilməsi ideyası ölkələr arasında uzun illər gizli qalan və qəflətən üzə çıxan, sonda isə rəsmi Moskvanın regionda təsirinin zəifləməsi ilə nəticələnən qızğın rəqabətə səbəb oldu. Rusiya və İran tərəfi Xəzərin kondominium prinsipi (dənizin dibinin sahiləyən ölkələr arasında bərabər bölünməsi) əsasında bölünməsinin tərəfdarı idi. Lakin Xəzər dəniz kimi qəbul olunardısı, onda hər bir dövlət dəniz dibindən özünə aid olan hissəni götürəcəkdə.

Belə olan halda, Qazaxıstan Xəzər resurslarının yarıdan çoxuna sahib olmalı idi. Belə ki, Xəzərin onun sahillərini yuyan hissəsi 2320 km-dir. İxtiyarında cəmi 900 km-lik, neft və qaz baxımından kasıb ərazi olan İran isə əksinə,

¹ <http://oilprice.com/Energy/General/Caspian-Sea-Could-Be-Key-To-Russian-Control-Of-Eurasian-Energy-Markets.html> by Scott Belinski | Tue, 14 October 2014

uğursuzluğa düşər olacaqdı. Lakin "Qordü düyünü", nəhayət, açılı bildi və beş sahilyanı dövlətin hər biri Xəzəri "dostluq və sülh dənizi" adlandıraraq sammitdən qalib kimi ayrıldı. Çıxış edənlər "dəniz" kəlməsini vurğulayırdı.

İndiyə qədər beş tərəfli konvensiya ilə bağlı fikir ayrılıqları var idi. İndi isə vahid prinsip və normalar müəyyən olunub. Belə ki, qəbul olunan bəyannaməyə əsasən, dəniz akvatoriyası 15 millik milli zonaya və əlavə olaraq 10 millik balıqçılıq zonasına bölünür. Dənizin qalan hissəsi ortaqlar istifadədə olacaq. Rusiya prezidenti Vladimir Putin bəyannamə barədə söhbət açarkən: – *"Bu, birliyə doğru böyük bir sıçrayışdır"*, – deyər, bildirir. Növbəti sammit gələn il Qazaxıstanda keçiriləcək. Prezidentlər işçi qruplara həmin vaxta qədər Konvensiya layihəsi üzərində işi yekunlaşdırmaq tapşırığı veriblər.

Bununla yanaşı, milli akvatoriyalarda və dənizin ortaqlar zonasında xüsusi rejimlər işlənib-hazırlanmalıdır. Bu zaman ərazi bütövlüyünə, suverenliyə hörmət olunacaq, güc tətbiqinə və daxili məsələlərə müdaxiləyə yol verilməyəcək.

Təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin olunmasına gəlincə, Xəzərdə silahların sabit balansının yaradılması haqqında razılıq əldə olunub. İştirakçı dövlətlər Xəzərin hərbişdirilməsinin əleyhinə çıxıb. Xəzərdə hərbi quruculuq həyata keçirilərsə, tərəflərin maraqları nəzərə alınacaq. Silah yerləşdirilməsi səmərəli və təhlükəsiz səviyyədə olmalıdır.

Əsas prinsiplərdən biri də Xəzərdə kənar ölkələrin hərbi iştirakına yol verilməməsidir. Tərəflərin silahlanmasında bərabərlik prinsipinə riayət olunacaq.

Sammitin keçirildiyi günlərdə dünyanın o biri başında Avropa rəsmiləri qitə məsələlərində Rusiyanın təsirini azaltmaq haqqında düşünürdülər. Lakin enerji daşıyıcıları ilə təchizatın təminatından söhbət gedərkən, hər zaman, nədənsə, Türkmənistan yaddan çıxır.

Türkmənistan təbii qaz ehtiyatlarının həcmi baxımından dünyada 6-cı yerdədir. Bu Mərkəzi Asiya dövləti zəhmli qonşusundan canını qurtarmaq üçün qaz ixracı marşrutlarının şaxələndirilməsini istəyir. Avropanın Rusiya yarasının sağalmasında Türkmənistan yaxşı məlhəm rolunu oynaya bilər. Onun hasilat gücü 2012-ci ildə Azərbaycanındakından 4 dəfə çox, yəni 2.3 trilyon kub fut olmuşdur.

Mərkəzi Asiyanın iki dövləti – Qazaxıstan və onun ən böyük qonşusu Özbəkistan Ukrayna böhranı meydana çıxdıqdan sonra Putinin yeni Avrasiya baxışına qarşı düşmən mövqeyə nümayiş etdirməyə başladılar. Hər iki ölkə Rusiyanın təzyiqlərindən uzaqlaşmaq üçün son onillikdə Çin və Hindistanla sıx əlaqələr qurmağa meyl edir.

Xəzərin hüquqi statusu məsələsi yoluna qoyulduqdan sonra Türkmənistan uzun müddət müzakirə edilən, lakin hər dəfə təxirə salınan və ildə 30 milyard kub metr qazın Türkiyə vasitəsilə Avropaya nəqlini nəzərdə tutan “Trans-Xəzər” qaz kəmərinin tikintisi ilə bağlı Azərbaycanla danışıqlara başladı. Hətta hər iki ölkə başçısı sammit çərçivəsində ekoloji problemlərlə bağlı konkret razılıq əldə etməsə belə, bütün işlərin yoluna qoyulması, sadəcə vaxt məsələsidir. Sammit çərçivəsində Türkmənistan prezidenti Qurbanqulu Berdimuhammedov qarşıya çıxan bütün maneələrə baxmayaraq bu layihəyə axıra qədər sadıq qalacağını çıxışı ilə təsdiqlədi.

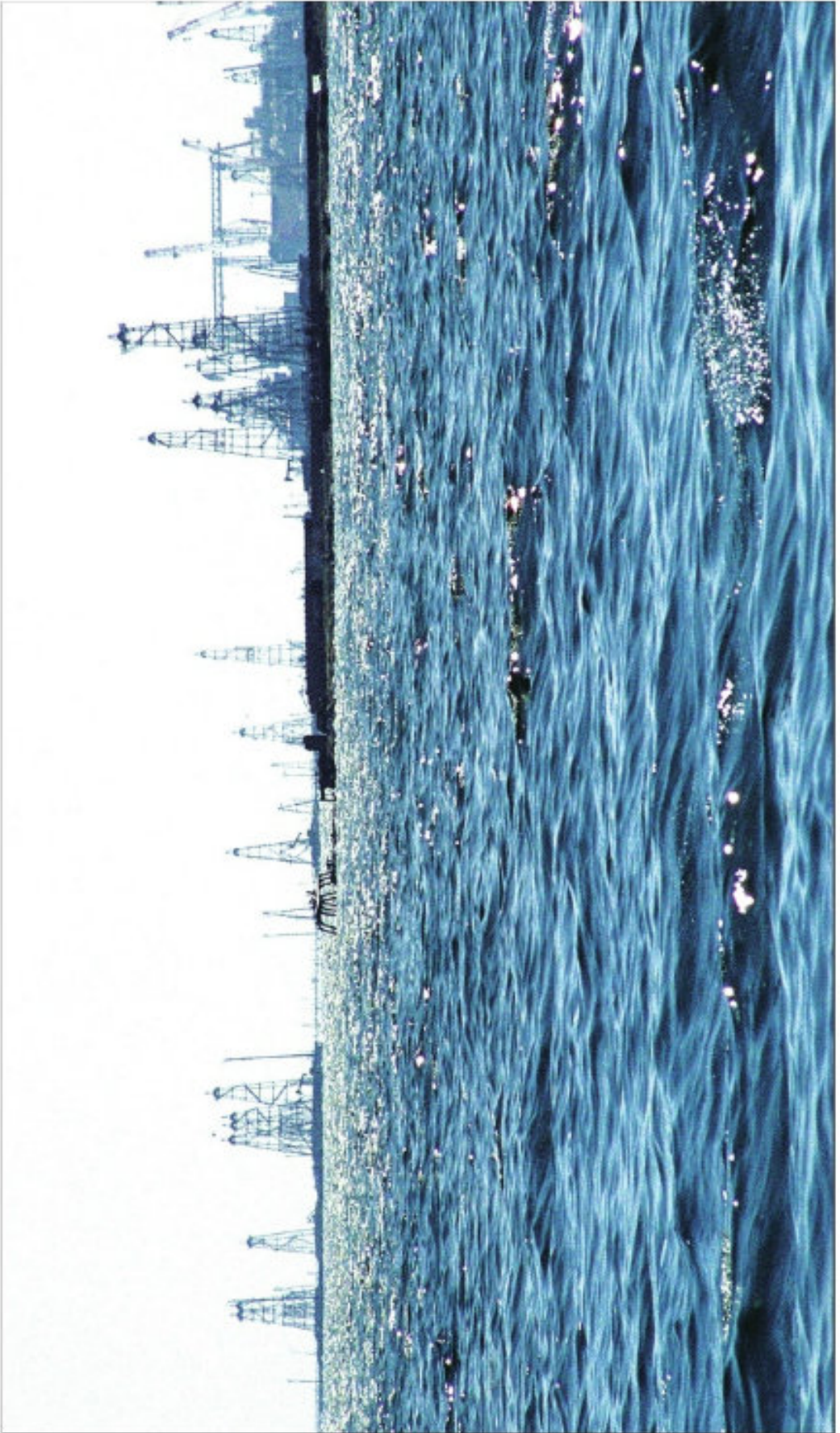
300 kilometr uzunluğunda “Şərqi-Qərb” qaz kəmərinin “Trans-Anadolu qaz boru kəməri (“TANAP”)” vasitəsilə Avropa bazarları ilə birləşməsindən öncə ilk dayanacağı Azərbaycan ərazisi olacaq. Bu boru kəməri tikilib istifadəyə verildikdən sonra Avropanın qaz təchizatının şaxələndirilməsi istiqamətində göstərdiyi cəhdlərdə açar rolunu oynamaqla yanaşı, Rusiyanın boru kəməri siyasətinə mütəmadi qarışmaq kimi meyillərinin də qarşısını almağa yardım edəcək.

“Xəzər qazı bizim xilasımızdır”

Avropa Komissiyasının enerji məsələləri üzrə komissarı Günter Ottinger çıxışlarının birində Avropa bazarlarında Rusiya hegemonluğunun aradan qaldırılmasında neft və qazla zəngin olan Xəzərin dərin qatlarına müraciət etməyin perspektivlərini bu tərzdə vurğulamışdı. Keçən il istehlak edilən qazın 541 milyard kubmetrə çatdığını və bunun da 162 milyard kubmetrinin Rusiyadan idxal edildiyini nəzərə alsaq, təbii qazın Avropanın enerji təchizatında vacib komponent olduğu anlaşılır. Ukrayna vasitəsilə ixrac etdiyi 80 milyard kubmetr qazın nəqlini dayandıracağı barədə Rusiyanın daimi hədələrini də nəzərə alan Brüssel rəsmiləri alternativ yollara əl atmağa məcburdur.

Məsələnin ən tez həlli yolu Norveç və Şimali Afrikadan ixrac olunan qazın həcmnin artırılması ola bilər. Qeyd edək ki, həmin ərazilərdən Avropaya yönələn boru kəmərlərinin cari ehtiyat potensialı olduqca az – 25 milyard kubmetrdir. “Qazprom” tərəfindən yaradılan boşluğu dolduracaq digər ölkələrin sayı ikidir. Bunlar Xəzər dənizinin sahilində yerləşən Azərbaycan və Türkmənistanıdır. Əslində, uzunmüddətli perspektivdə digər variantlar da üzə çıxacaq. Məsələn, Kipr 3.4 trilyon kubmetr qaz ehtiyatına sahibdir. Başqa sözlə, bu rəqəm Avropanın 7 illik ümumi qaz istehlakının həcminə bərabərdir. “Bloomberg”ə görə, Avropa Birliyi, Rusiyanın enerji təchizatından olan asılılığı təxminən 28 il müddətində həll edəcək kifayət qədər şist qaz ehtiyatına malikdir. Bununçün, sadəcə, təsisçi ölkələrin razılığı lazımdır. Lakin Con Meynard Keynsin dediyi kimi, *“uzunmüddətli perspektivdə biz hamımız öləcəyik”*. Buna görə də, Avropa bu gün yalnız Xəzər qazının istifadəsi ilə özünü Rusiya qazından olan ənənəvi asılılıqdan azad edə bilər.

Xəzərdə "tısağaların toplaşması"

Bu gün sağlam düşüncəyə malik hər bir adam belə bir sadə sual verə bilər: Nəyə görə Rusiya əlini Avropadan çəkir? Xəzərin hüquqi statusunun müəyyən edilməsinə razı olan rəsmi Moskva "Qazprom" un ixracatını təhlükə altında qoyan "Trans-Xəzər qaz kəməri" nin inşasını davam etdirməsi üçün Türkmənistanı kart-blanş verdi. Daha bir sual meydana çıxır: Doğrudanmı, Rusiya, artıq, kələfin ucunu itirmişdir? Xeyr. Əlbəttə ki, bu, əslində, heç də belə deyil.

Gəlin, indi də məsələyə başqa yöndən yanaşaq. Avropa özünün qaz təchizatının şaxələndirilməsində yavaş-yavaş, lakin inamla Rusiyadan uzaqlaşır. Belə olan halda, Rusiya Avropanın enerji təhlükəsizliyi üzərində təsir gücünü itirməyəcəyinə necə təminat verə bilər? Cavab çox sadədir: Xəzər hövzəsi təbii qaz idxalında Avropa üçün ən yaxşı seçim olduğundan, rəsmi Moskva bütün cəhdlərini məhz bu region istiqamətinə yönəltməlidir. Xəzərdə xarici qüvvələrin hərbi düşərgə salmasının qarşısını almağı nəzərdə tutan bəyannamə, əslində, elə bunun əməli nəticəsidir.

Ukrayna hadisələrindən dolayı Rusiya, postsovet ölkələrinin Qərbə üz tutacağından çox narahatdır. Lakin NATO-nun get-gedə regiondan sıxışdırılması Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistanın rəsmi Moskvadan asılılığını əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq. Sammit iştirakçıları, həmçinin Xəzərdə azad ticarət zonasının yaradılması məsələsini də müzakirə etdilər. Lakin bu amil də qeyd olunan ölkələr üzərində zaman keçdikcə Rusiyanın təsir dairəsinin artmasına gətirib çıxaracaq.

Vladimir Putinin şəxsi təşəbbüsü sayəsində təbii qazın nəqli üçün Çinlə bağlanan 400 milyard dollarlıq tarixi müqavilə Rusiyanın itirilmiş gücünü bərpa etməklə yanaşı, onun Xəzər regionunda da dayaqlarının möhkəmlənməsinə yardım etdi.

Məşhur lətifələrdən birində dünyanın, müxtəlif yerlərdən olan tıbağaların zirehləri üzərində qərar tutmasından söhbət açılır. Lakin dünya bir-birinin üstündə və bir-birinə yaxın yerləşən bu tıbağaların gizli hərəkətindən xəbərdar olmur. Həmin dünyanın analoqu rolunda məhz Xəzər regionu çıxış edir.

Dünya liderləri region üçün Davos Forumu qədər əhəmiyyətli olan Xəzər Forumunda iştirak etmək məqsədilə Nyu-Yorkda toplaşmışlar¹

Azərbaycan və Türkiyənin rəhbərliyi altında imzalanmış "TANAP" layihəsinin Nyu-Yorkda təşkil edilmiş Xəzər Forumu çərçivəsindəki müzakirələrdə Türkiyə xarici işlər naziri ilə yanaşı, Balkan və Qafqaz ölkələrinin Xarici Siyasət İdarələrinin rəhbərləri də iştirak ediblər.

Keçən ilin dekabr ayında İstanbulda keçirilən I Xəzər Forumundan sonra Xəzər Strateji İnstitutu (HASEN) Birləşmiş Ştatların Nyu-York şəhərində II Xəzər Forumunu təşkil etdi. Forumun açılışı saat 17.00-da dünyada məşhur olan "Waldorf Astoria" hotelində baş tutdu. Bir müddət əvvəl Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası çərçivəsində ABŞ prezidenti Barak Obama iştirakçılara məhz bu hoteldə ziyafət vermişdi.

Forumda Türkiyənin xarici işlər naziri Əhməd Davudoğlu, Azərbaycanın xarici işlər naziri Elmar Məmmədov, Yunanıstan Baş nazirinin müavini və xarici işlər naziri Evangelos Venizelos, Gürcüstan xarici işlər naziri Maya Pancikidze, Albaniya xarici işlər naziri Ditmir Buşati, Bosniya və Herseqovina xarici işlər naziri Zlatko Laqumçiya, Xorvatiya xarici işlər və Avropa məsələləri üzrə naziri Vesna Pusiç, Makedoniya xarici işlər naziri Nikola Poposki, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin vitse-prezidenti Elşad Nəsirov, Xəzər

¹http://www.caspianforum.org/newsdetail/news/world_leaders_gathered_at_the_caspian_forum_davos_of_the_region_564.aspx September 25

NEW YORK

A COMMITMENT TO EUROPEAN ENERGY SECURITY
SOUTHERN GAS CORRIDOR

September 25, 2013 • Waldorf Astoria Hotel • New York City

CASPIAN FORUM

NEW YORK

A COMMITMENT TO EUROPEAN ENERGY SECURITY
SOUTHERN GAS CORRIDOR

Strateji İnstitutunun baş katibi Haldun Yavaş, ABŞ-ın beynəlxalq enerji məsələləri üzrə xüsusi elçisi və əlaqələndiricisi səfir Karlos Paskual, Avropa İttifaqının Mərkəzi Asiya üzrə xüsusi nümayəndəsi Patrisia Flor, energetika üzrə təxminən 400-ə yaxın mütəxəssis, akademik, jurnalist və biznes lideri iştirak edib. ABŞ-ın "CBS" televiziyaşının tanınmış jurnalisti Çarli Rouz isə forumda panel moderatoru kimi iştirak edib.

Türkiyə və Azərbaycanın birgə əməkdaşlığı nəticəsində ortaya çıxan "Trans-Anadolu ("TANAP")" və "Şahdəniz" qazının Türkiyə-Yunanıstan sərhəddindən Avropaya nəqlini nəzərdə tutan "Trans-Adriatik boru kəməri (TAP)" layihələrinə də sammit təsiri bağışlayan forumda toxunuldu.

Forumda, həmçinin "Cənub Qaz Dəhlizi"nin Qafqaz regionu, Anadolu bölgəsi, Balkan yarımadası da daxil olmaqla bütün Avropa üçün üstünlükləri vurğulandı. Xarici işlər nazirləri və mütəxəssislər "Trans-Anadolu qaz boru kəməri"nin inşasının "Cənub Qaz Dəhlizi" üçün əhəmiyyətini xüsusilə qeyd etdilər. Bundan əlavə, forum iştirakçıları Avropa Birliyinin enerji təchizatında yeni alternativ kimi layihənin ümumavropa iqtisadiyyatına böyük töhfə verdiyini bildiriblər.

Forumda açılış nitqi ilə çıxış edən Xəzər Strateji İnstitutunun (HASEN) baş katibi Haldun Yavaş "Cənub Qaz Dəhlizi"nin "TANAP" və "TAP" layihələri sayəsində həyata keçdiyini bildirib. ARDNŞ-in vitse-prezidenti Elşad Nəsirov XX əsrin əvvəllərində dünya neft istehsalında Bakının payının 50% olduğunu deyib. Azərbaycanın "TANAP" layihəsi ilə Avropanın enerji təhlükəsizliyinə böyük töhfə verdiyini nəzərə çatdıran "BP" şirkətinin "Şahdəniz" yatağının işlənməsi üzrə vitse-prezidenti Əl-Kuk "Cənub Qaz Dəhlizi"nin inşa edilməsinin böyük imkanlar açacağını və 30 mindən çox insanın işlə təmin olunacağını söyləyib. Albaniyanın xarici işlər naziri Ditmir Buşati: *"Biz Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün "TAP" və "TANAP" layihələrinin reallaşacağını səbirsizliklə gözləyirik"*.

Makedoniya xarici işlər naziri Nikola Poposki: *"Cənub Qaz Dəhlizi" Avropanın enerji təchizatında müxtəlifliyi artıracaq*".

"Cənub Qaz Dəhlizi" sülh layihəsidir

Türkiyə xarici işlər naziri Əhməd Davudoğlu "Avropanın enerji təhlükəsizliyi və "Cənub Qaz Dəhlizi" mövzusunda keçirilən panel iclaslardan birində çıxış edib: *"Bakı-Tiflis-Ceyhan" və "Cənub Qaz Dəhlizi" layihələri Xəzər dənizindən Aralıq dənizinə kimi uzanaraq iki qitəni birləşdirmiş və qeyd olunan məsafədə sülh bazası və enerji müstəqilliyi yaratmışdır.*

Balkanlara qədər uzanan bu nəhəng layihələr regionda sülh və inkişafı təmin edəcək. "Cənub Qaz Dəhlizi" yalnız enerji dəhlizi deyil. O eyni zamanda "sülh dəhlizi" sayılır. Həmçinin adıçəkilən layihələr Türkiyəni strateji baxımdan vacib tranzit "fiqura" çevirəcək.

Ümumilikdə, Türkiyə üçün başlıca məsələ daxili tələbatın təmin edilməsidir. Bunun üçün ölkə lazımi potensiala malikdir. Təbii resurslar Türkiyəyə həm Şərqi Aralıq dənizi, həm İraq, həm də digər regionlardan gələ bilər. Səbəb isə Türkiyənin istehsal və istehlakçını bir araya gətirəcək nəhəng bazar rolunu oynaması və yeganə tranzit ölkə olmasıdır".

Azərbaycan xarici işlər naziri Elmar Məmmədyyarov: *"Cənub Qaz Dəhlizi"nin böyük strateji əhəmiyyəti vardır. Layihə regionda sabitlik, iqtisadi dayanıqlıq, təhlükəsizlik və sülhə təminat verir".*

Ermənistan regional uğurun bir hissəsi ola bilər

Azərbaycan xarici işlər naziri Elmar Məmmədyyarov, Gürcüstan xarici işlər naziri Maya Pancikidze, Yunanıstan xarici işlər nazirinin birinci müavini Dimitros Kurkulas, ABŞ-ın beynəlxalq enerji məsələləri üzrə xüsusi elçisi və

əlaqələndiricisi səfir Karlos Paskual və Avropa İttifaqının Mərkəzi Asiya üzrə xüsusi nümayəndəsi Patricia Flor müzakirə panelində çıxış etdilər. Elmar Məmmədyarov: *"Ermənistan işğal olunmuş Azərbaycan topraqlarından qoşunlarını çəkdikdən sonra regional uğuru paylaşa bilər"*. Azərbaycan xarici işlər naziri, həmçinin əlavə etmişdir: *"Bakı-Tiflis-Ceyhan" və yeni boru kəməri layihələri ölkənin müstəqilliyini daha da gücləndirəcək*".

Yunanıstan Baş nazirinin müavini və xarici işlər naziri Evangelos Venizelos: *"Cənub Qaz Dəhlizi"nin "Trans-Adriatik" hissəsinin 2/3-si Yunanıstan ərazisindən keçir və ölkəmiz bu layihəni tam gücü ilə dəstəkləyir*".

Birləşmiş Ştatları təmsil edən beynəlxalq enerji məsələləri üzrə xüsusi elçi və əlaqələndirici səfir Karlos Paskualın forumda iştirakı, əslində, layihənin həyata keçməsi yolunda nümayiş etdirilən beynəlxalq dəstəyin əyani sübutu idi. Paskual Azərbaycanı və tərəfdaşlarını regional əməkdaşlığa görə təbrik etdi.

Xəzər Strateji İnstitutunun baş katibi Haldun Yavaş: *"Xorvatiya, Bosniya və Herseqovina, Albaniya, Monteneqro, Makedoniya və Yunanıstan kimi ölkələrdən olan nümayəndələrin forumda iştirakı sübut etdi ki, Azərbaycan və Türkiyənin rəhbərliyi altında həyata keçən "TANAP" layihəsi boru kəmərinə daha artıq məna kəsb edir. Layihə Azərbaycan və Türkiyəni, Balkan ölkələri də daxil olmaqla, Avropa ilə bağlayan ən güclü sülh layihəsidir"*.

Sonda ARDNŞ-nin vitse-prezidenti Elşad Nəsirov, "SOCAR-Türkiyə" şirkətinin icraçı direktorunun müavini Samir Kərimli, "BP" şirkətinin "Şahdəniz" yatağının işlənməsi üzrə vitse-prezidenti Əl-Kuk, "Trans-Adriatik qaz kəməri ("TAP")" layihəsinin xarici işlər üzrə direktoru Maykl Hofman və "Statoil" şirkətinin nümayəndəsi Kevin Massi forumun təşkilatçıları tərəfindən mükafatlandırıldı.

“Trans-Xəzər boru kəməri” layihəsinin reallaşmasında Azərbaycan və Türkmənistan qazına üstünlük verilməsi¹

Azərbaycanın sənaye və energetika naziri Natiq Əliyev 18 sentyabrda çıxışı zamanı rəsmi Bakının “Trans-Xəzər qaz kəməri” ilə maraqlandığını bildirib: *“Rəsmi Aşqabad layihənin icrası ilə əlaqədar son qərarını verdikdən sonra Azərbaycan tərəfi türkmən qazının Azərbaycan ərazisindən keçməklə Avropaya nəqli imkanlarını nəzərdən keçirə bilər”*.

Bununla belə, Natiq Əliyev “Neft, qaz və media” konfransında boru kəməri layihəsi ideyasının Azərbaycana məxsus olmadığını və onun reallaşmasının rəsmi Bakıdan asılı olmadığını xüsusi qeyd edib: *“Layihədə Türkmənistanın rolu olduqca vacibdir. Əgər rəsmi Aşqabad layihəni Qərb bazarlarına giriş üçün açar kimi qəbul etsə, onda rəsmi Bakı da bu ideyanı dəstəkləyər. Həmçinin Azərbaycan tərəfi boru kəmərinin ona aid hissəsində hər cür şəraitin yaradılması üçün bütün öhdəlikləri öz üzərinə götürür”*.

Türkmənistan və Azərbaycan Avropanın tələbatının ödənilməsi üçün kifayət qədər təbii qaz ehtiyatlarına malikdir. Rusiyanın qaz tədarükündən asılılığı azaltmaq niyyətində olan AB də, öz növbəsində, “Trans-Xəzər qaz kəməri” ilə yaxından maraqlanır”.

Avropa Komissiyasının enerji məsələləri üzrə komissarı Günter Ottinger sentyabrın əvvəllərində Azərbaycan və Türkmənistana səfəri çərçivəsində həmkarları ilə bir sıra görüşlər keçirdi. Səfərin məqsədi Avropa İttifaqı Şurası tərəfindən verilən səlahiyyət əsasında Avropaya qaz nəqli məsələsini müzakirə etmək idi.

Natiq Əliyevin sözlərinə görə, Türkmənistan və Azərbaycan müvafiq olaraq 7 və 2.5 trilyon kubmetr qaz ehtiyatına malikdir. Hal-hazırda üçtərəfli danışıqların getdiyini

¹ <http://www.neurope.eu/article/eu-bets-gas-azerbaijan-turkmenistan-trans-caspian-pipe> by Kostis Geropoulos 19.09.2012 - 13:34

və öhdəliklərlə bağlı çətinliklərin mövcud olduğunu bildirən nazir, eyni zamanda, bunları nəzərə çatdırır:

Türkmənistan ən azı 30 milyard kubmetr qaz ixrac etmək niyyətində olduğunu bildirib;

Avropa Birliyi qazı alacağına təminat verməlidir;

Boru kəmərinin maliyyələşdirilməsi məsələsi hələlik tam müəyyən edilməyib.

Komissiya sözcüsünün sentyabrın 19-da Avropanın nüfuzlu "New Europe" portalına verdiyi məlumatda deyilirdi: *"Trans-Xəzər boru kəməri" ilə bağlı üçtərəfli sazişə dair danışıqlar hazırda davam edir. Avropa Komissiyasının enerji məsələləri üzrə komissarı Günter Ottingerin səfəri məhz bununla bağlı idi.*

Komissiya kütləvi informasiya vasitələrində "Trans-Xəzər boru kəməri" ilə bağlı yayılan məlumatlardan xəbərdardır. Lakin bu istiqamətdə danışıqlar hələ davam etdiyindən şərh verə bilmərik".

Komissiya sözcüsü daha sonra əlavə edib: *"Trans-Xəzər boru kəməri" razılaşması Türkmənistanı Azərbaycanla birləşdirəcək sualtı boru kəmərinin özülünün qoyulmasında həlledici rol oynayacaq. Azərbaycan və Türkmənistanla aparılan müzakirələrdə əsas diqqət Avropa Birliyi, Türkmənistan və Azərbaycan arasında hüquqi öhdəlikləri, "Trans-Xəzər boru kəməri"nin tikintisi və istismarı ilə bağlı adıçəkilən iki Xəzəryanı ölkə arasında ikitərəfli razılaşmaları müəyyən edən müqaviləyə yönəldiləcək".*

Türkmənistan prezidenti Qurbanqulu Berdimuhəmmədov enerji ixracı marşrutlarının şaxələndirilməsində əsas cavabdehlik daşıyan Avropaya enerji daşıyıcılarının nəql edilməsində ölkəsinin maraqlı olduğunu bildirib. Lakin o, eyni zamanda, layihəyə qarşı kəskin çıxış edən rəsmi Moskvanın atacağı addımlardan narahatdır.

Avropa Birliyi, Türkmənistan və digər ölkələr arasında "Trans-Xəzər boru kəməri" xəttinin çəkilişinə dair danışıqlar hələ XX əsrin 90-cı illərindən başlayıb. Xəzərin hüquqi statusu məsələsi layihənin icrasında ləngimələrə səbəb

olub. London Qlobal Enerji Tədqiqatları Mərkəzində energetika sahəsi üzrə analitik Culian Li bu ayın əvvəlində "New Europe" portalına verdiyi məlumatda Türkmənistanın Avropa Birliyinin əsas enerji təchizatçısı qismində çıxış etdiyini bildirib: *"Əminəm ki, Türkmənistanın potensialı var. Lakin düşünürəm ki, bizi real çətinliklər də gözləyir. Belə ki, bu Orta Asiya ölkəsinin, qaz satışı ilə bağlı öz ənənəsi var. Qaz alıcıları Türkmənistan sərhəddindən istədikləri yerə qazın nəqlində cavabdehliyi özləri daşıyırlar. Mənə görə, Türkmənistandan qazın idxalında Avropanın qarşılaşdığı ən böyük maneə, ümumiyyətlə, bu ölkədən mavi yanacaqın hansı marşrutla əldə edilməsi olacaq.*

Ən optimal yolu Azərbaycan təklif edir. Lakin rəsmi Bakı neft müqavilələri bağlanan zaman açıq şəkildə bəyan etmişdir ki, Azərbaycan ixrac ediləcək enerji daşıyıcısının onun ərazisindən keçməsi səbəbi ilə məhsul üzərində mülkiyyət hüququna sahib olmalıdır. Qazaxıstan neftinin Avropaya nəqlində tranzit ölkə kimi çıxış etməkdən imtina edən Azərbaycanın Türkmənistan qazı üçün əks-addımı atacağı şəxsən məndə şübhə doğurur. Türkmən qazının Azərbaycan qazına rəqib olduğunu nəzərə alsaq, şübhələrimizin əsaslı olduğu üzə çıxır. Hər halda, vəziyyət başqa cür də ola bilər".

"Trans-Xəzər" layihəsi regionda hərbi qarşıdurmaya gətirib çıxara bilər¹

Azərbaycan yeganə postsovet ölkəsidir ki, konkret olaraq nə Qərbə, nə də Rusiyaya yönəlik siyasət yürüdür. O, öz iqtisadiyyatını və xarici siyasətini Kremlin tələblərinə qurban vermədən, rəsmi Moskva ilə səmimi münasibətlər qurur. Öz növbəsində, Rusiya hökuməti də rəsmi Bakının

¹ http://www.huffingtonpost.co.uk/jamila-mammadova/trans-caspian-project-may-lead-to-military-confrontation_b_2630159.html Posted: 06/02/2013 14:37 Cəmilə Məmmədova, Azərbaycan Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzində aparıcı məsləhətçi

nisbətən Qərbbə yönəlməsinə mütədil və praqmatik yanaşır. Həm tarixi, həm də coğrafi baxımdan qonşu olan bu iki ölkə regionda boru kəməri siyasətinə dair ümumi maraqları bölüşür.

“Trans-Xəzər boru kəməri” layihəsinin tərəfdaşı olduğu müddətdə Azərbaycanın yeni boru kəmərinin tikintisi ilə maraqlanacağı ağlabatan deyil. Belə ki, Azərbaycan mavi yanacağının Türkiyəyə nəqlini həyata keçirən “Bakı-Tiflis-Ərzurum” qaz kəməri bu halda rəqabətlə üzləşəcək. Birləşmiş Ştatlar, eyni zamanda, “Nabukko” tərəfdaşları olan Azərbaycan və Türkmənistanı mövcud fikir ayrılıqlarını aradan qaldırmağa çağırır. İki Xəzəryanı ölkə arasında mübahisəyə səbəb olan əsas məsələ “Kəpəz” (“Sərdar”) yatağı ilə əlaqədardır.

“Trans-Xəzər” layihəsinin gerçəkləşməsində əsas maneələrdən biri Xəzər dənizinin hüquqi statusunun hələ də müəyyənləşdirilməməsidir. Müzakirələrin mərkəzində, Dəniz hüququna dair BMT Konvensiyasına müvafiq olaraq, Xəzərin dəniz və ya göl olması məsələsinin həlli dayanır. Nə Rusiya, nə də İran bu regionda maraqlarının pozulması ilə razılaşa bilməz. Məhdud qaz ehtiyatlarına malik Qazaxıstan müzakirələrdə neytrallığı qorumağa çalışır. Rəsmi Tehran və Moskva Xəzərin hüquqi statusuna dair 5 Xəzəryanı dövlət tərəfindən yekun razılıq aktı imzalanana qədər boru kəmərinin tikintisinin mümkünsüz olduğunu bildirir.

Boru kəmərinin dənizin dibi ilə çəkilməsinə qəti etiraz edən İran tərəfi, bunu, yaranacaq ekoloji problemlərlə əlaqələndirir. Rəsmi Tehran, həmçinin boru kəməri inşası ilə əlaqədar olaraq Xəzər regionunda hərbi bazaların sayının artırılmasının da əleyhinədir. Digər tərəfdən, Xəzər dənizinin sərhədlərinin müəyyən edilməsi məsələsində tərəflərdən heç birinin güzəştə getmək niyyətində olmaması, neft və

qaz yataqlarının mülkiyyəti ilə bağlı fikir ayrılıqları sahilyanı dövlətləri öz hərbi dəniz qüvvələrini gücləndirməyə sövq edib. Birləşmiş Ştatlar enerji ixracında həyati əhəmiyyətə malik rabitə vasitələrinin və infrastrukturların mühafizəsini təmin edən və antiterror fəaliyyətini həyata keçirən qurumların yaradılması, onların hazırlığı və təchizatı məqsədilə Xəzər regionu ölkələrinə maddi və texniki dəstək verməkdə davam edir. Mütləq hərbi üstünlüyə malik olan Rusiya qeyri-region ölkələrinin bayraqları altında üzən gəmilərin Xəzər hövzəsinə daxil olmasına hər vəchlə mane olmağa çalışır. Xəzər dənizinin hərbişədirilməsi bütünlüklə Avrasiya materikində böyük geosiyasi gərginliyin növbəti dalğası hesab edilir.

Yuxarıda qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, geosiyasi əhəmiyyətə malik "Trans-Xəzər" layihəsinin icrasına başlandığı bir vaxtda Xəzəryanı dövlətlərin hərbi gücdən istifadə ehtimalı sifira bərabərdir. Lakin region üçün qaçılmaz təhlükələrdən biri də, şübhəsiz ki, İrənin nüvə proqramı ətrafında yaranan gərginlikdir.

Avrasiyanın qaz siyasətində gələcəyə baxış¹

Boru kəməri siyasətinə əvvəllər kənardan çox bəsit formada və barmaqarası yanaşırdılar. Lakin hər il olduğı kimi, keçən il də boru kəmərləri məsələsində çoxlu qarşıdurmalar oldu. Növbəti ildə enerji siyasətində qaz boru kəmərlərinin daha geniş miqyasda hegemonluq edəcəyi gözlənilir.

2013-cü ildə "Cənub Dəhlizi" layihəsi çərçivəsində ilk addım hesab olunan "Şahdəniz" qazının ixrac marşrutuna dair yekun qərarın qəbul ediləcəyi gözlənilir. Ehtimal ki,

¹ <http://www.naturalgaseurope.com/looking-ahead-for-eurasian-gas-politics> by Alex Jackson, January 14th, 2013 Aleks Cekson Xəzər regionunda siyasi, enerji və təhlükəsizlik məsələləri üzrə analitiktir.

“Şahdəniz” konsorsiumu “Nabukko West” və “Trans-Adriatik” boru kəmərləri arasında seçim edərək may, yaxud iyun ayında yekun qərar qəbul edəcək.

Əslində, “Nabukko”ya, tam olaraq, uzun müddətdən sonra reallaşacaq və saysız-hesabsız problemlərlə müşayiət olunacaq bir layihə kimi baxmaq, “Trans-Adriatik boru kəməri”nə isə istər maliyyə, istərsə də siyasi baxımdan müsbət don geydirmək düzgün olmazdı. Məsələ bundadır ki, “TAP”-ın müvəffəqiyyəti həm Brüssel rəsmiləri, həm də Azərbaycan hökumətindən asılıdır. Layihəyə siyasi don geyindirməmək, demək olar ki, mümkün deyil. Səbəb isə odur ki, Rusiya qazından uzaq duraraq Avropa bazarlarında Azərbaycan mavi yanacağıının mövqeyinin möhkəmləndirilməsinin özü də siyasi məna kəsb edir.

Bir-birinə rəqib layihələr arasından seçim edərkən hər qara qəpiyin dalınca düşmək vacib olsa da, bu, həlledici amil sayılmır. “Cənub Dəhlizi” ARDNŞ-nin də yer aldığı “Şahdəniz” konsorsiumunda həlledici səsə malik olan Azərbaycan üçün geniş mənada strateji və siyasi əhəmiyyət kəsb edir. Konsorsiuma rəhbərlik edən və geniş neft-qaz sektorunda əsas yerlərdən birini tutan “BP” şirkəti hökumətin mövqeyinə həssas yanaşır.

Rəsmi Bakı texniki səbəblərdən “TAP”la müqayisədə “Nabukko”ya daha çox üstünlük verdiyinə dəfələrlə eyham vurub. Lakin səbəb təkcə bu deyil. Məsələ bundadır ki, Azərbaycan tərəfi “Avropa bazarları” dedikdə, Cənubi Avropanı deyil, Mərkəzi Avropanı nəzərdə tutur.

“Nabukko West” layihəsinin Rusiya qazının nəqlini nəzərdə tutan “Cənub axını” ilə rəqabəti Azərbaycanı şimal qonşusu ilə üzləşmə həddinə gətirsə də, rəsmi Bakı enerji məsələlərində görəcəyi mənfi nəticələrdən elə də narahat deyil. Əgər “Nabukko West” layihəsinə üstünlük verilsə, bu, ümumiyyətlə, Azərbaycan hökumətinin, xüsusilə də,

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinin uğuru sayılacaq.

Bu il energetika sahəsində Azərbaycan şirkətinin dünya səhnəsinə çıxması, öz-özlüyündə, müsbət tendensiyadır. ARDNŞ son 18 ay ərzində irəliyə doğru sürətlə addımlayıb. Şirkətin İsrail və Səudiyyə Ərəbistanında genişmiqyaslı fəaliyyəti, "Trans-Anadolu boru kəməri" konsorsiumunun yaradılması və Türkiyənin qərbində böyük neft-kimya zavodunun tikilməsi, İsveçrə, Ukrayna, Gürcüstan və s. ölkələrdə ayrı-ayrı şirkətlərin nəzarət səhm paketlərinə sahib olması buna əyani misaldır. Böyük Britaniyanın "BP" şirkəti ilə yanaşı, ARDNŞ "Cənub Dəhlizi" layihəsində əsas liderlərdən biri olmaqda davam edir. Xəzər dənizi resurslarının Qərbə çatdırılmasını nəzərdə tutan layihələrdə əsas pay sahibi olan bu şirkət hal-hazırda Avropanın enerji təchizatında əsas "oyunçular"dan biri hesab edilir.

"Cənub axını" kəmərinin bu il tikilib istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulub. Lakin kəmərin istifadəyə verilməsi Vladimir Putinin ona nə dərəcədə ciddi dəstək verəcəyindən asılı olacaq. Eyni zamanda, "Qazprom" şirkətinin inhisarçı siyasətinə qarşı qəbul ediləcək qanun layihəsi Rusiya ilə Avropa Birliyi arasında növbəti toqquşmalara səbəb olacaq.

Rəsmi Kiyev və rəsmi Moskva arasında qaz müqavilələrindən dolayı yaranan münaqişə Rusiyanı qiymət siyasətindən istifadə edərək Belarusiya və Qazaxıstanla birgə Ukraynanı da Gömrük İttifaqına qoşmağa vadar edir. Digər tərəfdən, Ukrayna hökumətinin belə bir avantüraya gedəcəyini ehtimal etmək də çətindir, çünki bu addım rəsmi Kiyevin AB-dən qəti şəkildə uzaqlaşması mənasını verəcək.

Layihə çərçivəsində digər hadisələr dedikdə, "Trans-Anadolu boru kəməri" layihəsinin icrası zamanı tənzimləyici orqanlar tərəfindən yekun məsələlərə dair razılıq verilməsi,

Azərbaycan Dövlət Neft Fondu tərəfindən ilkin maliyyənin ayrılması və tikintiyə 2013-cü ilin sonunda start verilməsi başa düşülür. Buxarestdə Azərbaycan, Gürcüstan və Rumıniya arasında imzalanmış "Mayeləşdirilmiş təbii qaz və onun nəqli sahəsində əməkdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu" növbəti inkişaf mərhələsinə qədəm qoya bilər, lakin bunun indi həyata keçməsi çətin olacaq. Belə ki, Azərbaycan tərəfi hal-hazırda lazımi həcmdə qaz tədarükünə malik deyil. Gürcüstan da, həmçinin, problemlərlə üzləşib. Ölkə sabiq və yeni hökumət arasında gedən siyasi çəkişmədən çıxıb bilmir. Yeni administrasiya çıxış yolu tapana qədər təcrübəsiz energetika nazirinin bu ilin sonuna kimi mayeləşdirilmiş təbii qaz terminalına dair sazişi imzalayacağı şübhə altında olacaq.

Aralıq dənizinin şərq sahillərindəki qaz yataqlarında kəşfiyyat işləri həm Türkiyə və yunan Kipri, həm də İsrail və Livan sularından başlayaraq daha da sürətlənəcək. Lakin regiondakı siyasi qeyri-sabitlik və sərhədlərdə yaranan qarışıq vəziyyət sərmayəçiləri daha ehtiyatlı davranmağa vadar etməklə yanaşı, ixracatı da bir o qədər çətinləşdirəcək.

Şist qaz məsələsi, güman ki, bəzi dairələrdə mübahisəyə səbəb ola bilər. Lakin əsas söz sahibi olan ölkələr artıq şist qaz hasilatına qədəm qoyub. Avropaya da bu sahədəki canlanmadan kənar qalacağı ilə bağlı xəbərdarlıq edilir.

Energetika sahəsində ümumi mənzərənin 12 ay ərzində dəyişməsi çətin olsa da, 2012-ci ildə olduğu kimi, mayeləşdirilmiş təbii qazın yenidən əsas qaz mənbəyi qismində çıxış edəcəyi gözlənilir. Bu məsələ idxal asılılıqlarını aradan qaldırmaq üçün mayeləşdirilmiş təbii qaza ehtiyac duyan Ukrayna və Türkiyəni daha çox narahat edir. Sonuncunun coğrafi mövqeyi onu region üzrə qaz siyasətində vacib "oyunçular"dan birinə çevirir. Xəzər və Aralıq dənizi hövzələrində, Balkan yarımadasında, İraq ərazisində və Qara

dəniz sahillərində enerji sahəsində atılan addımlarda Ankara rəsmilərinin verəcəyi qərarın da təsiri az olmayacaq. Regional qaz layihələri şəbəkəsi daha mürəkkəb forma aldıqca, Türkiyənin əlaqələndirici qismində oynadığı rolun əhəmiyyəti də durmadan artır.

Kiçik Xəzər sammitinin böyük nəticələri olacaq¹

Beş Xəzəryanı ölkənin liderləri dünən Rusiyanın Həştərxan vilayətində keçirilən IV Xəzər sammitində iştirak ediblər. Bu zirvə toplantısı 2002-ci ildə Türkmənistanda, 2007-ci ildə İranda və 2010-cu ildə Azərbaycanda keçirilən toplantılardan daha səmərəli olub. Belə ki, tərəflər müəyyən məsələlərdə razılığa gələ biliblər. Bir çoxları belə düşünür ki, razılıq əldə edilməyən məsələlərin əksəriyyəti heç də Xəzər dənizi ilə bağlı deyil.

Dünənki sammitdə 5 ölkə başçısının hər biri – Rusiya prezidenti Vladimir Putin, Türkmənistan prezidenti Qurbanqulu Berdimuhəmmədov, Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev, İran prezidenti Həsən Ruhani və Qazaxıstan prezidenti Nursultan Nazarbayev “Xəzər beşliyi”ndən savayı, digər ölkələrin dənizdə hərbi iştirakını qadağan edən bəyannaməyə sadıq qaldığını bildirib. Xəzəryanı ölkələrin özlərinə aid dəniz hərbi qüvvələrinə gəlicə, tərəflər silahlanmada tarazlığı gözləyəcəklərinə təminat verir və hər bir ölkənin maraqlarını nəzərə alaraq hərbi quruculuq işlərini müəyyən həddədək azaltmağı öz üzərinə götürüblər.

Sahilyanı dövlətlər dənizdə iki növ zona barədə yeni razılıq əldə edib. Bəyanatda bildirilir ki, tərəflər sahil sularında 25 dəniz mili məsafədə bioehtiyatların hasilatı hüququ əldə edirlər. 19 maddədən ibarət sənəddə deyilir ki, tərəflərin Xəzər dənizində fəaliyyəti razılaşıdırılmış

¹ <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/14105/low-key-caspian-sea-summit-has-far-reaching-implications> by Richard Weitz, Sept. 30, 2014

prinsiplər əsasında olacaq. O cümlədən, hər bir tərəfin 15 mil məsafədə dəniz məkanının suverenliyi və əlavə 10 mil məsafədə də bioloji resursların hasilatı hüququ təsdiqlənir. Bundan başqa, vergi, gömrük, birgə xilasetmə əməliyyatları və digər məsələlər barədə də müzakirələr aparılıb. Qazaxıstan prezidenti Nursultan Nazarbayev Xəzərin böyük imkanlara malik bir dəniz olduğunu deyərək, onun potensiallarından düzgün istifadə olunması barədə öz fikirlərini paylaşılıb: *“Xəzərin hüquqi statusunu müəyyən etməzdən əvvəl, qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin əsasını qoymaq olar. Təklif edirəm, azad Xəzər ticarət zonası yaradılsın. Həmçinin beynəlxalq hüquq çərçivəsində Xəzər dənizindən digər böyük sulara və okeana sərbəst giriş-çixış əldə etmək olar”*. Rusiya lideri isə Qazaxıstanda keçiriləcək növbəti sammitdən öncə sahiyanı dövlətlər tərəfindən Xəzərin hüquqi statusunu müəyyən edəcək konvensiyaya dair razılıq əldə olunacağına ümid etdiyini bildirib.

Dünyanın ən böyük daxili dənizinin bölünməsində 5 sahiyanı dövlət arasında fikir ayrılıqları uzun müddətdən bəri mövcud idi. Sahiyanı xətlərinin uzunluğu ən az olan İran hər bir ölkənin, istər dənizin dibi, istərsə də səthi olsun, – bərabər sahəyə yiyələnməsi fikrinə tərəfdardır. Rəsmi Tehran, həmçinin dənizin dibində tikinti işlərinin, daha dəqiq desək, boru kəmərləri inşasının da bütün sahiyanı dövlətlərin razılığı ilə aparılmasını tələb edir. Rəsmi Moskva isə, Mərkəzi Asiyanın enerji daşıyıcılarını Avropa ilə birləşdirən, Rusiyaya məxsus quruda çəkilmiş boru kəmərlərinin müdafiəsi üçün dənizin dibinin orta xətt prinsipi əsasında bölünməsinə və qonşu suların sahiyanı dövlətlərin ümumi istifadəsinə verilməsinə tərəfdardır. Rəsmi Tehranın istəyinə zidd olan, lakin rəsmi Bakı və rəsmi Aşqabad tərəfindən dəstəklənən bu prinsipə əsasən, Qazaxıstan 28.4%, Azərbaycan 21%, Rusiya 19%, Türkmənistan 18% və İran 13.6% əraziyə yiyələnəcək.

Bu günə kimi Xəzəryanı dövlətlər müxtəlif məsələlərdə aralarında yaranan gərginlikləri diplomatik yolla həll etməyə cəhd edib. Lakin üzdə diplomatik və ticari vasitələrdən istifadə edən tərəflər, yavaş-yavaş Xəzər dənizində hərbi dəniz qüvvələrinin də gücləndirilməsi ilə məşğuldurlar. Bu proses çərçivəsində onlar ofşor zonalarda neft və qaz infrastrukturunun, balıqçılıq və digər kommersiya maraqlarının müdafiəsi, həmçinin bu maraqlara digər ölkələr tərəfindən laqeyd yanaşılmaması üçün yerli sahil gözətçilərini hərbi dəniz qüvvələrinə çeviriblər. Hərçənd ki, Xəzəryanı ölkələrin hökumət başçıları dənizdə hərbi quruculuq işlərini terrorizmlə mübarizə ilə əlaqələndirməyə çalışır, onların lazım gəldikdə dəniz qüvvələrindən digər ölkələrin donanmalarına zərbə endirmək üçün istifadə edəcəyi şübhə doğurmur.

1991-ci ildə Sovet İttifaqının süqutundan və silahlı qüvvələrinin ləğvindən sonra, Xəzər dənizi də daxil olmaqla, bütün keçmiş imperiya ərazisində olan hərbi obyektlərin əksəriyyəti Rusiyaya miras qaldı. Son vaxtlara qədər Rusiya Müdafiə Nazirliyi Xəzər dənizindəki xırda gəmilərdən ibarət donanmasının saxlanılması üçün lazımi qədər maliyyə ayrılmasına elə də böyük əhəmiyyət vermirdi. Artıq bir neçə ildir ki, vəziyyət xeyli dəyişib. Rusiya hökuməti hərbi sənayenin bütün sahələri kimi, bu istiqamətə də böyük maliyyə ayırmaqla yanaşı, müasir tipli hərbi gəmilərin alınmasına da əhəmiyyət verir. İran Xəzər hövzəsində hərbi donanma gücünə görə ikinci yeri tutur və bunu əvvəllər, dənizin zəngin resurslarının mülkiyyəti ilə bağlı tələblərinin ödənilməsi üçün nümayiş etdirib. 2001-ci ildə Xəzərin cənub hissəsində "Araz", "Alov", "Şərqi" strukturlarında kəşfiyyat işləri aparan Azərbaycana məxsus 2 tədqiqat gəmisi İran hərbi təyyarə və gəmilərinin hücumuna məruz qalmışdı. 2012-ci ilin sentyabrında isə İran hərbi

donanması Xəzər dənizində, minaların sınaqdan keçirilməsi də daxil olmaqla, bir sıra təlimlər həyata keçirmişdi.

İran hökuməti də, Rusiya kimi, hərbi dəniz qüvvələrinin artırılması istiqamətində işlər görür. 2013-cü ildə İran Müdafiə Nazirliyi Xəzərdə 2000 tonluq quru dokun inşasını yekunlaşdırıb. Keçən il İran Hərbi Dəniz Qüvvələrinin "Camaran-2" eskadra mina tral gəmisi Xəzər dənizində istifadəyə verilib. Həmçinin İrana məxsus "Moje class" hərbi gəmiləri helikopter, torpedo və artilleriya sistemləri daşımaq iqtidarındadır.

Qazaxıstan və Türkmənistan da bir neçə müasir hərbi gəmi alıb. Lakin sahilyanı dövlətlər arasında bu sahədə ən böyük proqramı Azərbaycan həyata keçirməkdədir. Belə ki, rəsmi Bakı neft və qazdan əldə edilən gəlirlərin bir qismini məhz hərbi sahəyə yönəltməklə, bu istiqamətdə böyük işlər həyata keçirib. Xüsusilə də, ordunun müasir texnika ilə təchizatında İsrailə hərbi sahədəki əməkdaşlıq mühüm rol oynayıb. Qeyd edək ki, hərbi təchizatın böyük hissəsi məhz Ermənistana qarşı yönəldilib. Azərbaycan İsraildən, eyni zamanda, sahil mühafizə gəmiləri də almaqdadır.

İrana qarşı tətbiq edilən ciddi beynəlxalq sanksiyalar rəsmi Tehranın bu addımlarla yaxından-uzaqdan əlaqəsi olmayan Xəzəryanı qonşularına qarşı bir qədər yumşaq davranmağına səbəb olub. Avropa Birliyinin İranın neft sənayesi ilə bağlı son sanksiyaları avqustun 1-dən etibarən qüvvəyə mindi. Elə həmin ay Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti nümayəndələrinin İrana rəsmi səfəri çərçivəsində "Khazar Exploration and Production Company (KEPCO)" ilə ARDNŞ arasında Xəzər dənizində müştərək neft çıxarılması haqqında memorandum imzalandı. Həştərxan sammitindən sonra İran və Azərbaycan prezidentləri arasında bağlı qapılar arxasında görüş baş tutdu. İran

prezidenti Həsən Ruhani iki ölkə arasında ticarət, ekologiya, energetika və turizm sahələrində daha böyük əməkdaşlığa şahid olmaq istədiyini bildirdi. Buna baxmayaraq, Ruhani hər iki ölkənin təhlükəsizliyinin və inkişafının bir-birindən asılı olduğunu qeyd edib, İsrail və Qərbi dövlətlərinə eyham vuraraq, onların qonşu ölkələr arasında dostluğa xələl gətirilməsinə mane olmağa çağırıb.

Həştərxanda keçirilən sammit elə də böyük diqqətə səbəb olmasa da, bir-biriləri ilə əlaqəli olan problemləri – Rusiyanın yaxın ətrafa təsiri, İranın beynəlxalq təcriddən qurtulmaq cəhdləri və enerji təhlükəsizliyi kimi vacib məsələləri özündə ehtiva edib.

II FƏSİL

Enerji ehtiyatlarının dünya bazarlarına çıxarılması: uzaqqörən siyasətə təsdiq, tərəddüd və təhdid dolu yanaşmalar

Geosiyasi səyahət: Azərbaycan və Amerika

*11 iyun, 2013-cü il
Corc Fridman Amerikanın "Stratfor"
analitik mərkəzinin qurucusu və rəhbəri¹*

Üç böyük dövlətin – Rusiya, Türkiyə və İranın maraqlarının kəsişdiyi bir yer var – bu, Qafqazdır. Hazırda onların yolları Azərbaycan adlı ölkədə birləşir. Bu fakt Azərbaycanı, üç böyük dövlətin döyüş meydanına çevirib və onlar müxtəlif sərhədlərdə əsrlər boyu bir-biriləri ilə mübarizə aparıblar. 1991-ci ilə qədər Azərbaycan, Cənubi Qafqazın digər ölkələri kimi, Sovetlər Birliyinin bir hissəsi idi. Ancaq Rusiya sərhədi şimala doğru çəkildikcə, tarix bir daha Ermənistan, Gürcüstan və Azərbaycanı üzə çıxardı. Bu üç ölkə içərisində Azərbaycan üç regional nəhəng ölkə ilə həmsərhəd olmaq kimi geosiyasi mükafat qazanıb.

O, həmçinin əsas enerji istehsalçısı kimi meydana çıxdı. XIX əsrin sonunda dünya neftinin yarısı Azərbaycanda hasil edilirdi. Paytaxt Bakı ətrafındakı neft yataqları məşhur Nobel qardaşları tərəfindən inkişaf etdirilib. Məhz burada onlar öz sərvətlərini toplayıb. Mən bir neçə il bundan öncə dövlət rəsmilərinin qonağı kimi, onların evində nahar etmişəm. Başqalarının həmin evdə nə hiss etdiklərini bilmirəm, mən burada, təcili olaraq Bakını və Bakı neftini əldə etmək istəyən Hitler və onun Stalinqraddakı fəlakətinin,

¹ <https://www.stratfor.com/weekly/geopolitical-journey-azerbaijan-and-america>

əslində, Azərbaycanın neft yataqlarını ələ keçirmək cəhdinin bir hissəsi olması barədə düşünürdüm. Bir zamanlar Azərbaycan imperiya üçün bir hədiyyə idi. İndi isə o, çox təhlükəli bir məkanda müstəqil ölkədir.

Amerika Birləşmiş Ştatları: Gənc qlobal güc mərkəzi

Mən 2008-ci ildə yeni qlobal sistemdə Azərbaycanın geosiyasi baxımdan mühüm ölkə kimi göstərildiyi “Növbəti 100 il” kitabının dərc edilməsindən sonra bir neçə dəfə Azərbaycana səfər etmişəm. Bu kitabın nəşrindən sonra Azərbaycana səfərə dəvət aldım və nəzəriyyəmin ünvanı olan ölkəni gördüm. Azərbaycanın istər Qafqazda meydana çıxan mübarizədə, istərsə də ABŞ üçün mühüm ölkə olduğu qənaətimdə qaldığım üçün, mən bura yenə səfərlər edir, heç zaman bitməyən ziyafətlərdən, tostlardan həzz almaqda davam edirəm. Lakin heç zaman bir şeyi unutmuram: Hitler Bakını və onun neftini ələ keçirmək üçün bütün risklərə gedirdi. O, buna nail ola bilmədi və bu tarixi faktıdır.

Mənim son səfərim ABŞ-Azərbaycan əlaqələrinə dair konfransla bağlı idi. ABŞ-da Azərbaycan barədə düşünən az sayda insan var və onların əksəriyyəti bəzi konqres üzvlərinin, dövlət rəsmilərinin, eləcə də azərbaycanlıların qatıldığı tədbirdə idilər. Azərbaycanla ilk tanışlığımdan sonra ölkə ilə maraqlanan insanların sayı kifayət qədər artıb.

Bu cür mövzulara həsr olunan konfranslar qlobal xarakter daşıyır. İstər Vaşinqtonda, istər Sinqapurda, istərsə də Bakıda belə görüşlər bir-birinə bənzəyir. Mənim işimin xüsusiyyəti belədir ki, il ərzində bir neçə dəfə eyni insanlarla görüşməli oluram. Bəzən onların deməyə sözü olur; bəzən isə mən onlara yeni fikir söyləyirəm. Bu, tez-tez baş verir. Maraq doğuran isə, adətən, görüşmədiyiniz insanlardır: yerli elm adamları, dövlət rəsmiləri, biznesmenlər və

digərləri. Vaxt keçdikcə siz səfər etdiyiniz ölkədə dostlar qazanırsınız. Çox məsələləri də bu insanlardan öyrənirsiniz. Azərbaycanda onların ABŞ-la dost olmaq arzularını və Amerikanın laqeydliyindən təəccüblə danışdıqlarını dinləməli olursan.

Bu səfərlərim zamanı tez-tez rast gəldiyim bir məsələ var, hamı ABŞ-ın neytrallığına təəssüflənir. Onlar ABŞ-ın ümidləri doğrultmadığını düşünür və odur ki, bəzən şəxsən özümü günahkar hiss edirəm. Bir qayda olaraq, bu məsələdə onlara lazımı cavabları verə bilirəm. Lakin Azərbaycanla bağlı müdafiə mövqeyi tuturam. Çox adamlara elə gəlir ki, ABŞ onların ümidlərini doğrultmayıb və bu, həqiqən də belədir. Azərbaycanda qurduğum münasibətlərin nə dərəcədə əhəmiyyət kəsb etməsindən asılı olmayaraq, ABŞ regionda öz maraqlarını həyata keçirməlidir. Mənim də qənaətim budur ki, Azərbaycanla əməkdaşlıq etmək Amerikanın marağındadır və bundan geri çəkilmək rəsmi Vaşinqtonu lazımsız risklərlə üz-üzə qoya bilər. Mən başqa bir ölkədə öz dövlətimi tənqid etməyi xoşlamıram, buna görə də, müzakirəni başqa mövzuya keçirməyə çalışıram. Lakin bu, nadir hallarda mənim dadıma çatır.

Mənim Azərbaycana olan marağımın daha geniş izahata ehtiyacı var. "Növbəti 100 il" kitabında mən Avropa İttifaqının ciddi şəkildə zəifləməsindən və Rusiyanın gücünün nisbətən artmasından başlayaraq, bir sıra hadisələri proqnozlaşdırmışam. Rusiyanın öz problemləri var. Lakin Avropanın Rusiyanın enerjisindən asılılığı və Rusiyanın Avropada aktivlər almaq üçün nağd pula malik olması nəzərə alınarsa, Avropanın tənəzzülü Rusiyanın daha da güclənməsi deməkdir. Bu gücü hiss edəcək ölkələr keçmiş Sovet İttifaqı ilə həmsərhəd ölkələr olacaq. Bu isə Polşadan Türkiyəyə, sonra isə Türkiyədən Azərbaycana, Avropanın şərqindən başlayaraq Xəzər dənizinə qədər olan əraziləri əhatə edir.

Mən yazmışdım ki, İslam dünyasında müharibə aparmaqdan geri çəkiləcək ABŞ getdikcə daha da ehtiyatlı və qeyri-müəyyən olacaq. ABŞ dünyada əsas güc mərkəzi olmaqda davam edəcək. O, həm iqtisadi, həm də hərbi baxımdan ən güclü ölkə kimi qalsa da, uzaqgörən və balanslaşdırılmış siyasət yürütməyən dövlət kimi qəbul ediləcək. Mən bildirmişdim ki, 1991-ci ildə Sovet İttifaqının süqutuna qədər ABŞ əsas global güc mərkəzi deyildi. O dövrə kimi ABŞ soyuq müharibədə Sovet İttifaqı ilə birgə hökmranlıq edir və rəqabət aparırdı. Bu rəqabət tez-tez vəziyyətin daha da gərginləşməsinə səbəb olurdu və buradan ABŞ-ın qalib çıxıb-çıxmayacağı məlum deyildi. Koreyada, Vyetnamda və bəzi digər, daha az tanınmış hərbi əməliyyatlar da daxil olmaqla, "soyuq" müharibədə təxminən 100 000 amerikalı həlak olub ki, bu da demək olar, I Dünya müharibəsində həlak olanların sayına bərabərdir və bir çoxları bu fakta lazımı qiymət vermirlər. Biz geriye, Koreya və Vyetnama baxanda bu dövrü Amerikanın siyasi cəhətdən uğursuz dövrü adlandırmalıyıq.

Sovetlər birliyinin dağılması nəticəsində, ABŞ soyuq müharibədən qalib çıxdı. Hər şeyə rəğmən qələbə elə qələbədir, ancaq bu ölkə yekunda "döyüş meydanında" tək qaldı. Bu ölkə yeni dünya düzümü haqqında danışır, lakin sonradan nə edəcəyini, doğrudan da, bilmirdi. Əvvəlcə fikirləşirdi ki, müharibə başa çatıb və indi pul qazanmaq vaxtıdır. Sonra ona elə gəldi ki, növbəti əsri yalnız islamçı terrorçularla mübarizəyə həsr edəcək. İndi isə belə görünür ki, dünya işlərinə qarışmamaq qərarına gəlib. Lakin mən anlamıram ki, dünyanın ümumi daxili məhsulunun təxminən 25 faizinə malik olan və okeanlara nəzarət edən bir ölkə dünya işlərinə necə cəlb olunmaya bilər.

ABŞ-ın xarici siyasəti üzrə mütəxəssislər iki düşərgəyə ayrılır. Onlardan bir qrupu realistlərdir və fikirləşirlər ki, ABŞ öz milli maraqlarını həyata keçirməlidir. Digər düşərgə

idealistlərdən ibarətdir. Onlar Amerikanın gücündən istifadə etməklə, yaxşı işlər görmək istəyirlər. Bura insan hüquqlarının pozulması hallarının qarşısının alınması və demokratiyanın bərqərar edilməsi kimi məsələlər daxildir. Planlar açıqlanmayana qədər bu ideya heç də pis səslənmir. Cavabları isə, adətən, bu olur ki, “müdaxilə yolu ilə yalnız dağıdıcı qüvvələri zərərsizləşdirmək lazımdır”. Güman ki, bu cür yanaşmanın cavabı özünü çox gözlətməyəcək.

Məsələ burasındadır ki, ABŞ dünyanın global güc mərkəzi olsa da, bir münaqişədən başqa münaqişəyə, bir konsepsiyadan digərinə meyil edir. Gücdən necə istifadə etməyi anlamaq müəyyən vaxt aparır. ABŞ-ın bəxti gətirib. O, zəngin olmaqla yanaşı, təcrid olunmuş şəkildədir. Hətta terrorçular bizlərdən bəzilərini qətlə yetirsələr belə, Fransa və ya Polşa kimi işğal olunmayacağıq. Bu, dünyanın müəyyən hissəsini çox narahat edir. Bəzən ABŞ izah olunmaz tryuklar edir. Bəzən isə zəruri şeyləri etmir. ABŞ səhv etdikdə, əsasən, başqa ölkələr bundan ziyan çəkir və təhlükəyə məruz qalır. Buna görə də, dünyanın bəzi yerlərində ABŞ-ın siyasəti arzu olunmazdır. Dünyanın digər yerlərində isə ABŞ-ın, onların təhlükəsizliyi üçün məsuliyyəti öz üzərinə götürməsinə istəyirlər. Bu da mümkün olmayacaq.

Azərbaycanın böyük əhəmiyyəti

Azərbaycan həm Rusiya, həm də İranla həmsərhəddir. O, Rusiyada Dağıstan, İranda İran Azərbaycanı əyaləti ilə ümumi sərhədə malikdir. Azərbaycanlıların əksəriyyəti İranda yaşayır. Burada onlar ölkənin farslardan sonra ən böyük etnik qrupudur (Ayətulla Əli Xameneyi azərbaycanlıdır). Azərbaycan, əsasən, dünyəvi ölkədir.

1990-cı ildə bu ölkə müharibəyə təhrik olunub və onun Dağlıq Qarabağ adlanan ərazisi Rusiyanın müdafiə etdiyi Ermənistan tərəfindən işğal olunub. Hazırda Ermənistanda

Rusiya hərbi bazaları yerləşir. Azərbaycan çətin zonadadır və onun Rusiya ilə İran arasındakı mövqeyi ölkənin vəziyyətini ciddiləşdirir. Regionda İran və Rusiya ilə yaxşı münasibətlər quran müsəlman dövlətinin mövcudluğu adi amillərdən deyil.

Amerika üçün Azərbaycanın başlıca strateji önəmi enerji ehtiyatlarıdır. Rusiyanın strategiyası Avropanın onun enerji ehtiyatlarından asılılığını qoruyub saxlamaqdan ibarət olub. Nəzəri baxımdan bu, həm Rusiyanın önəmini artıracaq, həm də milli təhlükəsizliyinə olan hədəni azaldacaq. Bu strategiyanın ikinci mərhələsi Avropaya alternativ marşrutları, o cümlədən, Türkiyə marşrutunu məhdudlaşdırmaq olub. Neft və təbii qaz kəmərləri ilə bağlı gərginlik onunla əlaqədardır ki, ruslar Avropanın onun nəzarətindən kənar əhəmiyyətli enerji mənbələri imkanına malik olmasını istəmir.

Avropanın zəif və qeyri-mütəşəkkil olduğu bir vaxtda qərbyönümlü dövlətlərdə vəziyyəti sabitləşdirmək üçün Rusiyanın bu ölkələrə təsirini azaltmaq Amerikanın marağındadır. Həmçinin İranın güc nümayişini məhdudlaşdırmaq və İranın azərbaycanlı əhalisinə təsir imkanlarından yararlanmaq da ABŞ-ın məqsədlərinə daxildir. Lakin Amerikanın gücü və maraqları qarşısında da müəyyən sədlər mövcuddur. O, ilkin hədəf kimi müharibəni seçə bilməz. ABŞ yalnız milli təhlükəsizliyinin təminatını öz üzərinə götürdüyü ölkələri dəstəkləyə bilər. ABŞ bu təhlükəsizliyin birinci mənbəyi də ola bilməz.

ABŞ ilə Azərbaycan arasındakı münasibətlərin önəminin səbəbi məhz budur. Azərbaycan strateji baxımdan ABŞ-a düşmən mövqeyində olan iki dövlət – Rusiya və İran arasında yerləşir. Bu ölkə Əfqanıstana yüklərin çatdırılması üçün əsas tranzit məntəqəsi rolunu oynayır. Azərbaycan ABŞ-dan silah almaq istəyir. ABŞ bu xahişi qəbul etməyib. Buna görə də azərbaycanlılar yaxın əlaqələrə malik olduqları İsrailə müraciət ediblər.

Azərbaycan bütün xüsusiyyətlərinə görə Amerika üçün sərfəli müttəfiqdir. Ölkəmizin mövqeyi strateji əhəmiyyətə malikdir: İrandakı vəziyyəti nəzarətdə saxlamaq, həm də Xəzər dənizinin dibindən çəkilən kəmərlərin vasitəsi ilə Rusiyanın Avropaya təsirini azaltmaq baxımından. Bu coğrafi mövqeyinə görə Azərbaycanın hərbi texnikaya ehtiyacı var. Bununla belə ABŞ silah satmaq imkanlarını məhdudlaşdırır. Səbəb Azərbaycanla Ermənistan arasındakı Dağlıq Qarabağ münaqişəsidir. Belə ki, ABŞ-da fəaliyyət göstərən erməni lobbisi güclü nüfuza malikdir, əvəzində azərbaycanlıların onların qarşısına çıxacaq lobbisi yoxdur. Və erməni lobbisi Konqresə təzyiqlər edir. Hətta səfirlərin təyinatı belə çətinləşdirilir. İkinci səbəb daha önəmlidir. İçərilərində Dövlət Departamentinin nümayəndələrinin də olduğu insan hüquqları müdafiəçiləri Azərbaycan hökumətini hərtərəfli tənqid edirlər.

Məlumdur ki, cəmi 20 il müddətində azadlıqda yaşayan ölkədə korrupsiyasız iqtisadiyyata nail olmaq heç də asan deyil. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan – İran, Rusiya kimi nəhəng, Ermənistan kimi düşmən ölkə ilə həmsərhəddir, onda mənzərə tam aydın olur.

Digər keçmiş sovet respublikalarının göstəricilərinə nəzər salanda, Azərbaycanın vəziyyəti daha müsbətdir. Azərbaycandan başqa ABŞ-ın keçmiş Sovet ölkələrindən hansı biri ilə tərəfdaşlıq edəcəyini təsəvvür etmək çətindir.

Məni narahat edən başqa bir məsələ, “Ərəb baharı sindromu”dur. İnsan hüquqları müdafiəçiləri belə ehtimal edirlər ki, repressiv rejimə qarşı çıxış edən izdiham bundan az repressiv hökumət yaradacaq. Mən xatırlayıram ki, 1979-cu ildə İran şahına qarşı nümayişlər gedən zaman, bütün nümayişçilərə qərbyönümlü liberal demokratlar kimi baxırdılar. Onlar belə deyildilər və insan hüquqları nöqtəyindən İranda vəziyyətin yaxşılaşdığını demək çətindir.

Azərbaycanın ABŞ üçün əhəmiyyəti onun mənəvi keyfiyyətləri deyil, Rusiya ilə İran arasında bir zolaq olmasıdır. Bu hakimiyyətin alternativini ABŞ üçün arzuolunmazdır. Azərbaycan neftinin Rusiya və ya İranın xeyrinə ixracı Türkiyəyə olan təzyiqləri artıracaq və Rusiyanın ətrafında olan alternativ enerji marşrutlarını aradan qaldıracaq. ABŞ gözlənilməyən böhranlara qəfil, spazmatik hərbi müdaxilədən, strateji tərəfdaşlarına erkən və az riskli dəstək verməlidir. Müstəqil Azərbaycan Rusiya və İranın boğazında bir sümük və Türkiyə üçün enerji mənbəyidir.

Bu gün ABŞ-da ilk baxışdan qaranlıq görünən məsələlərə diqqəti yönəltmək çətinidir. Yalnız bu cür qaranlıq situasiya problemə çevrildikdə, ABŞ təcili reaksiya verir. Mən Bakıda rəsmilərə bunu izah edirəm və onlar məni başa düşürlər. Lakin super əməkdaşlıq etmək ilk baxışdan qaranlıq görünən hədələrin ehtiyatla idarə olunmasını tələb edir. Bu gün ABŞ Azərbaycan xarici siyasəti üçün sabit çərçivənin yaradılmasında maraqlıdır.

Həm Hitler, həm də Stalin anlayırdılar ki, Bakı üzərində nəzarət Avrasiyanın quru ərazisi üzərində nəzarət deməkdir. Enerji reallıqları vəziyyəti dəyişdirsə də, Bakının əhəmiyyətini azaltmamışdır. Bakıya gələndə və onun tarixi ilə tanış olanda, bu, aydın görünür. Amerikalıların çoxu Bakıya gəlmir və tarixi də öyrənmir. Bu isə vacibdir.

Xəzər dənizindən Aralıq dənizinə qədər: Şərqi-Qərbi enerji dəhlizi reallığa çevrilməkdədir¹

Zeyno Baran Nikson Mərkəzində Beynəlxalq Enerji və Təhlükəsizlik Proqramının direktorudur.

Uzun illərdən sonra Şərqi-Qərbi enerji dəhlizi reallığa çevrilməkdədir. Bu dəhliz hər iki regionun xalqlarına fayda verəcək və Qərbi dünyasının enerji təhlükəsizliyini təmin edəcək.

Bu həftə Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev "Şərqi-Qərbi" enerji dəhlizinin iki dayağı – "Bakı-Tiflis-Ceyhan" neft kəməri və "Şahdəniz" qaz kəməri üzrə işlərin gedişi haqqında hesabatı təqdim etmək üçün Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə rəsmilərini Vaşinqtonda bir araya gətirdi. Onun fikrincə (Vaşinqtonda da bir çoxları bu fikirdədir), bu iki ixrac boru kəmərinin Qərbi dünyası üçün strateji cəhətdən əhəmiyyətli sayılmasının bir neçə səbəbi vardır.

Əvvəla, Azərbaycan OPEC-dən və Mərkəzi Asiyadan kənar neft mənbəyidir ki, bu da global enerji təchizatının diversifikasiyası üçün əhəmiyyətlidir. Hazırda Azərbaycan neftini Rusiya və Gürcüstan vasitəsi ilə ixrac edir. 2005-ci ildən başlayaraq – Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyədən keçən 2.9 milyard dollar dəyərində BTC boru kəməri tamamlandıqda – Azərbaycan gündə 1 milyon bareldən artıq neft ixrac edəcək. Bundan başqa, Azərbaycan inanır ki, neftin NATO üzvü olan Türkiyə vasitəsi ilə ixrac edilməsi əlavə siyasi və mühafizə üstünlüyünə səbəb olacaq.

Amerika Birləşmiş Ştatları lap əvvəldən bu iki layihəni dəstəkləyirdi, çünki o, Rusiyadan keçməyən alternativ ixrac marşrutlarının Azərbaycan və Gürcüstana öz müstəqilliklərini

¹ 26 Fevral, 2003-cü il

<http://nationalinterest.org/article/from-the-caspian-to-the-mediterranean-the-east-west-energy-corridor-is-becoming-2260>

möhkəmlətməkdə yardım edəcəyinə əmin idi. Bundan əlavə, ABŞ bu layihələrdən regionun iqtisadi inkişafını hərəkətə gətirən mühərrik kimi istifadə olunacağına ümid edirdi. Qafqazda siyasi sabitlik və investisiya mühiti ilə bağlı problemlərin hələ də qaldığına baxmayaraq layihələrin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsinə təkan olardı. Azərbaycanın əhəmiyyətli karbohidrogen ehtiyatlarına malik olması ilə bərabər, “resurs lənəti” real təhlükədir. Azərbaycan hökuməti digər inkişafyönlü layihələrinə təkan vermək üçün Neft Fondundan istifadəyə ümid edir. Gürcüstanın isə Xəzərin enerji ehtiyatları üçün tranzit ölkə olmaqdan başqa, resursları yoxdur və ya məhduddur.

Hər iki boru kəməri, başda “British Petroleum (BP)” olmaqla neft şirkətlərindən təşkil olunan konsorsium tərəfindən idarə edilir. Əslində, “BP”-nin Xəzərdəki investisiyaları və son günlərdə Rusiyanın “Tümen Neft Şirkətinin (TNŞ)” böyük səhm paketini satın alması Avrasiyanı konsorsiumun əsas prioritetlərindən birinə çevirib. Beləliklə, BP indi Rusiya ilə Qafqaz arasında əlaqələrin, xüsusilə də, Moskva-Tiflis əlaqələrinin yaxşılaşdırılması üçün təsir imkanına malikdir.

2003-cü il fevralın 25-də Nikson Mərkəzinin təqdimat mərasimində Gürcüstanın Beynəlxalq Neft Korporasiyasının prezidenti Giya Çanturiya sübut etdi ki, Türkiyə istiqamətindəki ixrac marşrutlarına Rusiyanın əleyhinə yönəlmiş marşrutlar kimi baxılmamalıdır. Əslində bu layihələr Gürcüstan, Rusiya və Türkiyə arasında neft ixracına dair əməkdaşlığın artırılacağı qabaqcadan xəbər verirdi. Rusiyanın neft ixracının artması və ölkə iqtisadiyyatı üçün neft gəlirlərinin əhəmiyyətini nəzərə alsaq, Rusiyanın mövcud marşrutlarının yeni, əlavə ixracatın öhdəsindən bütünlüklə gələ bilməyəcəyi aydındır. Bundan başqa, Novorossiysk limanının hava şəraiti Avropa bazarlarına ixrac potensialını ciddi surətdə məhdudlaşdırıb. Türkiyənin Ceyhan limanı (Bakı xəttinin

terminalı) ilə birləşmək üçün, Gürcüstanın Supsa limanından keçməklə Novorossiyskdən əlavə boru kəmərinin inşa edilməsi təklif olundu. Bu, əlverişsiz hava şəraitində Rusiyaya Türkiyə boğazları vasitəsilə özünün fasiləsiz neft ixracı potensialını artırmağa imkan yaradardı. Eyni zamanda, həmin layihə münasibətləri yaxşılaşdırmaq məqsədilə həm gürcülər, həm də ruslar üçün əlavə stimül gətirərdi. Lakin neft nəqlinin artırılması, Türkiyənin dəniz boğazlarının ensiz olması səbəbindən həmin ərazidə təhlükəni xeyli artırırdı.

Bu layihələr üzərində beş ildən artıq çalışmış şəxs – Türkiyə Enerji Nazirinin müavini Yurdakul Yigitgüdən də Nikson Mərkəzində Türkiyənin bu layihələrdəki əsas maraqlarından danışdı. O da, öz növbəsində, boğazların ensiz və neft nəqlinin artımı üçün əlverişsiz olmasına diqqət çəkdi. Bu baxımdan, Türkiyə boğazlarından keçməli olan neftin miqdarının kəskin sürətdə azalmasını təmin edəcək BTC-yə ümidlər çox yüksəkdir. Lakin nədənsə BTC kəmərinin əleyhinə çıxan ekoloji QHT-lərin çoxu konsorsiumun belə bahalı boru kəməri marşrutu seçməsinin əsas səbəbini diqqətə almır. BTC, sözün əsl mənasında, düz İstanbulun mərkəzində ekoloji fəlakətin qarşısının alınması üçün ən optimal layihədir.

Xəzərdən, eləcə də Rusiya və Orta Asiyadan gələn bu neft və qaz layihələri ilə Türkiyə region üçün enerji qovşağına çevrilməkdədir. Türkiyə bu layihələri tanımaq, ikitərəfli strateji tərəfdaşlığı genişləndirmək, həmçinin siyasi və iqtisadi amillərə daha çox diqqət cəlb etmək üçün Birləşmiş Ştatlarla sıx əməkdaşlıq edir. Türkiyə Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələrinə öz müstəqilliklərini möhkəmləndirməkdə yardım edərkən bu iki məqsədin bir-birini inkar etmədiyinə inanaraq, Rusiya ilə də yaxından əməkdaşlıq edir. Rusiyadan Türkiyəyə uzanan mavi axın boru kəmərinin bu həftə fəaliyyətə başlaması bu əməkdaşlığın ən bariz nümunəsi hesab oluna bilər.

Fevralın sonunda təsdiq edilməsi gözlənilən "Şahdəniz" qaz kəməri Azərbaycana, Gürcüstan və Türkiyəyə öz qaz ehtiyatlarını diversifikasiya etməkdə yardım edəcək. Boru kəmərinin inşası da daxil olmaqla, layihənin başlanğıc mərhələsinin dəyərinin 3.2 milyard dollar olacağı təxmin edilir. Bu qaz layihəsi Gürcüstan üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki siyasi gərginlik dövründə bu ölkənin enerji təchizatı etibarlı deyildi.

"Şahdəniz" layihəsinin Türkiyədən Avropaya mavi yanacaq nəqlini nəzərdə tutan ikinci mərhələsi strateji cəhətdən Türkiyə üçün daha əhəmiyyətlidir. Türkiyə və Yunanıstan öz qaz şəbəkələrinin birləşdirilməsi layihəsi üzərində işləyir və 2006-cı ildə fəaliyyətə başlayacaq qaz nəqli şəbəkəsi üçün dövlətlərarası sazişin hazırlanması bu həftə tamamlanacaq. Türkiyə, tranzit qazı, həmçinin Avstriya, Macarıstan, Rumıniya və İtaliyaya, eləcə də Yunanıstan, Makedoniya və Serbiyaya nəql edə biləcəyinə ümid edir. Avropa İttifaqının öz qaz təchizatını diversifikasiya etmək maraqları nəzərə alınarsa, Azərbaycan qazı tədricən potensial bir mənbə ola bilər.

Hər üç ölkə üçün ən böyük problem bu layihələrdə şəffaflığın və hesabatlılığın təmin edilməsidir. Bu layihənin regional sabitlik və təhlükəsizliyə maneçilik deyil, əksinə, yardım göstərəcəyinə böyük ümidlər var. Öz növbəsində, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı kimi beynəlxalq maliyyə qurumlarının da layihəyə cəlb olunması yüksək ekoloji, ictimai və təhlükəsizlik standartlarını təmin edəcək.

Uzun illərdən sonra şərq-qərb enerji dəhlizi reallığa çevrilməkdədir. Söhbət o dəhlizdən gedir ki, hər iki regiona fayda verməklə yanaşı, Qərb dünyasının enerji təhlükəsizliyini təmin edəcək.

İran Azərbaycanı təhdid edir
Deputat Xəzər sahilindəki respublikanı
unutmağı təklif edir¹

Aleksandros Petersen – “Dünya Adası: Avrasiya geosiyasəti və Qərbin aqibəti” kitabının müəllifi.

Birləşmiş Ştatların başı Şimali Koreyanın qarşıdurma ritorikasına qarışdığı bir vaxtda İran öz regionunda təhdidləri sürətləndirdi. İran rəhbərliyi “kiçik şeytan” adlandırdığı İsraildən yaxa qurtarmaq arzusunu çoxdan bəyan edib. Birləşmiş Ştatların sünni müttəfiqləri ilə də İranın rəqabəti çoxdandır ki, davam edir. Lakin bu ayın əvvəllərində İran parlamentariləri Amerikanın başqa bir müttəfiqini – Azərbaycanı hədələyərək, onun bir müstəqil dövlət olaraq İsrail kimi “xəritədən silinməsinə” eyham vurdu və qonşu Ermənistana yeni cəbhə açdı.

İstər ölkə daxilində, istərsə də xaricdə İranın təbliğatının əsasında, İranla Rusiya arasında yerləşən Azərbaycan kimi dövlətlərin müstəqilliyinin məhz İranın mövcud geosiyasi siyasətinin zəifliyi nəticəsində mümkün olduğu fikri durur. Belə təbliğatın sayəsində iranlılar Qafqazda və Mərkəzi Asiyadakı bəzi şimal qonşularının torpaqlarını tarixi İran əraziləri kimi qəbul edirlər. Bununla belə, indiyə qədər İranın hökumət rəsmiləri, beynəlxalq aləmin müstəqil dövlət kimi tanıdığı qonşularının suverenliyini şübhə altına almaqdan ehtiyat edirdilər. Azərbaycan İran üçün xüsusilə həssas ölkədir. İranın şimalında böyük türkdilli azəri xalqı yaşayır. Göründüyü kimi, bu əlahiddə qonşunu təhdid etmək, milyonlarla İran vətəndaşının qəzəbini onun üzərinə yönəltmək qətiyyəən məqsədəuyğun deyil.

¹ <http://nationalinterest.org/commentary/iran-threatens-azerbaijan-8407>

Aleksandros Petersen

29 Aprel, 2013-cü il

İki həftə əvvəl, İran parlamentində Təhlükəsizlik və Xarici Siyasət Komitəsinin sədr müavini Mənsur Həqiqətpurun “İrandan şimala doğru, Azərbaycanın paytaxtı Bakı da daxil olmaqla, on yeddi şəhərin ilhaq edilməsi üçün hərəkət başlamışdır”, – deməsindən sonra hər şey dəyişdi. O, iddia edirdi ki, İranın etnik azəri türk vətəndaşları “Qacar sülaləsinin hakimiyyəti zamanı ölkədən ayrılmış İran şəhərlərini geri qaytarmağa” hazırdır.

Həqiqətpur, Qafqazda iddia etdikləri ərazilərlə bağlı danışıarkən 1828-ci il Rusiya və İran arasında bağlanan “Türkmənçay müqaviləsi”nə istinad edirdi. Hazırda müstəqil dövlət olan Azərbaycan Respublikası o zaman çar Rusiyasının tərkibində idi. İndi bir qrup qanunverici, az qala, 200 il sonra müqaviləyə yenidən baxılması və Azərbaycanın İrana birləşdirilməsi məqsədilə qanun layihəsi hazırlayır. Doğrudur, bu cür fikirlər son illər ilk dəfə səsləndirilmir. İran hələ soyuq müharibənin sonunda da yeni müstəqillik qazanmış Azərbaycanın İrana birləşdirilməsi haqqında səs-küy qaldırırdı.

Bu dəfə fərq ondadır ki, Azərbaycan, yalnız Birləşmiş Ştatlar və NATO ölkələri ilə deyil, həm də İsrailə əlaqələrdə müstəqil siyasət aparıb, özünü dinamik regional oyunçu kimi göstərib. Azərbaycan İranın düşmənindən həm silah alır, həm də onunla hərbi əməkdaşlıq edir. Rəsmi olaraq belə bir müzakirə açılmasa da, Amerika və İsrail siyasətçiləri İranla müharibəyə başlayacağı təqdirdə Azərbaycan ərazisindən platsdarm, yaxud yanacaq təchizatı məntəqəsi kimi istifadənin mümkünüyü məsələsini müzakirə ediblər. Bu iki ölkənin, hətta müştərək proqramı var. Həmin proqrama uyğun olaraq, İsrailin pilotsuz təyyarələri Azərbaycanda istehsal edilə bilər.

“Nabukko”: Boru kəməri boru xülyasına necə çevrildi¹

“Nabukko” Rusiyanı təcrid etmək siyasətinin başlıca hissələrindən idi, lakin sonda, necə deyərlər, ovçu özü ovlandı.

Xəzərin enerji ehtiyatlarına yiyələnmək uğrunda gedən gizli enerji savaşı Qərbin biabırçı məğlubiyyəti və Amerikanın himayə etdiyi “Nabukko” boru kəmərinin “dəfni” ilə nəticələndi.

“Nabukko” siyasi boru kəməri olduğundan, uğursuzluğa düşər oldu. 31 milyard dollarlıq qaz kəməri layihəsi Mərkəzi Asiyanı Rusiya təsirindən azad etmək üçün düşünülmüşdü.

Birləşmiş Ştatların şirnikləndirdiyi avropalılar “neft və qaz dəryasında üzən regiondan” gətiriləcək ucuz enerji haqqında xəyallar qurmağa başlamışdılar. Dükən sahibləri düşüncəsi ilə onlar, 2006-cı ildə Ukrayna ilə bağlı mübahisəni çıxmaq şərtilə, 30 ildən artıq Rusiyanın Sibir qazının etibarlı təchizatçısı olduğunu unutmuşdular.

Lakin ruslar uzaqgörən idilər və layihənin iflasa uğraması üçün zəruri “diplomatik əzələ” nümayiş etdirə bildilər. 2009-cu ilin iyununda avropalılar “Nabukko”ya dair saziş imzalamağa hazırlaşdıqları bir vaxtda aparıcı Moskva icmalçılarından biri onların bu hərəkətini “xaotik nəğmə” adlandırmışdı.

MDB İnstitutunun regional filialının direktoru Aleksandr Knyazev demişdi ki, bu layihənin dəstəklənməsi, ona Cüzeppe Verdinin operasında yəhudi qulların “gözəl, lakin bədbin və ümitsiz” xorunu xatırladır.

Bu, son dərəcə uzaqgörənliklə edilmiş bir mülahizə idi.

¹http://in.rbth.com/blogs/2013/07/02/nabucco_how_the_pipeline_became_a_pipedream_26663.html by July 2, 2013 Rakesh Krishnan Simha

“Nabukko”: Şübhəli niyyət

Rəsmi Vaşinqtonun “geosiyasi İncili” “Böyük şahmat taxtası: Amerikanın üstünlüyü və geostrateji zərurətləri” kitabıdır. Bu qüsurlu külliyyatda ABŞ-ın keçmiş milli təhlükəsizlik müşaviri Zbignev Bzejnski bildirir ki, Rusiyaya qonşu olan hər bir ölkədə, xüsusilə Mərkəzi Asiya bölgəsi və Ukraynada qeyri-sabitlik yaratmaqla, neft və qaz nəqlini kəsməklə, Birləşmiş Ştatlar Rusiyanı təcrid edər və rəsmi Moskvanın böyük güc olmasının qarşısını ala bilər.

Bzejnski regionun etnik və dini müxtəlifliyindən yararlanmaqla, qeyri-sabitlik yaratmaq fikrini açıq şəkildə müdafiə edir. XX əsrin 70-ci illərindən meydana gələn “Qeyri-sabitlik qövsü” termini də Əfqanıstandan tutmuş keçmiş Sovet İttifaqının cənubunda yerləşən ölkələrə qədər uzanan “Müsəlman Ayparası”na münasibətdə işlədilirdi.

“Nabukko” layihəsi ABŞ-ın bu zərərli xülyanı gerçəkləşdirmək üçün əl atdığı yollardan biri idi.

Rusiya “ayağını qaza basır”

“Nabukko”, əslində, Qərbin ikinci dərəcəli planı idi. İlk boru kəməri planı isə Türkmənistan və hətta qatı düşmən olan İranın qazının gətirilməsini nəzərdə tuturdu. Lakin problem ondan ibarət idi ki, Türkmənistan sonda heç bir qərara gələ bilmədi.

Ortada Rusiya təzyiqinin mövcudluğunu anlamaq üçün neft mütəxəssisi olmağa ehtiyac yox idi. Lakin Türkmənistanı təklifdən imtinaya təhrik edən əsas məsələ qonşu Özbəkistanın öz qapılarını Qərbə açdıqdan sonra orada qeyri-sabitliyin kəskin artması oldu. Türkmənlər belə bir müdrik qərara gəldilər ki, hətta dünyanın bütün neft dollarları belə, Qərbin bu ölkənin daxili işlərinə qarışmasına dəyməz.

Belə olan halda İran Avropanın yeni hədəfinə çevrildi. Lakin İranın nüvə proqramı ilə əlaqədar olaraq ABŞ tərəfindən daim təqib edilməsi nəticəsində İran qazı daha təhlükəli göründü. Beləcə, domino daşları sıra ilə aşırıdı.

Bu dəfə Avropa və Birləşmiş Ştatlar Türkmənistan variantından tamamilə əl çəkməyə və Azərbaycan üzərində dayanmağa qərar verdilər. Yeni bölmə "Nabukko" adlandırıldı.

İndi isə çətinlik ondaydı ki, boru kəməri özünün əsas hədəfindən – Mərkəzi Asiya respublikalarını Rusiyadan uzaqlaşdırmaq planından məhrum olmuşdu. Ona görə də, yeni "raison d'être"¹ tapıldı. "Nabukko" nun müdafiəçiləri kəmərin Avropanın Sibir qazından asılılığını azaltmağın Rusiyanın bölgəyə təsirini zəiflətmək üçün başlıca vasitə olduğunu deyirdilər. Əslində isə, Qərb bir növ yararsız məhsulu reklam etmək üçün külli miqdarda vəsait sərf edirdi.

Qaz axınları

"Nabukko" nun əsas məqsədi Rusiyanın "nahar yeməyini" əlindən almaq olduğundan, ruslar bunun əvəzini çıxmağa başladılar. İlk olaraq, Rusiya qaz konqlomeratları Mərkəzi Asiya və Xəzərdəki bütün mövcud təbii qazı öz əllərində cəmləşdirərək "Nabukko" nu resurssuz qoydular. İkincisi isə, 2007-ci ildə Vladimir Putin "Cənub Axını" layihəsini irəli sürdü.

"Cənub Axını" Rusiya, Bolqarıstan, Serbiya, Macarıstan, Sloveniya və İtaliyadan keçərək Avropaya qaz nəqlini nəzərdə tutan 39 milyard dollarlıq boru kəməridir. Ən əsası, bu kəmərlə problemlə Ukraynadan yan keçəcəkdi.

¹"raison d'être" fransız dilindən tərcümədə "varolma səbəbi" mənasını ifadə edir

Daha sonra ruslar Şərqi Avropa dövlətləri tərəfindən ortaya atılan bütün maneələrə baxmayaraq, Almaniyanın da dəstək verdiyi “Şimal Axını”-nı inşa etdilər. 1222 km. uzunluğu olan bu qaz kəməri təbii qazın Rusiyanın şimalındakı Viyborqdan Almaniyanın Qreifsvald bölgəsinə nəqlini həyata keçirir. Bu kəmərdə Baltikyanı ölkələrdən yan keçərək, qazın daşınmasında hər hansı mümkün problemlər olması ehtimalını aradan qaldırır.

“Şimal Axını” Rusiyanın enerji strategiyası üçün son dərəcə önəmli idi, belə ki, kəmərdə əsas qaz idxalçısı olan Qərbi Avropaya rəsmi Moskvanın fasiləsiz qaz nəqlini təmin etməkdə qərarlı olduğunu göstərdi və guya Kremlin Avropanı boğmaq istədiyini haqqında iddiaları aradan qaldırdı.

Putinin “Axın siyasəti” öz bəhrəsini verdi. “Nabukko” ortadan qalxdıqca yeni və daha çevik iştirakçılar “Şimal Axını”na qoşulmağa başladılar. Nəhayət, “Trans-Adriatik boru kəməri (“TAP”)-nı öz təsdiqini tapdı. Belə ki, “TAP” “Nabukko” vasitəsilə daşınması planlaşdırılan qazın yalnız üçdə birini nəql edə bilər ki, bu da Rusiyanın maraqlarına təhlükə yaratmır.

“Nabukko”dan sonrakı durum

Qaz müharibəsi öz təbiətindən irəli gələrək son dərəcə yüksək tariflərə malik bir mübarizədir. Belə ki, qaz kəmərlərinin inşası olduqca baha başa gəldiyindən və marşrutların dəyişdirilməsi mümkün olmadığından (məsələn, gəmilər kimi) alıcılar və satıcılar, bir qayda olaraq, uzunmüddətli – 20-30 illik sazişlər imzalayırlar. Beləcə, istehsalçı, istehlakçı və tranzit ölkələr bir araya gələrək, bir növ, boru kəməri ittifaqında birləşirlər. Bütün

tranzit ölkələr də kəmərlərinə rüsum aldıklarından, öz aralarında sabit münasibətlər saxlamaqda maraqlıdırlar.

Amerikalılar üçünsə bu, pis xəbərdir. Misal üçün, 1980-ci illərdə rəsmi Moskva Avropanın göbəyinə doğru Sibir təbii qaz kəmərlərini inşa etdikdən sonra Rusiyanın almanlarla əlaqələri daha da dərinləşdi. Boru kəməri Amerikanın böyük təzyiqlərinə baxmayaraq, inşa edilmişdi.

Ən çox uduzan tərəflər

Birinci ABŞ, ikinci Türkiyə. Həddən artıq siyasi ambisiyalara qapılan Türkiyə Mərkəzi Asiya ölkələrini Rusiyadan uzaqlaşdıraraq onları bir növ türk ağuşuna salacağına ümid edirdi.

Bundan əlavə, Türkiyə Mərkəzi Asiyadan Avropaya qaz nəqlində başlıca enerji qovşağı rolu oynamaqla, Aİ-yə üzvlük üçün göstərdiyi bütün cəhdlərini rədd etmiş Avropayla yaxınlaşmaq istəyirdi. Almaniyə və Fransa son dərəcə qəti şəkildə bildiriblər ki, Avropanın hüduqları Türkiyə sərhədində bitir.

“Nabukko” vasitəsilə Türkiyə həmin hüduqları yenidən müəyyənləşdirməyə ümid edirdi. Türklər “Nabukko”nu ən çox müdafiə edənlərdən idilər, belə ki, onlar bu layihədən 680 milyon dollar illik tranzit rüsumu gözləyirdilər. Həmin məbləğ artıq əldən çıxıb.

Oyunun sonluğu

Hər bir halda, Kreml tərəfindən planlaşdırılan “Cənub Axını”nın sona qədər gedib-getməyəcəyini görmək üçün müəyyən zamana ehtiyac var. Yaxın gələcəkdə iri həcmli Rusiya qazının Qərbə deyil, Şərqlə doğru nəqli planlaşdırılır. Enerji sənayesinin gələcəkdə əsas gəliri Asiyanın “ac” iqtisadiyyatları, xüsusilə də Çin iqtisadiyyatı hesabına təmin ediləcəkdir.

Hazırda Avropa ilə hər hansı yeni müqavilə gözlənilmədiyi halda, Rusiya Çinlə 25 illik qaz sazişi imzalayıb. Sazişə görə, Çin Rusiyaya 60 milyard dollarlıq misli görünməmiş avans ödəyəcək. Belə bir vəziyyətdə Avropanın süfrənin qalıqları ilə kifayətlənməli olacağı, yaxud Rusiyanın ixrac strategiyasında öz mövqeyini bərpa edəcəyi məlum deyil.

ABŞ-a gəlincə, bu ölkə "Nabukko" nun sıradan çıxması və qlobal casusluq məsələsinin ifşasından sonra çoxqütblü dünyada baş verəcək hadisələrə münasibətdə hansı addımlar atacağı barədə düşünməlidir.

Avropa İttifaqı "Nabukko"nu uduzanda Türkiyə nə itirdi?¹

Ötən həftə "BP"nin rəhbərlik etdiyi "Şahdəniz" konsorsiumu "Nabukko" rəhbərliyinin Xəzər qazını Avropa və Türkiyəyə nəql etmək təklifini rədd etdi. Avropa Komissiyası "Nabukko"nu təbii qaz bazarının məhdud sayda təchizatçıları tərəfindən istehlakçı və tranzit ölkələrin hüquqlarının pozulmasına qarşı bir vasitə kimi müdafiə edirdi. Avrokomissiya "Nabukko"nu uduzduqda Türkiyə də tranzit ölkələrin enerji bazarındakı qətiyyətini nümayiş etdirmək imkanını itirdi.

İyunun 28-də Azərbaycanın ildə 16 milyard kubmetr qaz ehtiyatlarının istismarı hüququna malik "Şahdəniz" konsorsiumu Azərbaycan qazının Türkiyə sərhədi ilə Yunanıstan və Albaniya ərazisindən keçməklə İtaliyaya nəqli üçün "Trans-Adriatik boru kəməri"ni ("TAP") seçdiyini açıqladı. Albaniya, Yunanıstan və İtaliya kimi tranzit ölkələrin cəlb olunmadığı halda, İsveçrənin "Axpo" (42.5%), Norveçin "Statoil" (42.5%) və Almaniyanın "EON" (15%) şirkətlərinin hər birinin layihədə payı var.

¹ <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/eu-nabucco.html#> by Olgu Okumuş July 2, 2013

Türkiyənin "Nabukko" da 16.5% paya malik "BOTAS" şirkəti "TAP" layihəsinin heç bir mərhələsinə cəlb olunmayıb. Lakin konsorsiumun bu ilin əvvəlində qəbul etdiyi qərara əsasən, "TAP" kəməri Azərbaycan (80%) və Türkiyənin (20%) müştərək layihəsi olan və Azərbaycan qazını Türkiyə vasitəsilə Bolqarıstana nəql edəcək "Trans-Anadolu boru kəməri("TANAP")"na qoşulacaq.

Son on ildə "TANAP/TAP" şəbəkəsi effektivliyi, asan razılaşıdırıla bilməsi və ucuz olması səbəbindən tədricən "Nabukko" nun yerinə keçdi. Türkiyə nöqtəyi-nəzərindən, bu ölkənin "TANAP" daki 20% payını "Nabukko" daki 16%-lə müqayisə etdikdə, belə qənaətə gəlmək olar ki, rəsmi Ankara daha əlverişli nəticə əldə etmiş olur. Lakin Türkiyənin "Nabukko" daki iştirakının siyasi hədudları nəzərə alındıqda, bunun, əslində, heç də sərfəli olmadığı üzə çıxır.

"Nabukko" hazırda Rusiyadan asılı olan qaz təchizatı mənbələrinin azaldılması yolunda Avropa Komissiyasının "Cənub Enerji Dəhlizi" layihəsinin flaqmanı sayılırdı. Cüppe Verdinin operasının adını daşıyan və simvolik olaraq "qulların Babil kralı Nebuçadnezzar tərəfindən azad olunması" ilə əlaqələndirilən "Nabukko" Avropa ölkələrinin və Türkiyənin Rusiyanın enerji asılılığından azad olunmasının simvoluna çevrilmişdi. "Nabukko" Beynəlxalq Qaz Kəməri birliyinin icraçı direktoru Reinhard Mitşek "Nabukkonun qaz istehlakçılara seçim azadlığı verdiyini" deyirdi.

"Nabukko" nun zəifliyi isə, onun bahalı olmasında, habelə texniki və siyasi cəhətdən mürəkkəbliyində idi. Layihədə pay sahibi olan 6 dövlətin hər biri ayrılıqda 16%-ə malik idi. "Nabukko" nun 5 tranzit ölkəsinin də hər biri ayrılıqda bərabər güc və gəlir tələb edirdi. Pay sahiblərinin çoxluğu səbəbindən 2002-ci ilin fevralında başlanan layihə yalnız 2010-cu ilin martında tranzit ölkələrin parlamentləri tərəfindən ratifikasiya olunmuşdu. 2010-2012-ci illər arasında isə layihə, ümumiyyətlə, baha olması səbəbindən donduruldu.

Eyni zamanda, sona çatmaq bilməyən "Nabukko" prosesi enerji tranziti məsələsində Türkiyənin özünə inam hissini artırdı. Rəsmi Ankara "Bakı-Tiflis-Ceyhan" təcrübəsindən daha geniş enerji layihələrində istifadə etmək qüdrətini hiss elədi. 2004-cü ildən etibarən, bu ölkənin Enerji və Təbii Sərvətlər Nazirliyi strateji planları çərçivəsində başlıca prioritetlərdən biri kimi ölkənin enerji tranziti mərkəzinə çevrilməsini qeyd etmişdi.

"Nabukko" danışıqları zamanı Türkiyə rəhbərliyi Avropa şirkətlərindən, eləcə də Avropa Komissiyasından gələn bir sıra təkliflər üzərində işlədi. Özünün artmaqda olan enerji tələbatını əsas götürərək rəsmi Ankara "Nabukko"ya ilk növbədə öz daxili tələbatının ödənilməsi faktı kimi baxırdı. Türkiyə hökuməti Ukrayna strategiyasından yararlanmağa çalışaraq, ərazisindən keçən qaza münasibətdə güzəştli qiymətlərdən gəlir götürməyə çalışırdı. Rəsmi Ankara, habelə, təklif olunan boru kəməri vasitəsilə nəql ediləcək qazın 15%-ni güzəştli qiymətlərlə almaqda təkid etmişdi.

Türkiyə, həmçinin Aİ-ə üzvlük haqqında aparılan danışıqlar zamanı öz geostrateji mövqeyindən təsir mexanizmi kimi istifadə edərək "enerji fəslinin" açılması məsələsini "Nabukko" rəhbərliyi qarşısında şərt kimi irəli sürdü. Türkiyə Baş naziri Rəcəb Təyyub Ərdoğan 2009-cu ildə Brüsseldə demişdi: *"Əgər "enerji fəslini" bağlanarsa, biz "Nabukko"ya dair mövqeyimizi, əlbəttə ki, bir daha nəzərdən keçirəcəyik"*. Aİ-nin "Nabukko" üzrə məruzəçisi Türkiyənin layihədə rolunun vacibliyini qiymətləndirsə də, onun irəli sürdüyü şərti qəbul etmədi və "Nabukko"nun Türkiyənin Aİ-ə üzvlük niyyətini nümayiş etdirən bir layihə olduğunu dedi.

Həmin tələblərin qəbul edilməməsinə və əldə olunan yeganə gəlirin "BOTAS"ın "Nabukko" kəmərinə 16.5%-lik payından ibarət olmasına baxmayaraq, Türkiyə "Nabukko"ya aid bütün beynəlxalq sazişləri imzalayaraq öz parlamentində ratifikasiya etdirdi. Bu qərar ona görə qəbul edildi ki, Türkiyə "Cənub Enerji Dəhlizi" layihəsinə

və "Nabukko"ya tranzit ölkələrin qətiyyətli rolunu nümayiş etdirmək imkanı kimi maraqlı göstərirdi və Avrasiya enerji bazarında qərarı icra edən yox, onu qəbul edən ölkəyə çevrilmişdi. "Nabukko"nun fərqli cəhəti onun istehlakçı və tranzit ölkələrlə əməkdaşlığa önəm verməsi idi.

"Nabukko" bir variant kimi qaldığı bir vaxtda Rusiyanın enerji nəhəngi "Qazprom" "Cənub Axını" və "Mavi Axın II" qaz kəməri layihələrini yaratdı. Xəzər dənizindəki yataqlardan başlanan bu kəmərlər Qara dəniz vasitəsilə Balkanlara çatacaqdı. Bu da, öz növbəsində, Brüssel və Rusiya rəsmilərinin Avropanın enerji təhlükəsizliyi uğrunda çalışdıqları, yaxud mübarizə apardıqları məsələsini meydana çıxardı.

"Şahdəniz" konsorsiumunun lideri "BP" "Cənub Enerji Dəhlizi" layihəsinə münasibətdə ilk qərarını açıqlayaraq "TANAP"ı əsas boru kəməri kimi seçdiyini elan etdikdə, başlıca təchizatçı Rusiya ilə əsas istehlakçı Avropa arasındakı bu ikiqütblü gərginlik bir qədər istiqamətini dəyişdi. "TANAP"da pay sahibləri Türkiyəyə məxsus "BOTAS" və "TPAO" şirkətləri (20%) və Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti (80%) idi. 2011-ci ilin 26 dekabr tarixində Azərbaycan və Türkiyə tərəfindən elan edildiyi kimi, 2013-cü ilin yanvarında "BP" "TANAP"da 12% paya sahib olması haqqında çərçivə sazişi imzaladı.

Ötən il "TANAP"ın elan edilməsi ilə bərabər "BP", həmçinin Türkiyə-Yunanıstan-İtaliya İnterkonnektor (ITGI) layihəsini və ilkin "Nabukko" təklifini "icrası mümkün deyil" layihələr kimi dəyərləndirdi. ITGI-nin 50% texniki tədqiqat və 29% tikinti xərclərini artıq ödəmiş Avropa Komissiyası bu itki ilə razılaşmalı oldu.

2011-ci ilin dekabrında Türkiyə və Azərbaycan birgə layihələri olan "TANAP"ın icrasına başlamaq haqqında qərara gəldikdə "Nabukko" bu layihə ilə rəqabət aparmamağa üstünlük verdi. Türkiyə sərhədlərindən kənara çıxan

“Nabukko” layihəsinin tərəfdarları bunun əvəzində kiçik versiya olan “Qərbi Nabukko”nu təklif etdilər. “Qərbi Nabukko”nun Türkiyənin Bolqarıstan sərhədlərindən başlayıb Avropa boyunca Bolqarıstan, Rumıniya, Macarıstan və Avstriya ərazilərindən keçməsi planlaşdırılırdı. “Nabukko”nun bu addımı uğursuz oldu və “Şahdəniz” konsorsiumu “TAP” kəmərinə seçdi.

İyunun 28-də Avropa Komissiyası təchizatçıların “TAP” təklifini qəbul etdi və “Nabukko”nu “icrası mümkünsüz layihə” kimi dəyərləndirdi. Bu uğursuzluq nəticəsində Türkiyə kimi tranzit ölkələr önəmsiz və qeyri-operativ olaraq qəbul etdikləri enerji sektorunun yazılmamış qaydalarını yenidən müəyyənləşdirmək imkanından məhrum oldular. Əslində, Beynəlxalq Enerji Agentliyi tranzit ölkələrlə işləmək üçün heç vaxt ayrıca departament təyin etməyib və bu vəziyyətin yaxın gələcəkdə dəyişəcəyi də gözlənilmir.

Mixael Turner: “Avropaya daha çox təbii qazın gəlməsi ABŞ-ın müttəfiqləri və insanların məşğulluğu üçün xeyirlidir”¹

Birləşmiş Ştatlar Avropadakı müttəfiqlərinə enerji mənbələrinin, xüsusilə də təbii qaz mənbələrinin diversifikasiyasında, onların Rusiya, Şimali Afrika və Yaxın Şərq kimi qeyri-sabit region və dövlətlərdən asılılığını azaltmaqda yardımçı olmalıdır.

Avropanın enerji təhlükəsizliyinin artırılması ABŞ-ın bu regionla əməkdaşlığının gücləndirilməsinə və milli

¹ <http://thehill.com/opinion/op-ed/311827-more-natural-gas-for-europe-is-good-for-us-alliances-and-jobs> by Rep. Michael R. Turner (R-Ohio) - 07/17/13 10:29 PM EDT Michael Turner 2003-cü ildən etibarən Nümayəndələr Palatasında Ohayo 10-cu seçki dairəsini təmsil edir. Hökumət İslahatları Komissiyasının üzvü, Taktiki Hava və Yerüstü Qüvvələr üzrə Silahlı Xidmətlər alt-komissiyasının və NATO Parlament Assambleyasında ABŞ nümayəndə heyətinin sədridir.

təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinə kömək etməklə yanaşı, iqtisadiyyatımıza da öz töhfələrini verəcək, ölkəmizdə yeni iş yerlərinin yaranmasına gətirib çıxaracaq.

Bu səbəbdən bizim dövlət siyasətçilərimiz Avropanın enerji təhlükəsizliyini artıracaq iki istiqamətə xüsusi diqqət yetirməlidir. Birincisi, "Cənub Qaz Dəhlizi" vasitəsilə Xəzər dənizinin Mərkəzi Asiya hissəsindən qazın Avropaya nəqli; ikincisi, Amerikada təbii qaz bumu ixracat həcmələrinin artması və iş yerlərinin yaradılması.

Səhvə yol vermək olmaz. Avropanın qeyri-sabit enerji təchizatı Amerikanın iqtisadi və milli təhlükəsizliyini şübhə altına alır.

Avropanın qaz ehtiyacının üçdə biri Rusiyanın inhisarçı şirkəti olan "Qazprom" tərəfindən təmin edilir. Lakin Rusiya öz resurs ixracatından digər ölkələrə təsir göstərmək üçün istifadə edəcəyini nümayiş etdirib və son illərdə Avropanın bəzi hissələrinə qaz təchizatını dəfələrlə kəsib.

Bu xüsusda, Şimali Afrika və Yaxın Şərqlə bel bağlamaq daha riskli ola bilər. Türkiyənin təbii qaz idxalının 20 faizini İran təmin edir və bu ilin əvvəlində özlərini mücahid adlandıran radikal qruplaşma Avropaya təbii qaz ixrac edən üçüncü ən böyük mənbə olan Əlcəzairdəki təbii qaz təsisatına hücum etmişdi.

Təsəvvür edin ki, gələcəkdə nə vaxtsa beynəlxalq böhran yaransa, Avropa dövlətlərinin Rusiya və İran kimi ölkələrin enerji təchizatından asılı olmaması nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Xoşbəxtlikdən, Avropanın enerji təhlükəsizliyi Qafqaz ölkəsi olan Azərbaycan və Amerikanın özündə son dövrlərdə həyata keçirilən hasilat hesabına gücləndirilməkdədir.

Xəzər dənizinin iri qaz istehsalçıları Türkiyə, Yunanıstan və Albaniya ərazisindən keçərək İtaliyaya çatacaq "Trans-Adriatik boru kəməri"ni seçdilər. Kəmərin inşası başa

çatdıqda Azərbaycanın Xəzər dənizi sahilindən cəmi 40 dəniz mili məsafəsində yerləşən və dünyanın ən iri yataqlarından biri hesab olunan "Şahdəniz" dən əldə olunacaq təbii qaz Avropa istehlakçılara çatdırılacaqdır.

Bu, yaxşı xəbərdir, belə ki, Azərbaycan Avropa və ABŞ üçün etibarlı ticarət partnyoru və müttəfiqidir.

Azərbaycan regionda Xəzər dənizinin enerji resurslarını Amerika şirkətlərinin üzünə açan ilk ölkə olub. Bu ölkə 7 milyard barel neft və 30 trilyon kubmetr qaz ehtiyatlarına malikdir.

Azərbaycan enerji, iqtisadiyyat və milli təhlükəsizlik sahəsində önəmli tərəfdaş olduğundan, mən hər iki partiya adından Konqresə müvafiq qətnamə təqdim etmişəm. Bu qətnamədə bildirilir ki, Avropanı əlavə neft və qazla təchiz etmək üçün Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan hökumətləri ilə birgə çalışmaq Amerikanın milli maraqlarına uyğundur.

Eyni zamanda, ABŞ-da təbii qaz istehsalı son dərəcə artıb. Amerika Enerji İnformasiyası Administrasiyasının məlumatına görə, dünyanın ən böyük qaz istehsalçısı olan ABŞ 100 illik təchizat ehtiyatına malikdir.

İstehsalın artması nəticəsində qiymətlər aşağı düşüb ki, bu da ABŞ təbii qazının qlobal enerji bazarında rəqabət qabiliyyətini artırıb, qaz ixracatı və amerikalılar üçün yeni iş yerlərinin açılmasına imkanlar yaradıb. Enerji Departamenti tərəfindən hazırlanmış son hesabat əsasən, təbii qaz ixracının artması ölkəmizin ticarət defisitini azaltmaq və amerikalılar üçün yeni iş yerləri yaratmaqla yanaşı, müttəfiqlərimizə enerji mənbələrini diversifikasiya etməkdə yardımçı olacaqdır.

ABŞ təbii qazının izafi həddə çatması artıq qlobal enerji bazarlarına öz təsirini göstərib. Əvvəllər ABŞ üçün nəzərdə tutulan, lakin ölkədə istehsalın artması nəticəsində artıq ehtiyac duyulmayan resurslar digər bazarlara yönləndirilib.

Beynəlxalq təchizatda yaranan bu artım bir sıra Avropa ölkələrinə "Qazprom"la uzunmüddətli müqavilələr bağlamaq üçün yenidən uğurlu danışıqlar aparmaq imkanı yaradıb.

Hazırkı qanunlar çərçivəsində ABŞ təbii qazını Azad Ticarət Sazişinə qoşulmamış ölkələrə ixrac edən şirkətlər uzun-uzadı hüquqi tənzimləmə prosesinə məruz qalırlar. Son bir neçə ildə yalnız iki şirkət bu prosesi uğurla tamamlayıb və daha 20 şirkət Enerji Departamentinə bununla bağlı müraciət edib. Biz Amerika şirkətlərinin xaricə təbii qaz satışlarını daha da çətinləşdirən bu qanun-vericilik maneələrini və həddlərini aradan qaldırmalıyıq.

Bu səbəbdən, mən "Amerika Müttəfiqləri üçün Maye Təbii Qaz Aktı" adlı ikipartiyalı və ikipalatalı qətnamə hazırlayaraq Konqresə təqdim etmişəm. Bu qətnamə yerli şirkətlərə NATO ölkələrinə və Yaponiyaya təbii qaz ixrac etmək üçün lisenziya verilməsini nəzərdə tutur. Rəsmilər bunu bizim milli maraqlarımıza uyğun hesab edəcəkləri təqdirdə, qətnamə digər ölkələrə də təbii qaz ixracına icazə verəcək.

"Cənub Qaz Dəhlizi" və ABŞ təbii qazının artan ixracı müttəfiqlərimizə enerji mənbələrini diversifikasiya etmək imkanı verər və strateji əməkdaşlığımızı möhkəmləndirərdi. Amerika və müttəfiqlərinin milli təhlükəsizliyi naminə bu əlaqələri möhkəmləndirmək vacibdir.

Azərbaycanın enerji sahəsində təsir rıçaqları¹

Azərbaycan global enerji şəbəkəsində öz rolunu genişləndirməkdədir. Neft və qaz təchizatçısı kimi tanınan bu ölkə hazırda Mərkəzi Asiya enerji ehtiyatlarının ən böyük daşıyıcısı olmağa hazırdır. Rəsmi Bakı, xüsusilə də, Qazaxıstan neftinin Azərbaycan vasitəsilə daşınmasına dair Astana ilə müqavilə imzalayacaqdır. Bu barədə Ümumdünya Neft Konqresi üzrə Qazaxıstan Milli Komissiyasının müşaviri Ardıç Durdu məlumat verib. Bu əməkdaşlığa dair qərar ondan irəli gəlir ki, Qazaxıstan ən böyük neft yataqlarından biri olan "Kaşağan" yatağının istismarına hazırlaşır. *"Layihənin həyata keçirilməsi üçün Azərbaycanla xüsusi saziş imzalanmalıdır. Müqavilə tərəfləri kimi iki ölkənin hökumətləri, habelə milli enerji şirkətləri olan "KazMunaiQaz" və "SOCAR" çıxış edə bilər".*

Azərbaycan ərazisindən enerji tranziti haqqında danışıqlar bir neçə il öncə başlanıb. Bundan əlavə, 2009-cu ildə "Qazaxıstan neftinin daşınması üçün Azərbaycanın infrastrukturundan istifadə edilməsi" haqqında saziş imzalanıb. Bununla belə, əldə olunan bütün razılıqlar "Kaşağan" yatağının əlçatmazlığı səbəbindən bir qədər abstrakt xarakter daşıyırdı. Buna görə, Qazaxıstan rəhbərliyi yatağın istismarına başlanmasında tarixini təxirə salmışdı. Hazırda, Ardıç Durdunun sözlərinə görə, bütün çətinliklər aradan qaldırılıb və "Kaşağan" yatağından ilk neft bu ilin sonunda dünya bazarına çıxarıla bilər. *"Kaşağan yatağından neft hasilatı 2021-ci ildə özüünün ən yüksək həddinə – gündəlik 1,5 milyon barel çatacaqdır. Layihənin dəyəri 100 milyard dollar həcmində qiymətləndirilir",* – deyər, qazaxıstanlı mütəxəssis bildirib.

¹ <http://vestnikkavkaza.net/articles/economy/42905.html> by Victoria Panfilova 22 July 2013 - 12:33pm

Qazaxıstan neftinin başlıca ixracat marşrutu ildə 60 milyon ton nəzərdə tutulmaqla, "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəməri olacaqdır. *"Yataqda hasilat maksimum həddə çatdıqda mövcud boru kəmərləri kifayət etməyəcəkdir. Bu səbəbdən, yeni layihə – "Qazaxıstan Xəzər Nəqliyyat Sistemi" artıq müzakirə olunmaqdadır. Layihəyə "Eskene Kurik" boru kəmərinin inşası və Gürcüstana, oradan da Türkiyəyə birləşəcək "Trans-Xəzər" sisteminin (Kurik-Bakı) yaradılması daxildir. Əlavə olaraq, neftin Qazaxıstandan Azərbaycana daşınması 43,000 tonluq tankerlərlə həyata keçiriləcəkdir"*, – deyə, Ardıc Durdu bildirib. Bununla belə, "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəməri məsələsi o qədər də sadə plan deyildir.

Qazaxıstan neftinin daşınması Azərbaycanın nəqliyyat və enerji siyasətindən asılıdır. Bir yandan Azərbaycan özünün nəqliyyat və enerji layihələrini şaxələndirməyə çalışır. Bunun üçün zəruri maliyyə resursları da vardır. Digər tərəfdən, əlbəttə, bu ölkə öz maraqlarını da nəzərə alır. *"Azərbaycanın öz neftinin Bakı-Novorossiysk boru kəməri vasitəsilə nəqlində maraqsız olması haqqında mətbuatda çoxlu yazılar yer almışdı. Lakin faktiki olaraq Azərbaycan bu boru kəməri ilə, qeyd olunduğu kimi, 5 milyon ton deyil, 1.5 milyondan da az neft nəql edib. Novorossiysk terminalında bu neft rus nefti ilə qarışdırıldığından əldə olunan keyfiyyət çox aşağı idi. Rəsmi Bakı bu itkiyə görə Moskvadan kompensasiya tələb etmiş və Novorossiysk "neft bankı" yaradılmasını, yəni boru kəmərinə vurulan neftlə terminaldan yola salınan neftdən alınmış nümunələrin laboratoriyada keyfiyyət müqayisəsini təklif etmişdi. Lakin bu təkliflər Rusiya tərəfini qane etməmiş və saziş qüvvədən düşmüş elan edilmişdi"*, – deyə, Bakıda yerləşən İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzindən sayta məlumat verilib.

Məlumata görə, oxşar problem Kaşaqan neftinə münasibətdə də yaşana bilər. Qeyd olunub ki, bir neçə il

öncə rəsmi Bakı Astanaya Azərbaycanda "Kaşağan" nefti üçün saflaşdırma zavodu tikməyi təklif etsə də, Qazaxıstan tərəfi təklifdən imtina etmişdi. Çünki o, gələcəkdə bu xidmətə görə Azərbaycana daima pul ödəməli olacaqdı. Rəsmi Astana həmin zavodu Qazaxıstan ərazisində tikməyə qərar verdi. Ötən ay, Britaniya Baş naziri Devid Kameronun Qazaxıstana səfəri zamanı Britaniya sərmayəsi və mütəxəssisləri hesabına Atrauda "Bolaşak" zavodunun açılış mərasimi olmuşdu. Bununla belə, məsələ hələ də gündəlikdə qalır. "Kaşağan" yatağından hələlik neft hasil edilmədiyindən, Azərbaycan və Qazaxıstan arasında da mübahisə mövzusu yoxdur. Məsələ ondadır ki, əgər "Kaşağan" nefti Azərbaycan tərəfinin tələblərinə cavab verməsə, Qazaxıstan tərəfi öz ixracatı üçün fərqli variantlar seçməli olacaq. Əslində, Azərbaycan tərəfi öz neftini başqa neftlə qarışdırmaqla "reputasiyası"nı qətiyyənlə korlamaq istəmir. Beləliklə, "Kaşağan" nefti "Bolaşak" zavodunda saflaşdırıldıqdan sonra rəsmi Bakının meyarlarına uyğun olmazsa, "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəməri ilə daşınmayacaqdır. Həmin neft tankerlərlə Bakıya, oradan dəmiryolu ilə Gürcüstan limanlarına, sonra isə Türkiyəyə çatdırılacaqdır. Belə olan halda, Azərbaycan vasitəsilə daşınacaq Qazaxıstan neftinin həcmi tərəflər arasındakı danışıqlarda başlıca müzakirə mövzusu olacaqdır.

Qazaxıstanın, xüsusilə də, "Kaşağan" yatağından əldə olunan neftin daşınması üçün tankerlər variantından daha ucuz başa gələ biləcək Xəzər dənizinin dibindən boru kəmərinin çəkilməsinin mümkünlüyünə dair suala cavab verən Ardıc Durdu bildirib: *"Xəzər dənizi ilə beş dövlət həmsərhəddir və onlar arasında bir sıra mübahisəli məsələlər vardır. Bu mübahisələr həll olunmadan, layihələrin işi başlanılmamalıdır, belə ki, onlar qonşu dövlətlərin qəti etirazı ilə üzləşə bilər. Bundan əlavə, dəniz dibinin tektonik quruluşu*

olduqca mürəkkəbdir, buna görə də boru kəmərlərinin inşası bahalı və təhlükəlidir, risk çox yüksəkdir. Bu səbəbdən, neft yalnız tankerlər vasitəsilə daşınacaqdır”.

Azərbaycanın global enerji layihələrində iştirak etmək istəyi başa düşüləndir. Lakin bu halda ölkənin Rusiya ilə münasibətləri məsələsi meydana çıxır. Kreml bu layihələri diqqətlə izləyir və ən xırda məqamı belə özünün milli maraqlarının zədələnməsi kimi qəbul edir. Bununla yanaşı, rəsmi Bakı ilə Moskva arasında enerji məsələsində qarşıdurma artıq bir dəfə Bakı-Novorossiysk boru kəməri ilə Azərbaycan neftinin nəqlinin dayandırılması zamanı meydana gəlmişdi.

Xatırladaq ki, iyunun sonunda “Şahdəniz” konsorsiumu öz qazını Avropa bazarlarına nəql etmək üçün “TAP” layihəsini seçdiyini elan etmişdi. “TAP” kəməri vasitəsilə qaz Xəzər regionundan başlayaraq Yunanıstan, Albaniya və Adriatik dənizindən keçməklə cənubi İtaliyaya, oradan da, ehtimal ki, Qərbi Avropaya nəql ediləcəkdir. “Qərbi Nabukko” “TAP” layihəsiylə rəqabət aparırdı.

“Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) “TAP”ın tikintisində 20% pay sahibi olacaqdır”, – deyə şirkət prezidenti Rövnəq Abdullayev bildirib. Onun sözlərinə görə, Azərbaycan “TAP” layihəsi çərçivəsində müvəqqəti təsisədiçi sazişləri imzalamış və maliyyələşdirmədə iştirak etmişdir. “TAP” layihəsi seçildiyi vaxtdan rəsmi Bakı layihədə başlıca iştirakçı olmaq istəyir. “Gözlənilir ki, “SOCAR”, “BP” və “Total” “TAP” layihəsində toplam 50% paya sahib olacaqlar. Bunun da 20%-i “SOCAR”ın, digər 20%-i “BP”nin və qalan 10%-i “Total”ın payına düşəcəkdir” – deyə, R.Abdullayev bildirmişdir. Onun sözlərinə görə, “TAP” konsorsiumu ilə təsisədiçi sazişlər bu ilin sonuna qədər imzalanacaqdır. “SOCAR”ın prezidenti, həmçinin əlavə etmişdir ki, 2013-cü ilin sonuna qədər qazın Avropadakı

müştərilərə satışına dair müqavilələr də imzalanacaqdır. *“Biz bazarları seçmişik və qaz müştərilərinin razılığını almışıq. Qazın satışına dair müqavilə üzərində iş artıq başlanmışdır və o, bu ilin sonuna qədər imzalanacaqdır”* – deyər, Rövnəq Abdullayev qeyd edib.

Cənab Abdullayevin sözlərinə görə, “SOCAR”ın digər əhəmiyyətli layihəsi istər Xəzər dənizində, istərsə də quruda “Rosneft”lə yataqların birgə işlənməsi ola bilər.

Bu məsələlər iyulun əvvəlində “Rosneft” rəhbəri İqor Seçin və Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev arasında müzakirə edilib. Rusiyalı ekspert, Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu Analitika Mərkəzinin aparıcı tədqiqatçısı Leonid Qusev məlumat vermişdir ki, Azərbaycan-Rusiya münasibətlərində yaxşılığa doğru irəliləyiş Seçinin Bakıya səfəri, o cümlədən “Şahdəniz-2” yatağının istismarına dair tərəflər arasında əməkdaşlıq sazişinin imzalanması zamanı müşahidə olundu. Qusevin sözlərinə görə *“Rusiya “TAP” layihəsinə kifayət qədər sakit reaksiya verdi. Ekspertlərimizin hesablamalarına görə, çəkiləcəyi təqdirdə bu boru kəməri vasitəsilə 10 milyard kubmetr qaz nəql ediləcəkdir və Rusiya tərəfi bundan çox da narahat deyil. Ancaq “TAP” layihəsiylə rəqabətdə məğlub olan “Qərbi Nabukko” “Qazprom”un planlarına zidd hərəkət etmiş və ara-sıra onun narahatlığına səbəb olmuşdu. Biz bilirik ki, “TAP” və “Qərbi Nabukko” arasında Azərbaycan, Rusiyanın maraqlarına zidd olmayan layihəni seçdi ki, bu da olduqca vacibdir”*. Rusiya ilə Azərbaycan arasında enerji sahəsindəki əməkdaşlığın hər iki tərəfə sərf etdiyini iki ölkə rəsmilərinin qəbul etmələri önəmlidir. Nəticədə, rəsmi Bakı və rəsmi Moskvanın münasibətlərindəki gərginlikdə yumşalmaya nail olmaq olar.

Respublikaçı Bridenstine: Xəzərin enerjisi Amerikanın təhlükəsizliyi deməkdir¹

Beynəlxalq Enerji Agentliyinin hesabatına dair "Wall Street Journal" dərgisinin 2013-cü ilin oktyabr ayı üzrə apardığı təhlilə əsasən, Amerika Birləşmiş Ştatları bu yaxınlarda əlamətdar bir uğura imza ataraq dünyanın ən iri neft və qaz istehsalçısı (hər iki məhsulun istehsalı birgə hesablandıqda) kimi Rusiyanı geridə qoymuşdur. Bu uğur özəl sərmayə sahibləri və yenilikçi iş adamlarının yeni enerji resursları, eləcə də onların istehsalı və paylanması üçün vasitələr əldə etmək məqsədilə hesablanmış risklərə getmələri sayəsində mümkün olmuşdur. Amerikanın enerji təhlükəsizliyini uzun müddət təmin edə biləcək "Fracking¹ İnqilabı" azad sahibkarlıq və açıq bazarlar tərəfindən gətirilmiş texnoloji tərəqqinin sübutudur.

Təəssüf ki, Şərqi Avropa və Cənubi Qafqaz regionu ölkələri müvafiq enerji təhlükəsizliyinə malik deyillər. Rusiya keçmiş sovet respublikalarının enerji resurslarına nəzarət etməklə, onların müstəqilliyini sarsıtmaqda davam edir. Hələ bir neçə həftə öncə Şərqlə Qərb arasında başlıca enerji ötürücüsü olan Ukrayna Rusiyanı sakitləşdirmək üçün uzun vaxtdan bəri Avropa İttifaqı ilə imzalanması gözlənilən assosiasiya sazişindən yayındı. Bu saziş Ukrayna üzərinə önəmli siyasi, iqtisadi və ticari islahatları həyata keçirmək öhdəliyi qoyacaqdı. Hazırda isə Ukraynanın daha demokratik institutlar və ya azad bazarlar yaratmaq ehtimalı mümkün görünmür, belə ki, rəsmi Moskva rəsmi Kiyevin xarici siyasətini "effektli" şəkildə idarə edir.

Digər keçmiş sovet peyk ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycan Rusiyadan siyasi müstəqillik və təhlükəsiz

¹ <http://www.washingtontimes.com/news/2013/dec/10/rep-bridenstine-caspian-energy-equals-american-sec/> by Rep. Jim Bridenstine - - Tuesday, December 10, 2013

enerji gələcəyi əldə etmək üçün böyük risklərə gedib. Ölkə Xəzər dənizinin enerji ehtiyatlarının hasilatı və nəqlini həyata keçirmək üçün qərb şirkətlərindən, azad bazarlardan və özəl sərmayədən istifadə edir. Azərbaycanın qəbul etmiş olduğu müdrik qərarlar hazırda bizim avropalı müttəfiqlərimiz və dostlarımızın enerji təhlükəsizliyini təmin edir. Ukrayna fiaskosunun təkrarlanmaması üçün ABŞ xarici siyasəti Azərbaycanın enerji fəaliyyətini hər iki istiqamətdə dəstəkləməlidir: əvvəla, Azərbaycanı Rusiya müdaxiləsindən müdafiə etmək üçün ona diplomatik dəstək göstərməli, digər tərəfdən, ölkənin boru kəmərləri və digər təsisatlarını qorumaq üçün rəsmi Bakı ilə təhlükəsizlik sahəsində gücləndirilmiş əməkdaşlıq həyata keçirməlidir. Konqres ilk addım olaraq, Azadlığa Dəstək Aktına edilmiş 907-ci düzəlişi ləğv etməlidir. Belə ki, bu düzəliş Birləşmiş Ştatların Azərbaycanla əməkdaşlığına yersiz əngəl törədir. Azərbaycanın enerji intibahının dəstəklənməsi ABŞ-ın müttəfiqlərimizin siyasi müstəqilliyini və azad bazarları qorumaq kimi fundamental xarici siyasi məqsədlərinə xidmət edir.

Rusiya və İran arasında sıxılıb qalmış Azərbaycan son dərəcə böyük enerji qovşağı olmasa da, ABŞ Enerji İnformasiyası Administrasiyasının (EİA) hesabatına əsasən, təsdiq olunmuş neft ehtiyatları üzrə dünyada 21-ci və qaz ehtiyatları üzrə 26-cı sıradadır. Azərbaycan hökuməti bildirir ki, ölkədə neft istehsalı 2000-ci ildən etibarən üçqat artaraq gündə bir milyon barelə çatıb. Xəzər dənizinin "Şahdəniz" yatağında qaz istehsalı ötən il, yəni özünün tam istismar mərhələsindən də qabaq, 580 milyard kubmetrə qədər yüksəlib. EİA-nın hesablamalarına görə, 30 trilyon kubmetr qaz ehtiyatlarına malik Azərbaycan gələcəkdə avropalı dostlarımızın enerji təhlükəsizliyini təmin etmək üçün yetərli gücə malikdir.

Biz, habelə istehsalın kim tərəfindən həyata keçirildiyini və rəsmi Bakının öz enerji ehtiyatlarını hara nəql etdiyini nəzərə almalıyıq. Azərbaycan dövlət nəzarətinə əsaslanan sistemlə işləməyərək, Xəzər dənizini ABŞ enerji şirkətlərinə açan ilk ölkə olub. Amerika və digər Qərb enerji şirkətləri ehtiyatların tədqiqi və istehsalı, eləcə də genişlənməkdə olan boru kəmərlər şəbəkəsinin inşası üzrə Azərbaycanın aparıcı tərəfdaşlarıdır. EİA bildirir ki, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin toplam neft istehsalındakı payı 20 faiz təşkil edir. "Chevron", "Conoco Phillips", "Exxon Mobile" və digər ABŞ kompaniyaları "Şahdəniz" yatağı və müvafiq boru kəmərləri şəbəkəsi üzrə yaradılmış konsorsiumda aparıcı pay sahibləridir.

Rusiyanın hədələrindən çəkinməyən rəsmi Bakı özünün neft və qaz kəmərlərini məxsusi olaraq Rusiya ərazisindən yan keçməklə inşa edir. Azərbaycanın neft və qaz ixracatı Avropa müttəfiqlərimizin və İsrailin enerji təchizatını şaxələndirməklə, birbaşa onların enerji təhlükəsizliyini artırır. Vaşinqtondakı Yaxın Şərq Sülh İnstitutunun məlumatına əsasən, "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəməri İsrailin neft istehlakının 40 faizini təmin edir. Cənubi Qafqaz kəməri Türkiyənin iqtisadi yüksəlişinə yardımçı olur. Genişlənməkdə olan "Cənub Qaz Dəhlizi" Xəzər qazının Avropaya nəqlini təmin edəcək, bununla da, Avropanın Rusiyadan asılılığını daha da azaldacaqdır. Azərbaycan bu yaxınlarda digər çox önəmli öhdəliyə imza ataraq "Trans-Adriatik boru kəməri" vasitəsilə 350 milyard kubmetr həcmində qazı cənubi Avropaya göndərməyə qərar verib.

Azərbaycan və Amerika enerjiyə tərəqqi və təhlükəsizlik vasitəsi kimi baxdığı halda, digər ölkələr məsələyə daha bədbin yanaşırlar. Rusiya, digər təsir mexanizmləri ilə yanaşı, enerji faktorundan da hədə-qorxu və təzyiq vasitəsi

kimi yararlanır. Bir sıra NATO müttəfiqlərimiz əsaslı surətdə Rusiya nefti və qazından asılıdırlar. Bu asılılıq rəsmi Moskvaya bir çox ölkələrin, xüsusilə də Şərqi Avropadakı yeni müttəfiqlərimizin daxili işlərinə və xarici siyasətlərinə müdaxilə etmək imkanı verir. Məsələn, 2009-cu ilin yanvarında Rusiya Ukraynaya qaz nəqlini dayandırdı və nəticədə xeyli insan əziyyət çəkdi. Ən yaxın müttəfiqlərimizə qaz Ukraynadan gəldiyindən Rusiyanın boru kəməri siyasətinin bu mərhələsi geniş anlamda onları bir daha təhlükəyə atmış oldu.

Təchizatın şaxələndirilməsi hər zaman həssas məsələ olsa da, Rusiya kimi ölkələr digər dövlətlərin siyasi müstəqilliyini sarsıtmaq üçün enerji asılılığından təsir vasitəsi kimi istifadə edir. Xoşbəxtlikdən, Azərbaycanın özəl sahibkarlıqla mükəmməl əməkdaşlığa əsaslanan enerji yüksəlişi enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə əlavə şərait yaradır. Rəsmi Bakının Qərbə inteqrasiya etmək, yaxud Vladimir Putinin yeni Rusiya imperiyası yaratmaq xəyallarına tabe olmaq kimi bir seçim qarşısında qalmaması üçün Amerika Birləşmiş Ştatları Azərbaycanın enerji sahəsindəki fəaliyyətini bütünlüklə dəstəkləməlidir.

Sobhani: Uğur əldə etməyin Azərbaycan nümunəsi¹

Bütün dünyanın diqqətinin Hugo Çavesin vəfatı və onun sosialist siyasətinin neftlə zəngin Venesuelaya yönəldiyi bir vaxtda, Yer kürəsinin digər guşəsində başqa bir lider təmkinlə öz ölkəsini Qərbin çiçəklənən və etibarlı tərəfdaşına çevirməkdə idi. 2003-cü ildən Azərbaycanın prezidenti İlham Əliyev ölkəsinin iri enerji resurslarından azad və mütərəqqi iqtisadiyyata keçid üçün istifadə edib. Sosializm

¹ <http://www.washingtontimes.com/news/2013/mar/19/azerbaijans-example-of-how-to-breed-success/> by S. Rob Sobhani - Tuesday, March 19, 2013

Venesuelanın nəhəng potensialını məhv etdiyi halda, cənab Əliyevin bazar kapitalizmini qəbul etməsi ölkəsini son 10 ildə ümumdaxili məhsulun 24 faizlik illik artımı ilə əfsanəvi Kuveytə çevirib.

Çavesin idarəçilik tərzini demagogiyanı ölkəsinin maraqlarından üstün tutmaqdan ibarət idi. Cənab Əliyevin simasında azərbaycanlılar öz ölkəsini mənfur ideologiyadan üstün tutan bir liderə sahibdirlər. Məsələn, Amerikanın enerji kompaniyalarını ölkədən kənarlaşdıran Çavesdən fərqli olaraq, cənab Əliyev "Exxon" və "Chevron" kimi şirkətlərlə əməkdaşlıq etməkdədir. Bu isə fenomenal nəticələr verib: Azərbaycanın gündəlik 1 milyon barel nefti boru kəməri ilə çox təhlükəsiz bir şəkildə dünya istehlakçılarna nəql edilir. Ölkənin neft fondu 35 milyardlıq büdcəyə malikdir. Çavesdən, həmçinin Vladimir Putindən və Ayətulla Əli Xaməneyidən fərqli olaraq, cənab Əliyev ölkəsinin neftindən "silah" kimi istifadə etmir. Əksinə, o, qapalı Xəzər dənizindən neft və qazın beynəlxalq bazarlara fasiləsiz axınına dair rəsmi Vaşinqtonun mövqeyini paylaşır.

İslam fundamentalizminin yad olduğu bu 8 milyonluq dövlətin uzaqgörən lideri ilə görüşəndə söhbətin ilk mövzusu dini tolerantlığın vacibliyi olur. Cənab Əliyev və azərbaycanlıların çoxu kökü mədəni və dini birliyə söykənən cəmiyyət qurmaları ilə fəxr edirlər. Bütün dünyada israili turistlər qorxu içində yaşadığı halda, cənab Əliyev fəxrli Bakı şəhərinin mərkəzində sinaqoq və kilsələrin təntənəli açılışını edir.

Xarici siyasətdə, Çaves antiamerika klubunun başçısına çevrildiyi halda, cənab Əliyev Birləşmiş Ştatlarla dostluq münasibətləri qurur. 2001-ci ilin 11 sentyabr tarixində ölkəmizə qarşı həyata keçirilmiş terror hücumundan dərhal sonra Azərbaycan terrorizmə qarşı mübarizədə ABŞ-a əməkdaşlıq əlini uzadıb. Bu gün Azərbaycan sülhməramlıları

Əfqanıstanda xidmət edir və amerikalı əsgərlərlə birlikdə vacib missiyalar həyata keçirirlər. Bu xüsusda, senator John McCainin məlumatına görə, Azərbaycanın xüsusi təyinatlı qüvvələri olduqca vacib əməliyyatları cəsarət və ustalıqla yerinə yetiriblər.

Cənab Əliyev, həmçinin başa düşür ki, biz XXI əsrdə yaşayırıq və bu səbəbdən də ölkəsinin sərvətini gələcəyə sərmayə olaraq yatırır. Bu yaxınlarda Azerspace-I peykinin orbitə buraxılması onun üzaqgörənliyinin əyani sübutudur. Bu peyk Virciniyada yerləşən "Orbital Sciences Corporation" şirkəti tərəfindən istehsal edilib ki, bu da 1500 amerikalının işlə təmin edilməsinə şərait yaradıb. Cənab İlham Əliyev başa düşür ki, peyk sənayesinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi mütəmadi tədqiqatlar və təhsil yolu ilə ölkəsinin intellektual qüvvəsini sürətlə artıracaqdır. Ölkə prezidenti tərəfindən 2013-cü ilin informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ili elan edilməsi heç də təsadüfi deyil. Azerspace peykinin orbitə buraxılması rəsmi Vaşinqtonla Bakı arasındakı əməkdaşlıqda yeni bir mərhələdir.

Azərbaycanın azad bazar iqtisadiyyatına davamlı keçidinə və öz vətəndaşlarını yüksək həyat standartları ilə təmin etməsinə baxmayaraq, bəzi çətinliklər qalmaqdadır. Sovet dövründən miras qalmış neqativ hallar Birləşmiş Ştatlar və Azərbaycan arasındakı ikitərəfli münasibətlərin daha rəvan inkişafı yolunda bəzi maneələri meydana çıxarıb. Lakin cənab Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan demokratiyaya israrla keçid etməkdədir.

Azərbaycanın Böyük Orta Şərqdə etibarlı və məsuliyyətli müttəfiq rolunu, həmçinin onun strateji coğrafi mövqeyini (hədələyici Rusiya və teokratik İran arasında yerləşir) nəzərə alaraq, rəsmi Vaşinqton, bu ölkəylə münasibətləri daha da genişləndirmək və möhkəmləndirmək üçün iki təcili addım atmalıdır: Birincisi, Birləşmiş Ştatlar Ermənistan-

Azərbaycan-Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində daha qəti səylər nümayiş etdirməlidir. Qeyd edək ki, yeni dövlət katibi Con Kerri Ermənistanın dostu kimi tanınır. Müdafiə katibi Çuck Hagel isə Azərbaycana yaxın münasibəti ilə seçilir. Bu baxımdan, “dondurulmuş” münaqişənin sona çatdırılması ABŞ-ın milli təhlükəsizlik maraqlarına uyğundur. İkincisi, Amerikanın öz dost və müttəfiqini yüksək qiymətləndirməsinin əyani sübutu olaraq prezident Obamanın cənab Əliyevi Ağ Evə dəvət etməsi məqsədəuyğun olardı. Bu təqdirdə, biz regiondakı kiçik dövlətlərə münasibətdə qonşu dövlətlərin avantürizm və hökmranlığına yol verməyəcəyimizə dair rəsmi Moskva və Tehrana ismarıç göndərmiş olarıq.

Dünya Çaves hakimiyyətinin Venesuelaya mənfi təsirləri üzərində baş sındırdığı bir vaxtda, strateji baxımdan önəmli və enerjiylə zəngin bir ölkədə tamamilə fərqli bir idarəetmənin qarşıdurmaya deyil, əməkdaşlığa necə gətirib çıxardığının canlı şahidiyik. Azərbaycanın öz demokratik institutlarını qurmaq istiqamətində hələ görməli olduğu çox işlər var, lakin qeyd etməliyik ki, bu ölkə öz xalqının gələcək rifahı üçün gərəkli bünövrəni artıq indidən qoyub. Venesuelanın hansı addımlar sayəsində ölkəsində inkişafa nail olmasını müəyyənləşdirməsi üçün Azərbaycana nəzər salması kifayət edər.

Respublikaçı Green: Amerikanın Azərbaycanla müttəfiqliyi yatırılmış sərmayədir¹

Amerikanın Azərbaycanla münasibətləri hər iki ölkənin milli maraqlarının qorunması baxımından olduqca vacibdir. Təhlükəsizlik və enerji dirəkləri üzərində qurulmuş bu əməkdaşlıq Azərbaycana beynəlxalq müttəfiq olaraq öz

¹ <http://www.washingtontimes.com/news/2013/dec/10/rep-green-americas-alliance-azerbaijan-invested-pa/> by Rep. Gene Green - Tuesday, December 10, 2013

potensialını gerçəkləşdirməyə yardımçı olacaqdır. Bundan əlavə, Azərbaycan Rusiya, İran və Türkiyənin arasında – sivilizasiyaların kəsişməsində yerləşdiyindən, bu ölkə ilə əməkdaşlıq ABŞ və onun digər müttəfiqlərinə daha dinc və mütərəqqi Orta Şərqi qurmaq üçün xüsusi imkan yaradır.

Əhalisinin əksəriyyəti müsəlmanlardan ibarət dünyəvi ölkə olan Azərbaycan radikal İslama və terrorizmə qarşı, azadlıq və demokratiya uğrunda mübarizənin ön cəbhəsindədir. Terrorizmin yayılması Yaxın Şərqi dövlətləri və Birləşmiş Ştatlar üçün təhlükə mənbəyidir. Azərbaycan, xüsusilə də, ölkəmizə qarşı 2001-ci il 11 sentyabr hadisələrindən sonra terrorizmlə mübarizədə önəmli tərəfdaş kimi çıxış edib. Sözügedən hadisədən dərhal sonra Azərbaycan ABŞ və müttəfiqlərini dəstəkləyərək, öz hava məkanından uçuş icazəsi verib, Birləşmiş Ştatların silahlı qüvvələrinə yardım göstərüb. Pakistan ərazisindən başlıca təchizat şəbəkəsinin siyasi baxımdan tənzimlənməsinin çətinləşdiyi bir vaxtda Azərbaycan dövləti qoşunların və texniki təchizatın öz ərazisindən Əfqanıstana sərbəst hərəkətinə icazəsi ilə ABŞ hərbi əməliyyatlarına böyük töhfə verib.

Müstəqillik əldə etdikdən az müddət sonra Azərbaycan rəhbərliyi ölkəni qonşularının təsirindən asılı olmayan müstəqil yola çıxarmaq qərarına gəldi. Həmin vaxtdan etibarən ölkənin İranla münasibətlərində gərginlik hiss olunmağa başladı. Bu gün Azərbaycanın ayaq üstə möhkəm duran dünyəvi və mütərəqqi bir cəmiyyətə sahib olması İran xalqı üçün nümunə rolunu oynayır.

Azərbaycan, həmçinin bizim Yaxın Şərqi də ən yaxın müttəfiqimiz olan İsrailə diplomatik, iqtisadi və təhlükəsizlik sahəsində sıx əlaqələr yaradıb. Hər iki dövlət bir-birinə qarşılıqlı diplomatik dəstək göstərməkdədir. Son illərdə İsrail Azərbaycanın 5 ən iri ticari partnyorundan birinə

çevrilib. Ötən il Azərbaycan İsrailə 1.6 milyard dollar həcmində müdafiə sazişi imzalayıb ki, bu da hava hücumundan müdafiə qurğuları və pilotsuz uçuş aparatlarının alınmasını nəzərdə tutur.

Azərbaycanın ABŞ-ın milli və beynəlxalq təhlükəsizliyində önəmli rol oynaması ilə yanaşı, dünya bazarına gətirdiyi enerji sabitliyi və diversifikasiyası da eyni dərəcədə vacib əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Xəzər dənizinin ona aid sektorunda kəşf edilmiş irihəcmli neft və qaz ehtiyatları sayəsində beynəlxalq enerji liderinə çevrilib.

Nəhəng "Azəri-Çıraq-Günəşli" (AÇG) kompleksinin kəşf edilməsi Azərbaycanın enerji sektorunu xarici əməkdaşlığa və sərmayələrə cəlb edib. 2010-cu ildə AÇG-də gündəlik 850000 barel neft istehsal olunurdu ki, bu da Türkiyə və ABŞ-ın Avropadakı digər müttəfiqlərinə ixrac edilirdi. Müştərək müəssisələr və əməkdaşlıq yolu ilə "AÇG" kompleksinə 20 milyard dollar həcmində sərmayə qoyulacağı nəzərdə tutulur.

Zəngin neft ehtiyatları ilə yanaşı, Azərbaycan geniş qaz ehtiyatlarına da malikdir. Xəzər dənizində yerləşən "Şahdəniz" yatağında təxminən 40 trilyon kubmetr qaz kondensat ehtiyatı cəmləşib. Yatağın istismarının birinci və ikinci fazalarında istehsal və daşınma üçün ölkəyə təxminən 30 milyard dollar həcmində sərmayə yatırımı olacaqdır. "Şahdəniz" yatağı Azərbaycan resurslarının istismarının yeni mərhələsidir.

Genişlənməkdə olan boru kəmərləri və "ofşor" təsisatlar şəbəkəsi vasitəsilə Avropa və Türkiyənin Azərbaycanın təbii ehtiyatlarına giriş əldə etməsi onların Rusiyadan enerji asılılığının aradan qaldırılması baxımından ümidvericidir. Enerji mənbələrinin bir vaxtlar qeyri-mümkün hesab olunan diversifikasiyası hazırda ABŞ-ın partnyorlarına açıq və rəqabətədavamlı enerji bazarı vasitəsilə öz məqsəd və idealları uğrunda çalışmaq imkanı verir.

Azərbaycan xalqı anlayır ki, enerji ehtiyatları əsaslı miqdarda xarici sərmayə cəlb edə bilər ki, bu da yerli infrastruktur, siyasi sabitlik və gələcək iqtisadi artımın tələblərindən irəli gələn məsrəfləri qarşılaya bilər.

Dövlətlərimiz gələcəyə eyni prizmadan baxırlar və biz qəbul etməliyik ki, Azərbaycan güclü müttəfiq olsa da, hələ də gənc demokratiyaya malik ölkədir və tam gücü ilə bu yolla inkişaf edir. Müttəfiq olaraq biz Azərbaycanla birgə işləməli və bu ölkənin demokratik inkişafına dəstək olmalıyıq. Ümid edirəm ki, Obama administrasiyası və Konqresdəki həmkarlarım siyasətimizdə daimi dəyişiklik əldə olunması üçün mənimlə birgə çalışar və ABŞ dünyadakı digər çoxsaylı müttəfiqlərini dəstəklədiyi kimi, Azərbaycanı da dəstəkləyər.

Azərbaycana dəstək verilməsi bu ölkəni özünün tam potensialına çatdırmaqla yanaşı, demokratiyanın gücləndirilməsi və milli təhlükəsizliyə sərmayə qoyulması kimi maraqlarına da xidmət göstərmək deməkdir. Azərbaycan-Amerika Alyansının üzvü olaraq, mən Azərbaycan xalqına, xüsusən də, təhlükəsizlik, enerji və demokratiya sahəsində beynəlxalq müttəfiq kimi potensialını açmağı üçün yardım göstərməyi öz öhdəmə götürmüşəm.

Boru kəmərləri və “yeni İpək Yolu”¹

Cənubi Qafqaz regionu ölkələri Xəzər dənizinin neft və qaz resurslarının Avropa bazarlarına daşınması üçün nəhəng boru kəmərləri inşa etməklə, birgə fəaliyyət bacarıqlarını artıq nümayiş etdirib. Lakin qarşıda böyük bir sual durur: onların bu təcrübəsi gəmi, dəmir yolları və başqa nəqliyyat vasitələrinin yaradılmasına imkan verəcəkmi? Belə ki, qeyd

¹ (Oil and Gas Journal) by Nick Snow, 04/08/2013
<http://www.ogj.com/articles/print/volume-111/issue-4a/general-interest/watching-government-pipelines.html>

olunan yolların inşası sonda “yeni İpək Yolu”nun çəkilişini nəzərdə tutur.

Min il bundan öncə Uzaq Şərqdən başlayaraq bütün Asiya ərazisindən keçməklə Avropaya qədər uzanan və böyük diqqət mərkəzində olan ticarət yollarının bərpası ideyası əsrlər boyunca bir çox milli liderləri narahat edib. Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan bu məsələdə mərkəzi rol oynamaq üçün kifayət qədər əlverişli coğrafi mövqeyə malikdir. Lakin beynəlxalq tədqiqatlar üzrə Vudro Vilso Mərkəzində aprelin 2-də keçirilən konfransın iştirakçıları, ilk növbədə, üzdə olan problemlərin həllinin zəruriliyini qeyd etdilər.

ABŞ Dövlət Departamentinin Avropa və Asiya məsələləri üzrə Bürosunun Qafqaz və Regional Münaqişələr Ofisinin direktoru Castin Fridman bu barədə deyir: *“Yeni İpək Yolu şimaldan cənuba, şərqdən qərbə doğru uzanan nəqliyyat və kommunikasiya dəhlizləri şəbəkəsinin bir görüntüsüdür. Cənubi Qafqaz millətləri isə bu məsələdə həlledici rol oynayacaqlar”*.

“GE Transportation” şirkətində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı İcra Şurası üzvü Riçard Herold qeyd edir: *“Nəqliyyat və boru kəməri layihələrinin ortaq cəhətləri vardır. Həm layihələrin hazırlanması, həm marşrutun müəyyən edilməsi və kəmərlərin çəkilişi, həm də yüklərin son təyinat yeri məsələsi mübahisəli ola bilər. Qeyd olunan bu işlərin hökumətin dəstəyi ilə inhisarlaşdırılması mümkündür. Lakin hökumət ticari rəqabətə davamlılığı siyasətdən üstün tutmur”*.

Cənubi Qafqazda bir çox layihələr həyata keçirilir, lakin onların əksəriyyəti böyük maneələrlə üzləşir. Riçard Herold daha sonra qeyd edir: *“Ümid edirəm ki, bu ölkələr siyasi çətinliklərə sinə gərərək inkişafa nail olacaqlar”*.

Boru kəmərlərindən kənarında

Azərbaycanın ABŞ-dakı səfirliyinin müşaviri Nərgiz Qurbanova: *"Azərbaycan neft və qaz istehsalı üzrə regional "oyunçu"ya çevrilmək uğrunda onilliklər ərzində çalışmışdır. Rəsmi Bakı hal-hazırda digər nəqliyyat daşımalarında da başlıca mövqe qazanmaq niyyətindədir. Biz bu iş üçün 14 milyard dollar vəsait xərcləmişik"*.

Gürcüstan və Ermənistandan olan diplomatlar da çətinliklərlə üzləşdiklərini bildirirlər. Gürcüstan səfirliyinin müşaviri David Rakviaşvili: *"Ölkəmizin müstəqillik qazanmasından cəmi 20 il keçmişdir"*.

Riçard Herold: *"Boru kəmərləri ölkələr üçün böyük əhəmiyyət kəsb etsə də, konfrans iştirakçıları nədənsə elə öz dillərində danışmağa üstünlük verirlər. Onlar bəlkə də, öz ölkələrinin yüksək vəzifəli rəsmilərinə ümumi razılıq əldə edilməsi üçün yollar göstərə bilərlər. Lakin, ilk növbədə, tarixi rəqabət və düşmənçilik aradan qaldırılmalıdır"*.

Rusiyaya qarşı tətbiq olunan sanksiyalar "Cənub Dəhlizi"nin açılmasına gətirib çıxarır¹

Ukraynada son dövrdə baş verən hadisələri nəzərə alan Avropa Birliyi Rusiyanın enerji daşıyıcılarından olan asılılığın hansı yolla aradan qaldırılacağı barədə düşünür. Rusiya resurslarına gedən yolun qapısı azacıq bağlansa, "Cənub Dəhlizi"nin potensialından istifadə edilməli olacağı barədə təkcə Avropada deyil, onun hüdudlarından kənarında da söhbətlər gedir.

"Cənub Dəhlizi" layihəsində əsas ləngimə boru kəmərlərində əməli iş başlayanadək Mərkəzi Asiyanın

¹ <http://www.rferl.org/content/gas-ukraine-pipeline-southern-corridor-russia-central-asia-caucasus/25327333.html>, aprel 09, 2014

Xəzəryanı ölkələrinin hər hansı bir sənədi imzalamaq istəməməsi ilə əlaqədar idi. Avropa isə təchizatçı dövlətlərin boru kəmərlərinin inşasına başlamazdan əvvəl müqaviləyə qol çəkəcəyini gözləyirdi.

Lakin Avropanı neft və qazla, Xəzər hövzəsi ölkələrini isə enerji ixracat marşrutları ilə təmin edən Rusiyanın varlığı hər iki tərəfi bir müddət kəskin qərarlar qəbul etməməyə vadar etdi.

Avropa təkcə Rusiyanın enerji daşıyıcılarından olan asılılığı aradan qaldırmaq haqqında fikirləşməməlidir. Eyni zamanda, nəzərə almalıdır ki, rəsmi Moskvaya qarşı tətbiq olunan sanksiyalar, yaxud da Ukrayna boru kəmərləri vasitəsilə daşınan Rusiya qazının dərhal dayandırılması məhdud enerji ehtiyatlarına sahib olan Avropa Birliyi ölkələrini çətin vəziyyətdə qoyacaq. Belə yanaşma Xəzər hövzəsi dövlətlərində də neft və qazın yığılıb qalmasına gətirib çıxaracaq.

Qazaxıstanın neft və qaz naziri Uzaqbay Qarabalin aprelin 7-də parlament üzvləri qarşısındakı çıxışında qeyd edib ki, ölkə əlavə ixrac marşrutları axtarışındadır. Səbəb isə Rusiyaya qarşı tətbiq ediləcək sanksiyaların Qazaxıstanı əsas ixrac marşrutundan məhrum etmə qorxusudur.

Qazaxıstan 82 milyon ton həcmində neftin təxminən 1/3-ni Rusiya boru kəmərləri vasitəsilə ixrac edir. Bu səbəbdən Qarabalinin sözlərində həqiqət var: *"Biz başqa variantlar barədə də düşünməliyik"*.

Qarabalin "Cənub Dəhlizi" ilə əlaqədar konkret fikirlər söyləməsə də, onun Qazaxıstanın Xəzər dənizi sahilində yerləşən Aktau limanı barədə söylədiklərinin eyham olduğu aydındır. Bu liman Avropa Birliyinin dəhlizlə bağlı planlarında əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur.

Layihə çərçivəsində boru kəmərləri, avtomobil və dəmir yolları şəbəkəsinin yaradılması, tankerlər vasitəsilə

Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkmənistan və ola bilsin, Özbəkistandan Avropaya neft və qazın daşınması nəzərdə tutulur.

2009-cu il may ayının 8-də Praqada "Cənub Dəhlizi – Yeni İpək yolu" sammiti keçirildi. Qeyd edək ki, bundan bir neçə ay əvvəl rəsmi Kiyev və Moskva arasında müzakirələrin nəticəsiz qalması Şərqi və Mərkəzi Avropa ərazisinin böyük hissəsinin qazla təminatında problemlər yaratmışdı.

Bütün bunlara baxmayaraq, son 5 ildə "Cənub Dəhlizi" layihəsində konkret irəliləyişlər vardır. Aktau buna əyani misaldır.

Qarabalinin sözlərinə görə, Aktau yüksəliş və eyni zamanda bərpa dövrünü yaşayır. Son bir neçə ildə bu limandan illik 20 milyon ton neft nəql edilib.

Qazaxıstan neft və neft məhsullarının Xəzərin şərq sahilindən qərb sahilinə, yəni Qafqaz regionuna daşınması üçün tanker donanması yaratmağa başlayır.

Keçən ilin sonunda Qazaxıstan və Azərbaycan neftinin "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəməri vasitəsilə daşınması ilə əlaqədar imzaladığı, lakin 2010-cu ildə qiymət məsələsi üzündən müvəqqəti olaraq dayandırılan müqavilə yenidən bərpa edildi. Bu il Qazaxıstan qeyd edilən boru kəməri ilə 4 milyon ton neft ixrac etməlidir. Türkmənistan da, öz növbəsində, bu kəmərlə neft daşınması üçün öz tankerlərini Bakıya göndərir.

Qarabalin çıxışı zamanı, həmçinin, Gürcüstanın Batumi limanında yerləşən, Qazaxıstana məxsus Qara dəniz terminalı üzərində də dayanıb. Xəzər və Qara dəniz arasında neft və maye qaz, habelə yük daşımalarının keyfiyyətinin artırılması üçün Azərbaycan son illər yüzlərlə dəmiryol vaqonu alıb və dəmiryol xətlərini bərpa etdirib.

Azərbaycan "Cənub Dəhlizi" layihəsinin ən vacib bəndidir. ABŞ dövlət katibi Con Kerri aprelin 2-də Brüsseldə

keçirilən ABŞ-Avropa Birliyi Enerji Şurasının iclasında "Avropanın enerji gələcəyi"ndə Azərbaycanın rolunu xüsusilə vurğulayıb: *"Avropanın enerji təhlükəsizliyi Azərbaycandan "Cənub Dəhlizi" ilə Türkiyəyə, oradan da Avropaya hansı həcmdə təbii qaz ötürülməsindən asılı olacaq"*.

Azərbaycan və Türkiyə "Cənub Dəhlizi"ndə artıq yeni qaz marşrutunun – "Trans-Anadolu qaz boru kəmərinin (TANAP)" inşasına başlayıb. Marşrutun Avropa hissəsi "Trans-Adriatik boru kəməri ("TAP")" adlanır və 20 milyard kubmetr Azərbaycan qazının Yunanıstan və Albaniyadan keçməklə Adriatik dənizi vasitəsilə İtaliyaya çatdırılmasını nəzərdə tutur.

Xəzəryanı dövlətlərin "Cənub Dəhlizi" boyu Avropaya göndərəcəyi qazın həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq bir çox layihələr vardır. Bunlardan təbii qazın Azərbaycan ərazisi vasitəsilə Avropaya nəqli üçün Xəzərin Azərbaycan və Türkmənistan sahillərini birləşdirəcək "Trans-Xəzər qaz kəməri" layihəsini, Xəzər qazının Rumıniya və Ukraynaya nəqlini nəzərdə tutan "Ağ axın" boru kəməri layihəsini və "Nabukko" qaz kəməri layihəsini göstərmək olar.

Lakin daha çox marşrutlara ehtiyac vardır. Belə ki, Rusiya hal-hazırda Avropanı 280 milyard kubmetr qazla təmin edir və 230 milyon tonluq neftin də 70-80%-ini bu kəmərlə ixrac edir.

Ed Roys Ukraynaya gedən konqresmenlərdən ibarət nümayəndə heyətinə rəhbərlik edir¹

Ed Roys ABŞ Konqresində yaranan iki həftəlik fasilədən istifadə edərək kiçik nümayəndə heyəti ilə Ukraynanın qeyri-sabitlik hökm sürən regionlarına, eləcə də Azərbaycan və Ermənistana səfər edəcək.

¹ <http://www.oregister.com/articles/energy-609624-april-ukraine.html> by Cathy Taylor/WASHINGTON BUREAU CHIEF, April 13, 2014

ABŞ Konqresi Nümayəndələr Palatasının Xarici Əlaqələr Komitəsi sədrinin dediyinə görə, nümayəndə heyəti Ukraynanın şərq sərhədlərinə Rusiyanın hərbi müdaxiləsi, global enerji və İranla bağlı məsələləri müzakirə etmək məqsədi ilə yüksək vəzifəli hökumət, biznes və ictimaiyyət nümayəndələri ilə bir sıra görüşlər keçirəcək.

“Ukrayna hal-hazırda böhran vəziyyətindədir. Rəsmi Kiyevin Rusiya təcavüzünə qarşı dayana bilməsi üçün Birləşmiş Ştatlar mümkün olan hər bir vasitədən istifadə etməlidir”, – deyə, Ed Roys bildirib.

Ed Roys həmçinin qeyd edib: *“Dövlət Departamentindən verilən məlumatda artan iqtisadi gərginliyin hökm sürdüyü və təhlükəsizliyi tam təmin olunmayan bir ölkəyə dəstək verən nümayəndə heyətimizin işi başqaları üçün əla nümunə olacaq. Bundan əlavə, bildirməliyik ki, Birləşmiş Ştatların Azərbaycanda da enerji və regional təhlükəsizlik maraqları var”.*

Əksəriyyəti Xarici Əlaqələr Komitəsinin üzvü olan nümayəndələrin müzakirə edəcəyi məsələlər bunlardır:

Nümayəndə heyəti üzvləri Krımın Rusiya tərəfindən işğalından sonra Şərqi Ukraynaya ilk dəfə səfər edəcək. Onlar prezidentliyə əsas namizədlər və 25 may seçkilərinin həyata keçirilməsinə yardım edən qeyri-kommersiya təşkilatlarının nümayəndələri ilə görüşlər keçirəcəklər;

Digər vacib məsələ Ukraynanın enerji təchizatının şaxələndirilməsi məsələsidir. Roys ABŞ iqtisadiyyatının stimullaşdırılması və ölkənin xarici siyasi maraqlarına kömək məqsədilə, təbii qaz ixracına qoyulan məhdudiyyətlərin azaldılmasına çağırır;

Nümayəndə heyəti, həmçinin İranla həmsərhəd olan əsas enerji istehsalçısı sayılan Azərbaycanda regional təhlükəsizlik məsələlərini öyrənəcək.

Rusiyadan yan keçəcək qaz kəməri yeni təkan əldə edir¹

Rusiya-Ukrayna qarşılıqlı Avropanın ən böyük qaz tədarükçüsü olmaq istəyən digər postsovet ölkəsi üçün əlverişli imkanlar yaradır.

Şimaldan Rusiya, cənubdan İranla həmsərhəd olan Azərbaycan ümid edir ki, onun coğrafi və geosiyasi mövqeyi Obama administrasiyasının 45 milyard dollarlıq təbii qaz kəmərinə dəstək verməsində mühüm rol oynayacaq. Bu kəmərin Xəzər dənizinin hal-hazırda qazma işləri həyata keçirilən Azərbaycana məxsus hissəsi ilə Avropanı birləşdirəcək.

“Cənub Dəhlizi” adlanan kəmərin həm Avropanın əsas enerji təchizatçısı olan Rusiyadan, həm də Qərbə yanacaq daşıyan mövcud kəmərlər üçün əsas marşrut sayılan Ukraynadan yan keçəcək. ABŞ, Vladimir Putinin enerji hakimiyyətini zəiflətmək barədə müzakirələrə baş vurduğu bir vaxtda, Azərbaycan sahib olduğu boru kəmərlərinin yaxın bir neçə ildə Avropanı enerji ilə təchiz etmək məsələsində yeganə vasitə olduğunu iddia edir.

“Nəticəni görmək əl də çətin deyil. Eyni zamanda, başqa alternativ yol da yoxdur”, – deyər, Azərbaycanın ABŞ-dakı səfiri E. Süleymanov bildirib.

Lakin boru kəmərinin özünün də problemləri az deyil. Məsələn, regionda yürüdülməli məkrli siyasətinə və maraqlarına zidd olacağı təqdirdə, Rusiyanın layihəyə zərər yetirməsi ehtimalı narahatlıq yaradan amillərdir.

Buna baxmayaraq, boru kəməri layihəsi Konqres üzvlərinin marağına səbəb oldu və ABŞ Dövlət Departamentinin yüksək rütbəli nümayəndələrinin dəstəyini qazandı.

¹ <http://www.politico.com/story/2014/04/gas-pipeline-bypass-russia-105786.html>
by Darren Goode | 4/17/14 2:04 PM EDT Updated: 4/18/14 11:11 AM EDT

Birləşmiş Ştatların dövlət katibi Con Kerri də Brüsseldə keçirilən enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı toplantıda bu layihəyə dəstəyini nümayiş etdirib. Eyni zamanda, ABŞ-ın Azərbaycandakı səfiri Riçard Morninqstar da hələ ABŞ Dövlət katibinin Avrasiya enerji məsələləri üzrə xüsusi nümayəndəsi olarkən (2009-2012) boru kəməri layihəsinin qızğın müdafiəçisi kimi çıxış etmişdi.

“Obama administrasiyası layihənin reallaşması üçün bu günə qədər əlindən gələni etmişdir”, – deyən ABŞ-ın enerji diplomatiyası üzrə katibinin köməkçisi Amos Hohştayn “Cənub Dəhlizi”nin 2018-ci ilə kimi tamamlanacağını vurğulayıb.

Söz yox ki, Ukrayna böhranı layihənin imkanlarını artırıb, Qərbi Asiyanın enerji siyasəti ilə elə də maraqlanmayan ABŞ əhalisinin diqqətini özünə cəlb edə bilib.

E.Süleymanov: *“Azərbaycan, boru kəmərinin çəkilişi üçün ABŞ hökumətindən yardım gözləmir. Lakin ABŞ layihəyə daha fəal dəstək verə bilər. Müəyyən faktlar var ki, Birləşmiş Ştatların liderliyi olmadan onların həyata keçməsi qeyri-mümkündür”.*

Hətta layihə tərəfdarları belə, başlanğıcda boru kəməri ilə lazımı qədər qazın daşına bilməyəcəyini etiraf edirdilər.

İlk vaxtlarda boru kəməri ilə ildə 16 milyard kubmetr təbii qaz daşınması nəzərdə tutulurdu. Bunun 6 milyard kubmetri Türkiyədə istifadə olunacaq, yerdə qalan hissəsi isə İtaliyaya, oradan da nəhəng Avropa bazarlarına ötürüləcəkdir. Müqayisə üçün bildirməliyik ki, Rusiya Avropa ölkələrinə ildə 140 milyard kubmetr qaz ixrac edir və AB-nin qaza olan illik tələbatı 400 milyard kubmetrə bərabərdir.

“Hal-hazırda bizdə boru kəmərinin təhlükəsizliyi ilə əlaqədar heç bir narahatlıq yoxdur. Həmçinin bu layihəni də Rusiya ilə qarşıdurmaya səbəb olacaq bir amil kimi qiymətləndirmirik”, – deyən Elin Süleymanov rəsmi Moskvada təlaş yaratmamaq xatirinə layihənin rolunu elə də yüksək qiymətləndirməyib:

"Layihənin həcmi Rusiyaya meydan oxuyacaq qədər böyük deyil".

Strateji və Beynəlxalq Araşdırmalar Mərkəzinin enerji və milli təhlükəsizlik proqramının baş elmi işçisi Ed Çou: *"Məsələnin ən əhəmiyyətli tərəfi ondan ibarətdir ki, "Cənub Dəhlizi" marşrutu ilə Rusiyaya məxsus olmayan qaz, hazırda bu ölkənin qaz ixracatından tamamilə asılı olan cənub-şərqi Avropa ölkələrinə daşınacaq".*

ABŞ Müdafiə Nazirliyinin İran və İraq üzrə sabiq müşaviri, hal-hazırda isə Amerika Sahibkarlıq İnstitutunda çalışan Maykl Rubin: *"Rusiyadan yan keçən hətta az miqdarda qaz belə, təhlükə mənbəyi sayılır. Əmin ola bilərsiniz ki, Azərbaycanın boru kəməri Vladimir Putin üçün təhlükədir".*

Qeyd olunan boru kəməri ilə daşınacaq qaz, xüsusilə də, cənub-şərqi Avropa ölkələrinə yardım edəcək. Məsələn, hər il özünə lazım olan 3 milyard kubmetr qazı Rusiyadan idxal edən Bolqarıstanın qaza olan tələbatının 1/3-i ödəniləcək. Layihənin ekoloji baxımdan da bir çox faydası olacaq. Məsələn, Albaniya qaz əvəzinə istifadə etdiyi kömürdən imtina etmək imkanı əldə edəcək.

Bundan əlavə, boru kəmərinin genişləndirilməsi və Azərbaycanın 30 trilyon kub fut həcmində təsdiqlənmiş təbii qaz ehtiyatlarının hamısından istifadə edilməsi üçün kifayət qədər potensial vardır. Layihə, həmçinin digər postsovet ölkələri olan Türkmənistan və Qazaxıstandan qazın nəqlini nəzərdə tutan "Trans-Xəzər qaz kəməri" layihəsi ilə də birləşə bilər.

Layihə, eyni zamanda, Albaniyanın şimalını, Macarıstanla birgə artıq boru kəməri şəbəkəsinə qoşulmuş Adriatik dənizi sahillərindəki Xorvatiyaya qədər uzanan ərazini də birləşdirmək imkanına malikdir.

"Beləliklə, "Cənub Qaz Dəhlizi" ilə ötürüləcək qaz real imkanlara malikdir və Avropada onun təsiri qısa müddətdə hiss olunacaq", – deyən Hohştayn əlavə edir: "Avropa ölkələrinin

şaxələndirilmiş enerji təminatı yolunda bir çox sualların mövcudluğuna baxmayaraq, "Cənub Dəhlizi" layihəsi bu məsələdə əhəmiyyətli rola malikdir".

Layihə Azərbaycan qazını əldə etmək imkanı olan Rusiya və İrani bu məsələdə seyrçi mövqeyində saxlayacaq. Bunun əvəzində "Cənub Qaz Dəhlizi" Azərbaycan qazını dolanbac yollarla Gürcüstan, Türkiyə, Yunanıstan, Albaniya və oradan da son olaraq İtaliyaya çatdıracaq çoxlu sayda boru kəmərlərini birləşdirəcək. Layihə 7 ölkəni və maliyyələşmədə iştirak edən 11 şirkəti bir araya gətirəcək.

Corctaun Universitetinin Avrasiya, Rusiya və Şərqi Avropa üzrə Tədqiqat Mərkəzinə dəvət olunmuş tədqiqatçı Brenda Şafer: *"Azərbaycan bütün bunları Avropa ilə birləşmək naminə edir. Suverenliyi qorumağın yeganə yolu Qərblə möhkəm bağlılıqdır"*.

"Bu, yalnız şirkətlərin qaz satması kimi xarakterizə olunmamalıdır. Bu, bir siyasi strategiyadır", – deyər, tədqiqatçı əlavə edir.

Qaz sahəsində ən böyük pay sahibi Böyük Britaniyanın "BP" şirkətidir. Rusiyanın "Lukoil" şirkəti isə 10% pay sahibidir. Lakin haqqında söhbət açılan "Cənub Qaz Dəhlizi" layihəsi Avropa və Mərkəzi Asiyanın enerji bazarları arasında körpü rolunu oynamaqla, bu ərazidə Rusiyanın nəzarətini aradan qaldıracaq. Bu isə, öz-özlüyündə, Rusiyanın hiddətinə səbəb ola bilər.

Keçən yay Azərbaycana gələn Maykl Rubin dövlət rəsmilərinə İranla müqayisədə Rusiya barədə narahatlıqların mövcud olduğunu bildirmişdi. Belə ki, İranla münasibətlər soyuq olsa da, yüksələn xətt üzrə inkişaf edir. Yeri gəlmişkən, Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev keçən həftə Tehranda İranın ali dini lideri Ayətulla Əli Xaməneyi ilə görüşmüşdür.

Rusiyanın Krımı işğal etməsi ilə bağlı BMT-nin qəbul etdiyi qətnaməyə bəzi postsovet ölkələri kimi, keçən ay

Azərbaycan da dəstək verdi. Səsvərmə Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionu ölkələrinin bu məsələdə fikir ayrılığının olduğunu göstərdi. Məsələn, Ermənistan qətnamənin əleyhinə səs versə də, Qazaxıstan və Türkmənistan bitərəf qalmağa üstünlük verdi.

Süleymanov boru kəməri ilə Ukrayna böhranı arasında hər hansı bir əlaqə görmür. Lakin o, layihənin regionda sabitliyə şərait yaradacağına inanır: *“Heç kim separatçılardan siğortalınamayıb”*.

Boru kəməri layihəsinin reallaşması 90-cı illərin ortalarında ABŞ və AB ölkələrinin çoxsaylı cəhdləri ilə birbaşa bağlı idi. Azərbaycan və digər region ölkələrinə sərmayə yatırılmasında Vaşinqton və Brüssel rəsmilərinin böyük rolu olmuşdu. Qeyd edək ki, həmin vaxt Rusiyanın “Lukoil” və İranın Dövlət Neft Şirkəti layihəyə qoşularaq Azərbaycanın qaz yataqlarında 10% pay sahibi olmaq imkanı əldə etmişdi.

“Şahdəniz” layihəsinin ilk mərhələsi 2006-cı ildə tamamlandı. Bu mərhələdə Azərbaycandan Gürcüstana illik 8 milyard kubmetr qaz nəql edildi.

“Şahdəniz” yatağının işlənməsinin ikinci mərhələsi 2007-ci ildə baş tutdu və Azərbaycanda yeni qaz ehtiyatlarını üzə çıxardı. Bu mərhələ çərçivəsində keçən il İtaliya, Yunanıstan və Bolqarıstanın qaz alıcıları ilə sazişlər imzalandı.

Vaşinqtonda isə respublikaçı Mayk Terner iyun ayından etibarən hər iki partiyadan olan 56 həmkarının dəstəyi ilə məsələyə birbaşa bağlılığı olmayan qətnamə layihəsi təklif etmişdi. Layihə təklif olunan zaman dəhlizin açılması Avropada olan müttəfiqlərin enerji təhlükəsizliyinin təminatı kimi qələmə verilirdi. Terner, həmçinin 11 aprel tarixində Kapitol yüksəkliyində Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin Birləşmiş Ştatlar ofisinin direktoru Rauf Məmmədovun ev sahibi qismində çıxış etdiyi, çoxlu sayda konqresmen və

səfirlik nümayəndələrinin də qatıldığı toplantının təşkilində yaxından iştirak edib.

Demokrat və respublikaçılardan ibarət təxminən 40 nəfər, Balkan yarımadası da daxil olmaqla, 18 Avropa ölkəsinin səfirliklərindən olan nümayəndələr və Şərqi Avropada demokratiyanın təbliği ilə məşğul olan ayrı-ayrı təşkilatların üzvləri toplantı iştirakçıları arasında idi. Təşkilatçıların sözlərinə görə, məqsəd maraqlı tərəfləri Avropa üçün əlavə qaz mənbələri barədə məlumatlandırmaq idi.

Enerji layihələrinə Rusiya tərəfdən gözlənilən təhlükəyə qarşı dayanmaq üçün "Cənub Qaz Dəhlizi"nin canlandırılması¹

Ukrayna böhranı Avropanın Rusiya qazından yüksək asılılığını bir daha üzə çıxardı. Rusiya təcavüzü, onun qaz təchizatı məsələsində nümayiş etdirdiyi və ticarətdən çox şantajə bənzəyən mövqeyi rəsmi Moskvanın qarşılıqlı enerji təhlükəsizliyinin inkişaf etdirilməsində etibarlı tərəfdaş imicini itirdi. 2014-cü ilin mart ayının sonunda keçirilən toplantıda Avropa ölkələrinin liderləri belə qərara gəldilər ki, yüksək enerji asılılığının aradan qaldırılması istiqamətində cəhdlər artırılmalıdır. Həmçinin Avrokomissiyaya da iyun ayına qədər bununla bağlı ümumi plan hazırlanması təklif olundu. "Cənub Qaz Dəhlizi" təbii qazın diversifikasiyası ilə bağlı Avropa üçün ən yaxşı seçim variantı olmaqla yanaşı, Rusiya üçün də "Axilles dabanı" sayılacaq.

Dəhliz artıq fəaliyyət göstərən, planlaşdırılan və potensial boru kəmərlərini özündə ehtiva edən reallıqdır. Bu boru kəmərləri ilə neft və təbii qazla zəngin Xəzər dənizindən

¹ http://www.huffingtonpost.com/david-koranyi/revitalizing-the-southern-gas_b_5214501.html Posted: 04/25/2014 3:29 pm

David Koranyi, Atlantika Şurası nəzdində Dinu Patrasiu adına Avrasiya Mərkəzinin direktor müavini

Neil Robert Brown, qeyri-rezident, Alman Marşal Fondu

Avropa və dünya bazarlarına enerji resurslarının çatdırılması nəzərdə tutulub. Hasilatdan tutmuş paylaşmaya qədər, “Cənub Dəhlizi”nə güzəştlər etmiş kommersioniya layihələri Birləşmiş Ştatlar və Avropaya strateji üstünlüklər qazandıracaq. Dəhlizin Avropa istiqamətində genişləndirilməsinə dair ilk planlar 2019-cu ildən etibarən qaz tələbatının yalnız 2%-ni təmin edəcək. Bu isə, ilk baxışda, məsələnin düzgün həlli yolu demək deyildir. Lakin əlavə səylər nəticəsində qeyd olunan layihə Avropa Birliyinin qaz təchizatında şaxələndirmə siyasətinin vacib hissəsinə çevrilə bilər.

Təxminən 20 il ərzində Rusiyadan yan keçəcək “Cənub Dəhlizi” ABŞ-dan diplomatik güc, öz müstəqilliklərini qorumaqda postsovet ölkələrindən cəsarət, habelə şəxsi investisiyalar üçün zəruri sayılan kommersioniya şərtlərini tələb edən strateji layihədir. “Bakı-Tiflis-Ceyhan” neft və Cənubi Qafqaz qaz kəməri Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında əməkdaşlığı daha da gücləndirdi: Qaz ticarətində Gürcüstan və Azərbaycanı Rusiya asılılığından azad etdi, Türkiyə də iqtisadi yüksəlişə səbəb oldu, dünya neft bazarlarında satış və alıcılıq qabiliyyətinə müsbət təsir göstərdi.

“Cənub Dəhlizi”nin ikinci mərhələsi Xəzər hövzəsinin qaz yataqlarını Rusiyanın tranzitdə iştirakı olmadan, birbaşa Avropa bazarları ilə birləşdirəcək. Artıq keçən ilin dekabr ayında “Şahdəniz” yatağının işlənməsinin ikinci mərhələsinə dair yekun investisiya qərarı qəbul edildi. Bununla da, Azərbaycan qazının “Trans-Anadolu (“TANAP”)” və “Trans-Adriatik (“TAP”)” boru kəmərləri ilə Türkiyə, Yunanıstan və Albaniyadan keçməklə İtaliyaya çatdırılması nəzərdə tutulur.

Ümumiyyətlə, 45 milyard dollarlıq bu böyük layihə başa çatdırıldıqdan sonra Avropa bazarları daha münasib

şərtlər altında qaz tədarükünün diversifikasiyasını təmin etmək imkanı qazanacaq. Bu isə "Cənub Dəhlizi"nin birinci mərhələsində əldə olunan strateji üstünlükləri daha da möhkəmləndirəcək.

Lakin "TAP" qiymət və təchizat məsələsində Rusiya manipulyasiyasından asılı olan ölkələrə qaz nəql etməyəcək. Ukrayna böhranı və bu ölkənin Rusiya ilə münasibətlərinin pisləşməsi səbəbindən, Avropa Birliyi, ABŞ və boru kəmərinin üstündə yerləşən ayrı-ayrı ölkələrin, iqtisadi cəhətdən zəif ölkələrə qazın çatdırılmasını nəzərdə tutan "Nabukko" ideyasında uğur əldə etmək üçün birgə iştiraka həvəs göstərməməsi strateji səhv idi. Hal-hazırda qarşıda duran əsas məsələ alternativ tədarük üçün Dəhlizin rolunun artırılmasıdır.

Layihənin genişləndirilərək daha çox ölkəni əhatə etməsi vacibdir. "Cənub Dəhlizi"nin yalnız uzun illərin ağır əməyi nəticəsində bu həddə qədər gətirib çatdırılması Vaşinqton və Brüssel rəsmilərini ciddi geosiyasi problemlərin həllində ehtiyatlı davranmağa sövq edir. Problemlər dedikdə isə, Türkmənistan, İraq və Şərqi Aralıq dənizi sahillərindən qazın idxalı, bu ölkələrin bəzilərinin nüvə proqramı və terror qruplaşmalarına dəstək verməsi nəzərdə tutulur. Beləliklə, Ukraynada yaranmış böhran Avropaya qazın nəqlinin yüngülləşdirilməsi baxımından əsas problemlərin həlli yolunda diplomatik cəhdlərin artırılmasını zəruri edir.

Rusiyanın enerji dominantlığına qarşı öz müstəqilliyini qorumaq istiqamətində cəsarətli qərar qəbul edən Azərbaycan, yeni ölkələrdən yeni-yeni mənbələrin cəlb edilməsində istinad nöqtəsi kimi çıxış edir. Əlavə qaz mənbələri üçün nəqliyyat infrastrukturuna girişin təminatı Xəzər regionundan və "TANAP" layihəsinə daxil olmaqdan asılıdır. Azərbaycanın əsas nəzarət səhm paketinə sahib olduğu "Trans-Anadolu qaz kəməri" layihəsi digər təchizatçı ölkə və şirkətlərin etibarının qazanılmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ukrayna böhranı davam etdiyi bir vaxtda Rusiyanın AB və Birləşmiş Ştatlarla münasibətlərinin səviyyəsi və xarakteri dəyişən xətt üzrə inkişaf edir. Söz yox ki, "Cənub Dəhlizi" həтта genişləndirilmiş formada belə, Rusiyadan idxal olunan qazın əvəzini verməyəcək. Lakin bu layihənin köməyi ilə çətdırılacaq qaz Avropa bazarlarında rəqabətin yaranmasına səbəb olacaq ki, bu da, öz növbəsində, Rusiyanın əlində olan enerji "silahının" kütləşməsinə gətirib çıxaracaq.

**Azərbaycanın "Şahdəniz-2" layihəsi və
"Cənub axını": potensial təhlükə¹**

Hal-hazırda, Azərbaycan qazının daşınmasında əsas nəqliyyat kəməri kimi "Nabukko" əvəzinə "Trans-Adriatik boru kəməri (TAP)"nin seçildiyi bir vaxtda bütün diqqətlər "Şahdəniz-2" yatağının qiymətləndirilməsinə dair bu ilin sonlarına yaxın veriləcək yekun investisiya qərarına yönəlib

Gəlin, yaddan çıxarmayaq ki, "Şahdəniz" yatağının inkişafı, "TANAP" və "TAP" "Cənub Dəhlizi" adlanan böyük bir layihənin həyata keçirilməsi yolunda ilk addımdır. Bu dəhliz vasitəsilə Mərkəzi Asiya, Xəzər, Şərqi Aralıq dənizi regionundan, İran və İraq ərazisindən və bilavasitə Türkiyədən keçməklə beynəlxalq bazarlara qazın çətdırılması nəzərdə tutulub. Bu, həm geosiyasi, həm də iqtisadi mənada nəhəng imkanları və gözlənilən riskləri olan böyük oyundur. Bu üzdən, Türkiyə olduqca ehtiyatlı davranmalı və çoxsaylı maraqlı tərəflərlə münasibətlərdə tarazlığı qorumaalıdır.

Təbii qazın Türkiyədən Avropaya nəql edilməsi üçün "TAP" boru kəmərinin seçilməsi strateji əhəmiyyət kəsb edir:

¹ <http://www.hurriyetdailynews.com/azerbaijans-shah-deniz-2-and-southern-corridor-potential-risks.aspx?pageID=449&nID=49749&NewsCatID=396> by Mehmet Öğütçü, July/01/2013

Mehmet Öğütçü hal-hazırda "Global Resources Corporation"nın sədridir.

Bu, hər şeydən əvvəl, 10 il boyunca vaxt və resurs itkisinə səbəb olan "Nabukko" layihəsinin iflası deməkdir;

ARDNŞ Türkiyədə Yunanıstana məxsus təbii qaz nəqli sistemi operatoru olan "DESPA" şirkətinin səhmlərinin 66%-ni satın alması sayəsində bu ölkədə strateji nailiyyətlər əldə edib;

Bu qədər rəqib layihənin ("Şərqi Aralıq dənizi" layihəsi, Rusiyanın "Cənub axını" layihəsi, İran və Türkmənistanın "Trans-Xəzər qaz kəməri" layihəsi) olmasına baxmayaraq, Azərbaycan nəinki Türkiyədə, eyni zamanda, bütün Cənub-Şərqi Avropa ölkələrində və İtaliyada mövqeyini möhkəmləndirib.

Həmçinin gələcəkdə Azərbaycanın digər yataqlarından qaz hasilatının artması ehtimalı vardır. Bu da yeni birləşdirici qaz kəmərlərinin çəkilişi və infrastrukturun yaradılması zərurətini ortaya çıxaracaq. Azərbaycan qazının Avropaya çatdırılmasında marşrutun təyin edilməsi barədə qərar, Balkan regionu ölkələrinin yer aldığı yeni bazara daxil olmaq yolunda ilk mərhələ hesab edilir. İtaliya vasitəsilə Avstriya və digər Avropa ölkələrinə giriş əldə etmək mümkün olduğundan, "buzovlar ölkəsi"ni qazın çatdırılacağı son məntəqə kimi qəbul etmək olmaz.

İndi qarşıda duran ən vacib məsələ yekun investisiya qərarının qrafikə uyğun olaraq vaxtında qəbul edilməsini təmin etməkdən ötrü "Şahdəniz" konsorsiumu ilə birgə səylə çalışmaqdır.

Yeni qaz kəmərlərinin tikintisini özündə ehtiva edən investisiyanın ümumi həcmi 50 milyard dollardan artıqdır. Bu, qaz sənayesində global miqyasda ən böyük investisiya proqramı hesab edilir. Yekun investisiya haqqında qərarın qəbulu 2013-cü ilin sonuna kimi yarım il müddətinə təxirə salınıb və xərclər smetası bir daha 15-20 faiz həcmində artıb. İntestisiyanın ikinci mərhələsi hal-hazırda 28-30 milyard dollar həcmində qiymətləndirilir.

Beynəlxalq qaz sənayesinin inkişaf istiqamətləri dəyişdikcə, yeni problemlər üzə çıxır. Şist qaz inqilabı, Avrozonada borc böhranı ilə əlaqədar yaranan izafi qaz ehtiyatı və Rusiyanın "Cənub axını" boru kəmərinin inşası etmək qərarı "Şahdəniz" konsorsiumunun üzləşdiyi yeni silsilə çətinliklərdəndir. Bundan əlavə, yekun investisiya qərarının qəbul edilməsində ləngimələr konsorsium daxilində də fikir ayrılıqları yaradır.

Əsas risklər hansılardır?

Şist qazı yeni rəqabətə gətirib çıxarır

"Şahdəniz" qazı və "Cənub Dəhlizi"nin açılışı ilə bağlı ən ciddi problem "şist qaz inqilabı"dır. Şist qazı, heç 5 il keçməz ki, Birləşmiş Ştatları əsas idxalçıdan əsas ixracatçıya çevirər. Həmçinin şist qaz istehsalı tələbatdan da artıq qaz tədarükünə və müvafiq olaraq təbii qaz qiymətlərindəki enməyə gətirib çıxarmışdır. Bundan əlavə, ABŞ, xüsusilə də, Avropa bazarlarına ixracatı artırmaq məqsədilə yeni mayeləşdirilmiş təbii qaz terminallarına sərmayə yatırmaqda davam edir.

AB və Türkiyə Azərbaycana məxsus "Şahdəniz" qazı üçün əsas bazar rolunu oynayır. Beləliklə, daha aşağı qiymətlə başa gələn digər mənbələr hesabına əlavə qaz təchizatı Azərbaycan üçün heç də yaxşı xəbər deyil. Son nəticədə "şist qaz" fenomeninin "Şahdəniz" konsorsiumunun kommersiyanı baxımından davamlılıq qabiliyyətinə təsirinin daha yaxşı qiymətləndirilməsi məqsədilə, yekun investisiya haqqında qərarın qəbulunun bu il üçün təxirə salınması təəccüb doğurmayacaq.

Qazla zəngin olan rəqib əyalətlər

Təqribən növbəti onillikdə "dünyanın ən böyük qaz istehsalçısı" titulu Rusiyadan alacaq Birləşmiş Ştatlardan savayı Avropa bazarlarını hədəfə alan və "Şahdəniz"lə rəqabət aparacaq digər yeni qaz təchizatçıları meydana

çıxıb. "Qazprom" şirkəti Arktikadakı flaqman layihəsi olan "Ştokman" da daxil olmaqla, strategiyasını dəyişməyə məcbur oldu. Şirkət, eyni zamanda, kəskin şəkildə aşağı düşən bazar qiymətləri və Avropa Birliyinin yeni antiinhisar təhqiqatı ilə mübarizə aparmalı idi.

Rusiyanın enerji məsələsində Avropanın "yaxasını asanlıqla buraxacağı" sual altındadır. Bu isə digər təchizatçılara təbii qazın şaxələndirilməsi və Avropanın qaz bazarı üzərində Rusiya nəzarətinin aradan qaldırılmasında görünməmiş imkanlar verir. Avropa bazarları, İran, Türkmənistan, İraq Kürdüstanı və Şərqi Aralıq dənizindən olan yeni qaz təchizatçıları üçün də ideal seçim olacaq.

Yeni qaz yataqlarından (Şərqi Aralıq dənizi, Mozambik, Tanzaniya və Avstraliya) çıxan maye qazın ixracında bir çox seçimlər vardır. Lakin, ilk öncə, "Cənub Dəhlizi" layihəsi çərçivəsində nəql ediləcək qazın qiymətinin rəqabətə davamlılığı öyrənilməlidir. Avropa Birliyi, həmçinin "Qazprom"un Şərqi Avropadakı nüfuzundan dolayı yaranan gərginlikdən özünü sığortalamaq üçün daha təhlükəsiz qaz təchizatı mənbələrinə ehtiyac duyur.

Avropa və Türkiyədə qaza olan tələbatın azalması

Azərbaycan qazının həcmi (illik 16-20 milyard kubmetr) AB-nin artan qaz tələbatını ödəmək üçün kifayət deyil. Həqiqətdə isə əsas məsələ Rusiyadan qaz asılılığının azaldılmasıdır. Bu problemin həlli zamanı 3 istiqamət əsas götürülür: Türkmənistan, İran və İraq Kürdüstanı. Avropa Birliyi və Birləşmiş Ştatların sanksiyalarını nəzərə alsaq, İran ən azı yaxın perspektivdə məqbul variant hesab edilmir. İraqda isə neft və qaz ixracından əldə edilən gəlirlərin bölüşdürülməsi məsələsində Kürd Regional Rəhbərliyi ilə rəsmi Bağdad arasında ciddi mübahisələr vardır.

"Trans-Xəzər qaz kəməri"nin tikintisi qarşıya qoyulan məqsədin həyata keçməsində ən sadə yol olduğundan,

Brüssel rəsmiləri Türkmənistan tərəfinə bel bağlayır. Buna baxmayaraq, rəsmi Moskva və Tehranın artan iqtisadi və siyasi maraqları Xəzər dənizinin dibi ilə boru kəmərinin çəkilişinə maneələr yaradır. Türkmənistan kimi nəhəng "oyunçu" nun Avropa bazarlarına birbaşa girişi Rusiya və İrana sərf etmir.

Bundan əlavə, Avropada ümumi iqtisadi tənəzzül və Türkiyənin enerji istehsalında qazın payının 2030-cu ilə qədər 50%-dən 30%-ə qədər azaldılması ilə bağlı niyyəti Xəzərin qaz ixracatçıları üçün heç də xoş xəbər olmayacaq.

Rusiya "IOCs"-dan (Beynəlxalq Neft Şirkətləri) öz məqsədləri üçün istifadə edir

Rəsmi Moskva "Şahdəniz-2" və Xəzər dənizinin digər yataqlarının onun Türkiyə və Avropa bazarında hegemonluğuna xələl gətirəcəyini ehtimal edərsə, Rusiya liderləri ərazilərində böyük səhm paketinə sahib konsorsium üzvlərinə təzyiqləri artıracaqlar.

"Şahdəniz" konsorsiumunun operatoru olan "BP" şirkəti, hazırda Rusiyanın dövlət neft-qaz şirkəti olan "Rosneft" də ikinci əsas səhmdardır. Bu, "Rosneft"lə TNK-BP şirkəti arasında 4.5 milyard dollarlıq sövdələşmədən sonra mümkün olub. Qeyd edək ki, "BP"-nin icraçı direktoru Robert Dadli "Rosneft" in idarə heyətinin üzvüdür. "BP" nin "Rosneft"lə bağlılığı ona, Arktika regionu da daxil olmaqla, ölkənin böyük enerji resurslarını tədqiq və istismar etmək imkanı verir. O, "Rosneft" səhmlərinin 12.8%-nə və əvvəlcədən sahib olduğu 1.25%-ə əlavə olaraq, "Rosneftqaz" şirkətinə məxsus səhmlərin də 5.7%-nə yiyələnib.

Rusiyadakı 20 illik fəaliyyəti (kəşfiyyat işləri, sürtkü materiallarının təkrar emalı, ticari əməliyyatlar) nəzərə alsaq, "BP" şirkətinə, rəsmi Moskvanın "Şahdəniz-2" layihəsinin sonrakı inkişafına sədd çəkmək haqqında qərarına qarşı müqavimət göstərmək çətin olacaq. Lakin Azərbaycanda müxtəlif layihələrə etdiyi yatırımlardan

dolayı Böyük Britaniyanın bu nəhəng şirkəti, tutduğu yoldan dönmək niyyətində deyil. Hər şey Rusiya və "BP"nin münasibətlərdə yaranan çətinlikləri necə aradan qaldıracağından asılı olacaq.

Rəsmi Moskvanın "Statoil" və "TOTAL" şirkətləri üzərindəki təsirindən istifadə etməyəcəyini fikirləşmək sadələşmədir. 1992-ci ildən bu günə kimi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən, "Azəri-Çıraq-Günəşli" və "Şahdəniz" yataqlarının istismarına 5 milyard dollar sərmayə yatıran "Statoil" artıq 80-ci illərin sonundan etibarən Rusiyada iş qurmağa başlayıb. Şirkət "Shtokman Development AG" konsorsiumunda 24 faizlik paya sahibdir. Həmçinin "Statoil"un Xəryaq yatağında 30 faizlik payı vardır.

Konsorsiumun digər iştirakçısı olan İranın "Niko Oil" şirkətinə gəlinə, rəsmi Moskva və Tehranın təbii qaz bazarlarında "böyük oyunlarını" oynamaq üçün hansı səviyyədə əməkdaşlıq edə biləcəkləri haqqında danışmaq isə yersizdir.

Maliyyə məhdudiyyətləri

Energetika sahəsinə beynəlxalq investisiya yatırımı maliyyə böhranı, biznes mühiti və s. kimi məsələlərdən irəli gələrək azalan xətlə davam edir. Qeyd olunan səbəblər üzündən konsorsiumun "Şahdəniz-2" və "TANAP" layihələrinin nəhəng maliyyə ehtiyaclarını ödəyə bilməsi çoxsaylı suallarla müşayiət olunur.

2010-cu ildə Meksika körfəzində baş vermiş neft axını Robert Dadlinin sələfinin istefa verməsi ilə nəticələndi. Birləşmiş Ştatlarda bu günə kimi də Meksika körfəzində 3 il əvvəl baş vermiş qəzanın məhz "BP"nin böyük məsuliyyətsizliyi ilə əlaqəli olduğu iddia edilir. Aktivlərinin satış həcmi 30 milyard dollardan 50 milyard dollara qədər artıran şirkət ABŞ tərəfindən məhkəməyə verildiyindən, milyardlarla dollar cərimə ödəməli oldu.

“British Petroleum” neft platformaları, quyularının üçdə biri və boru kəmərlərinin yarısı da daxil olmaqla avadanlıqlarının böyük bir hissəsini artıq satışı çıxarıb.

Maliyyə problemləri “BP”nin məhvinə səbəb ola bilər. Bu, o deməkdir ki, şirkətin taleyi onun bütün dünya üzrə əsas aktivləri sataraq vəsait toplamağından asılı olacaq. Şübhəsiz ki, bu amil onun “Şahdəniz-2” və “TANAP” layihələrinə sərmayə qoymaq imkanlarına mənfi təsir göstərəcək.

Rusiyanın “Cənub axını”

Rusiya bu ilin sonuna kimi “Cənub axını” kəməri ilə bağlı yekun investisiya qərarının qəbulu üçün mühüm hökumətlərarası sazişlərin imzalanması və geosiyasi ittifaqların möhkəmləndirilməsi istiqamətində sürətlə addımlayır. “Cənub axını” AB ölkələrini yeni qazla təmin etməsə belə, “Cənub Qaz Dəhlizi”nə təsir göstərir. Belə ki, onun imkanları Azərbaycan qazı üçün nəzərdə tutulmuş Cənub-Şərqi Avropa bazarlarına qədər uzanır.

Növbəti addımlar

Azərbaycan fürsətdən istifadə edərək, özünün qaz hasilatını sürətlə genişlənən qaz bazarı olan Türkiyə və Avropa ilə bağlamağa başlayıb. Lakin “Şahdəniz-2” layihəsinə dair yekun investisiya qərarının qəbulunda ləngimə riskləri artırır və məsələnin daha səmərəli şəkildə həllini tələb edir.

“Şahdəniz” konsorsiumu layihənin yekunlaşdırılması üçün bu günə qədər 2 milyard dollara yaxın vəsait sərf etdiyindən, layihə iştirakçılarının ən böyük arzusu onu tezliklə yekunlaşdırmaqdır.

Dünyanın ən böyük neft şirkətlərindən olan Birləşmiş Ştatlara məxsus “Exxon Mobil” də daxil olmaqla, çoxlu sayda yeni “oyunçular” Azərbaycandakı qaz “oyunu”na qoşulmaq niyyətindədirlər. Bu gün “Exxon Mobil” kimi

şirkətlərin Kürdüstanda fəaliyyət göstərməsi və yerli layihələrə yatırımlar etməsi ABŞ-ın maraqlarını göstəricisidir. Əslində, söhbət boru kəməri siyasətindən getdikdə avropalılar hər zaman zəiflik nümayiş etdirirlər. "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəməri layihəsində olduğu kimi, ABŞ Dövlət Departamentinin məsələyə cəlb olunması ilə işlərin həyata keçməsi reallığa çevrilir. "Exxon Mobil" şirkətinin Qazaxıstanın Xəzər dənizində böyük neft yatağı olan "Kaşağan"la da bağlılığı vardır. Şirkət, eyni zamanda, Türkmənistan ərazisində də "düşərgə salıb".

Qeyd olunan ABŞ şirkətinin Azərbaycandakı rolunun artırılması üçün onun sanballı paya ehtiyacı vardır. Lakin ona bu payı kim satacaq: "BP", yoxsa "Statoil"? Cari şərtlər altında bu şirkətlərdən hansısa birinin buna razı olacağını güman etmək çətindir. Yalnız gözlənilməz böyük problemlər ortaya çıxdığı təqdirdə bu ehtimalın reallaşacağına ümid etmək olar.

"Exxon Mobil" şirkətinin Azərbaycana gəlməsi son 20 ildə Avrasiya enerji münasibətlərində böyük bir titrəyişə səbəb olacaq. Bu hadisə "BP" üçün ağır zərbə ola bilər. Lakin belə ssenari ehtimal edilmir. Bir də ki, ABŞ şirkətinin Azərbaycana girişi məsələsi çoxlu "əgər"lə müşayiət edilir. Onlardan birincisi və ən başlıcası bu şirkətin bazarda heqemonluq qazanma ehtimalıdır. Belə olduğu təqdirdə Xəzər, Yaxın Şərqi və Şərqi Aralıq dənizi regionlarının ümumi boru kəməri mənzərəsi dəyişəcəkdir.

Türkiyənin lap əvvəldən energetika sahəsində yürütdüyü təmkinli və müdrik siyasəti onun Azərbaycanın neft hasilatında əsas sərmayəçi kimi yer almasına, "TANAP" və "TAP" layihələrində həlledici söz sahiblərindən birinə çevrilməsinə səbəb olub. Lakin "oyun" hələ başa çatmayıb. O, enerji, geosiyasət, maliyyə, sərmayə və insan kapitalının kompleks idarəsini tələb edir.

Azərbaycanın qaz təchizatına nəzarətlə əlaqədar Avropa planları təhlükə ilə üz-üzədir¹

Hüquqi sövdələşmələrə istinad edərək Azərbaycan təbii qazının tədarükünə nəzarəti və təhlükəsizliyin təminatını nəzərdə tutan Avropa planları təhlükə ilə üz-üzədir. Belə ki, Azərbaycan əsas ixrac boru kəmərinə sahib olmaq və onu idarə etmək məqsədilə Türkiyə ilə səylərini birləşdirir.

Mərkəzi Asiyadan böyük həcmdə qazın idxalı məqsədilə "Cənub Dəhlizi" adlanan layihəni tətbiq etməklə Avrokomissiya, eyni zamanda, Rusiya qazından olan asılılığı azaltmaq, bu ölkə ilə Ukrayna arasında münaqişədən dolayı qaz təchizatında yaranan axsamalardan yayınmaq niyyətindədir.

Avrokomissiyanın əsas planı, Xəzər dənizinin Azərbaycana aid hissəsindən qazın Türkiyədən keçməklə Avropa bazarlarına, AB-nin nəzarəti altında daşınmasından ibarətdir.

Lakin qaz dəhlizi layihəsinin işlənilib-hazırlanmasında Azərbaycan və Türkiyənin Avropa maraqları ilə birbaşa ziddiyyət təşkil edən özünəməxsus planları da vardır.

Azərbaycan hökuməti və "Şahdəniz" yatağının işlənməsinin ikinci mərhələsi üzrə konsorsiuma daxil olan şirkətlər bir-birindən ayrı 2 boru kəmərinə üstünlük verdiklərini açıq şəkildə bəyan etdilər.

Azərbaycan və Türkiyə sonuncunun daxili bazarını təchiz etmək və AB sərhədlərinə kimi qazın nəqlini həyata keçirmək üçün "Trans-Anadolu qaz boru kəmərinə ("TANAP")" inşa edəcəklər.

Bakı şəhərində yerləşən Qərb Universitetinin professoru, politoloq Fikrət Sadıxovun Azərbaycan Diplomatik

¹ <http://in.reuters.com/article/2012/08/03/energy-gas-pipelines-idINL6E8IRD3Z20120803> London/Brussels, Fri Aug 3, 2012

Akademiyası üçün hazırladığı elmi məruzədə deyilirdi: *"TANAP", ilk növbədə, Azərbaycan və Türkiyənin maraqlarına xidmət edir. Layihənin üçüncü bir ölkəyə bağlılığı yoxdur"*.

Azərbaycan hökuməti ölkədən qazın ixracı ilə bağlı daha əlverişli saziş bağlamaq arzusunda olduğu bir vaxtda, Türkiyə tərəfi qaz tranzitindən Avropa Birliyinə üzv olmaq üçün aparılan danışıqlarda daha çox siyasi vasitə kimi istifadə etməyi planlaşdırır.

Avropa Komissiyası və Azərbaycan hökuməti 2011-ci ildə "Cənub Qaz Dəhlizi"nin inkişafı ilə əlaqədar birgə bəyannamə qəbul etdi.

Avrokomissiyanın sözcüsü Marlen Holzner: *"Bağlanan sazişlər qazın əvvəl-axır Avropaya çatdırılma şərtlərini müəyyən edir. Bu sazişlər ratifikasiyadan sonra ehtiyac duyulan hüquqi təminatla imkan verəcək"*.

Lakin hüquqşünaslar bildirirlər ki, real qaz tədarükçüsü olmadan, müqavilə və sazişlər heç bir məna kəsb etmir. "BP", "Statoil" və Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin başçılıq etdiyi "Şahdəniz" konsorsiumu hal-hazırda Mərkəzi Asiya qazının yeganə tədarükçüsüdür.

Londondakı "Hunton & Williams" şirkətinin hüquqşünası Kirk Lovriç deyir: *"Kredit qabiliyyəti olmayan qaz təchizatçısının uzunmüddətli sazişə imza atması, bu sazişi mənasız bir kağız parçasına çevirir"*.

Türkiyənin qaza ehtiyacı var

Səhmlərinin 80%-i Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinə (ARDNŞ), 20%-i isə Türkiyənin dövlət boru kəməri operatoru "BOTAŞ"-a aid olan "TANAP" layihəsi çərçivəsində 2018-ci ildən etibarən illik 16 milyard kubmetr qaz nəql olunacaq.

10 milyard kubmetr qaz Türkiyənin daxili bazarı üçün nəzərdə tutulduğu halda, yerdə qalan 6 milyard kubmetr

Avropaya nəql ediləcək. Bu isə Avropanın illik qaz ehtiyacının 1.5%-i deməkdir. Layihə çərçivəsində nəql ediləcək qazın həcmnin 60 milyard kubmetrə qədər artırılması planlaşdırılır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin (SAM) təqdim etdiyi məruzədə deyilir: *“Azərbaycanın başlıca məqsədi avropalı müştərilərin nəqliyyat prosesinə güclü təsir göstərməsinin qarşısını almaqdır”*.

Məruzədə əlavə edilir: *“Azərbaycan hökuməti qazın sahibi kimi mavi yanacaqın istehlakçı ölkələrin maraqlarını təmin edən konsorsiuma məxsus boru kəməri ilə nəqlinin və bunun nəticəsi olaraq öz maraqlarının təmin olunmadığı infrastrukturdan asılılığın yaranmasının tərəfdarı deyil”*.

Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin təqdim etdiyi məruzədə Türkiyə üçün bu layihə əsasən siyasi baxımdan qiymətləndirilir: *“Türkiyənin bu məsələ ilə sıx bağlılığı onun Avropa Birliyinə üzv olması istiqamətində aparılan danışıqlara öz müsbət təsirini göstərəcək”*.

SAM-ın məruzəsində, həmçinin deyilir: *“ARDNŞ və onun “Şahdəniz” tərəfdaşlarının xüsusi boru kəməri tikmək istəyi məntiqi baxımdan daha məqsədəuyğundur”*.

AB-nin enerji tənzimlənməsi üzrə idarəsi bir şirkət və ya konsorsiumun qaz hasilatında 50%-dən artıq aktivlərə sahib olmasını qadağan edir.

“ARDNŞ “TANAP” layihəsində 50%-dən artıq səhmə sahib olmaq niyyətindədir. Şəbəkənin “Avropa Birliyi” adlanan digər tərəfində olan istehlakçılarsa məsələyə başqa yanaşma forması vardır”, – deyə, SAM bildirir.

“TANAP” layihəsi Türkmənistan qazının Xəzər dənizi vasitəsilə Avropaya çatdırılması ilə bağlı Avropa Komissiyası planlarının həyata keçməsində çətinliklər yaradacaq. Təbii ki, Komissiya bu qazın AB sərhədlərinə kimi çatdırılmasını istəyirsə, onda “TANAP” a arxalanmalıdır. Belə ki, Azərbaycan rəqabətə gətirib çıxaracaq qazın bazara

çıxarılmasında elə də maraqlı deyil. Bu barədə SAM-ın məruzəsində deyilir: *“Azərbaycan özünə aid olan boru kəmərinin türkmən qazı ilə doldurulmasına könülsüz yanaşır”*.

Avropa Birliyinin üzləşdiyi problemlərdən biri də Avrokomissiya və Azərbaycan hökumətinin qəbul etdiyi birgə bəyannamənin Azərbaycanı məcburi öhdəliklərdən azad etməsidir.

Razılıq Azərbaycana Cənub-Şərqi Avropanın AB üzvü olmayan ölkələrini qazla təmin etmək imkanı verəcək. Bu isə, faktiki olaraq, Türkiyənin qazla təminatı deməkdir.

Azərbaycan “Qazprom”u geridə qoydu¹ Rusiya konserninin Avropa bazarında güclü rəqibi vardır

Əlbəttə, reklam xarakterli “Qazprom” milli sərvətdir” şüarı barədə mübahisə etmək çətindir. Aydınır ki, bu şirkət sərvət olmaqla yanaşı, eyni zamanda, milli dəyəərə malikdir. Bu da, öz növbəsində, təbii ki, ölkənin neft və qazla zəngin olmasından irəli gəlir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, Rusiyaya qonşu olan dövlətlər artıq onunla məsləhətləşmədən öz münasibətlərini qururlar. Məsələn, Çin Türkmənistanla, Azərbaycan isə ümumilikdə Avropa ölkələri ilə yeni-yeni əlaqələr yaradır.

Bir gün əvvəl “Şahdəniz” konsorsiumu illik 10 milyard kubmetr qazın Bolqarıstan, Yunanıstan və İtaliyaya nəqlini nəzərdə tutan kontraktı imza atdı. Azərbaycan qazının alıcıları arasında Avropanın 9 böyük şirkəti var idi – “Shell”, “Bulqarqaz”, “Gas Natural Fenosa”, “DEPA”, “E.ON”, “GDF Suez”, “Hera”, “Axpo” və “Enel”.

Saziş 25 il müddətinə nəzərdə tutulub. Mavi yanacaq Xəzərin Azərbaycan şelfindən 870 km uzunluğunda “Trans-Adriatik qaz kəməri” xətti ilə nəql ediləcək. Lakin bu magistral hələ inşa edilməlidir.

¹ <http://ru-facts.com/news/view/26183.html> 2013-09-23 02:22 PM | Finance

“Qazprom” şirkəti keçən ilin dekabr ayından etibarən Avropanın cənubuna doğru boru kəməri inşasına start verdi. Həmin vaxt “Şahdəniz” layihəsinin gələcəkdə uğur qazanacağı barədə fikirlər dumanlı təsir bağışlayırdı: kiçik həcmdə hasilat və dərin quyuların istismarında yaranan çətinliklər – bütün bunlar, əslində, Rusiyanın öndə gedən qaz şirkətinə meydan açırdı.

İndi isə Avropa bazarlarında kəskin rəqabət ab-havası “Qazprom”u reallıqla üz-üzə qoyur. Reallıq isə belə bir sual doğurur: sizin 60 milyard kubmetrdən artıq qazı almaq niyyətiniz varmı (“Cənub axını”nın həcmi belə hesablanıb)? Bu yerdə, həm də nəzərə almaq lazımdır ki, 2018-ci ildən etibarən “Şahdəniz” yatağının istismarının ikinci mərhələsi başlanacaq və tədarükün illik həcmi 25 milyard kubmetrə çatacaq.

Qiymət məsələsi prinsiplial əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir. Azərbaycan qazının son qiyməti hələ müəyyən edilməyib. Lakin onun Rusiya qazından ucuz olacağı məlumdur. Səbəb isə Xəzər dənizinin Avropaya Sibir regionundan daha yaxın olmasıdır.

Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin prezidenti Rövnəq Abdullayevə görə, “Şahdəniz” layihəsinin reallaşmasından əldə ediləcək gəlir 200 milyard dolları ötüb-keçəcək. Rusiya konserni sayəsində əldə olunacaq milyardların sayının bundan az olacağını ehtimal etmək olar, çünki ekspertlər “Qazprom”un satışla bağlı çətinliklərinin olduğunu bildirirlər.

“Investkafe”nin şərhçisi Qriqoriy Birq deyir: *““Şahdəniz” layihəsinin reallaşması Avropanın qaz tədarükçüləri dairəsinin genişlənməsinə, bu isə, öz növbəsində, əsas bazarlarda “Qazprom”un mövqeyinin zəifləməsinə gətirib çıxaracaq. Digər tərəfdən isə, “Qazprom”un keçən il Avropaya 140 milyard kubmetr qaz ixrac etdiyini və Avropanın mavi yanacaq olana*

tələbatının gün-gündən artdığını nəzərə alsaq, illik 10 milyard kubmetr ixrac elə də böyük rəqəm sayıla bilməz”.

“Qazprom” bu il Avropaya 160 milyard kubmetr qaz ixrac etməyi planlaşdırır. Avropa Birliyi tədarükün həcmnin belə artımına qarşı çıxış edir. Brüssel rəsmiləri Rusiyadan asılılığın azaldılması üçün istənilən variantın keçərli olması faktını heç də gizlətməyə çalışmırlar.

“E.ON Global Commodities SE” şirkətinin icraçı direktoru Kristofer Delbryuk belə bir iddia ilə çıxış edir: *“Bu, inqilabi müqavilədir. Belə ki, o, növbəti onilliklər ərzində bazar qiymətlərinə müvafiq olaraq yeni mənbələrdən qazın Avropaya çatdırılmasına təminat verir”.*

“Trans-Adriatik qaz kəməri”nin istismarının ilkin mərhələsində 1 milyard kubmetr qaz nəql ediləcək. AB mavi yanacağın Mərkəzi və Cənubi Avropa ölkələrinə sonrakı paylanması barədə narahatlıq keçirir. Səbəb isə müvafiq nəqliyyat strukturunun olmaması və onun yaradılması barədə heç bir razılığın əldə edilməməsidir.

“Əgər siz Şərqi Avropada tamamilə yeni qaz infrastrukturunu layihəsinə sərmayə qoyursunuzsa, bu zaman yeni investisiyaların yatırılması üçün əsas olan tələbatların yaranmaması ehtimalını da nəzərə almalısınız. Ona görə ki, gələcəkdə lazımı tələbatın yaranacağına tam əmin olmaq mümkün deyil”, – deyə, enerji tədqiqatları üzrə Oksford İnstitutunun mütəxəssisi Conatan Stern bildirir.

Avropa Birliyinə üzv olan ölkələrdən 27-si hər il təxminən 466 milyard kubmetr qaz idxal edir. Rəsmi Moskva bu həcmə azalacağından bərk narahatdır.

Rusiyanın təsir dairəsindən azad siyasət yürüdülməsi¹

Keçən ayın axırı Rusiya xarici işlər naziri Qəbələ radiolokasiya stansiyasının icarə müddətinin bitməsi ilə əlaqədar onun Azərbaycana təhvil veriləcəyi barədə fikirləri təsdiq edib. Radiolokasiya Rusiyanın Soyuq müharibə dövründə bütün Yaxın Şərq, İran, Pakistan və hətta Hindistanı əhatə edən raketdən müdafiə sistemində ən əhəmiyyətli yerlərdən birini tutub. Qəbələ RLS-i dəyişkən Qafqaz regionunda Rusiyanın idarəçiliyi altında olan yeganə hərbi obyekt idi ki, xarici təhlükələrə qarşı dayanmaq üçün nəzərdə tutulmuşdu. Buna görə də, Rusiyanın bu obyektə tərk etməsi siyasi əhəmiyyət kəsb edir.

O da nəzərə alınmalıdır ki, Rusiya qüvvələrinin bu ərazini tərk etməsini məhz Azərbaycan hökuməti istəmişdi. Kreml də bunu müsbət qarşılamışdı.

Qeyd edək ki, Rusiyanın postsovet ölkələrində davamlı hərbi iştirakı onun bu ərazilərdə hələ də təsir gücünü saxlaması deməkdir. Ermənistanın Gümrü şəhərində yerləşən 102 sayılı hərbi baza və Qırğızıstandakı hərbi hava bazası bu qəbildəndir. Rəsmi Moskva Tacikistanda SSRİ dövründə inşa olunan bazadan 201-ci motoatıcı diviziya üçün istifadə edir. Burada 7000 rus hərbiçisi qulluq edir. Tacikistan parlamentinin aşağı palatası Rusiya hərbi bazasının ölkə ərazisində 2042-ci ilə qədər qalmasının lehinə səs verib. Bundan əlavə, Ukraynanın Sevastopol limanı Rusiyanın Qara dəniz donanması üçün sığınacaq rolunu oynayır.

Ümumiyyətlə, Rusiyanın keçmiş SSRİ ölkələrinin rəhbərlikləri ilə əks-mövqedə olması fəlakətli nəticələrə gətirib çıxarır. Misal üçün, Gürcüstanı götürək. Rəsmi

¹ http://www.upi.com/Top_News/Analysis/Outside-View/2013/02/07/Free-of-Russian-influence/UPI-94471360236514/ by Alexandros Petersen, Feb. 7, 2013

Moskvanın tələblərinə əməl edilməməsi səbəbindən aralarında yaranan münaqişə Azərbaycanın qonşusu olan bu Qafqaz ölkəsinə dörd dəfə müdaxilə edilməsi ilə nəticələnib. Sonuncu genişmiqyaslı müdaxilə 2008-ci ildə olmuşdu.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya əhalisinin 1/14-i qədər əhalisi olan Azərbaycan, şimal qonşusunun ən çox narahatlıq doğuran Çeçenistan və Dağıstan ərazilərinə yaxın olmasına baxmayaraq, Vladimir Putinin təzyiqlərindən özünü sığortalaya bilib. Radiolokasiya stansiyasında işləyən təxminən 1000-ə qədər rusiyalı hərbi səlahiyyətli şəxs geriyyə qayıtmaq üzrədir. Onların bir qismi karyeralarının böyük hissəsini Azərbaycanda qurub.

İlk baxışdan sadə görünən belə bir aksiom var: Azərbaycan sürətli inkişafa malik iqtisadiyyatı, yürütdüyü xarici siyasəti və hərbi gücü hesabına Rusiya ilə ən azı Qafqaz regionunda tarazlığı qorumağa çalışır. Bu məsələdə təbii ki, ölkənin neft və qazla zəngin olması da həlledici rol oynayır.

Buna baxmayaraq, Azərbaycan son 15 ildə zəngin təbii resurslardan istifadədə çevik siyasəti təcrübədən keçirib. Nəhəng qərb şirkətlərinin də yer aldığı sərmayəçiləri cəlb etməklə Rusiyanın iqtisadi hegemonluğunun qarşısını alaraq bu sahədə tarazlıq yaratmaq və Avropanın enerji təhlükəsizliyi sahəsində Birləşmiş Ştatlarla olan əlaqələri möhkəmləndirmək bu siyasətin bir parçası idi. Qeyd olunan müddət ərzində Ermənistan tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının 20%-inin işğal edilməsi faktına Rusiya göz yumsa belə, rəsmi Bakı Kremlə laqeyd münasibət bəsləməyərək, onunla müxtəlif sahələrdə əlaqələr qurmaqda davam edib.

Əslində, Azərbaycan tərəfi Rusiyanın buradan uzaqlaşdırılmasını birbaşa tələb etmir. Sadəcə, radiolokasiyadan istifadəyə görə ödəniləcək icarə haqqını illik 7 milyon dollardan

300 milyon dollara qaldırmaq istəyi qarşı tərəfdən müsbət qarşılanmadı. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, Rusiya tərəfi bu pulu heç ödəmək iqtidarında deyil.

Tacikistan eyni taktikadan istifadə etməyə cəhd göstərsə də, Kreml onu vaxtında yerinə oturtdu. Bu, həm Tacikistanın lazımı resurslara malik olmaması, həm qonşu Əfqanıstanda uzun müddət NATO qüvvələrinin yerləşməsi, həm də bu ölkənin etibarlı və güclü tərəfdaşlarının yoxluğu ilə əlaqədar idi.

Ümumiyyətlə, postsovet məkanında müstəqil siyasət yürüdülməsi üçün, ilk növbədə, Rusiya təsirinin azaldılması zəruridir.

Zirvə toplantısından sonra Xəzər dənizi ilə bağlı suallar hələ də cavabsız qalır¹

Keçən həftə beş Xəzəryanı ölkə başçısı Rusiyanın Həştərxan vilayətində bir araya gəldi. Ev sahibi qismində çıxış edən Rusiya rəsmiləri Xəzərin beynəlxalq sərhədlərinin müəyyən edilməsi kimi mühüm və həlli çətin olan bir məsələdə sahilyanı dövlətlərin yekun qərarı haqqında bəyanat versələr də, tərəflər arasında böyük fikir ayrılıqları hələ də aydın nəzərə çarpmaqdadır.

Sovet İttifaqının süqutundan sonra Xəzərin hansı hissəsinin kim tərəfindən idarə ediləcəyi məsələsi sual altında idi. Xüsusilə də, neft və qaz ehtiyatları ilə zəngin sahələrin çoxluğu vəziyyəti daha da gərginləşdirir, dənizdə hərbi qüvvələrin sayının durmadan artırılmasına gətirib çıxarırdı.

Sammitdən sonra Rusiya prezidenti Vladimir Putin bildirib: *“Tezliklə yekun razılıq aktının imzalanacağını və 18 ildir ki, həllini tapmayan bu problemin müvəffəqiyyətlə yoluna*

¹ <http://thediplomat.com/2014/10/after-summit-caspian-sea-questions-linger/> by Joshua Kucera, October 02, 2014

qoyulacağını gözləmək üçün əlimizdə bütün əsaslar vardır". Rusiya prezidentinin köməkçisi də, öz növbəsində, tərəflər arasında razılaşmanın gələn il imzalanacağını ehtimal edir.

Əslində, danışıqlarda hər hansı uğurun əldə edildiyini demək çətinidir. Belə ki, danışıqların ən çətin tərəfi olan İran Xəzərin beş sahiləyən ölkə arasında bərabər bölünməsinə tələb edir, yəni özünə 20 faiz pay istəyir. Xəzərin bölgüsünün Rusiya, Azərbaycan və Qazaxıstan tərəfindən qəbul edilmiş digər prinsipinə görə isə, hər sahiləyən ölkə öz sahil xəttinin uzunluğuna görə münasib sektora malik olmalıdır. Bu prinsiplə bölgü aparılanda İrana Xəzərin su səthi və dibindən 12-14 faiz pay düşür.

Rəsmi Tehranın yaydığı bəyanatlar və kütləvi informasiya vasitələrində yer alan məlumatlar İranın Həştərxan danışıqlarında, əslində, başqa niyyət güddüyünü üzə çıxarır. O, Xəzər hövzəsində hər hansı xarici dövlətin hərbi iştirakının qəti əleyhinə çıxış edir. Bu da təbii ki, həm İranın, həm də Rusiyanın uzun müddətdir ki, Birləşmiş Ştatların üç Xəzəryanı ölkə – Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistanda hərbi dəniz donanmalarını qurmaq istiqamətində etdiyi söylərə münasibəti ilə əlaqədardır. *"Zirvə toplantısında qəbul edilən bəyannamə Xəzərdə sabitlik və təhlükəsizliyin təminatı üçün fundamental prinsiplər müəyyən edir. Qeyd olunan prinsiplər Xəzər dənizində hərbi silahlı birləşmələr yaratmaq hüququnu yalnız sahiləyən dövlətlərə verir"* – deyər Rusiya prezidenti bildirib.

Bu ölkələr arasında ABŞ-ın ən yaxın müttəfiqi sayılan Azərbaycan məsələnin tam həll edildiyi barədə yaranan fikri tam dəstəkləmir. *"Biz Xəzər dənizində sülhün tərəfdarıyıq"*, – deyən xarici işlər nazirinin müavini Xələf Xələfov sammitdən sonra baş tutmuş mətbuat konfransında əlavə edir: *"Hər bir ölkə Xəzərdə müdafiə və silahlanma məsələlərində ehtiyatlı davranmalı və tarazlığı qorumağa çalışmalıdır. Dənizin*

hərbiləşdirilməsi və təhlükəsizlik məsələlərinin birgə bəyannamədə əks olunmasına baxmayaraq, tarazlığın qorunması düsturu hələlik müəyyən edilməmişdir”.

İstər sammit çərçivəsində, istərsə də zirvə toplantısından sonra baş tutmuş mətbuat konfransında nə Rusiya, nə də İran tərəfi bir mühüm məsələyə toxunmadı. Bu, Azərbaycan və Türkmənistanın nəzərdə tutduğu türkmən qazını Avropaya nəql edəcək və Xəzər dənizinin dibi ilə çəkiləcək boru kəməri məsələsi idi. Rəsmi Moskva və Tehran əvvəldən belə bir layihəyə qarşı çıxır və bu növ boru kəmərlərinin çəkilişi zamanı hər bir sahilyanı dövlətin razılığının olmasını iddia edirdilər.

Sammitin nəticələrinin müzakirəsi zamanı Türkmənistan prezidenti Qurbanqulu Berdimuhəmmədov qeyd edib: *“Türkmənistan tam əmindir ki, boru kəmərlərinin çəkilişi sahilyanı dövlətlərin suveren hüququdur. Yəni istənilən Xəzəryanı ölkə dənizin ona aid hissəsindən boru kəmərlərinin inşasını həyata keçirə bilər”.*

Rusiya prezidenti də öz növbəsində həllini tapmayan məsələlərin olduğunu bildirir: *“Mən tam əminliklə deyə bilmərəm ki, bütün problemlər yoluna qoyulmuşdur. Həllini tapmayan məsələlərin sayı azalıb”.*

2015-ci ilə qədər bütün məsələlərin həlli qarşıya məqsəd kimi qoyulduğundan, tərəflər qısa müddətdə bir-birinə böyük güzəştlər etməlidirlər.

III FƏSİL

Avropanın enerji təhlükəsizliyi Azərbaycandan keçir

**Böyük Britaniya parlamentinin deputatı: “Avropanın
Rusiya enerjisindən asılılığının azaldılması
Britaniyanın maraqlarına uyğundur”**

Kristofer Pinçer,
*Böyük Britaniya parlamentinin deputatı, energetika
və iqlim dəyişikliyi komitəsinin üzvü.*
31 mart, 2014-cü il

Enerji siyasəti indi istənilən seçki manifestini kölgədə qoyaraq Britaniya və Avropa diplomatiyasının mərkəzində yer alıb. Təəssüf ki, bu dəyişikliyə hansısa sehrlı nağıl səbəb olmayıb və öz növbəsində, Vladimir Putin də xeyirxahlıq mücəssəməsi deyil. Belə yanaşmanı bu həftə Vestminsterdə Parlament üzvləri ilə görüşən zaman Ukrayna prezidentliyinə namizəd Pyotr Poroşenko və onun yeni tərəfdaşı Vitali Kličko da narahatlıqla vurğulayırdılar.

İkinci Ukrayna inqilabının kəskinləşdirdiyi və bəzilərinin söylədiyi kimi Rusiya liderinin məharətlə istifadə etdiyi böhran Avropanın, xüsusilə elektrik stansiyalarının xammal təchizatında “Qazprom”dan əhəmiyyətli dərəcədə asılı olan Şərqi Avropa ölkələrinin enerji təchizatında ciddi disbalansı bütün çılpalığı ilə ortaya qoydu. Hətta qitənin “yaşıl nəhəngi” adlandırılan Almaniya enerji istehlakçısı kimi istifadə etdiyi qazın 40 faizini Rusiyadan alır. Krıma görə beynəlxalq güclərlə “poker oynayan” Rusiyanın gözü paylanan kartları görməyəcək dərəcədə tutulmayıb. Neft

dollarları, təkcə Odessada lövbər salan Qara Dəniz Donanması da daxil olmaqla, hərbi maşının təchizatı deyil, həmçinin Rusiyanın xarici siyasətinin mühüm istiqamətlərindən birinin təminat altına alınması üçün xərclənir.

Beləliklə, Avropa öz enerji təchizatını diversifikasiya etməklə, Rusiyanın asılılığından qurtulmalıdır. Bu, təxirəsalınmaz zərurətdir və Ukraynada baş verənlər üzündən bu zərurəti Britaniya da inkar edə bilməz. Doğrudur, Britaniyanın Rusiya qazı ilə təchizatı tam bağlı deyil (bizim təchizatımızın 73 faizi Norveçdən gəlir). Lakin Avropa bazarının Rusiya qazından tam asılılığı faktdır və həmin bazarlarda Rusiyanın dominant təsirinin qalması bizim maraqlarımıza uyğun deyil. Bu səbəbdən, Avropanın enerji təchizatının sürətlə artırılması üçün daha geniş razılaşmanın əldə olunmasına çağırış edən və Cənubi Qafqazı Avropanın neft-qaz təminatının mühüm ərazisi adlandıran Rusiyanın Baş naziri tamamilə haqlıdır. Ən başlıcası budur ki, təbii qazı Anadoludan keçərək Avropanın cənubuna daşımaq üçün təchizat marşrutları və infrastruktur artıq mövcuddur və son vaxtlar daha da genişləndirilmişdir. Bu, digər ərazilərə nisbətən həmin mənbələrdən təchizatın artırılmasının daha asan və daha tez başa gələcəyini söyləməyə əsas verir. Dünyanın ən iri qaz və qaz-kondensat yataqlarından olan və Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Şahdəniz" perspektiv sahəsini nəzərə alsaq, qaz təchizatında hər hansı çatışmazlıq yoxdur. "Trans-Anadolu boru kəməri" ("TANAP") "Trans-Adriatik ("TAP") boru kəməri" ilə əlaqələndirən əlavə infrastruktur İtaliyadan Avropaya qədər genişlənəcək və "Nabucco-West" layihəsi təbii qazı Türkiyə üzərindən Bolqarıstan, Rumıniya və Macarıstandan keçməklə, Avstriyanın Mərkəzi Avropa xabına çevrilməsinə səbəb olacaqdır. Məhz bunlar Rusiyanın enerji dominantlığını azaltmağa xidmət edən növbəti təşəbbüslərdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan öz neftini və qazını Rusiyadan yan keçməklə Qərbi Avropaya istiqamətləndirən belə boru kəməri şəbəkəsini təşkil etməyə və maliyyələşdirməyə razıdır və buna imkanı da çatır. 2006-cı ilin iyulunda açılmış “Bakı-Tiflis-Ceyhan” (BTC) boru kəməri Azərbaycan neftilə yanaşı, gündə 600000 barelə yaxın Qazaxıstan neftini də uzunluğu min milə çatan marşrutla Bakıdan Türkiyənin Aralıq dənizindəki limanı Ceyhana, oradan isə Avropaya çatdırır. Eyni zamanda, “Bakı-Tiflis-Ərzurum” (BTƏ) boru kəməri təbii qazı Xəzərdəki “Şahdəniz” yatağından Türkiyəyə nəql edir.

“Şahdəniz-2” mərhələsi çərçivəsində hasilat başlanan kimi, Avropa ölkələrinə ixrac üçün kifayət qədər qaz olacaq. Avropa Birliyinin söylə dəstəkləmiş olduğu bu boru kəmərləri şəbəkəsi birlikdə “Cənub Dəhlizi”ni formalaşdırır. Artıq bu söylər real fəaliyyətə çevrilməlidir. Tədricən Xəzər dənizi hövzəsi ölkələrindən və hətta İraqın şimalındakı Kürdüstandan olan qaz Azərbaycandan keçərək Qərbə ixrac oluna bilər. Həqiqətən də, belə görünür ki, neft-qaz hasilatçısı olmaqdan savayı, Azərbaycan, həmçinin Mərkəzi Asiya qazının nəqli üçün aparıcı tranzit qovşağına çevrilə bilər.

Əlbəttə, bu diversifikasiya strategiyasında digər enerji mənbələrinin də iştirakı təmin olunar. Bərpa olunan enerji mənbələrinin qitə boyunca genişlənməsini də qeyd etmək vacibdir və belə məqamda Almaniyanın öz nüvə stansiyalarını dayandırmaq barədə qərarının böyük bir səhv olduğunu söyləmək lazımdır. Düzgün istifadə edilərsə, şist qaz da diversifikasiya strategiyasına mühüm töhfə ola bilər. Lakin iqlim dəyişikliyi üzrə ixtisaslaşmış təsisatların ən skeptik təmsilçilərindən tutmuş ətraf mühitin mühafizəsi istiqamətində təşəbbüs göstərən qrupların çılğın nümayəndələrinə qədər, insanların əksəriyyəti ortamüddətli perspektivdə enerji ehtiyaclarımızın ödənilməsində təbii qazın böyük rol oynayacağını qəbul edirlər. Buna görə də,

biz, İsveçrənin "Glencore International AG" Treyding Şirkətinin tankerləri vasitəsilə Avropanın liman terminallarına sıxılmış qaz daşınmasına bel bağlamadan, öz qaz təchizatı mənbələrimizi diversifikasiya etməliyik. Bu isə "Cənub Dəhlizi" boru kəmərinin inkişafının dəstəklənməsi və genişləndirilməsi ilə mümkündür. Həmin planın həyata keçirilməsi üçün Britaniya və Avropa Birliyi Cənubi Qafqaz təchizatçıları ilə daha yaxından əməkdaşlıq etməlidir. Eyni zamanda, Xəzər hövzəsində Britaniyanın "BP"-nin rolunun artırılması istiqamətində daha ciddi çalışmasına ehtiyac var. Biz aqressiv diplomatiya ilə deyil, məhz praqmatik siyasətlə Ukraynanı effektiv şəkildə dəstəkləyə və Rusiyanın global siyasətinə qarşı dura bilərik. Buna nail olmaq üçün bizə enerji lazımdır.

ABŞ və Avropa Rusiya qazına alternativ axtarır¹

Ukraynanın Rusiya qazından asılılığını azaltmaq üçün təbii qazın Türkiyədən keçən boru kəməri ilə nəqli təklifi ABŞ-da nəzərdən keçirilən variantlar sırasındadır.

Brüssel. Krım yarımadasının ilhaqından sonra Rusiyanın Ukraynaya satdığı qazın qiymətini qaldırmaq qərarı Şərqi Avropada enerji təchizatlarının narahatlığını artırıb. Həmçinin Rusiya son həftələrdə Ukrayna sərhəddi yaxınlığında öz hərbi iştirakını daha da genişləndirib.

Avropa İttifaqının və Birləşmiş Ştatların rəsmiləri dünən Ukrayna və Avropanın Rusiyadan qaz asılılığını azaltmaq üçün planlar səsləndirdilər və Avropanın enerji təchizatını diversifikasiya etmək üçün əməkdaşlıq edəcəklərini söylədilər. Xəzər dənizindən hasil olunan Azərbaycan qazını Türkiyə vasitəsi ilə Avropaya nəql edən boru kəməri

¹ <http://www.dailysabah.com>
Nəşr edilib: 03.04.2014

də Aİ və ABŞ rəsmilərinin Brüsseldəki görüşündə müzakirə edilən məsələlər arasında idi.

Dünən ABŞ-ın dövlət katibi Con Kerri, Xarici İşlər və Təhlükəsizlik Siyasəti üzrə Aİ ali nümayəndəsi Ketrin Eşton, Aİ-nın Enerji Komissarı Günter Ottinger və ABŞ dövlət katibinin enerji üzrə müavini Daniel Poneman Brüsseldə təşkil olunan yüksək səviyyəli enerji sammitində iştirak etdilər. ABŞ-ın dövlət katibi Con Kerri Aİ-ABŞ Enerji Şurasının iclasını açaraq dedi: "Heç bir ölkə insanların enerji təminatına əngəl törətməməli, öz enerji resurslarından silah kimi istifadə etməməlidir".

Bir gün sonrakı çıxışında Kerri rəsmi Moskvanın sərt təzyiqi altında Ukraynanın düşdüyü ağır iqtisadi durumdan söz açaraq əlavə etdi: "Biz enerji resurslarından bir siyasi silah, yaxud təcavüz üçün bir alət kimi istifadə edilməsinə yol verə bilmərik".

Aİ xarici siyasətinin başçısı Ketrin Eştonla birlikdə görüşə həmsədrlik edən diplomat dedi ki, Ukraynaya qonşu Polşa və Macarıstandan qaz nəqlini təşkil etmək, eləcə də Slovakiyadan marşrut işləyib hazırlamaq məqsədilə ABŞ və onun avropalı müttəfiqləri çiyin-çiyinə çalışırlar. Qaz təchizatına görə özünün keçmiş Sovet müttəfiqindən yüksək asılılığı olan Ukrayna isə BVF-nin iqtisadi xilas paketinin tərkib hissəsi olaraq enerji subsidiyalarının dayandırılmasına razılıq verdi.

"Bu, onların enerji bazarını rəqabətə qarşı daha dözümlü edəcək. Faktın vacib olduğu aşkardır", – Kerri deyib. Şuranın toplantıdan sonra qəbul edilən birgə bəyanatında deyilirdi: "Ukrayna hadisələri enerji təhlükəsizliyi problemlərini ön plana çəkdi və Avropada enerji təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinin vacibliyini sübut etdi". Şura, həmçinin Moskvaya xəbərdarlıq göndərdi ki, təhlükəsiz və etibarlı enerji təchizatı sahəsində bərabər

şəraiti təmin etmək üçün Rusiya ilə enerji əlaqələri qarşılıqlı münasibətə, şəffaflığa və ədalətə əsaslanmalıdır. Toplantı Rusiyanın Ukraynaya qazın hər 1000 kubmetri üçün əvvəlki 268.5 dollar güzəştli qiymətdən imtina edib, 385.5 dollar ödəyəcəyini bildirdiyi günə təsadüf etdi.

Şura Ukrayna ilə məqsədyönlü şəkildə işləməyi vəd etdi. Ukrayna özünün qaz tədarükünü diversifikasiya etməyə və "qiymət artımlarının yoxsul və həssas təbəqələrə təsirini azaltmaq üçün məqsədyönlü tədbirlərə" subsidiya sistemində islahatlar etmək üçün yollar axtarmağa razılaşdı. Kerri, həmçinin vurğuladı ki, ABŞ və Avropa öz təchizatlarını diversifikasiya etmək üçün addımlar atıb. ABŞ şist qazının çıxarılması texnologiyası kimi vasitələr ilə enerji cəhətdən müstəqil olmaq üçün planlar işləyib-hazırlayır. "Qaz istehsalçısı olaraq, bizim yeni imkanlarımız və yeddi ixrac lisenziyasının təsdiqlənməsi dünya bazarlarının qazla təchizinə yardım edəcək. 2015-ci ildən başlayaraq bu işə start verəcəyimizə ümid edirik. Biz, Avropanın bu gün istehlak etdiyindən daha çox qaz tədarük edəcəyik." – deyə, Kerri bildirib.

Şura toplantısı, həmçinin Xəzər qazını boru kəməri vasitəsi ilə Azərbaycandan Türkiyəyə və sonra Avropaya gətirən cənub dəhlizi planlarını da müzakirə etdi. Rusiya tələbatın təxminən dördüdə birini ödəməklə Avropanın ən böyük qaz təchizatçısıdır və Rusiya qazının təxminən üçdə biri Ukraynadan keçməklə Avropaya ixrac edilir. Qitənin bu marşrutdan yüksək asılılığı olmasa da, Krımın ayrılmasından sonra Ukrayna ilə Rusiya arasındakı gərginlik Avropanın enerji daşıyıcıları ilə təchizatında ciddi narahatlıq doğurdu. Bundan başqa, Baltik dənizindən keçərək Almaniyaya gedən "Şimal Axını", yaxud Almaniyaya çatmamış Belarus və Polşanı ikiyə bölən digər boru kəməri kimi alternativ marşrutlar qitənin qaz tələbatı üçün kifayət edəcək

qədər əlavə potensiala malikdir. Bununla belə, Ukrayna böhranına görə Rusiya ilə əlaqələrin tam məhdudlaşması səbəbindən Avropaya gələcəkdə daha çox alternativ yollar lazım ola bilər.

Türkiyə qitənin Rusiya qazından asılılığını azaltmaq məqsədilə, Azərbaycan qazının Xəzərdən nəqli üçün, Avropanın iddialı planının mərkəzində durur.

Boru kəmərlərinin inşasına başlamaq üçün razılaşma 2013-cü ilin dekabrında imzalanıb. Gələcəkdə qaz nəqli iki böyük boru kəməri vasitəsilə həyata keçiriləcək. Təbii qaz TANAP vasitəsilə Türkiyəyə, oradan isə TAP vasitəsilə Avropaya (Yunanıstan və İtaliyadan keçməklə) çatdırılacaq.

Avropa üçün yeni enerji tərəfdaşı¹ Yeni boru kəməri Aİ-nin enerji təhlükəsizliyi imkanlarını artıracaq

Xəzər dənizindən minlərlə kilometr uzaqda imzalanan razılaşma ABŞ-ın avropalı müttəfiqlərinin enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı prosesi daha da sürətləndirir.

Dünyada ən böyük qaz yataqlarından biri – Azərbaycanın “Şahdəniz” yatağı üzrə konsorsium tezliklə elan edəcək ki, “BP”, “Statoil” və “Total” da daxil olmaqla, onun tərəfdaşları qazın Türkiyə vasitəsi ilə Avropaya gətirilməsi üçün planlaşdırılan “Trans-Anadolu (TANAP) boru kəməri”nin paylarını alırlar. Bu, mənbəyini Rusiyadan götürməyən və münaqişəli vəziyyətlə üzləşən Ukraynadan keçməyən qaz marşrutlarının və təchizatın diversifikasiyasını təmin edəcək. Bundan birbaşa yararlanan tərəf isə keçən qış mövsümlərində

¹ <http://nationalinterest.org/commentary/succeeding-where-nabucco-failed-8035>

Aleksandros Petersen

30 Yanvar 2013-cü il

Dr. Aleksandros Petersen – Vaşinqtonda Vudro Uilson Beynəlxalq Mərkəzində “Avropa Enerji Təhlükəsizliyi Təşəbbüsü”nün müşaviri və “Dünya adası: Avrasiya geosiyasəti və Qərbin aqibəti” kitabının müəllifidir.

Rusiya tərəfindən qazın kəsilməsindən əziyyət çəkən Cənubi və Mərkəzi Avropadakı istehlakçılar olacaq.

Nə üçün bu əlahiddə saziş bu qədər əhəmiyyətlidir? O, qazın istehlakçılara çatmasını təmin edir. On ildən artıqdır ki, Mərkəzi və Cənubi Avropanın qazpaylayıcı şirkətləri Rusiya "Qazprom"unun bazarlardakı ağılığına son qoya biləcək nəhəng qaz ehtiyatlarının Azərbaycanda mövcud olduğunu bildirdilər. Problem bu qazın necə gətirilməsi ilə bağlı idi. Tranzit infrastruktur üçün xərci kim çəkəcəkdi? Tranzit ölkə olaraq qazın çoxunu özü üçün istəyən Türkiyəni bütün tərəflərə eyni dərəcədə əlverişli olan şərtlərlə masa arxasında oturtmaq üçün danışıqlar aparmağa hansı şirkətlər razı olardı? Avropa bazarlarında hökmranlıq edən Rusiyanın bu siyasətinə təhlükə yaradan istənilən layihəni dağıtmağa qadir olduğunu hamı bildiyi halda, bu ölkəni sıxışdırmağa kim cəsarət edərdi?

On ildən artıqdır ki, masa üzərində olan plan Nabukko idi. Cüzeppə Verdinin möhtəşəm operası ilə eyni adı daşıyan və onun kimi nəhəng olan boru kəməri layihəsi Avstriyanın Baumqart təbii qaz terminalına ildə 30 milyard kubmetr qaz gətirməli idi. Lakin Azərbaycanın "Şahdəniz" yatağında heç zaman bu qədər qaz ehtiyatı olması ehtimal edilməyib. Təklif olunan Nabukko layihəsi isə inanılmaz dərəcədə bahalı idi. Öz növbəsində, layihənin təşəbbüskarları sırasına onu real olaraq maliyyələşdirmək imkanı olmayan xeyli sayda xırda investorlar daxil idi. Beləliklə, bilavasitə Azərbaycanla bağlı olan bu layihə bir qədər arxa plana keçdi və Avropadakı qazpaylaşdırıcı şirkətlər Rusiyadan qaz asılılığını azaltmaq üçün bu dəfə başqa bir ideya üzərində diqqətlərini cəmləşdirdilər. Amma bu daha çox Rusiya tərəfindən müvəqqəti qaz kəsilmələrinin qarşısını almağa yönəlmiş bir layihə idi və qitə ölkələrinin bir-birilə qaz mübadiləsini təmin etmək üçün Avropanın daxilində olan qaz kəmərlərinin birləşdirilməsini nəzərdə tuturdu.

Sonda Azərbaycan özü məsələnin həllini sürətləndirməyə qərar verdi. Həmin qərara görə, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) Avropa şirkətlərinin ixrac boru kəmərinin inşasına qoşulmasını gözləmədən Türkiyədən keçərək Cənub Şərqi Avropaya qaz nəqlinə imkan verən xəttin maliyyələşdirilməsini və idarəçiliyini öz üzərinə götürdü. İldə 16 milyard kubmetr "Şahdəniz" qazının nəqlinə imkan verən "Trans-Anadolu boru kəməri" təklifi daha real göründü və ən vacib məsələ bundadır ki, layihə çox xərc tələb etmirdi. Tikintisi artıq başlamaq üzrə olan bu kəmərin 2018-ci ildə istismara veriləcəyi planlaşdırılır.

Yaxın günlərdə ARDNŞ və Türkiyənin dövlət şirkətləri BOTAŞ və TPAO ilə birlikdə "BP", "Statoil" və "Total" şirkətlərinin də "TANAP"-a daxil olacağı gözlənilir və bu, artıq layihənin icrasında geriye dönüşün olmadığına işarə sayılacaq. "TANAP" Mərkəzi Avropada "Nabukko"nun kiçik versiyası kimi "Nabukko West" adlandırılan layihəyə birləşməklə, yenidən Nabukko komandası ilə tərəfdaşlıq edə bilər. Lakin Avropa istehlakçılarının Azərbaycandan qaz almaq üçün gözlədiyi gün artıq keçib.

Təbii qazın sahibləri onu bazara tamamilə gözlənilməz və müstəsna nailiyyət olaraq təqdim etmək niyyətindədirlər. Bu, əsas enerji oyunçusu kimi meydana çıxan və Türkiyədə, hətta ola bilər, İtaliyada neftayırma zavodlarına sahib olan Qərbi Avropada isə pərakəndə satış əməliyyatları həyata keçirən və Vaşinqtonda belə beynəlxalq ofisi olan ARDNŞ-nin inkişafının yalnız bir aspektidir. Həqiqətən də, Azərbaycan öz qazını Avropada ehtiyacı olan istehlakçılara çatdırmaq üçün boru kəmərləri qovşağı yaratmaq baxımından çox əlverişli mövqedə yerləşib. Azərbaycanın qərar qəbul edən şəxslərinin Avropa ilə deyil, eyni dildə danışdıqları və böyük əməkdaşlıq tarixinə malik olduqları Türkiyə ilə masa arxasında oturması son dərəcə doğru yanaşmadır. İki ölkə arasındakı tranzit razılaşmasına elə güzəştlər daxildir ki,

hətta "BP" kimi neft nəhəngi bunu ancaq xəyalına gətirə bilərdi. Azərbaycan boru xəttinin 51 faizinə nəzarət edərək digər payları türk şirkətlərinə verib.

Bəzi ölkələrin nümayəndələri bu plana Rusiyanın müdaxiləsindən ehtiyat edirdilər. Lakin rəsmi Moskvanın Azərbaycana təsir vasitələri çox azdır. Rusiya burada daha çox "Qazprom"un maliyyə təkliflərilə Azərbaycanın diqqətini özünə cəlb edə bilir. Faktiki olaraq "TANAP" işə düşən kimi Rusiya özünün Azərbaycandakı yeganə hərbi obyektinə olan Qəbələ radiolokasiya stansiyasını tərk edəcək. Moskvanın alternativ boru kəməri təklifi – "Cənub Axını" layihəsi Avropa investorları və Aİ tranzit ölkələri arasında öz əhəmiyyətini sürətlə itirməkdədir.

Bəzən Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün əsas yük öz təchizatını diversifikasiya etmək üçün yalnız qaza deyil, həmçinin maliyyəyə və siyasi iradəyə malik olan AB-nin öhdəsinə buraxılır. TANAP, həmçinin vurğulayır ki, Avropanın Azərbaycanda yalnız ehtiyat mənbələri deyil, həm də yeni strateji enerji tərəfdaşı vardır.

Krımın sonrasına enerji təhlükəsizliyinin bərpa edilməsi¹ *Yeni boru kəmərlərinə ehtiyac var*

Ukraynadakı böhran Rusiyadan Avropaya nəql olunan təbii qazın kəsilməsilə bağlı haqlı narahatlığa səbəb olub. Avropa qazın təxminən 30 faizini Rusiyadan alır və Avropaya çatdırılan Rusiya qazının yarısından çoxu Ukraynadan keçir. Bu asılılıq ən tez bir zamanda aradan qaldırılmalıdır. Avropa liderlərinin qitənin enerji strategiyası ilə bağlı ilk mühüm

¹ <http://nationalinterest.org/commentary/restoring-energy-security-after-crimea-10181>

Aleks Vatanka

4 Aprel, 2014-cü il

Aleks Vatanka - Yaxın Şərq İnstitutunun adyunkt-professorudur.

Gönül Tol – Türk Araşdırmalar Mərkəzinin təsisçi direktoru və Yaxın Şərq İnstitutunun daimi professorudur.

qənaəti budur ki, Rusiyadan qaz nəqlinin dayanması uzun müddət davam edə bilər. İkinci vacib qənaət isə budur ki, Rusiyadan qaz təchizatının dayandırılmasının təsirini azaltmaq üçün iki ölkə – Türkiyə və Azərbaycanla enerji təchizatı sahəsində tərəfdaşlıq mühüm nəticələr verə bilər.

Avropaya nəql olunan Xəzər və Yaxın Şərq neft-qaz ehtiyatlarının ötürülməsində qovşağa çevrilmək üçün Türkiyə xeyli müddətdir ki, yollar axtarırdı. Xəzər dənizi sahillərində yerləşən dünyəvi, ABŞ yönümlü Azərbaycan zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malikdir. Azərbaycanın mövqeyi həm də ona görə çox önəmlidir ki, dünya okeanına çıxışı olmayan, lakin zəngin neft-qaz resurslarına malik Qazaxıstan və Türkmənistanın da Avropanın enerji təchizatında iştirakı məhz tranzit ölkə olaraq Azərbaycan vasitəsilə mümkündür. Öz növbəsində, ixrac və tranzit ölkələri olaraq Türkiyə və Azərbaycanın maraqlarının üst-üstə düşməsi artıq iki strateji enerji layihəsi ilə nəticələnib: “Bakı-Tiflis-Ceyhan” (BTC) neft kəməri və “Bakı-Tiflis-Ərzurum” (BTƏ) təbii qaz kəməri. Bu layihələrdən çıxarılmalı olan iki nəticə olduqca ibrətamizdir.

Birinci nəticə ondan ibarətdir ki, bu, Avropanın enerji bazarları üzərində Rusiyanın nəzarətini zəiflədə bilər. İkincisi, Rusiyanın təsir imkanlarının hələ də qaldığı postsovet ölkələrinin Avropanın enerji təchizatında iştirakına yönəlmiş strateji layihələrin gerçəkləşməsi, yalnız Amerika və Avropanın güclü dəstəyi olduğu halda mümkündür. Avropa liderləri bu reallığı tamamilə qəbul edirlər. Krımın Rusiya tərəfindən ilhaq edilməsindən sonra Britaniyanın xarici işlər naziri Uilyam Heyq Türkiyə və Azərbaycanı Avropanın gələcək planlarının bir hissəsi kimi göstərməkdə gecikmədi. Heyq, xüsusilə, “Cənub Qaz Dəhlizi”, Xəzər qazının Avropaya gətirilməsini asanlaşdırmaq üçün Aİ təşəbbüsü olan layihə barəsində danışdı. Buna baxmayaraq, avropalılar bu müzakirələrdə yeganə maraqlı tərəf deyildir.

Bir-birini əvəzləyən ABŞ administrasiyaları Avropanın enerji təhlükəsizliyinə rəsmi Vaşinqtonun milli maraqları kimi baxırdılar. Xəzər regionundan Avropaya gedən Şərq-Qərb qaz dəhlizinin inkişaf etdirilməsi sayəsində Avropaya təbii qaz təchizatının diversifikasiya edilməsi 1990-cı illərin ortalarından bəri ABŞ-ın enerji siyasətinin əsas məsələsi olub. BTC və BTƏ boru kəmərləri bu strategiyanın bir hissəsidir və onların reallaşmasında ABŞ-ın siyasi dəstəyi mühüm rol oynayıb. Xəzər regionundan və Mərkəzi Asiyadan təbii qazın Avropaya nəql edilməsinə ABŞ-ın dəstəyi böyük olsa da, nəql edilən qazın miqdarı Rusiya ixracı ilə rəqabət üçün kifayət deyildir. Kırımdakı son böhranı nəzərə alaraq, Amerika Birləşmiş Ştatları Avropanın etibarlı enerji tədarükünün çoxalması üçün öhdəliyini artırmalıdır.

Vəziyyətdən çıxış yolu axtararkən, Vaşinqton "Trans-Anadolu qaz kəməri ("TANAP")" layihəsini dəstəkləməklə, bundan sonrakı Türkiyə-Azərbaycan enerji əməkdaşlığına yardım edə bilər. Gürcüstan və Türkiyə vasitəsilə təbii qazı Azərbaycandan Avropaya daşılmalı olan "TANAP" "Cənub Qaz Dəhlizi"nin bir hissəsidir. Boru kəmərinin ikinci mərhələdə – (2023-cü ildə) 23 milyard kubmetr, üçüncü mərhələdə (2026-cı ildə) isə 31 milyard kubmetr qaz nəql edəcəyi gözlənilir. Cənub Qaz Dəhlizinin Avropa istehlakçıları üçün həyati əhəmiyyəti olduğu halda, Türkiyə üçün enerji təhlükəsizliyi və iqtisadi inkişaf baxımından da olduqca həlledici amildir. Türkiyə Rusiya və İran qazından asılılığını azaltmaq və uzunmüddətli planla Azərbaycandan qaz ixracı həcmi artırmaq niyyətindədir. Çünki Rusiya və İran qazı Azərbaycan qazından daha baha başa gəlir.

Bu baxımdan, "TANAP" vasitəsilə ildə əlavə 6 milyard kubmetr qazın əldə edilməsi həm Rusiya və İrandan qaz idxalını ixtisar etməkdə, həm də illik qaz xərclərini azaltmaqda Türkiyəyə yardım edəcək. Nəticə olaraq, qaz təchizatını diversifikasiya etməklə Türkiyə öz enerji

təhlükəsizliyini təmin edə, eləcə də xərcləri azaltmaqla özünün iqtisadi inkişafını sürətləndirə biləcək.

Şaxələnmə Azərbaycan üçün də əhəmiyyətli olacaq. "Cənub Qaz Dəhlizi" layihəsi Azərbaycana Türkiyənin təbii qaz bazarında öz payını artırmağa və Rusiyanın onun üzərindəki nəzarətini azaltmağa kömək edəcək. Eyni zamanda, "Cənub Qaz Dəhlizi" Azərbaycana öz təbii qazını Avropa bazarlarına satmaq imkanı verir. Layihə Azərbaycanın iqtisadi yüksəlişinə təkan verməklə yanaşı, ölkənin daxili və xarici sərmayələrinin əsas mənbəyi olan enerji gəlirini artıracaq. Bu, həm də Azərbaycanın Gürcüstan, Türkiyə və Avropa İttifaqı ölkələri ilə siyasi assosiasiyasını və iqtisadi inteqrasiyasını dərinləşdirəcək. Belə böyük tərəqqi planları rəsmi Vaşinqton tərəfindən, sadəcə, alqışlanmamalıdır; Amerikanın yeni öhdəlikləri bu məqsədlərin reallaşmasına vasitə olacaq prosesi sürətləndirə bilər. Rusiyanın Krımdakı son hərəkətlərini nəzərə alsaq, Türkiyə və Azərbaycan kimi müttəfiqlər qarşısında öhdəliklər götürməklə Avropanın enerji diversifikasiyasını davam etdirmək üçün artıq bütün imkanlar mövcuddur.

Boru kəməri pokeri: Azərbaycan tuzları¹

Nəhayət ki, "Cənub Dəhlizi" boru kəməri oyununda kartlar masa üzərinə qoyulur və artıq aydındır ki, hər bir oyunçu Xəzər hövzəsindən Avropaya qədər uzanan gəlirlər zəncirində "ən yaxşı beş kart"² strategiyasını gerçəkləşdirməyə çalışır. "Şahdəniz-2" layihəsinin oyunçuları qaz oyu-

¹ <http://www.forbes.com/sites/matthewhulbert/2012/07/04/pipeline-poker-azeri-aces/> by Matthew Hulbert, 7/04/2012

² Müəllif "Texas Hold'em" poker oyununa istinad edir. Burada hər bir oyunçu əlində tutduğu 2 kartı masa üzərində açılan 5 kart içindən seçdiyi 3 kartla birləşdirməklə ən yaxşı 5 kart kombinasiyası yaradaraq xal yığır.

nunun həlledici qanunlarını yadda saxlamalıdır: Tuzlar hər zaman resurs sahibi olan tərəfin, yəni bu halda Azərbaycanın əlindədir. Ya əlindəki kartları ağılla-başla oynayarsan, ya da bütün sərvətini güzəştə gedərsən.

Bu vəziyyətdə "BP" hər kəsdən daha çox fəaldır. "Şahdəniz-2" layihəsindəki digər partnyorlarından fərqli olaraq, Britaniyanın neft nəhəngi istənilən "upstream"¹ layihədə mümkün olan ən sərfəli şərtlərə nail olmağı qarşısına böyük missiya kimi qoyub. Mərkəzi Avropanın təchizatını nəzərdə tutan və sırf onun özünə aid olan "Cənub-Şərqi Avropa Boru Kəməri" (South East European Pipeline) layihəsini də masa üzərinə gətirmək "BP"-nin bu missiyasına daxil idi. Bu addım "Nabukko" konsorsiumunun əlindəki kartları tullaması və daha real layihə ilə çıxış etməyə məcbur edilməsi üçün atılmışdı. Bu konsorsiumun irəli sürdüyü yeni layihə isə "Qərbi Nabukko" adlandı.

Məqsədinə nail olan "BP" potensial Cənub marşrutu üçün "downstream"² yarışında "Qərbi Nabukko"nun əsas rəqibi olan "Trans-Adriatik Boru kəməri" layihəsi ətrafında fəal müzakirələr aparmaqdadır. Bununla, "BP" digər "Şahdəniz" partnyoru və "TAP" layihəsində 42,5%-lik paya sahib olan "Statoil"a qoşulacaqdır. Beləliklə, gələn il mərkəzi və cənubi Avropa marşrutlarından hansının qalib olacağına dair "obyektiv qərar" veriləcəkdir. Oyunda iştirakçı olan maraqlı tərəfləri nəzərə aldıqda, şansların riyazi hesablamasını aparmaq o qədər də çətin deyil. Məsələyə cəlb olunmuş bəzi tərəflər "Şahdəniz-2" konsorsiumunun ilkin mərhələdə "TAP"a üstünlük verəcəyini və "Qərbi Nabukko"nun süqutuna şərait yaradacağını bildirirlər.

¹ "Upstream" dedikdə, yataqların araşdırılması, tədqiqat quyularının qazılması, xam neft və ya qazın yer səthinə çıxarılması proseslərinin məcmusu başa düşülür
² "Downstream" dedikdə, xam neft və təbii qazın emalı və saflaşdırılması, habelə onlardan alınan məhsulların satışı və daşınması proseslərinin məcmusu nəzərdə tutulur.

“BP” istənilən ssenaridə Cənub Dəhlizi gəlirlər şəbəkəsinin tam nəzarətinə malik olur və onun, hətta Türkiyə ərazisindən keçəcək “Trans-Anadolu (“TANAP”) boru kəməri”ndə də kiçik paya sahib olmaq ehtimalı vardır.

Bütün bunlar Britaniyadakılara hər nə qədər cəlbedici görünsə də, yalnız Azərbaycanın istəkləri nəzərə alınmadığı təqdirdə özünü doğrulda bilər. Həmin iddialar olduğu zaman hər şey tamamilə fərqli görünür. Azərbaycanın milli fəxri olan “SOCAR”ın öz qazını Türkiyə sərhəddində satmaqdan məmnunluğuna dair Avropanın olduqca bəsit hesablaması tamamilə yenidən nəzərdən keçirilməlidir. Rəsmi Bakı “TANAP” layihəsində özünə 80%-lik pay götürməklə, Türkiyəyə cüzi 20%-lik pay saxladı, hətta Prezident İlham Əliyev istənilən potensial boru kəməri şəbəkəsinin əsasən Azərbaycanın nəzarətində olmasında təkid edir. Rəsmi Ankaranın rəsmi Bakı ilə razılaşmaqdan savayı, çıxış yolu yoxdur. Xəzər qazının öz ərazisindən keçərək Avropa bazarlarına daşınmasına razılıq verməklə Rusiya ilə bütün körpüləri yandırmış olan rəsmi Ankara Azərbaycan qazına olduqca ehtiyac duyur.

“Downstream” baxımından Azərbaycanın variantları daha cəlbedici görünür. İlk olaraq, Cənubi Avropa marşrutunu götürək. “SOCAR” Yunanıstanın “DEPA” qrupunu almağa ən yaxın olan namizədlərdən biridir. Əgər “SOCAR” bu şirkəti əldə edərsə, onda “TAP” layihəsinin ambisiyaları bir kənara qoyulmalı olacaq, ən əsası ona görə ki, əvvəllər DEPA-nın rəhbərlik etdiyi ITGI (Türkiyə-Yunanıstan-İtaliya İnterkonnektor) boru kəməri planlarını yenidən gerçəkləşdirmək çox asan başa gələcək. Bundan daha vacibi odur ki, Azərbaycan, həmçinin “Nabukko” konsorsiumunun qələbə şansını saxlaması üçün öz imkanları daxilində maliyyələşdirilməyə və “Şahdəniz-2” layihəsindən olan oyunçunun strateji iştirakına ehtiyac olduğunu yaxşı

anlayır. Ötən həftə Brüsseldə baş tutan görüşdə Reinhard Mitşekin, eləcə də "RWE" və "OMV" kimi "Nabukko"nun əsas dəstəkləyicilərinin nümayəndələrinin bu ideyalara müsbət yanaşdığı aydın olmuşdu.

Azərbaycan üçün "Nabukko" variantı ən yaxşı istiqamət olardı, belə ki, bu ölkə "Qərbi Nabukko" seçimində ən yüksək paya sahib olmaqla yanaşı, Bakıdan Avstriyanın Baumgarten ərazisinə qədər uzanan ilkin və daha geniş "Nabukko" ssenarilərini də sıradan çıxarmış olardı. Beləcə, Azərbaycan "TANAP"-a münasibətdə Türkiyəylə sərt oyun oynayır, "BP"-nin Cənub-Şərqi Avropa Kəməri planlarını diriltməsinin qarşısını almış olar və hətta "Nabukko"nu istədiyi kimi böyüdə və ya kiçildə bilərdi. Nəticədə "SOCAR" "Cənub Dəhlizi" nə dair masa üzərindəki bütün variantlarda üstünlüyə malik olardı.

Azərbaycanın "Şahdəniz-2" qazından gəlir əldə etmək üçün istənilən şərtlər altında "downstream" tariflərinə aldanacağını güman edənlər bir daha fikirləşməlidirlər. Rəsmi Bakı "Cənub Dəhlizi"ndə meydana gələ biləcək istənilən uğursuzluğa qarşı ehtiyat plan olaraq "BTC" boru kəmərinin həcmi üç dəfə artırmağı düşünməklə yanaşı, nəhəng "Abşeron" (300 mlrd. m³), "Ümid" (200 mlrd. m³) və "Azəri-Çıraq-Günəşli" (300 mlrd. m³) yataqlarına söykənərək yeni iri qaz oyunları qurmaqdadır. Düzdür, adları çəkilən son kəşflər öz bəhrəsini 2020-ci ildən başlayaraq verəcəksə də, əsas məqam elə bundan ibarətdir. Azərbaycan uzunmüddətli qaz oyunları qurmaqla, Avropadan əldə edə biləcəyi "downstream" gəlirləri üzərində işləyə bilər. Bu ölkə, həmçinin iri ehtiyatları və ixracat imkanlarını nəzərə alaraq, hazırda müzakirə olunan 16 mlrd. kubmetrlik boru kəməridən də böyük kəmərlər haqqında fikirləşə bilər. Daha da önəmlisi, Azərbaycan, qazı arxa plana keçirə və öz büdcəsinin əsas gəlir mənbəyi olan, yüksək qiymətlərlə

satılan “Azərilight” markalı neftinin satışına üstünlük verə bilər.

Beləliklə, “Cənub Dəhlizi” ssenariləri kağız üzərində nə qədər mürəkkəb görünsə də, əsas nəzərə alınmalı olan məqam Azərbaycanın öz tuzlarını necə və nə vaxt oynayacağı barədə qərarından ibarətdir. Bu qərar verildikdə, həm oyunun qaydaları, həm də digər oyunçuların əlindəki kartlar öz dəyərini dəyişəcək. Belə olan halda, Avropa, uzun müddət arzuladığı, Xəzər dənizindən başlayacaq iri boru kəməri əldə etmiş ola bilər. Burada, əlbəttə, kəmərin Azərbaycanın nəzarətində olması şərtidir. Lakin bu, oyunda iştirak edən bəzi kommersiya oyunçularından Azərbaycanı masaya otuzdurmaq üçün öz fişkalarını ilkin mərhələdə qurban verməyi, yaxud da uduzmağa məhkum olmağı tələb edə bilər.

Azərbaycan Avropa İttifaqının enerji təhlükəsizliyi məsələsində öz rolunu gücləndirir¹

Afina – Cənub-Şərqi Avropa Enerji İnstitutunun (IENE) icraçı direktoru Kostis Stambolis 17 iyul tarixində “New Europe” agentliyinə verdiyi müsahibədə deyib: Azərbaycan qarşıdakı illərdə ixrac edəcəyi qazın artması sayəsində Avropanın enerji təhlükəsizliyində daha önəmli rol oynayacaqdır. *“Xəzər dənizinin Azərbaycana aid hissəsindəki mövcud ehtiyatlar, bizdə olan məlumatlara əsasən, ümid verir ki, kiçik həcmli ilə başlayan qaz təchizatı tədricən daha da artacaqdır”.*

O, qeyd edib ki, “Trans-Adriatik Boru kəməri”nin (“TAP”) seçilməsi Avropa İttifaqının öz enerji təhlükəsizliyini gücləndirmək istiqamətində atdığı ilkin vacib addımdır.

“TAP” Avropa üçün olduqca önəmlidir, belə ki, bu boru kəməri “Cənub Dəhlizi” çərçivəsində çox vacib yeni “enerji damarı” yaradacaqdır”, – deyərək, Stambolis vurğulayıb.

¹ <http://www.neurope.eu/article/azerbaijan-boost-role-eu-energy-security-by-Kostis-Geropoulos> 17.07.2013 - 20:55

Nəhəng "Şahdəniz" qaz yatağının istismarını həyata keçirən "Şahdəniz" konsorsiumunun üzvləri – "BP", "SOCAR" və Fransanın "Total" şirkətləri iyun ayının sonunda 10 milyard kubmetr həcmində Azərbaycan qazının Avropaya nəqli üçün "Qərbi Nabukko" boru kəməri əvəzinə "TAP" kəmərinə seçdiklərini rəsmən açıqladılar.

"TAP" boru kəməri Xəzər regionundan qazın Yunanıstan və Albaniyadan keçməklə, Adriatik dənizi altından İtaliyanın cənubuna və oradan Qərbi Avropaya daşınması üçün yaranıb.

Verilən məlumatlara əsasən, "SOCAR", "BP" və "Total"ın "TAP" layihəsindəki payı toplam 50% təşkil edəcəkdir ki, bu da müvafiq olaraq 20%, 20% və 10% bölünəcəkdir.

Hələ "SOCAR" artıq Yunanıstanın qaz paylayıcı "DEFS" şirkətini almaq üzrə olduğunu bildirib.

Azərbaycanın "TAP"-a üstünlük verdiyi bir vaxtda, paralel olaraq "Şahdəniz" konsorsiumu gələcək tələb və təchizatı təmin etmək üçün artıq Bolqarıstan və digər Balkan ölkələri istiqamətində interkonnektor boru kəmərləri üzərində işləyir.

Stambol "NewEurope"ya müsahibəsində Azərbaycanın Avropa İttifaqının enerji təhlükəsizliyində aparıcı rola malik olduğunu deyib: *"Azərbaycanın təsdiq olunmuş qaz ehtiyatlarının məhdud həcmdə olmasına baxmayaraq, əlverişli coğrafi mövqeyi və artıq neft-qaz istehsalçısı olması səbəbindən, bu ölkə Avropanın qaz təchizatında vacib potensial rola malikdir. Bu, növbəti bir neçə ildə daha aşkar görünəcəkdir. Yəni, hazırda Avropanın qaz təchizatında əhəmiyyətli dəyişiklik olmasa da, növbəti 10-20 il ərzində bu amil öz təsirini göstərəcəkdir"*.

Nəhəng infrastruktur layihəsi olan "Bakı-Tiflis-Ceyhan" (BTC) boru kəməri Xəzər neftini Aralıq dənizindəki Ceyhan limanı vasitəsilə dünya bazarına çıxarır.

Stambolis Azərbaycanın Xəzər regionundakı mövqeyi və onun digər enerji istehsal edən region və ölkələrə yaxınlığının vacibliyini vurğulayıb.

Rusiyadan qaz asılılığını azaltmaq və təchizat mənbələrini şaxələndirməyə çalışan Brüssel rəsmiləri "Cənub Dəhlizi"nin tərkib hissəsi olaraq Azərbaycan qazının nəqli üçün "TAP" layihəsinin seçilməsini müsbət qarşılayıblar. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Brüsselə səfəri sözügedən boru kəmərinin regionun enerji gələcəyi üçün önəmini daha da artırıb.

Stambolis Aİ-nin enerji xəritəsində Azərbaycanın rolunun artacağını bildirib.

"Azərbaycanın Avropanın enerji təchizatında rolu artacaqdır. Mən elə hesab etmirəm ki, bu, Rusiyadan gələn qaz təchizatını əvəzləyə biləcək, lakin zaman keçdikcə Azərbaycanın əhəmiyyəti artacaq və biz Avropanın ümumi qaz təchizatını hesabladığımızda, bu amili mütləq nəzərə almalıyıq", – deyərək, o bildirib.

Azərbaycan: Enerjinin yeni ünvanı¹

Bakıdan təxminən 30 km aralıda yerləşən Səngəçal neft və qaz terminalındayıq. Dünyanın ən böyük neft-qaz terminallarından biri, hətta ən böyüyü buradır. "BP"-nin Azərbaycanda Əlaqələr üzrə meneceri Tamam Bayatlı: – Bu neft xətti ilə qürur duyuruq – deyir və bu ilin aprel ayında Ceyhan limanından 2 min 500-cü tankerə yükləmə olduğunu bildirir. Bundan başqa, Səngəçal "Bakı-Tiflis-Ərzurum" və "Bakı-Tiflis-Supsa" xətlərinin əsas terminalıdır.

"BP"-nin səlahiyyətli nümayəndələri dünyada ilk neft quyusunun kəşf edildiyi torpaqlar üzərində olduğumuzu da xatırladırlar. İlk neft quyusunun 1848-ci ildə Bakı

¹ DEUTSCHE WELLE KAYHAN KARACA
10.05.2014

yaxınlığında yerləşən Bibi-Heybətdə kəşf edildiyini və 1900-cü ildə dünya neft hasilatının 50%-nin (11,4 milyon ton) Azərbaycanın payına düşdüyünü öyrənirik. 1879-cu ildə Bakıda “Brothers Nobel Oil Company – Branobel” adlı şirkət təsis etmiş Nobel qardaşları ölkədə neft sənayesinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayıblar. Nobel qardaşlarının Bakıda 40 il yaşadıkları, 1848-ci ildə inşa edilmiş “Villa Petrolea” adlı evləri hazırda paytaxtın ən gözəl muzeylərindən biridir. Bakının şərqindəki şoran torpaqlarda, adətən, yerdən neft fışqırır. Burada neft o qədərdir ki, neft və qaza görə yüz illər ərzində sönmədən fasiləsiz yanan torpaqlar var. Ölkənin “Odlar diyarı” adlandırılmasının da səbəbi budur. Tamam Bayatlı İkinci Dünya Müharibəsi dövründə SSRİ-də neft hasilatının 80%-nin Bakının payına düşdüyünü, açıq dənizdə ilk “şleyf” neft tədqiqatına da 1924-cü ildə Azərbaycanın Xəzər dənizi sahillərindən başladığını bildirib. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra 1990-cı ilin ortalarından etibarən ölkədə neft və təbii qazla bağlı işlər də sürətlənib. Səngəçal terminalında ilk əməliyyatlar 1997-ci ildə başlayıb.

Ehtimal edilən 7 trilyonluq ehtiyat

Azərbaycanın Xəzər dənizindəki “Azəri-Çıraq-Günəşli” və “Şahdəniz” yataqlarından çıxarılan neft və təbii qaz indi Türkiyə və Avropa üçün rus qazı və neftinə alternativ sayılır. Azərbaycan Respublikası Sənaye və Energetika nazirinin müavini Natiq Abbasov ölkənin təsdiqlənmiş təbii qaz ehtiyatının 2,6 trilyon kubmetr, ehtimal olunan ehtiyatın 7 trilyon kubmetr olduğunu söyləyir. O, təsdiqlənmiş neft ehtiyatının 2 milyard ton, ehtimal olunan neft ehtiyatının isə 4 milyard ton olduğunu, 1999-cu ildə

Xəzər dənizində kəşf edilən "Şahdəniz" yatağının 1,2 trilyon kubmetr təbii qaz və 240 milyon ton qaz kondensatı ehtiyatına malik olduğunu bildirir. "BP" rəsmiləri "Şahdəniz-2" yatağının "BP" tərəfindən bu günə qədər işlənmiş ən böyük layihələrdən biri olduğunu söyləyir. Hazırda "Azəri-Çıraq-Günəşli" hövzəsindən 77 quyudan aylıq orta hesabla 2,8 milyon ton neft və 1,1 milyard kubmetr təbii qaz hasil edilir.

"TANAP"-ın nəql həcmi artacaq

"Bakı-Tiflis-Ərzurum" təbii qaz xətti ilə 2014-cü ilin aprel ayına qədər Gürcüstanı 3,7 milyard kubmetr, Türkiyəyə isə 27 milyard kubmetr qaz göndərilib. "Bakı-Tiflis-Ceyhan" neft xəttinin illik nəql həcmi isə 50 milyon tona çatıb. Bu xətt vasitəsilə bu günədək dünya bazarlarına 1 milyard 918 milyon ton neft ixrac edilib. Türkiyə ilə birlikdə həyata keçiriləcək "TANAP" layihəsinin 2018-ci ildə başa çatması planlaşdırılır. "TANAP"-ın ilkin mərhələdə illik 18 milyard kubmetr transfer qabiliyyəti olacaq. Bu göstərici 2023-cü ildə 23, 2026-cı ildə isə 31 milyard kubmetrə çatdırılacaq.

"TANAP" 2020-ci ildən etibarən "TAP" ("Trans-Adriatik təbii qaz boru kəməri") layihəsi vasitəsilə Türkiyə ilə Yunanıstan sərhədindən və Albaniyanı keçməklə İtaliyaya, oradan da, çox güman ki, Avropanın şimalına təbii qaz daşıyacaq. "TANAP" və "TAP" layihələri Avropanın enerji sektorunda Rusiyadan asılılığa qarşı alternativ olmaq baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Ukrayna münafişəsi "TANAP" və "TAP" layihələrinin Avropa üçün əhəmiyyətini artırıb. Lakin AB daxilində hələlik vahid enerji siyasəti yoxdur. Rus təbii qazından asılılıq, enerji təhlükəsizliyi və alternativ yollar mövzusunda müzakirələrin qarşdakı aylardan etibarən sürətlənməsi gözlənilir.

Modernləşən Bakı

“TAP” layihəsinə görə, Azərbaycanın, xüsusilə, İtaliya və Yunanıstanla ticarət və siyasi əlaqələri də inkişaf edir. İtaliyanın məşhur brendlərinin demək olar ki hamısının Bakının mərkəzində dəbdəbəli mağazaları var. Hazırda İtaliya Azərbaycanın AB daxilindəki ən əhəmiyyətli ticari əməkdaşdır. İspaniya da bu yaxınlarda Bakıda səfirliyini açmağa hazırlaşır. Türkiyə brendlərini də Bakının hər yerində görmək olar. Bakının mərkəzindəki dəbdəbəli alış-veriş dükanları İstanbuldakılardan fərqlənir. Paytaxtın mərkəzində və ətrafında hündür göydələnlər yüksəlir. Sovet dövründən qalma köhnə binalar bərpa olunur. Azərbaycan Diplomatik Akademiyası kimi beynəlxalq universitetlərə dünyada çox az təsadüf etmək olar. Türkiyənin inşaat sektoru Azərbaycana əhəmiyyətli sərmayələr yatırır. Türk şirkətləri Azərbaycandakı nazirlik binalarının tikintisində, Milli Məclisin bərpası və əlavə binaların tamamlanması, hava limanı binasının inşasında, yol, su, elektrik, enerji nəqli kimi xətlərin çəkilməsində əhəmiyyətli layihələri reallaşdırıblar. Hazırda Türkiyə İngiltərə, Norveç, ABŞ və Yaponiyadan sonra Azərbaycanda ən çox sərmayə yatıran beşinci ölkədir.

“TANAP” və “TAP” layihələri son illər AB tərəfindən dəstəklənən “Nabucco” layihəsinin sonu deməkdirmi? Natiq Abbasov “Nabucco”nun öz aktuallığını itirmədiyini deyir: ““Nabucco” Türkmənistan, İran və Azərbaycan təbii qazı hesaba alınmaqla inşa edilib. İxrac edilə bilən həcm səmərəli deyil. “TAP”-ın verdiyi təkliflər “Nabucco” təkliflərindən daha səmərəlidir. Lakin “Nabucco” yenidən gündəmə gələ bilər. Avropa bazarı Türkmənistan üçün prioritet təşkil edir. Mövcud şəbəkə Türkmənistan qazı üçün kafi deyil. Avropa nümayəndələrinin Türkmənistanla müzakirələri davam edir. Məncə, Azərbaycanın qazla bağlı

planları həyata keçəndən sonra Türkmənistan da Azərbaycanın yolu ilə gedəcək...” ABŞ hökuməti və ABŞ-ın böyük neft şirkətləri Xəzər dənizinin dibi ilə türkmən qazını Avropa bazarlarına daşıyacaq layihələri dəstəkləyir. Lakin bu layihələrin 2020-ci ildən tez başa çatması planlaşdırılmır. Bu arada Azərbaycan Respublikası Sənaye və Energetika nazirinin müavini N.Abbasov bildirib ki, Azərbaycanda nüvə enerjisi layihələri olmadığından, külək və günəş enerjisi layihələrinə investisiya yatırılır. 2020-ci ildə ölkənin enerji tələbatının 20%-nin günəş və külək enerjisi hesabına ödəniləcəyi məlumdur.

Enerjidən gələn pul hara gedir?

Azərbaycan artıq enerjidən külli miqdarda pul qazanır. Yaxşı, bu pul hara gedir? Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası rəhbərinin müavini, Xarici əlaqələr şöbəsinin müdiri, 1-ci dərəcəli dövlət müşaviri Novruz Məmmədov pulun üç istiqamətdə xərcləndiyini və əsas məqsədlərinin gələcək nəsillərin “neftdən asılılığını aradan qaldırmaq” olduğunu bildirib. O, deyib ki, neft gəlirləri insan qaynaqlarına, təhsilə xərclənir. Sonrakı hədəflərinin Azərbaycanı modernləşdirmək və bölgənin inkişaf etmiş mədəni və iqtisadi mərkəzinə çevirmək, başda Avropa olmaqla dünyanın hər yerində sərmayə yatırmaq olduğunu bildirən N. Məmmədov on il ərzində yalnız Türkiyəyə 17 milyard dollar həcmində sərmayə yatırmaq fikrində olduqlarını açıqlayıb.

Azərbaycan İtaliya, Yunanıstan, Xorvatiya və Sloveniya kimi ölkələrdə də əhəmiyyətli yatırımlara hazırlaşır.

Baş nazirin müavini Əli Həsənov da məqsədlərinin ölkə iqtisadiyyatının neftdən asılılığını azaltmaq olduğunu deyib. “2020-ci ildə yoxsulluğu tam aradan qaldırmaq

istəyirik. 2003-cü ildə 45% olan yoxsulluq həddi bu gün 5,6%-dir. Hədəflərimizdən biri də 2020-ci ildə BMT standartlarına uyğun inkişaf etmiş bir ölkəyə çevrilməkdir” – deyə, Ə. Həsənov bildirib.

Azərbaycan neftdən gələn gəlirlərini idarə etmək üçün Neft Fondu da yaradıb. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun İcraçı Direktorunun müavini İsrafil Məmmədov “qara qızılı insan qızılına çevirməkdən” danışıq və əlavə edir: “1990-cı illərin əvvəllərində Bakıda vəziyyət çox gərgin idi. Elektrik yox idi, yollar pis idi. İndi özümüz elektrik ixrac edirik. Neft gəlirləri sayəsində ölkəni yenidən inşa edirik”. Fonda bu vaxta kimi yığılmış 36 milyard dollar sərmayənin 10-15 il ərzində 150 milyard dolları aşması nəzərdə tutulur. Yatırım strategiyası baxımından bu günə qədər yalnız ABŞ dolları, avro və funt sterlinqə sərmayə yatıran Neft Fondu son vaxtlar türk lirəsi, rus rublu və Avstraliya dollarına da yatırım etməyə başlayıb. Fond səhmlərə, qızıl və əmlaka da sərmayə yatırır. Sonuncu dəfə Cənubi Koreyanın paytaxtı Seulda Neft Fondu 450 milyon dollar dəyərində dəbdəbəli bir bina alıb.

Azərbaycanda “neft” və “qaz” deyəndə hamı Dövlət Neft Şirkətini (ARDNŞ) göstərir. Azərbaycanın illik təxminən 24 milyard dollar həcmində ixracatının 84%-ni neftin təşkil etməsi təəccüblü deyil. ARDNŞ-in direktor müavini Vitali Bəylərbəyov şirkətin Azərbaycanın ən böyük gəlir və vergi mənbəyi olduğunu gizlətmir. O, ARDNŞ-in bir çox ölkələrdə nəhəng yatırımlara imza atdığından, Türkiyədə Petkimə sərmayə yatırdığından danışıq. ARDNŞ Petkim yarımadasına 9,8 milyard dollarlıq sərmayə yatıraraq bölgəni “Avropanın ən böyük istehsalat mərkəzlərindən birinə” çevirmək iddiasındadır. Yatırımlar arasında Yunanistanın Pire limanını arxada qoyacaq daha bir liman layihəsi də var. Şirkət Türkiyədə Petkim sayəsində 2023-cü ildə 5 milyard dollarlıq

ixracat nəzərdə tutur. Vitali Bəylərbəyov Türkiyəyə "TANAP" ilə kifayətlənməməyi məsləhət görüb: "Türkiyə Azərbaycanla kifayətlənməməli, çox sayda təbii qaz tədarükçüsü ilə əlaqədə olmalı və tranzit ölkə kimi aldığı təbii qazı digər ölkələrə satmalıdır."

Enerji Azərbaycan üçün o qədər əhəmiyyətlidir ki, artıq "enerji diplomatiyasından" danışılır. Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin mətbuat katibi Elman Abdullayev bu vəziyyəti belə dəyərləndirir: "Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyində fəal rol oynamaq, sabit enerji mənbəyi kimi çıxış etmək niyyətindədir. Məqsədimiz oyunçu kimi etibarlı tərəfdaş olmaqdır". O, Azərbaycanın özünəməxsus enerji diplomatiyasının hazırlandığını vurğulayır.

Azərbaycan Xəzər dənizindən çıxardığı enerji daşıyıcıları ilə həm özünün və Türkiyənin, həm də Avropanın gələcəyinə nikbin baxır. Azərbaycan rəsmilərinin gələcəklə bağlı planlarında hər hansı bir axsama olmasa, 10 ildən sonra Bakıya gələndə, özümüzü bugünkü Dubaydakı kimi hiss edə biləcəyik.

Gürcüstan Xəzərin enerji dəhlizi kimi öz rolunu genişləndirmək istəyir¹

Enerji ehtiyatlarından məhrum olan ölkələrin ata biləcəkləri ən yaxşı addım istehsalçı və istehlakçılardan nəqliyyat rüsumları almaq üçün boru kəmərləri şəbəkəsinin keçdiyi tranzit ölkəyə çevrilməkdir.

Postsovet Qafqaz ölkəsi olan Gürcüstan 1991-ci ilin dekabrında Sovet İttifaqının qəfil süqutundan sonra başlamış və iyirmi ildən çox davam edən iqtisadi və siyasi təlatümdən sonra belə qərara gəlib ki, ölkənin gələcəyi məhz yuxarıda

¹<http://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/Georgia-Seeks-Expanded-Role-as-Caspian-Energy-Corridor.html> by John Daly | Mon, 05 August 2013 22:17 |

qeyd olunan tranzit siyasəti ilə bağlıdır. Bunun üçün aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

Enerji ilə zəngin olan qonşu Azərbaycan;

Xəzərin böyüməkdə olan fəvqəlnəft ölkəsi Azərbaycan;

İstehlakçılar;

Enerjidən kasad qonşu Türkiyə, qərbə doğru getdikcə daha zəngin Avropa dövlətləri.

Gürcüstan karbohidrogen ehtiyatlarının tranzit ölkəsi kimi böyüməkdə olan roluna o qədər arxayındır ki, hökumət təzəlikcə iki Şərqi-Qərb boru kəməri inşası üzrə tenderlər elan edib.

Xəzərin ehtiyatlarının daşınması üçün "Gürcüstan Trans-Qafqaz" dəhlizini nəzərdə tutan rəsmi Tiflis böyük xəyallar qurmaqdadır. "Gürcüstan Dəmiryolu Xətti" planının təqdimatı zamanı ölkənin energetika naziri Kaxa Kaladze qeyd edib ki, "Gürcüstan Trans-Qafqaz" dəhlizinin inkişafı bütün region üçün strateji önəm daşıya bilər. "Gürcüstan Dəmiryolu Xətti" planı ölkənin həm iqtisadi, həm də siyasi baxımdan təminatında önəmli yer tutacaq. Enerji və dəmiryolu bizim üçün strateji sahələrdir. Öz dəhlizimizi region üçün strateji baxımdan önəmli etmək məqsədilə lazım olan bütün bu işlər, mümkün olan ən qısa zamanda görülməlidir. Dəhlizə Türkmənistan və Qazaxıstan tərəfdən də böyük maraq vardır. Biz bu marağı daha da artırmaq üçün əlimizdən gələni etməliyik.

Kaladze acı təcrübədən çıxış edirdi. Gürcüstan müstəqilliyə doğru gedən daşlı-kəsəkli yolda bir sıra çətinliklərlə üzləşmişdi. 1991-ci ildə rəsmi Tiflis 550 mil uzunluğunda yenidən qurulmuş və daha çox "Bakı-Supsa" xətti kimi tanınan Qərb İxrac Boru Kəmərinə Azərbaycan neftinin ixtiyarına verdi və bu ixracat gücünü gündəlik 140.000 barelə çatdırdı.

Əsl zəfər isə 2005-ci ilin mayında 3.6 milyard dollar dəyərə, gündəlik 1 milyon barel daşıma gücünə və 1092

mil uzunluğa malik "Bakı-Tiflis-Ceyhan" boru kəmərinin açılışı oldu. Hazırda "BTC" boru kəməri "Azəri-Çıraq-Günəşli" yatağından əldə olunan yüksək keyfiyyətli Azərbaycan xam neftini gündəlik bir milyon barel olmaqla Türkiyənin Aralıq dənizindəki Ceyhan terminalına daşıyaraq Qərbi istehlakçılara çatdırır.

Üç il sonra Gürcüstan Prezidenti Mixail Saakaşvilinin rəhbərlik etdiyi hökumət mübahisəli Gürcüstan ərazisi olan Cənubi Osetiya üzərində Rusiya ilə qəfil və tələsik münaqişəyə başladı. Münaqişəyə səbəb Rusiyanın sülhməramlı qoşunlarını yerləşdirdiyi Sxinvali şəhərinin Gürcüstan tərəfindən atəşə tutulması oldu.

Nəticədə beş gün davam edən Rusiya-Gürcüstan müharibəsi baş verdi. Gürcüstanla Rusiya arasında qarşıdurma başlamazdan iki gün öncə, 5 avqust tarixində, "BTC" boru kəməri kürd separatçı Karkeren Kürdistan (Kürdistan Fəhlə Partiyası) qruplaşması tərəfindən terrora məruz qaldı. Hücüm nəticəsində "BTC"nin operatoru "BP" fors-major vəziyyət elan etməli və zərər görmüş sektor tam yanıb qurtarana qədər neftin nəqlini dayandırmalı oldu. "BTC"-nin bağlanmasıdan sonra alternativ yol axtaran "BP" həmin vaxt gündəlik 90,000 barel neft nəql edən "Bakı-Supsa" kəmərinə keçid etdi. Avqustun 12-də "BP" "Bakı-Supsa", eləcə də Tiflisdən keçməklə Bakıdan Türkiyəyə təbii qaz daşıyan "Cənubi Qafqaz Boru Kəməri" vasitəsilə neftin nəqlini dayandırdığını elan etdi.

Münaqişə nəticəsində Gürcüstanın Qara dəniz limanları Poti və Batumiyə neftin dəmiryolu ilə daşınması da (gündəlik 100.000, 200.000 barel) dayandı. Gürcüstanın üçüncü Qara dəniz limanı olan, 2007-ci ildə açılmış və gündəlik 200.000 barel daşıma gücünə malik Kulevi limanı da bağlanmalı oldu.

Tiflisin "BTC"-nin bağlanmasıdan irəli gələn itkiləri olduqca böyük idi. 2007-ci ildə "BTC"-dən alınan tranzit

rüsumu 25.4 milyon dollar idi və Saakaşvili hökuməti bu məbləğin 2008-ci ildə 45 milyon dollara çatacağını təxmin edirdi.

Əlbəttə, bütün bunlarda əsas məqsəd ABŞ-ın başçılıq etdiyi neft şirkətləri ilə Azərbaycanın münasibətlərinin yalnız Rusiyanın razılığı ilə mümkün olduğunu xatırlatmaqdır. Bu zaman Qərb mətbuatında hökm sürən antirusiya dalğasının fonunda Saakaşvilinin öz narazı vətəndaşlarını da fərq qoymadan atəşə tutması dərc olunurdu.

Müvafiq dərslər alındı

Həmin vaxtdan etibarən Gürcüstan Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə əlaqələrini dərinləşdirdi və ötən ay "SOCAR"-ın filialı olan "Gürcüstan Qaz" Tianetidə özünün yenidən inşa olunmuş qaz kəmərinin birinci sektorunun açılışını etdi. Mərasimdə nazir Kaladze və "SOCAR"-ın Gürcüstan nümayəndəliyinin baş icraçı direktoru Mahir Məmmədov çıxış etdi.

Qafqazda neft və təbii qaz kəmərləri şəbəkəsi sıxlaşmaqdadır və bu gedişat, sülh qorunarsa, Avropadakı istehlakçılar, enerji istehsalçısı olan Azərbaycan və tranzit ölkə olan Gürcüstan üçün sərfəlidir. Şübhəsiz ki, sülh şəraiti daha əlverişlidir.

Lakin Qafqazın təlatümlü tarixini nəzərə alsaq, burada hər an hər şey dəyişə bilər.

ABŞ və Rusiya arasında yaranan mübahisənin kökündə həqiqətdə nə durur: boru kəmərləri¹

İmperiya maraqları uğrunda mübarizədə hər iki ölkə üçün Snouden məsələsi, növbəti elə də böyük əhəmiyyət kəsb etməyən anlaşılmazlıq

Təxminən 2 ay bundan öncə Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsi və Milli Təhlükəsizlik Agentliyinin sabiq əməkdaşı Edvard Snoudenin “Guardian” və “Vaşinqton Post” qəzetlərinə beynəlxalq səviyyədə izləmə cihazlarının mövcudluğuna dair açıq-aşkar dəlillərlə dolu sənədlər təqdim etməsi son illərin ən qalmaqallı hadisələrindən birinə çevrilib.

Sığınacaq üçün 6 həftə müddətində “Şeremetyevo” hava limanında gözləməli olan Snouden Hollivud filmlərinə bənzəyən bu əhvalatın sonunda Rusiyada məskunlaşa bildi.

Ekspert və jurnalistlər bu əhvalatla bağlı çoxlu sayda məqalələr yazıb və araşdırmalar aparıblar. Dərc edilən bu yazılarda iki ölkə arasında münaqişənin getdikcə daha gərgin forma aldığı vurğulansa da, məsələ sadə şəkildə, yəni Rusiyanın Snoudenə 1 illik sığınacaq verməsi ilə yekunlaşdı. Artıq hamının diqqəti digər bir məsələyə – Edvard Snoudenin atası Lonni Snoudenin, oğlunu görmək üçün Rusiyaya gəlişinə yönəlib.

“Ağ Bronco”nun təqibi zamanı (Söhbət ABŞ-da O.C.Simpsonla bağlı səs-küylü hadisədən gedir. Həmin vaxt polis qeyd olunan şəxsin idarə etdiyi ağ rəngli “Ford Bronco”-nun arxasınca düşmüşdü. Bu səhnəni jurnalistlər televiziya ekranlarında anbaan canlandırmış və ABŞ sakinlərinin hamısının bu hadisədən xəbəri olmuşdu) heç kim şahmat taxtasında fiqurların əsas gedişinin müəyyən edilməsinə əhəmiyyət verməmişdi. Məsələ bundadır ki, məhz bu vəziyyət ABŞ və Rusiya arasındakı qarşıdurmanın xarakterini

¹ <http://www.mintpressnews.com/what-the-us-and-russia-are-really-fighting-about/167164/> by Steve Horn September 5, 2013

açır. Və bundan çıxış edən Rusiya da Snoudenə sığınacaq verməyə məcbur oldu.

Əlbəttə, Rusiya xüsusi xidmət orqanlarının özünəməxsus işləmə mexanizmi var. "Guardian" qəzetinin əməkdaşı Lyuk Hardinq tərəfindən bu ölkə məhz Vladimir Putinin hakimiyyəti dövründə daha da geniş vüsət tapmış korrupsiya ilə bağlı "mafiya ölkəsi" adlandırılıb.

Yuxarıda qeyd olunanlar Birləşmiş Ştatlar və Rusiya arasında qaz hasilatı prosesi ilə bağlı yaranan mübahisə fonunda baş verib. Mübahisə obyektlərindən biri ABŞ-da layın hidravlik yarılmaları üsulundan¹ istifadə edilməsi ilə əlaqədar idi.

Rusiya 2012-ci ildə 653 milyard kubmetr qaz hasil etdiyi halda, ABŞ-da bu göstərici 651 milyard kubmetr olmuşdu. Bu göstəricilər hər iki ölkəni dünyanın ən böyük qaz istehsalçısı sırasına daxil edib.

¹ Layın hidravlik yarılmaları üsulu ən səmərəli üsullardan biridir. Bu üsulla layın orta keçiriciliyinin və deməli, məhsuldarlığının artırılması mümkün olur. Təcrübə göstərir ki, lay hidravlik yarıldıqdan sonra quyuların hasilatı 10 dəfədən də çox artır. Bu ona dəlalət edir ki, yeni əmələ gələn yarıqlar, layda əvvəl olan yarıqlarla birləşir və quyuya məhsul ayrı-ayrı məhsuldar zonalardan axıb gəlir. Bu üsul Azərbaycanda geniş yayılmışdır. Hidravlik yarıma üsulunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, quyuya içərisində çoxlu miqdarda asılı vəziyyətdə iri dənəli qum olan üzülü maye vurulur və bu, quyuya dibində təzyiqlə artmasına səbəb olur. Quyuya dibindəki təzyiqlər hidravlik basqıdan təqribən iki dəfə çox olduqda lay yarıdır. Bunun nəticəsində lay ayrı-ayrı təbəqələrə ayrılır və orada yarıqlar əmələ gəlir. İçərisində qum dənələri olan yarıcı maye əmələ gəlmiş yarıqlara daxil olur. Hidravlik yarıma prosesi başa çatdıqdan sonra quyuya dibində təzyiqlər azaldığından yarıqlar tutulmağa başlasa da, qum dənələri bunun qarşısını alır. Hidravlik yarıma üsulunu tətbiq etmək üçün quyuları seçərkən müxtəlif tektonik sahələri və ya lay zonalalarının işlənmə dərəcəsini, qalıq neft ehtiyatını və lay təzyiqlərini nəzərə almaq lazımdır. Qalıq neft ehtiyatı çox və lay təzyiqləri nisbətən yüksək olan laylarda hidravlik yarıma üsulunun tətbiqi daha əlverişlidir. Qalıq neft ehtiyatı və lay təzyiqləri az olan laylarda hidravlik yarıma üsulunun tətbiqi əksər hallarda müsbət nəticə vermir. Bundan başqa, layın qalınlığı artdıqca hidravlik yarıma üsulunun səmərəliliyi də azalır. Təcrübə göstərir ki, layın qalınlığından asılı olaraq hidravlik yarımların sayı artır. Belə ki, layın qalınlığı 10 metrədek olan hallarda bir dəfə hidravlik yarıma aparıldıqda müsbət nəticə əldə edilir. Layın qalınlığı artdıqca hidravlik yarımların sayı da artır (E.M.Hacızadə, Z.S.Abdullayev – Neft təsərrüfatının iqtisadi strukturunun modernizasiyası, Bakı, Elm 2003)

“Qaz OPEK”-inin yaradılması

Məhz Vladimir Putinin təşəbbüsü ilə 1-2 iyul tarixlərində Moskvada keçirilən Qaz İxrac edən Ölkələrin (GECF) dövlət və hökumət başçılarının Forumunda Rusiya prezidentinin Snoudenə sığınacaq verəcəyi ilə bağlı etdiyi çıxışı rəsmi Moskva və Vaşinqton arasındakı münaqişənin kökündə təbii qazın dayandığını əyani sübut etdi.

“Ola bilər, mənim bu çıxışım kiməsə qəribə görünsün. Lakin o, burada qalmaq istəyirsə, onda gərək amerikalı həmkarlarımıza zərər yetirəcək fəaliyyətlə məşğul olmasın” – Rusiya dövlət başçısı GECF-in illik toplantısında bunları qeyd edib.

Qaz İxrac edən Ölkələr Birliyini (GECF) “OPEK”-lə müqayisə edən “Nyu-York Tayms” qəzeti onu “qaz OPEK”-i də adlandırır. Təşkilata üzv ölkələrin başlıca məqsədi, ABŞ da daxil olmaqla, qərb ölkələrinin ümumdünya qaz ticarətində olan ağalığının qarşısını almaqdır. Rusiya, İran, Boliviya, Venesuela, Liviya və Əlcəzairin də yer aldığı təşkilata ümumilikdə 13 ölkə üzvdür.

“QİÖF” yalnız 2008-ci ildə rəsmi təşkilat kimi qeydiyyatdan keçsə də, 2001-ci ildən etibarən qeyri-rəsmi görüşlər təşkil etməkdədir. Təbii ki, burada Rusiyanın hegemonluğu danılmazdır. “Qaz İxrac edən Ölkələr Forumunun (QİÖF)” baş katibi Leonid Boxanovski Rusiyanın neft-qaz nəhəngi “Qazprom”-un törəmə şirkəti olan “Stroytransqaz”-ın sabiq vitse-prezidentidir.

Jurnalist Təhqiqatları Bürosunun məlumatına əsasən, Putin hakimiyyətinin “QİÖF” rəhbərliyi ilə yaxınlığı Rusiya prezidentinin yaxın ətrafına daxil olan Gennadi Timçenkonun “Stroytransqaz” səhmlərinin 80%-nə sahib olması ilə əlaqədardır.

Birləşmiş Ştatlarla Rusiya arasında “soyuq qaz

müharibəsi" başlanıb. Edvard Snouden də bu "müharibə"nin üzdə olan ən fəal iştirakçısıdır. ABŞ lideri Barak Obama isə Rusiyanın Snoudenə sığınacaq verməsindən təəssüflənərək, Vladimir Putinin qatılacağı zirvə toplantısına gəlməkdən imtina edib.

Neft-qaz resurslarının sərbəst hərəkəti Karter doktrinası çərçivəsində ABŞ milli təhlükəsizlik siyasətinin başlıca prinsipi hesab edildiyindən, qeyd olunan "soyuq müharibə"nin müsbət nəticələnməyinə heç bir təminat yoxdur.

Şist qaz ixracı Rusiyaya veriləsi ən yaxşı cavabdır, lakin o, nə vaxta kimi bəs edəcək?

Layın hidravlik yarılması üsulu ABŞ-ı əsas idxalatçıdan başlıca ixracatçıya çevirir. Mayeləşdirilmiş təbii qaz üzrə 3 ixrac terminalı artıq inşa edilib. Onların fəaliyyətinə start verilməsi üçün Birləşmiş Ştatların Energetika Nazirliyinin razılığı gözlənilir.

Sənayeyə dəstək qrupu, o cümlədən ABŞ lideri və digər siyasətçilər Birləşmiş Ştatların 100 ilə bəs edəcək təbii qaz ehtiyatına sahib olduğunu iddia edirlər. Əslində bu, "oyun"un qaydalarını dəyişən vacib geosiyasi amildir.

Lakin müstəqil geoloq və neft mühəndisləri, həmçinin sərmayəçilər bunun əksini düşünür və geoloji-kəşfiyyat işlərində yeknəsəq üsulların tətbiq edilməsi səbəbindən yalnız 15-20 il müddətində istifadəyə yararlı qaz ehtiyatlarının mövcud olduğunu bildirirlər.

"Post Carbon Institute"nin əməkdaşı Devid Hyuz "Qaz! Balaca! Qaz" adlı məruzəsində yuxarıdakı fikri belə izah edir: *"Həsilatın səviyyəsini qoruyub saxlamaq üçün daha çox qaz yataqları işlənilib-hazırlanmalıdır. Belə ki, yataqların orta məhsuldarlığı durmadan azalır. 1990-cı ildən etibarən Birləşmiş Ştatlarda kəşf olunmuş yataqların sayı 90% artsa da, onların orta məhsuldarlığı 38%-ə qədər aşağı düşmüşdür"*.

Belə görünür ki, ümumdünya qaz bazarında "QİÖF" və Rusiya ağılığına qarşı uzun müddət müqavimət göstərmək üçün lazımi qədər qaz ehtiyatı yoxdur. Bu, həm də Rusiyanın, böyük çətinliklər bahasına başa gələn qeyri-ənənəvi şist qazla müqayisədə daha rahat hasil olunan ənənəvi təbii qaza üstünlük verməsi ilə əlaqədardır.

Bir çox siyasətçilər məhz mayeləşdirilmiş təbii qaz ixracı sayəsində ABŞ-ın əsas qaz tədarükçüsünə çevriləcəyi ideyasını dəstəkləyir. Konqres 2013-cü ildə 2 qanun layihəsi irəli sürərək mayeləşdirilmiş təbii qaz ixracı terminalları ilə bağlı təklifləri təcili dəstəkləməyə çağırıb. Həmin qanunlar aşağıdakılardır:

İqtisadiyyata yardım edilməsi haqqında qanun layihəsi;

Müttəfiqlərin mayeləşdirilmiş təbii qazla təcili təchizatı haqqında qanun layihəsi.

9 iyul tarixində ABŞ energetika naziri Ernest Monitsə ünvanlanmış və 34 senator tərəfindən imzalanmış müraciətdə deyilirdi: *"Tələbnamələrə baxılma müddətinin uzadılması digər təbii qaz ixracatçılarının bizi qabaqlamasına və rəqabətə davamlılıq qabiliyyətimizin azalmasına səbəb ola bilər. Belə ki, həmin ölkələr də, öz növbəsində, mayeləşdirilmiş təbii qaz ixracı məsələsi üzərində durmadan çalışırlar"*. Müraciətdə daha sonra deyilir: *"Bazarlarda pay sahibi olmaq uğrunda qızğın rəqabət gedir. Birləşmiş Ştatları təmsil edənlər son yarım ildə olduqca əlverişsiz şəraitlə üzləşmişlər. Səbəb Energetika Nazirliyinin irəli sürülən tələbnamələr barədə yekun qərarı hər dəfə təxirə salmasıdır"*.

Bəzi siyasətçilər mayeləşdirilmiş təbii qaz ixracının tezləşdirilməsi səbəblərini əsaslandırarkən qeyri-müəyyən söz və ifadələrdən istifadə edirlər. Məsələn, "digər təbii qaz ixracatçıları" dedikdə, konkret olaraq hansı ölkələri nəzərdə tutduqlarını açıq şəkildə bildirmirlər.

Digərləri isə, əksinə, heç bir hədd gözləmədən bu ölkələri adları ilə çağırırlar. *"Qanun layihəmiz ABŞ-ın başlıca*

müttəfiqlərinin enerji təhlükəsizliyinə yardım etməklə, onların Rusiya və İranın neft və qazından asılılığını azaldacaq” – 2013-cü ildə irəli sürülmüş “Müttəfiqlərin mayeləşdirilmiş təbii qazla təcili təchizatı haqqında” qanun layihəsinin həmmüəlliflərindən olan Vayominq ştatının respublikaçı senatoru Con Barrosso belə qeyd edib.

2013-cü ilin mayında Texas ştatından olan respublikaçı konqresmen Ted Po “Hyuston xronikl” qəzetinə verdiyi müsahibədə buna bənzər fikirlər söyləyib: *“Mayeləşdirilmiş təbii qaz məlum iqtisadi marağ kəsb etməklə yanaşı, həm də dost və müttəfiqlərimiz üçün əhəmiyyətli geosiyasi rol oynayır. Rusiya qazından böyük asılılıq təhlükəsi son onillikdə Avropanın enerji siyasətində vacib amil hesab edilir. Ucuz, lakin etibarlı mənbədən əldə edilən təbii qaz rəsmi Moskvanın təsir dairəsini zəiflətməklə yanaşı, Birləşmiş Ştatlar hökumətinin müttəfiqləri arasında etibarını gücləndirəcək”.*

ABŞ-ın enerji strategiyasını işləyib-hazırlayan mütəxəssislər şist qaz kasadlığı üzündən Rusiya və “QİÖF”-ə qarşı tab gətirmək üçün ehtiyat plana müraciət edib.

Azərbaycan ABŞ-ın qazla bağlı yeganə ümid yeridir

2012-ci ilin dekabrında İndiana ştatından olan sabiq respublikaçı senator Dik Luqar tərəfindən irəli sürülmüş mayeləşdirilmiş təbii qaz layihəsi NATO üçün olduqca vacib qanun layihələrindən idi. Bu qanun layihəsinə paralel olaraq senatın xarici əlaqələr komitəsinin təşəbbüsü ilə “Enerji resursları və enerji təhlükəsizliyi Xəzərdən Avropaya doğru” başlıqlı məruzə də dərc edildi.

ABŞ-ın hal-hazırkı müdafiə naziri Çak Hegelin rəhbərliyi ilə Şimali Atlantika Alyansının təşkil etdiyi mətbuat konfransında məruzənin mövzusu belə idi: “NATO üzvü

olan ölkələrin əksəriyyəti qaz idxalı məsələsində Rusiyadan asılı vəziyyətdədir”.

Əslində, məhz NATO-ya qarşı yaradılmış Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatında aparıcı mövqeyə malik olan Çin və Rusiya enerji təhlükəsizliyi məsələlərində böyük təsir gücünə malikdirlər. Beləliklə, məruzədən çıxarılan nəticə budur: NATO Rusiya qazından olan asılılığı tezliklə aradan qaldırmalı və bu əzabdan canını birdəfəlik qurtarmalıdır.

Məruzənin giriş hissəsində Dik Luqar bildirirdi: *“Rəsmi Vaşinqtonun strateji əhəmiyyət kəsb edən bu təşəbbüsü, onun NATO müttəfiqlərinə Rusiya tərəfindən qaz məsələsində göstərilən təzyiği azaltmaqla Birləşmiş Ştatların maraqlarını müdafiə edəcək, Xəzər regionunda ikitərəfli əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə və İranın müəyyən mənada təcrid edilməsinə gətirib çıxaracaqdır”*.

Həmçinin Dik Luqar məruzədən çıxan nəticələri belə ümumiləşdirir: *“İlk addım kimi ABŞ-ın şist qaz hesabına durmadan artan qaz resurslarının ixracı məsələsini həll etməliyik. Hesablamalara görə, istehlakın bugünkü səviyyəsində 100 ilə bəs edəcək qədər qaz ehtiyatına sahibik. Qiymətlərdəki enmə də, öz növbəsində, qazma işlərinin dayandırılmasına səbəb olmuşdur. Biz daxili istehlakçılar üçün qiymət artımı müşahidə olunmasın deyə, artıq qalan mavi yanacağı mayeləşdirilmiş təbii qaz şəklində ixrac edə bilərik”*.

Görünür, məruzənin təşəbbüskarları “100 illik qaz ehtiyatı” dedikdə, bir qədər mübaliğəyə yol verdiklərini anlayırlar. Əks təqdirdə, Azərbaycanın sabit qaz ehtiyatlarını qeyd olunan məruzədə dəfələrlə vurğulamazdılar.

Şərq sahillərini Xəzər sularının yuduğu, cənubdan İranla həmsərhəd olan və dünyada təsdiq olunmuş təbii qaz ehtiyatlarına görə 24-cü yerdə duran Azərbaycan, Birləşmiş Ştatlar və digər NATO ölkələri ilə dostluq münasibətindədir.

Senatın xarici əlaqələr üzrə komitəsinin məruzəsində Rusiya qazından olan asılılıqdan canını qurtarmağa çalışan

Avropa Birliyi və eyni zamanda, NATO ölkələri üçün Azərbaycan "əsas qaz təchizatçısı" hesab edilir.

Azərbaycanın strateji əhəmiyyətinin vurğulandığı bu məruzədə Xəzər dənizində yerləşən "Şahdəniz" yatağından qazın Türkiyə vasitəsilə AB ölkələrinə çatdırılmasını nəzərdə tutan "Trans-Adriatik boru kəmərinin ("TAP")" çəkilməsinin sürətlənməsinə çağırışlar səsləndirilir.

"TAP"ın rəsmi saytında bildirilir: *"Şahdəniz" yatağından çıxarılan qaz "TAP" boru kəməri vasitəsilə Yunanıstan, Albaniya və Adriatik dənizindən keçməklə İtaliyanın cənub sahillərinə, oradan da Qərbi Avropaya nəql ediləcəkdir. "TAP" kəməri Xəzər regionundan cəlbəedici Avropa bazarlarına doğru istiqamətlənən ən qısa və əlverişli marşrut hesab olunur".*

Məruzədə, həmçinin deyilir: *"Enerji ticarəti sahəsində Qərblə əməkdaşlığa hazır olan Azərbaycan əsas təchizatçı qismində çıxış edəcəkdir. Son 20 ildə rəsmi Bakı "TAP" layihəsindən Qərblə sıx əlaqələr qurmaq üçün istifadə etmək niyyətində idi. Lakin yeni nəhəng boru kəməri şəbəkəsinin böyük xərclər tələb etməsi, habelə haqqında söhbət açılan Qafqaz ölkəsinə qonşuları olan Rusiya və İran tərəfindən təzyiqlərin getdikcə artması layihənin reallaşacağını şübhə altında qoyurdu. Azərbaycan tərəfi üçün Qərblə enerji ticarətinin alternativini kimi, Rusiya ilə əməkdaşlıq ola bilərdi. Lakin bu addımın elə də perspektivli olmayacağı qabaqcadan məlum idi".*

Məruzənin sonunda ABŞ Xarici İnvestisiyalar Komitəsi, Ticarət və İnkişaf Agentliyi, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və Avropa İnvestisiya Bankına NATO ölkələrinin mayeləşdirilmiş təbii qazla təchizatı üçün terminalların tikintisini layihələşdirmək məsləhət görülür.

Azərbaycana edilən son səfərin əsas mövzu ilə əlaqələndirilməsi

Senatın xarici əlaqələr üzrə komitəsinin məruzəsində verilən tövsiyələrdən biri də gələcəkdə hər hansı anlaşılmazlıq yaranmasın deyə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) ilə sıx əlaqələr qurulmasının vacibliyi idi.

Məhz bu səbəbdən, may ayının sonunda Birləşmiş Ştatlardan Azərbaycana gələn nümayəndə heyətinin tərkibində Obama administrasiyasının sabiq yüksək çinli əməkdaşları, "Stratfor"un əsasını qoyan Corc Fridman, ABŞ-ın ayrı-ayrı ştatlarından olan siyasətçilər, ABŞ vitse-prezidenti Co Baydenin həyat yoldaşı, Ümumdünya Bankının sabiq direktoru və müdafiə nazirinin keçmiş müavini Pol Vulfoviç də var idi. Görüş rəsmi olaraq belə adlanırdı: "ABŞ-Azərbaycan: gələcək üçün perspektivlər".

İştirakçılar arasında olan Ted Po tədbirdən qayıtdıqdan bir həftə sonra "Hyuston xronikl" üçün yazdığı məqalədə sist qaz ixracına təriflər demişdi.

Tədbir ARDNŞ, "BP", "KBR", "ConocoPhillips" və "Chevron" tərəfindən təşkil edilmişdi. Bütün bu şirkətlər ABŞ-ın layın hidravlik yarılması üsuluna dəstək verirdilər.

"Şübhəsiz ki, bu, yüksək çinli ABŞ siyasətçilərinin Qafqazda indiyə kimi gördüyünüz ən böyük toplantısı idi – 11 konqresmen də daxil olmaqla 42 ştatdan olan 317 nümayəndə burada iştirak edirdi" – toplantıda iştirak etmiş "Washington Diplomat"ın müxbiri onun əhəmiyyətini belə vurğulayıb.

“Cənub Qaz Dəhlizi” sülh və inteqrasiya layihəsidir¹

Enerji resursları Yaxın Şərqlə və Xəzər regionunda potensial var-dövlətlə yanaşı, siyasi münaqişə obyektinə kimi qalmaqda davam edir. Neft və qaz kəmərləri Avropa Birliyi, Türkiyə və Rusiya arasında qurulmuş şahmat taxtası üzərindəki fiqurlara bənzəyirlər. Birləşmiş Ştatların yaxından izlədiyi “enerji oyunu” artıq başlayıb.

Yeni enerji marşrutlarının Rusiyanın təşəbbüsü olmadan müəyyən edilməsi və İranın bu “enerji oyunu”ndan kənar qalması ABŞ siyasətinin nailiyyətlərindən hesab edilməlidir. Misal üçün, “Trans-Anadolu qaz boru kəməri” layihəsini (“TANAP”) götürək. Rusiya və İranın regiondakı mövqeyinə baxmayaraq, layihəni yalnız energetika sahəsində bir irəliləyiş kimi qəbul etmək düzgün olmazdı. Bu, həm siyasi dəyişiklik, həm də Xəzər regionundan Avstriyaya qədər uzanan ərazidə regional inteqrasiyaya doğru böyük addım idi. Bu addım isə, öz-özlüyündə, Avropa Birliyinin Şərqlə doğru sürətlə genişlənməsinin başlanğıcı sayılır. Rusiya və İranın iştirakı olmadan Xəzər və Yaxın Şərqlə regionlarında yeni enerji təchizatı mərkəzlərinin formalaşması, eyni zamanda, ənənəvi rus-alman ittifaqına da zərbə vuracaqdır.

Enerji təhlükəsizliyi məsələləri üzrə mütəxəssis Con Robertsin Xəzər Strateji Araşdırmalar İnstitutunun Xəzər Forumu üçün hazırladığı yazıda deyilirdi: *“Avropada getdikcə enerjiden az istifadə edilməsinə baxmayaraq, qaza olan tələbat hətta iqtisadi yüksəliş dövründə belə, nəinki sabit qalacaq, əksinə, daha da artacaqdır. Məhz bu səbəbdən də, “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsi ön plana çıxır. Rusiya zəngin qaz ehtiyatlarına sahibdir.*

¹ <http://www.globalpost.com> april 10, 2013 16:23

Həmçinin bax: <http://www.todayszaman.com/news-312132-the-southern-gas-corridor-a-project-for-peace-and-integration.html>

Lakin Rusiyanın Avropa Birliyi ölkələrini qazla tam təmin etmək niyyətində olacağı hələ sual doğurur. Belə ki, "Qazprom" şirkətinin vitse-prezidenti Aleksandr Medvedyev 2011-ci ildəki çıxışında konkret ixrac həcminə nail olmaqdan əlavə, indiki şəraitdə yüksək qiymətlərin qorunub saxlanmasının daha vacib olduğunu qeyd edir".

"Qazprom"-un qiymət siyasəti təkcə iqtisadiyyatın balanslaşdırılmasına deyil, həm də siyasi sabitliyə şərait yaradır. Xüsusilə, onu vurğulamaq lazımdır ki, enerji bazarında daha çox "oyunçu"nun olması, təchizat marşrutlarının şaxələndirilməsi və qiymət artımında rəqabət azad bazar iqtisadiyyatından xəbər verir. Bu isə, öz-özlüyündə, son istehlakçı üçün daha münasib şərait yaratmaqla yanaşı, daha çox demokratiya vəd edir. Unutmamalıyıq ki, demokratiya yalnız seçki yolu ilə hakimiyyətə siyasi partiyaların gəlişi demək deyil. Demokratiya dedikdə, daha az inhisarçılıq və bazara daha az dövlət müdaxiləsi nəzərdə tutulur. Bu, o deməkdir ki, təbii resurslardan bəşəriyyətin rifahı naminə istifadə olunacaq. Bütün bunlar baş rollarda Almaniyə və Rusiyanın oynadığı, dublyor qismində isə İranın çıxış etdiyi "qədim enerji oyunu"nun sona çatması və regionda müharibədən sülhə doğru yeni səyahətin başlaması mənasını verir. Lakin belə bir səyahətin baş tutması üçün siyasi iradəyə ehtiyac vardır.

Bu gün "TANAP" "Cənub Qaz Dəhlizi"nin ən vacib layihəsidir. Xüsusilə Azərbaycan və Türkiyə bu layihənin başa çatdırılmasını istəyirlər. Azərbaycan və Gürcüstanın Avropa bazarlarına Türkiyə vasitəsilə çıxışı Avropa Birliyinin şərqə doğru genişlənməsində həyati əhəmiyyət kəsb edir.

İndi isə bunun nə demək olduğunu izahını verək. Bu, Almaniyə və Rusiyanın iştirakı olmadan Avropa Birliyinin Azərbaycan sərhədlərinə yaxınlaşması və Türkiyənin regionda iqtisadi və siyasi baxımdan artan fəallığıdır. Məhz bu səbəbdən "TANAP" kimi layihələrə nə qədər vəsait xərclənməsi elə də böyük əhəmiyyət kəsb etmir. Əslində,

ilkin əlavə təchizatla bağlı sorğu-sual da yersizdir. Dünya ölkələrinin, xüsusilə də, ABŞ-ın, Türkiyənin "TANAP" layihəsinin arxasında sona qədər durub, hansı qiymətə başa gələcəyindən asılı olmayaraq, onu yekunlaşdıracağına tam əmin olması üçün rəsmi Ankara bütün öhdəlikləri öz üzərinə götürməlidir.

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, Türkiyə "TANAP"-ı təkcə enerji layihəsi kimi deyil, sülh, demokratiya və inteqrasiya yolunda irəliyə atılmış addım kimi qəbul edir.

Rusiya-Ukrayna böhranı Azərbaycan və Türkmənistan arasında qaz ixracatı sahəsində əməkdaşlığa təkan verəcəkmi?¹

Rusiya-Ukrayna böhranı bir-biri ilə rəqabət aparən iki Xəzəryanı enerji nəhənginə – Azərbaycan və Türkmənistana ixracat sahəsində birgə əməkdaşlıq etmək imkanı yaradır.

Azərbaycan və Türkmənistan arasında "münasibətlərin istiləşməsi"ndən xəbər verən ilk hadisə aprelin 2-də baş verdi. Türkmənistan xarici işlər naziri Rəşid Mərədov gözlənilmədən Bakıya səfər etdi. Bu, 2009-cu ildən bəri iki ölkənin yüksək çinli nümayəndələrinin ilk belə görüşü idi.

Keçmiş Sovet İttifaqı zamanı bu ölkələr arasında ikitərəfli münasibətlər heç vaxt yüksək səviyyədə olmayıb. İki Xəzəryanı ölkənin iri neft yataqları olan "Azəri", "Çıraq" və "Kəpəz" ətrafında uzun sürən mübahisələri də olub. Bu mübahisələr isə Xəzər dənizinin dibindən keçməklə 100 km uzunluğunda boru kəməri vasitəsilə Türkmənistan qazının qərb bazarlarına ötürülməsini nəzərdə tutan müqavilələrin başa çatdırılmasına mane olur.

Ölkələr arasında münasibətlərdə gərginliyi nəzərə alsaq, Mərədovun səfəri bir çox dairələrdə dərin maraq oyadıb.

¹ <http://www.eurasianet.org/node/68258> by Shahin Abbasov, april 10, 2014 - 1:54pm

2 aprel toplantısının yekun hesabatı münasibətlərə bir qədər aydınlıq gətirdi. Mərədov mətbuat konfransında iştirak etməsə də, Azərbaycan xarici işlər naziri status-kvo ilə bağlı məmnunluq hissini bildirərək, bir çox məsələlərdə qarşılıqlı fikir mübadiləsi aparıldığını qeyd etdi.

Bəzi siyasi müşahidəçilər də bu görüşün əhəmiyyətini vurğulayır. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı politoloq Rasim Musabəyov: *“Rusiyanın Krım ərazisində son hərəkətləri onun bütün qonşularını narahat edir və onlar münaqişənin aradan qalxması istiqamətində çalışırlar”*.

Türkmənistan və Azərbaycan arasında razılığın olmaması “Trans-Xəzər” qaz boru kəməri layihəsinin həyata keçirilməsində başlıca maneə hesab olunur. Energetika sahəsi mütəxəssislərinin fikrincə, Azərbaycan Xəzər dənizindəki ən böyük neft yatağı olan “Azəri-Çıraq-Günəşli”nin istismarı üçün lazımi infrastruktura sahibdir. Qeyd edək ki, yatağın istismarı işlərinə rəhbərlik “BP” şirkəti tərəfindən həyata keçirilir.

Rusiyanın Krımı ələ keçirdiyi bir vaxtda Avropa Birliyi hal-hazırda qurum ölkələrinin enerji tələbatlarının 1/3-ni ödəyən bu ölkənin təbii qazından asılılığı azaltmaq niyyətindədir. Buna müvafiq olaraq, Qərbin Azərbaycanın təbii resurslarına olan marağı getdikcə artır. ABŞ və Avropa Birliyində energetika sahəsinə rəhbərlik edənlər Azərbaycan-Türkmənistan əlaqələrinin yüksələn xətt üzrə inkişaf edəcəyinə ümid edirlər. Bu amilin, şübhəsiz ki, Avropanın enerji ixracı xəritəsinə böyük təsiri olacaqdır.

Enerji məsələləri üzrə ekspert İlham Şaban: *“Rusiya və Ukrayna arasında yaranan münaqişədən dolayı Birləşmiş Ştatlar və Avropa Birliyi üçün Azərbaycanın əhəmiyyəti artmışdır”*.

2013-cü ilin sonunda Avropa Birliyinin Aşqabaddakı missiyasının rəhbəri Denis Danilidis bildirib ki, iki ölkə arasında razılıq artıq son mərhələyə gəlib çatıb. Yanvarda

rəsmi Bakı, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Şeyxülislam Allahşükür Paşazadəni, Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin türkmənistanlı həmkarı Qurbanqulu Berdimuhəmmədova ünvanladığı məktubu ona çatdırması üçün Aşqabada göndərdi. İki ölkə başçısı arasında mart ayının sonunda baş tutan telefon danışığında rəsmi səfərlər üçün dəvət mübadiləsi edildi.

İlham Şaban: *"Aprel görüşü gələcək üçün böyük ümidlər vəd etsə də, rəsmi Bakı və Aşqabadın razılığa gələcəyini əminliklə demək olmaz"*.

"Atlas" tədqiqat mərkəzinin direktoru Elxan Şahinoğlu: *"Rusiya Avropa Birliyinin qazla təchizatı məsələsində öz mövqeyini itirmək istəmir. Rəsmi Moskva məhz bu səbəbdən "Trans-Xəzər" qaz boru kəməri layihəsi çərçivəsində Azərbaycan-Türkmənistan əməkdaşlığının baş tutmasını heç cür qəbul etmir. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Kreml üçün əla vasitədir. Əgər Rusiyadan yan keçməklə Türkmənistan qazının Avropaya çatdırılması planı həyata keçsə, rəsmi Moskva müttəfiqi olan Ermənistan üzərindəki təsir gücündən istifadə edərək, iki Qafqaz ölkəsinin sərhədində vəziyyəti qızıqdırmaqla rəsmi Bakını geriyyə addım atmağa məcbur etməyə çalışacaq"*.

Ermənistan prezidenti Serj Sarkisyanın aprelin 8-9-da Aşqabada səfərinin Azərbaycan və Türkmənistan arasında münasibətlərin "istiləşməsi" ilə əlaqədar olduğunu bildirən Şahinoğlu, həmçinin qeyd edib: *"Rəsmi Yerevan və Moskva Bakı və Aşqabad arasında münasibətlərin normallaşmasından və Qərbin Azərbaycana artan dəstəyindən narahatdır"*.

Xəzər dənizinin hüquqi statusunun müəyyən edilməməsi qarşıya çıxan maneələrdən biridir. Həm rəsmi Moskva, həm də Tehran istənilən sualtı boru kəmərinin inşasını qeyri-qanuni sayacaq. Şahinoğlu vaxtilə İran hərbi gəmilərinin hədələrini xatırladaraq kəmərlə tikintisinin qarşısını almaq üçün hərbi güc tətbiqi ehtimalının istisna edilmədiyini

bildirir. Musabəyova görə, Xəzəryanı dövlətlərin (Azərbaycan, İran, Qazaxıstan, Rusiya və Türkmənistan) iyun ayında Rusiyanın Həştərxan şəhərində baş tutacaq növbəti sammitinə kimi Azərbaycan yalnız Türkmənistanın deyil, eyni zamanda, İranın da boru kəməri layihələrini nəzərdən keçirəcək.

Hər halda, Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin aprelin 9-da İrana rəsmi səfəri zamanı həmkarı Həsən Ruhani ilə "Trans-Xəzər" qaz kəməri layihəsini müzakirə edib-etməyəcəyi məlum deyil.

Musabəyov, həmçinin belə hesab edir ki, Avropa Birliyi istənilən hərəkət trayektoriyasına hazır olmalıdır: *"Söhbət əgər Avropanın, Rusiyadan idxal etdiyi enerji daşıyıcılarına alternativ axtarmağından gedirsə, onda bu, ya Türkmənistan, ya da İran qazı ola bilər. Bu isə, yalnız Azərbaycan infrastrukturundan istifadə etməklə mümkündür"*.

"Cənub axını" Avropanın enerji təhlükəsizliyini formalaşdırır, "Nabukko" geri qalır¹

Avropa Birliyi ölkələrinin bütün hesabatlarının mərkəzində "Cənub axını" layihəsi dayanır. Müasir avropalılar Brüssel rəsmilərinin və Ağ Evin hədə və yalanlarına baxmayaraq, milli maraqlarını qorumaq niyyətindədirlər. "Cənub axını"nın layihələşdirməsi artıq başa çatıb. İndi isə tikinti mərhələsinə keçilir. 2018-ci ilin sonuna qədər boru kəmərinin tutumunun illik 63 milyard kubmetrə çatdırılacağı ehtimal edilir. Şərqi Avropa elitasının Rusiya ilə münasibətlərin soyuqlaşmasını bəhanə gətirərək "Cənub axını"nı seçməyə nə vadar edirdi? Nəyə görə onlar

¹ <http://finance.yahoo.com> Press Release: Route Magazine

Həmçinin bax: <http://routemag.com/2013/04/05/south-stream-shapes-european-energy-security-nabucco-falls-behind/>

haqqında daha çox məlumat verilən alternativ layihələrə üz tutmamışdılar?

Bu geosiyasi tapmacalara verilən qeyri-konkret cavablar bədbin riyazi və iqtisadi proqnozlarla izah olunur. Müstəqil iqtisadi tədqiqatlar göstərir ki, bahalı və həcmcə böyük "Cənub axını" layihəsi Avropanın təbii qazla təminatında ən etibarlı və ən real yol hesab olunur. Bu layihə 2030-cu ilə qədər regional enerji təhlükəsizliyində həlledici rol oynayacaq. Atom enerjisi və bərpa olunan resurslar isə yalnız perspektivli alternativ yollar hesab edilə bilər. Macarıstan və Serbiya liderləri də yaxşı başa düşürlər ki, "Euronews" televiziya kanalında külək enerjisi ilə bağlı lazımsız reklamların onların ölkələrinin istilik şəbəkələrinə heç bir müsbət təsiri olmayacaq. Kipr nümunəsi isə onların "Avropa həmrəyliyi" nə olan son ümidlərini də qırmış oldu.

Avropa Birliyinin 2020-ci ilədək bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi ilə bağlı hədəfləri, maliyyə böhranının hökm sürdüyü bir vaxtda iddialı səslənir. Lakin Avrokomissiya bu dəyərli enerji proqramını həyata keçirməyə müvəffəq olsa belə, alternativ enerji mənbələrinin payı cəmi 30% olacaq. Bu o deməkdir ki, Şərqi Avropanın enerji istifadəçilərinin təcili olaraq sabit mədən yanacaq mənbələrinə ehtiyacı var. AB rəsmiləri bunu yaxşı başa düşür, lakin "pis oynasa da, özündən razı görkəm alır". Brüssel rəsmiləri Azərbaycanı yalançı vədlərlə mübahisəli "Nabukko" layihəsinə qoşmağa çalışırlar. Birləşmiş Ştatların Azərbaycandakı keçmiş səfiri Metyu Brayza: *"Cənub axını"nın şansları yüksək qiymətləndirilir. Rusiya liderinin diqqəti boru kəmərinə yönəldikdə layihənin gerçəkləşməsi ehtimalı artır*.

Tez-tez iddia edilir ki, atom enerjisi problemin həlli ola bilər. Lakin Avropanın sənaye mərkəzi sayılan Almaniyanın atom enerjisindən istifadəsinə qadağa qoyulub. Yaponiyanın "Fukusima-1" Atom Elektrik Stansiyasında baş vermiş partlayışdan sonra Berlində Yaşillər Partiyası böyük dəstək

qazanmağa başladı. Beləliklə, yaxın gələcəkdə Şərqi Avropanın enerji tələbatı tamamlanmış "Şimal axını" və hazırlıq işləri davam edən "Cənub axını" boru kəmərləri hesabına ödəniləcək.

Bolqarıstan "Qazprom"la danışıqlarda yaranmış çətin vəziyyətdən çıxaraq "Cənub axını"na dair yekun investisiya qərarının protokolunu imzaladı. Bu ölkədə qaz təsərrüfatı obyektlərinin quraşdırılmasına 2013-cü ildə start veriləcək. Hələ 2009-cu ildə Bolqarıstanın "Overgas" şirkətinin icraçı direktoru Saşo Donçev ölkəsinin Rusiya ilə yaxşı münasibətdə olmasını belə izah edirdi: *"Biz, əsasən, real imkanları müzakirə etməliyik. "Nabukko" layihəsi alternativ təchizatçı və marşrut baxımından əlverişli hesab edilə bilərdi. Lakin kəmərin lazımı qədər qazla təmin olunmaması layihənin həyata keçmə ehtimalını şübhə altında qoydu. Buna görə də, "Cənub axını" mənə daha cəlbedici görünür"*.

"Cənub axını" qaz kəməri layihəsinin iştirakçılarından ilk olaraq Serbiya yekun investisiya qərarını qəbul edib. "Serbiyaqaz" dövlət şirkətinin icraçı direktoru Duşan Bayatoviç "Cənub axını"nın Serbiyaya aid hissəsinin tikintisinə 2013-cü ilin sonunda başlanacağını təsdiq edib. Serbiya mətbuatında çoxsaylı spekulasiyalara baxmayaraq, layihənin icrası plan üzrə gedir. 2013-cü ilin martında Bayatoviç verdiyi bəyanatda bildirirdi ki, bəzi beynəlxalq "biznes qrupları" "Cənub axını"na qarşı əks-təbliğatla məşğul olsalar da, bu məsələdə uğursuzluğa düçar olublar. ABŞ-ın Bolqarıstanda "Kozloduy" AES-i ətrafında yaratdığı intriqacları yada salsaq, Bayatoviçin sözlərində həqiqət olduğunu anlayırıq.

"Cənub axını" ilə bağlı xeyir-duanı son olaraq 2013-cü ilin yanvarında Xorvatiya verdi. "Qazprom"la Xorvatiyanın "Plinacro" şirkəti "Cənub axını" layihəsinin 2013-2016-cı illərdə həyata keçirilməsi üçün birgə fəaliyyət planı hazırlayıblar.

Rəsmi Budapeşt “Cənub axını” qaz kəmərinin Macarıstandan keçəcək hissəsində 2011-ci ildə bəzi tədqiqatlar aparılmasını zəruri saydı. Tədqiqatların sonunda 229 km uzunluğunda boru kəmərinin çəkilişi ilə bağlı yekun investisiya qərarına razılıq verildi. Macarıstanın “MVM Group” enerji şirkətinin icraçı direktoru Çaba Bacinin məsələyə münasibəti belədir: *“Bizə Macarıstan hökumətinin dəstəyi ilə enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi və Avropa Birliyi ölkələrinin qazla təchizat marşrutlarının şaxələndirilməsi işi həvalə edilmişdir. “Cənub axını” layihəsi uzunmüddətli strategiyamızın vacib hissəsini təşkil edir”*.

“Cənub axını” layihəsinin Sloveniya ərazisində reallaşdırılması üçün “Plinovodi” şirkəti ilə “Qazprom” arasında 2012-ci il noyabr ayının 13-də saziş imzalandı. Rusiya investorları birgə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi üçün əksər texniki və operativ işləri Sloveniyanın təbii qaz şirkəti olan “Geoplin”ə həvalə edib.

Şərqi Avropanın nəhəng enerji şirkətləri tərəfindən bağlanan strateji sazişlər, aparılan iqtisadi tədqiqatlar və ətraf mühitin ekoloji baxımdan qiymətləndirilməsi kimi işləri nəzərə alsaq, ehtimal olunandan da artıq məbləğ (təxminən 39 milyard dollar) sərf etməklə, “Cənub axını” layihəsinin 2018-2020-ci ilədək yekunlaşacağını deyə bilərik. Əsas rəqib layihə hesab edilən “Nabukko” da “Cənub axını” kimi, eyni bazar üçün hesablanıb. Lakin bu gün qeyd olunan layihələrin bir-biri ilə tam rəqabət apardığını demək düzgün olmaz. Belə ki, “Cənub axını” layihəsinin təsisçiləri boru kəmərlərinin çəkiliş qrafiki və tranzit ölkələrlə bağlanan çoxsaylı sazişlərlə loqalansalar da, “Nabukko”nun baş tutub-tutmayacağı danışıqlar prosesinin yekununda bəlli olacaq.

Avropa Birliyi ilk növbədə "Cənub Qaz Dəhlizi"nə üstünlük verməlidir¹

"Chatham House"-da² enerji məsələləri üzrə baş ekspert Entoni Froqqat bildirir ki, Rusiya və Avropa arasında əlaqələri gərginləşdirən Ukrayna böhranı AB rəsmilərini "Cənub Qaz Dəhlizi" layihəsini tezliklə başa çatdırmağa vadar edir.

Avropa məhdud enerji resurslarına malik olan ən böyük enerji idxalçılarından biri sayılır. Avropa 2008-ci ildə "Cənub Qaz Dəhlizi" ilə bağlı enerji siyasətini işləyib-hazırlayıb. Bu layihə Xəzər və Yaxın Şərqi regionlarından Avropaya qaz nəqlini nəzərdə tutur.

Dəhliz üçün əsas tərəfdaş ölkələr Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Türkmənistan və əgər siyasi şərtlər imkan verərsə, İran ola bilər. Onun həyati əhəmiyyətli isə "Trans-Adriatik" boru kəməri ("TAP") hesab edilir. Belə ki, bu boru kəməri Azərbaycanın "Şahdəniz" yatağının təbii qazını Albaniya ərazisi və Adriatik dənizi vasitəsilə Yunanıstandan İtaliyaya, oradan da Qərbi Avropa ölkələrinə daşımağa xidmət edir.

"TAP"-ın necə işləməsi "Trans-Anadolu" qaz boru kəmərinə asılıdır. Belə ki, "TANAP" Azərbaycan qazını Gürcüstan və Türkiyəyə, oradan Yunanıstana, yəni "TAP"-ın başladığı yerə çatdırır.

Entoni Froqqat "Anadolu" agentliyinə verdiyi müsahibədə deyir: *"AB Rusiyadan enerji asılılığının azaldılması üçün Türkiyədən keçən "Trans-Anadolu qaz kəməri" layihəsinin tezliklə yekunlaşdırılmasında təkid etməlidir"*.

¹ <http://www.turkishpress.com/news/400157/> Copyright © 2014 Anadolu Agency Friday, April 11, 2014

² Rəsmi adı ingilis dilindən tərcümədə Beynəlxalq Əlaqələr üzrə Kral İnstitutudur. Dünyada beynəlxalq münasibətləri öyrənən ən önəmli "beyin mərkəzlərindən" biridir.

Beynəlxalq Enerji Agentliyinin məlumatına görə, AB-nin enerjidən olan asılılığı 2035-ci ilə qədər mövcud 60%-dən 80%-ə qədər artacaq. Avropa Birliyi ölkələrinin Rusiya neft və qazı ilə təchizatı 2010-cu ildə müvafiq olaraq 32 və 35% olub. 2012-ci il üçün idxal olunan məhsulların dəyəri isə 551 milyard dollar həcmində qiymətləndirilir. AB-nin məlumatlarında o da qeyd olunur ki, Avropaya ixrac olunan Rusiya qazının 66%-i boru kəmərləri ilə Ukrayna ərazisindən ötürülür.

Froqqat bunları xüsusi qeyd edir: *“Avropa Birliyi mayeləşdirilmiş təbii qaz infrastrukturunun genişləndirilməsini həyata keçirməlidir. Yaxın vaxtlarda AB əvvəllər elə də böyük əhəmiyyət kəsb etməyən layihələrə üstünlük verə bilər. Bu, çox güman ki, enerji təhlükəsizliyi proqramlarına dair dəyişikliklərə gətirib çıxaracaq”*.

Bütün Avropa ərazisində mayeləşdirilmiş təbii qaz terminalları ehtiyatların çatışmazlığı səbəbindən, öz gücləri hesabına fəaliyyət göstərir, çünki Asiya bazarlarına gedib çıxan qazın idxalına görə bazar qiymətlərindən 3 dəfə artıq pul ödənilir.

AB üzvü olan ölkələr arasında Rusiya qazının idxalı məsələsində fikir ayrılığı vardır. Fransa və Böyük Britaniyanın idxal etdiyi qazda Rusiyanın payı 0% olduğu halda, Almaniya üçün bu göstərici 35%-ə bərabərdir. Belə ki, qeyd olunan iki ölkə özü üçün lazımi enerjini atom elektrik stansiyaları vasitəsilə əldə edir.

Şərqi Avropada da analoji hal yaşanmaqdadır. Həm təbii neft və qaz ehtiyatlarına, həm də SES və AES-lərə sahib olan Rumıniya Rusiyadan yalnız 25% qaz idxal etdiyi halda, Bolqarıstanda bu göstərici 90%-ə bərabərdir.

“Əsas problem “Cənub Qaz Dəhlizi” üçün maliyyə resurslarının tapılmasıdır”, – deyən Froqqat Şərqdən Avropaya qaz nəqlində Türkiyənin həlledici rol oynamasını xüsusi vurğulayır.

Rusiyanın da, öz növbəsində, ümumi daxili məhsulunun təxminən yarısı enerji resurslarının ixracına bağlıdır.

“Hətta “Soyuq müharibə” dövründə də Rusiya Avropanı qazla təchiz edirdi, bu isə onların bir-birindən daima asılılığı demək idi”, – deyə, Froqqat əlavə edir.

Avropa Birliyinin Krım böhranına münasibətinin təzahürü kimi, Brüssel rəsmiləri Cənub-Şərqi Avropa ölkələrinin Rusiya qazından asılılığını artıracaq “Cənub axını” qaz kəmərinin tikintisi ilə bağlı bütün işləri artıq qeyri-müəyyən vaxta kimi təxirə salıb.

Komissar AB enerji imperiyası sərhədlərinin genişləndirilməsinə çağırışlar edir¹

Avropa Komissiyasının enerji məsələləri üzrə komissarı Günter Ottinger İslandiya dan Şimali Afrikaya, Atlantik okeanından Azərbaycana qədər uzanacaq ərazidə AB enerji bazarı yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış edib.

Günter Ottinger Avrokomissiyanın bu həftə baş tutan toplantısında qeyd edib ki, Avropa Birliyi şimalda geotermal, qərbdə külək enerjisi potensialından və Xəzər dənizi də daxil olmaqla, bir sıra təhlükəsiz enerji təchizatı mənbələrindən istifadə etməlidir.

O, nümayəndələr qarşısında etdiyi çıxışında bildirib: *“Düşünürəm ki, qarşıdakı bir neçə ildə daxili energetika bazarında daha çox tərəfdaşımız olacaq. Xəzəryanı dövlətlər, Norveç, İsveçrə, ola bilsin, hətta Şimali Afrika da, bir gün bazarımızın bir hissəsinə çevriləcək”.*

Günter Ottinger daha sonra deyib: *“Daxili bazar bizə bir çox üstünlüklər verir. Bu, rəqabət və şəffaflığa şərait yaradır, təchizat baxımından təhlükəsizliyin yüksək səviyyədə təminatına kömək edir, o cümlədən, dövlət yardımına ehtiyacı aradan qaldırır”.*

Avropa Komissiyasının enerji məsələləri üzrə komissarı əlavə edib: *“Bəzi üzv dövlətlərin yalnız bir enerji təchizatı marşrutu*

¹ <http://www.rtcc.org/2013/04/11/commissioner-calls-for-expansion-of-eu-energy-empire/> by John Parnell Last updated on 12 April 2013

vardır. Bunlar ada dövlətlərdir. Onların özlərini yalnız hiss etməmələri üçün əlimizdən gələni etməliyik. Bu, həmrəylik məsələsidir”.

Ottinger Avropa Birliyinə üzv olan 27 ölkəni enerji bazarlarını liberallaşdırmağa çağırıb. Məqsəd isə birlik ölkələrinin ümumilikdə 500 milyonluq əhalisinin elektrik enerjisi üzrə alıcılıq qabiliyyətinin ona hansı xeyri verəcəyini nümayiş etdirməkdir.

Sənaye sektoru nümayəndələri, qeyri-hökumət təşkilatlarının üzvləri və tanınmış siyasətçilərin Brüsseldə keçirilən toplantısında super-şəbəkə və daha yaxşı qaz təchizatı xətlərinin yaradılması planlaşdırılırdı.

AB Rusiyadan yan keçməklə Xəzər dənizindən Avstriyaya qədər uzanacaq “Nabukko” qaz kəməri layihəsinə dəstək verir.

Fevralda Avropa Birliyinin enerji büdcəsi 12 milyard avrodan 5 milyard avroya endirildi.

Cənub zonasının zəngin günəş enerjisi ilə şimalın külək enerjisini birləşdirmək üçün uzunmüddətli plan işlənib-hazırlanıb. Bu plan bir regionda istehsal olunan elektrik enerjisinin izafi hissəsinin başqa regiona ötürülməsini də təmin edəcək. Əslində, lazımı tələbatı ödədiyindən, enerji təchizatının kəsilməsi Böyük Britaniyanın külək elektrik stansiyaları quraşdırılmış ucqar əyalətləri üçün xarakterik bir haldır.

“Baringa Partners” şirkətinin tərəfdaşı İleş Patel verdiyi müsahibədə bildirib ki, xərclərin azaldılması, çətin ki, planlara müsbət təsir etsin.

“Bu barədə çox oxumağın lazım olduğuna əmin deyiləm. İnfrastruktura sərmayə qoyulmasından söhbət gedərkən ağılımda həmişə 200 milyard avro canlanır. Belə ki, böyük şəbəkələrin yaradılması üçün məhz bu məbləğ tələb olunur”, – deyə, İleş Patel bildirib.

O, həmçinin əlavə edib: *“Hətta 12 milyard avro belə, olduqca kiçik məbləğdir. Özəl sektora sərmayə qoyuluşu üçün*

bir çox vasitələr mövcuddur. Əslində, bu, məsələnin vacib tərəfidir. Düzdür, sonda büdcə kəsiri adamı bir qədər məyus edir, lakin mən inanmıram ki, bununla yanaşma forması əsaslı şəkildə dəyişə bilər”.

Od və buz

İslandiyadan Böyük Britaniyaya qədər uzanacaq yüksək gərginlikli magistral elektrik ötürücü xətləri sistemi artıq geotermal enerjini kiçik vulkanik ölkədən krallığa çatdırıla bilər.

İslandiyada geotermal enerji ilə bağlı keçirilən konfransda çıxış edən Günter Ottinger deyib: *“Geotermal enerji bizim bərpa olunan enerji strategiyamıza, həmçinin texnologiya və daxili bazar sahəsindəki iddialarımıza tam uyğun gəlir. AB istehlakçıları geotermal enerjiden istifadənin bir çox məsələləri həll edəcəyinə inanır”.*

Avropanın 2030-cu il üçün emissiyaların 40% azaldılmasını qarşıya məqsəd qoyması bütün mənbələrdən təmiz enerji əldə olunmasına yardım edəcək.

“İqlim siyasəti burada əsas hərəkətverici qüvvədir. Bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı üçün yeni şəbəkəyə ehtiyacımız vardır”, – deyə, İleş Patel bildirib.

Almaniya mühəndisləri daimi olaraq ekoloji baxımdan təmiz enerji alınması üçün günəş, külək və yağış kimi bərpa olunan enerji mənbələrinə müraciət edilməsini zəruri sayırlar.

Almaniyanın Kassel şəhərindəki Külək Enerji Sistemi üzrə Fraunhofer İnstitutu (IWES) mütəxəssislərinin fikrincə, bir sıra külək, günəş və digər bərpa olunan enerji mənbələrini birləşdirməklə, şəbəkəni bütün sutka ərzində fasiləsiz enerji ilə təmin etmək mümkündür. *“The Desertec Foundation”* Şimali Afrikada sonradan vahid Avropa elektrik şəbəkəsinə qoşulacaq günəş elektrik stansiyalarının (GES) tikintisi üçün planlar tərtib edir.

Paet: Azərbaycan və Mərkəzi Asiya ilə yeni əlaqələr AB-nin enerji müstəqilliyini artıracaq¹

Estoniyanın xarici işlər naziri Urmas Paet birlik ölkələrinin xarici işlər nazirlərinin enerji məsələlərinə dair müzakirəsi zamanı *“Avropa Birliyinin enerji siyasətinin xarici aspektlərinin gücləndirilməsi daxili bazarın da inkişaf etdirilməsinə kömək edəcək”*, – deyə, bildirib.

“Enerji siyasətinin xarici aspektini möhkəmləndirmək və “üçüncü dünya” ölkələri ilə münasibətləri vahid şəkllə salmaq olduqca vacibdir” – deyən Paet, bunun beynəlxalq enerji bazarının yaradılması istiqamətində də vacib amil olduğunu vurğulayıb.

Estoniya xarici işlər naziri, həmçinin qeyd edib ki, *“üçüncü dünya” ölkələri ilə enerji münasibətləri siyasi diaqonun vacib tərəfini təşkil etməlidir. Enerji təhlükəsizliyini gücləndirmək, uzunmüddətli və etibarlı enerji təchizatları ilə təminat üçün Avropa Birliyi əməkdaşlıq, azad ticarət və enerji sazişləri təklif etməlidir.*

“Estoniya “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsinin inkişafını dəstəkləyir. Bu layihə Avropa Birliyinin təchizatla bağlı təhlükəsizliyini artırmağa, əlaqələrin və təbii qazla təchizat kanallarının şaxələndirilməsinə, yeni təchizatçıların cəlb edilməsinə yardım edəcək” – deyən Estoniyanın xarici işlər naziri layihənin əhəmiyyətini belə izah edib: *““Cənub Qaz Dəhlizi”nin inkişafı Avropa Birliyi üçün böyük məna kəsb edir. Belə ki, onun uğur qazanması dünyada ən böyük təbii qaz istehlakçısı olan AB ölkələrini nəhəng təbii qaz mənbələri ilə birləşdirməyə kömək edəcək. Layihənin reallaşması üçün AB ölkələri müstəqil yox, birlik halında çalışmalıdır. Estoniya Azərbaycan qazının Avropaya çatdırılmasında “Nabukko” və “Trans-Adriatik qaz kəməri” layihələrinin böyük rol oynayacağına inanır”.*

¹ <http://www.baltic-course.com/eng/energy/?doc=73756> BC, Tallinn, 23.04.2013

AB/Xəzər regionu: AB-nin qaz təhlükəsizliyi və boru kəməri diplomatiyası¹

Avropa Komissiyasının enerji məsələləri üzrə komissarı Günter Ottinger aprelin 22-də Lüksemburqda ayrı-ayrı dövlətlərin xarici işlər nazirləri ilə görüşündən sonra: – *“Mən xarici işlər nazirlərinin qazın birbaşa olaraq Xəzər regionundan idxalını nəzərdə tutan strategiyamıza verdiyi dəstəyi müsbət qarşılayıram”*, – deyərək, bildirdi. Ottinger bu çıxışında görüşdən qabaq Avropa Birliyinin xarici işlər və təhlükəsizlik məsələləri üzrə ali nümayəndəsi Ketrin Eştona göndərdiyi məktuba istinad edirdi. O, bu məktubda Avropa Birliyini bir-birinə rəqib olan iki əsas qaz kəməri layihəsi ətrafında səmərəsiz müzakirələrdən əl çəkməyə çağırırdı. Əslində, hər iki layihədə Rusiya qazından asılılığın azaldılması qarşıya məqsəd qoyulmuşdu. O, həmçinin əlavə edib ki, diplomat və müşahidəçilər bir gün “Nabukko West” və “Trans-Adriatik” qaz kəmərlərinin hər ikisinin tikilib qurtaracağına inanırlar.

“Şərqi Tərəfdaşlığı”

Xarici işlər nazirlərinin 22 aprel Lüksemburq toplantısı energetika nazirlərinin 23 apreldə Dublində baş tutmuş qeyri-rəsmi görüşü kimi, “qaz siyasəti”nə dair çoxlu suallarla müşayiət olundu.

“Şərqi Tərəfdaşlığı” Avropa Birliyinin qonşuluq siyasəti çərçivəsində MDB ölkələri ilə münasibətlərinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş və keçmiş Varşava Müqaviləsi Təşkilatının 6 üzvü tərəfindən irəli sürülmüş təşəbbüsdür. “Şərqi Tərəfdaşlığı” proqramı rəsmi olaraq 2009-cu il may

¹ <http://europolitics.eis-vt-prod-web01.cyberadm.net/eu-gas-security-and-pipeline-diplomacy-art350616-10.html> by Andrew McKillop Thursday 02 May 2013

ayının 7-də Avropa İttifaqının Praqadakı sammitində qüvvəyə minib. Rusiyalı ekspertlərin fikrincə, bu layihə rəsmi Moskvanın bölgədəki maraqlarını təhdid edir. Həmçinin Avropanın enerji təchizatında alternativ yolların axtarılması, Rusiyanın Şərqi Avropada geosiyasi təsirinin zəiflədilməsi və Avropa Birliyinin mövqeyinin möhkəmləndirilməsi də yeni təşəbbüsün prioritet elementlərinə daxildir. AB demokratik islahatların keçirilməsi müqabilində Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, Belarus, Moldova və Ukraynanın da daxil olduğu "Şərqi Tərəfdaşlığı" blokuna 4 il müddətinə (2009-cu ilin mayından 2013-cü ilə qədər) 600 milyon avro məbləğində pul ayıracağına söz vermişdi. Qeyd edək ki, Azərbaycanı çıxmaq şərtilə bu ölkələrin hər biri qaz tədarükü ilə bağlı Rusiyadan asılı vəziyyətdədir.

Avropa Birliyinə üzv ölkələr təcili olaraq qaz təchizatının şaxələndirilməsinə, Rusiya qazından daha ucuz qazın Avropaya çatdırılmasına və enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsinə ehtiyac duyur. Rusiya və Ukrayna arasında qazın qiyməti və boru kəmərinə istifadəyə görə ödəniləcək məbləğ məsələsində yaranan narazılıq bəzi AB ölkələri ilə yanaşı, "Şərqi Tərəfdaşlığı" bloku üzvlərinə də qazın ixracı məsələsində mənfi təsir göstərmişdir. Digər tərəfdən, 2009-cu ildən etibarən Azərbaycan Avropanı kifayət qədər təbii qazla təmin etmək üçün potensial qaz ehtiyatlarına sahib olduğunu sübut edib.

Siyasi və iqtisadi təzyiqlər

Ottingerin Ketrin Eştona məktubunda deyilirdi: *"Biz hər şeydən əvvəl "Nabukko West" və "TAP" layihələrinin müqayisəli təhlilindən uzaq durmalıyıq"*. Əslində, tövsiyənin mahiyyətinin nədən ibarət olması hamıya bəllidir: iki

layihənin müqayisəsi Avropa həmrəyliyinin lazımsız yerə parçalanmasına səbəb ola bilər.

Rusiyanın "Qazprom" şirkətinin həyata keçirmək istədiyi və əsas tərəfdaşlarının da İtaliyanın "ENI" və Fransanın "EDF" şirkətləri olan "Cənub axını" layihəsi ilə "Nabukko-West" və "TAP" layihələri arasında rəqabət iqtisadi təzyiqlərin artmasına gətirib çıxarıb. "Cənub axını" marşrutu Ukraynadan yan keçsə də, "Trans-Adriatik qaz kəməri" layihəsi üzvlərinin bir neçəsini özündə ehtiva edib. Artan iqtisadi təzyiqlərdən doğan çətinliklərdən biri də boru kəmərləri ilə qazın çatdırılmasını təmin edənlərlə mayeləşdirilmiş təbii qaz təchizatçıları arasında yaranan rəqabətdir. Eyni zamanda, Avropa, Asiya, Mərkəzi Asiyanın postsovet ölkələrindən və Qərbi Asiyadan qaz idxal edən ölkələr bir-biri ilə rəqabət aparır.

AB ölkələrinin mayeləşdirilmiş təbii qazla təchizatı iki il ərzində (2009-2011) 50% artıb. 2012-ci ildə Avropa 60 milyard kubmetr mayeləşdirilmiş təbii qazla təchiz edilib. Bu, Avropa Birliyinin qaz istehlakının, demək olar ki, 10%-ini təşkil edir. Nəzərə çatdıraq ki, bu göstərici onilliyin əvvəlində 2.5%-dən aşağı idi.

Siyasi problemlər 2013-cü ilin fevral ayından etibarən, Almaniya da daxil olmaqla, birliyə üzv dövlətlərin bəzilərində yay-qış tələbatlarının daha yaxşı tənzimlənməsi üçün Ukrayna qaz anbarlarından istifadəyə maraq oyatdı. Bu ölkənin qaz anbarlarında 33 milyard kubmetrdən artıq qaz saxlanılır. May ayının 3-də Brüsseldə Ottinger və Ukraynanın energetika və kömür sənayesi naziri Eduard Stavitskinin başçılığı ilə yüksək səviyyəli dəyirmi masa keçiriləcək. Məqsəd Ukraynanın qaz sisteminin sonrakı inkişafını və qaz bazarı ilə bağlı problemləri, xüsusilə də, onun qiymətini müzakirə etməkdir.

Ukrayna hökuməti qazla bağlı müzakirələrdən çıxış edərək ölkənin Avropa Birliyinə tamhüquqlu üzv olması

üçün səylərini davam etdirir və qaz nəqli sistemi də daxil olmaqla müxtəlif infrastrukturlara Avropa sərmayəsinin yatırılması uğrunda durmadan çalışır.

Ukrayna hal-hazırda Rusiya qazının hər kubmetrinə görə 400 dollar ödəyir. Bu, Yaponiya da daxil olmaqla, Asiyanın qaz idxalatçıları üçün qoyulan mayeləşdirilmiş təbii qaz tariflərindən olduqca yüksəkdir.

Avropa Birliyinin qaz siyasəti ilə bağlı bütün problemləri sonda yenə də Rusiya qazından olan asılılığa gətirib çıxarır. Qeyd olunduğu kimi, bu, Avropanın ümumi qaz istehlakının 30%-ni təşkil edir.

Beynəlxalq Enerji Agentliyinin məlumatına görə, dünya bazarında təbii qazın qiymətinin şist qaz inqilabı ilə əlaqədar olaraq 2017-2020-ci illər ərzində 10-13% düşmə ehtimalı vardır. Bu isə, öz növbəsində, Avropanın qaz kəməri siyasətində uğur əldə etməsinə və bununla əlaqədar yaranan iqtisadi problemlərin azaldılmasına kömək edəcək.

Xəzər qazı himayəçiləri arasında yerdəyişmə¹

Azərbaycanın Türkiyə ilə birgə irəli sürdüyü "Trans-Anadolu qaz boru kəməri" layihəsi ("TANAP") Xəzər qazının Avropaya çatdırılmasında "Cənub Dəhlizi" üçün ilk real stimül rolunu oynayır.

İyunun 26-da hökumətlərarası müzakirələr nəticəsində imzalanan bu layihə Azərbaycanın "Şahdəniz-2" yatağından

¹ http://atimes.com/atimes/Central_Asia/NH07Ag01.html by Vladimir Socor Aug 7, 2012

Vladimir Sokor Vaşinqtonda Ceymstaun Fondunun və onun nəşriyyat orqanı olan "Eurasia Daily Monitor"un baş elmi işçisidir. O, həmçinin, keçmiş Sovet üsul-idarəsinin hökm sürdüyü Şərqi Avropa, Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiyada beynəlxalq ekspert kimi tanınmışdır. Vladimir Sokor NATO Müdafiə Kollecinə və Harvard Universitetinin "Qara Dəniz bölgəsində təhlükəsizlik" təlim proqramı çərçivəsində mühazirələr aparır. O, Rumıniyada doğulmuşdur. ABŞ vətəndaşıdır. Hal-hazırda Almaniyanın Münhen şəhərində yaşayır.

və digər mənbələrdən əldə ediləcək qaz tədarükü hesabına Türkiyənin və Avropanın təbii qaz ehtiyaclarını təmin edəcək.

“Şahdəniz” konsorsiumuna Böyük Britaniyanın “British Petroleum (BP)”, Norveçin “Statoil” (hər birinin payı 25%), Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ), Fransanın “TOTAL”, “Lukoil” (Rusiyanın “Lukoil” və İtaliyanın “ENI” şirkətləri bir yerdə), İranın Dövlət Neft Şirkəti (NICO) (hər birinin payı 10%) və “Turkish Petroleum” (9%) daxil idi.

Konsorsium İran səhmdar cəmiyyətini “TANAP”, yaxud Avropaya qaz nəqlini həyata keçirən istənilən layihədə iştirak hüququndan məhrum etdi.

“TANAP”ın əsas payçıları Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) (80%), Türkiyənin “Turkish Petroleum Corporation (TPAO)” şirkəti və dövlət boru kəməri operatoru “BOTAŞ” (birlikdə 20%) olub.

Rəsmi Bakı lap əvvəldən “TANAP” layihəsindəki səhmlərinin böyük hissəsini Azərbaycanda qaz istehsalı ilə məşğul olan şirkətlərə, xüsusilə də, “BP” və “TOTAL”a satacağını bəyan etmişdi. Buna baxmayaraq, Azərbaycan səhmlərinin əksər hissəsini yenə də öz əlində cəmləyir. Əslində, “BP” bu layihəyə sonralar qərarların qəbul edilməsində həlledici səsə malik olmaq üçün daha çox səhmlə qoşulmaqda maraqlıdır.

“BP” son vaxtlara qədər “Şahdəniz” yatağından məhdud həcmdə qaz ixracı üçün Türkiyə dövlət şirkətlərinin ixtiyarında olan kəmərlərdən istifadə edirdi. Lakin rəsmi Bakı daha böyük həcmdə qazın ixracı üçün “TANAP” layihəsi çərçivəsində yeni kəmərin çəkilişinə qərar verdiyindən, “BP” şirkəti də buna uyğun davranmağa başladı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev: *“Artıq uzun müddətdir ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən və*

ölkəmizə qarşı dost münasibəti ilə seçilən şirkətlər "TANAP" layihəsində payçı, yaxud sərmayəçi kimi iştirak edə bilərlər. Əlbəttə ki, layihədə kimin iştirak edib-etməyəcəyini biz müəyyən edəcəyik".

"Nabukko" layihəsinin payçıları Avstriyanın "OMV", Almaniyanın "RWE", Macarıstanın "FGSZ", Rumıniyanın "Transqaz", Bolqarıstanın "Bulgarian Energy Holding" və Türkiyənin "BOTAŞ" şirkətləridir. Onların hər birinin layihədə payı 16.67%-dir.

Qaz hasil edən nəhəng şirkətin olmaması "Nabukko" layihəsinin zəif tərəfi idi. Lakin qısa müddət ərzində vəziyyət dəyişdi. Artıq may ayında, Azərbaycanla Türkiyə arasında "Trans-Anadolu qaz boru kəməri" layihəsinə dair sazişin imzalanması gözləniləndiyi bir vaxtda "Nabukko" layihə şirkəti "Şahdəniz" konsorsiumuna daxil olan şirkətlərdən bir neçəsinin "Nabukko"-nun ixtisar variantı olan "Nabukko-West"ə qoşulması təklifi ilə çıxış etdi.

"Şahdəniz" konsorsiumuna daxil olan şirkətlərdən ilk olaraq "BP" "Nabukko" konsorsiumuna qoşulmaq barədə niyyətini açıqladı. Konsorsium eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətini də "Nabukko-West" layihəsinə qoşmaq üçün cəhdlər etdi. Bunun ardınca Bakıda keçirilən toplantıda "Nabukko" konsorsiumu "Nabukko-West" və "TANAP"-ın birləşdirilməsi üçün danışıqlara başlanmasını təklif etdi.

Beləliklə, "Nabukko" konsorsiumu vacib əhəmiyyət kəsb edən yenidənqurma işlərinə başlamağa hazırdır, eyni zamanda, ayrı-ayrı məsələlər barədə qərar qəbul etmək hüquqlarını qaz tədarükçüləri və qaz kəməri layihəsinə yeni qoşulanların xeyrinə təzədən müəyyən edəcək. Bu isə, öz növbəsində, layihədə payçıların ayrı-ayrılıqda bacara bilməyəcəkləri bir işin, yəni "Nabukko-West" kəmərinin tikintisinin maliyyələşdirilməsini həyata keçirməyə kömək edəcək.

“Statoil” şirkəti “TAP” layihəsinə qoşulmaqda maraqlıdır. Şirkət Brüsseldə keçirilən toplantıda da bu niyyətini açıqlayıb. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, “Şahdəniz” konsorsiumu Avropaya qaz ixracı marşrutunu müəyyən edərkən “Nabukko-West”, yaxud “TAP” layihələrindən hansını seçmək haqqında qərar qəbul edəndə, “Statoil” maraqların toqquşmasının şahidi olacaq.

Lakin “BP”, eyni zamanda, payçı kimi “TAP” layihəsinə qoşulmaq niyyətindədir. “BP”nin vitse-prezidenti və “Şahdəniz” layihəsinə nəzarət edən Əl-Kuka görə, şirkət bir-birinə rəqib iki layihənin hər birində (“Nabukko-West” və “TAP”) səhmlərə sahib olmağı təklif edir. Məqsəd isə xərc və risklərin, bazar potensialını müqayisə edərək sərfəli şəkildə davranmaq və müvafiq boru kəməri marşrutlarından birini seçməkdir.

İlk olaraq, “British Petroleum” “TAP” layihəsinə qoşulmaqda maraqlı olduğunu bildirsə də, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin prezidenti Rövnəq Abdullayev belə bir addım atmaqdan qabaq maraqların toqquşmasının qarşısının alınması üçün “Şahdəniz” konsorsiumunun digər üzvləri ilə də məsələnin razılaşdırılması olduğunu qeyd edib.

Belə görünür ki, “TAP” layihə şirkəti “TANAP”-a qoşulmağa hazırdır. Bununla da, Türkiyə-Bolqarıstan sərhədindəki “Nabukko-West-TANAP” birliyinə rəqib olan Türkiyə-Yunanıstan sərhədində planlaşdırılmış “TAP-TANAP” birliyinin yaradılması nəzərdə tutulur. Bununla belə “TAP” Azərbaycan təbii qazının daşınmasında Türkiyədəki “BOTAŞ” boru kəmərlərinə də eyni marağı göstərir.

Kənardan baxanda, bu təkliflərə, layihəyə öz ərazisində pay sahibi olmayan Yunanıstanın qoşulacağı güman olunur. “TAP”ın “BOTAŞ” seçimi, çox güman ki, “BP” üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Yaxın vaxtlara kimi "BP" Azərbaycan qazının Avropaya ixracı üçün yeni qaz kəmərlərinin çəkilməsindənə, "BOTAŞ" boru kəmərlərindən istifadəni təklif edirdi. Görünür, "BOTAŞ" seçimi "BP"-nin "TANAP"-a dair maraqlarının olmaması ilə əlaqədardır.

"Nabukko"nun "kitabı bağlandı"¹

10 il davam edən siyasi və kommertiya çəkişmələrindən sonra "Şahdəniz" konsorsiumu, nəhayət, 28 iyun tarixində Azərbaycan qazının Yunanıstan, İtaliya və Cənub-Şərqi Avropa istehlakçılara çatdırılmasında "Trans-Adriatik boru kəməri"ni ("TAP") seçdiyini elan etdi.

London Qlobal Enerji Tədqiqatları Mərkəzində energetika sahəsi üzrə analitik Culian Li "Yeni Avropa" qəzetinə verdiyi müsahibədə bildirirdi: *"Düşünürəm ki, Azərbaycan qazının Türkiyənin qərbindən Avropaya çatdırılmasına xidmət edən marşrutla bağlı qərar, qazın satış qiymətləri və nəqliyyat tariflərinin əlaqələndirilməsinə əsaslanmalıdır"*.

"Nabukko" layihəsində, hesablamaların elə ilk gündən yanlış aparıldığı artıq aydın olmuşdu. "Nabukko" payçıları sonralar layihənin ixtisar variantı olan Türkiyə-Bolqarıstan sərhədindən Avstriyaya qədər uzanacaq qaz kəmərinin, "Nabukko-West"nin üzərində öz seçimlərini etdilər. Onlar ümid edirdilər ki, bu kəmər Azərbaycan qazını Türkiyənin Avropa sahillərinə çatdıracaq "Trans-Anadolu qaz boru kəmərinə ("TANAP")" qoşulacaq. Lakin "Şahdəniz" konsorsiumu 28 iyunda keçirilən toplantıda "TANAP" və "TAP"-ın birləşdirilməsi qərarına gəldi. Bu isə "Nabukko"nun tamamilə kənardə qalması demək idi.

¹ <http://www.neurope.eu/article/nabucco-fat-lady-has-sung-by-Kostis-Geropoulos> 28.06.2013

26 iyunda keçirilən mətbuat konfransında – *“Nabukko layihəsi bizim üçün sona yetmişdir”* – deyən “Nabukko-West” layihəsində aparıcı şirkət olan Avstriyanın “OMV” şirkəti idarə heyətinin sədri Gerhard Roiss kəmərin nə vaxtsa çəkilə biləcəyi ehtimalını təkzib edib. “Nabucco Gas Pipeline International” (NGPI) konsorsiumunun 28 iyunda verdiyi bəyanatda bildirilirdi ki, bundan sonra atılacaq addımları müzakirə edən səhmdarlar alternativ qaz mənbələrinə əsaslanan Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa bazarlarının inkişafına əmindirlər.

“OMV” rəsmiləri bildiriblər ki, Yunanıstan və İtaliyada qazın qiymətinin yüksək olması “TAP”-ın xeyrinə qərarın qəbul olunmasına kömək etdi. Həqiqətən də, qeyd olunan Aralıq dənizi sahili ölkələrində qazın qiymətinin yüksək olması layihəni daha cəlbedici edir. Eyni zamanda, “Qazprom”, Bolqarıstan da daxil olmaqla, “Nabukko ölkələri”nə Rusiyayönümlü “Cənub axını” qaz kəməri ilə gedən qazın qiymətinin aşağı salınacağına söz verib.

Culian Li: *“Rusiya artıq uzun müddətdir ki, Azərbaycan, Türkmənistan və Yaxın Şərqi 30 milyard kubmetrlik qaz ehtiyatını Avropa bazarlarına çatdırmağı nəzərdə tutan “Nabukko” layihəsinə qarşı çıxış edir. Hal-hazırda bu layihə ancaq kağız üzərində qalmışdır”*.

Bütün bunlara baxmayaraq, “Şahdəniz” konsorsiumunun “TAP” layihəsini seçməsi, marşrutun Rusiyanın Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropadakı maraqlarına mənfi təsir etmədiyi üçün, rəsmi Moskva tərəfindən də adi qarşılanar.

Li qeyd edib ki, “Nabukko” layihəsi gələcəkdə böyük imkanlara malik olacaq: *“Avropa əvvəlki kimi yeni təchizatçılar hesabına qaz idxalını artırmaq istəyir. Nə vaxtsa Azərbaycan, İraq, hətta yeni siyasi erada İrandan idxal olunan qazın həcmi artsa, daha artıq boru kəmərinə ehtiyac olacaq. Bu zaman “Nabukko”, “Qazprom” şirkətindən asılılığın yüksək olduğu Cənub-Şərqi Avropaya qazın çatdırılmasını təmin edə bilər”*.

Lakin "Nabukko" səhmdarlarının uzun müddət gözləyəcəyini ehtimal etmək çətindir. Bu isə "Nabukko"nun, yəni operanın müvafiq sonu deməkdir. Belə ki, "primadonna mahnı ifa etməyə qərar verib".

**Avropa Birliyinin enerji təhlükəsizliyi məsələsi
Leyborist Partiyasının Avropa Azərbaycan Cəmiyyətinin
(TEAS) dəstəyi ilə təşkil edilmiş konfransın diqqət
mərkəzində¹**

İngiltərənin Mançester şəhərində Leyborist Partiyasının Avropa Azərbaycan Cəmiyyətinin (TEAS) dəstəyi ilə təşkil edilmiş konfransı çərçivəsində gələcəkdə Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində Azərbaycanın xüsusi rolu qeyd olunub.

Böyük Britaniya Leyborist Partiyasının iki tanınmış siması – "Kölgə Kabineti"nin energetika naziri Tom Qreatex və Enerji və İqlimin Dəyişməsi Komitəsinin üzvü Qreham Strinqer Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında Azərbaycanın böyük əhəmiyyətə malik olduğunu vurğulayıb. Nətiqələr qeyd ediblər ki, bir çox ölkələrin enerji təhlükəsizliyinin təminatına böyük töhfələr verən Azərbaycan, bununla bağlı olaraq dünya birliyində etibarlı və strateji tərəfdaş kimi yerini möhkəmləndirib.

Konfrans iştirakçıları arasında ingilis-holland neft şirkəti olan "Royal Dutch Shell" və Böyük Britaniyanın "GMB" Həmkarlar İttifaqının üzvləri də olub. Konfransda müzakirə edilən mövzular sırasında şist qaz, bərpa olunan enerji mənbələri, birləşdirici boru kəmərlərinin rolu, atom enerjisi və AB siyasətinin istiqamətləri olub.

Avropa Azərbaycan Cəmiyyətinin Böyük Britaniyadakı ofisinin ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə meneceri Cek Peqoraro

¹ <http://www.digitaljournal.com/pr/2209946>, 24 September 2014

Avropada enerji böhranının səbəblərini belə açıqlayıb: *“Məlum olduğu kimi, Böyük Britaniyanın elektrik enerjisinin yarısı təbii qaz vasitəsilə istehsal olunur. Britaniyada istehsal sürətlə azalır və son 3 ildə bu azalma 30% olub. 2020-ci ildə biz Birləşmiş Krallığın yanacaqda olan ehtiyacının 70%-ni idxal hesabına ödəyəcəyik. Milli Enerji Sisteminin məlumatına əsasən, Britaniyanın köhnəlmiş enerji stansiyalarının tələb olunan miqdarda enerji istehsal etmək qabiliyyətinin olmaması səbəbindən, bu ilin qışında enerjinin verilməsində fasilələr olacaq. Ukraynadakı vəziyyət Avropa Birliyinin enerji təhlükəsizliyi məsələsini gündəmə gətirib. Rusiya Avropa Birliyinin qaz təchizatını 30% həyata keçirir. Rusiya qazı krallığa nəql olunmasa belə, Avropa Birliyində qazın qiymətindəki cüzi artım Britaniyada bütün enerji daşıyıcılarının qiymətinin artmasına səbəb olacaq”.*

2013-cü ilin dekabrında Böyük Britaniyanın keçmiş xarici işlər naziri Uilyam Haque Azərbaycan hökuməti ilə “BP”-nin başçılıq etdiyi “Şahdəniz” konsorsiumu arasında uzunluğu 2000 mil və dəyəri 45 milyard dollar olan qaz xətti sazişinin imzalanması mərasimində iştirak etmək üçün Bakıya səfər etmişdi. Saziş “Şahdəniz-2” yatağından Azərbaycan qazının İtaliyadakı birləşdirici kəmərlə nəqlini və beləliklə, “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsinin həyata keçməsinə nəzərdə tuturdu. Bu, sonda keçmiş Baş nazir Toni Bleyerin “Şahdəniz” konsorsiumunda məsləhətçi qismində çıxış etməsi ilə nəticələnmişdi. Qeyd edək ki, “Trans-Anadolu (“TANAP”)” və “Trans-Adriatik (“TAP”)” boru kəmərləri yeddi ölkənin ərazisindən keçəcək.

“Kölgə Kabineti”nin energetika naziri və parlament üzvü Tom Qreatex böhrandan söhbət açarkən aşağıdakıları etiraf edib: *“Enerji təhlükəsizliyi çox əhəmiyyətli mövzudur. Əsas odur ki, tələbat dəyişikliyinə cəld reaksiya vermək üçün biz gərək kifayət qədər qaz ehtiyatına malik olaq. Elektrik stansiyalarının bağlanması enerji qıtlığına səbəb ola bilər. Bu üzdən təchizat məsələlərinin həyata keçirilməsi zamanı ehtiyatlı davranmaq*

lazımdır. Birləşdirici kəmərlərin roluna və təchizatın səviyyəsinə onların göstərəcəyi təsir məsələsinə daha çox diqqət yetirilməlidir. İstənilən münaqişə zonasında energetika sahəsində də müəyyən mənfə nətəcələr ortaya çıxa bilər. Ukrayna böhranı da buna əyani misaldır. Heç nəyin qabaqcadan planlaşdırılması mümkün olmayan bu dünyada enerji təhlükəsizliyi məsələsi siyasətimizin mərkəzində durmalıdır”.

Enerji və İqlimin Dəyişməsi Komitəsinin və parlamentin üzvü Qreham Strinquer bu barədə belə şərh verib: *“Fikrimcə, təchizat təhlükəsizliyi enerji siyasəti proqramının əsas hissəsini təşkil edir. Lakin biz hal-hazırda bu sahədə uğursuzluq dövrü yaşayırıq. Birləşmiş Krallığın bu sahədə payı cəmi 2%-dir. Qiş sərt keçsə və elektrik stansiyalarının bir neçəsi sıradan çıxsə, işıqsız qalacağıq”.*

“GMB” Həmkarlar İttifaqının üzvü Hari Smit: “Birləşmiş Krallıq sakinlərinin 80%-i evlərini qazla qızdırır. Bu, elektrik enerjisindən 5 dəfə ucuz başa gəlir. Buna görə də, tez bir zamanda qaz tapmalıyıq ki, enerji təchizatı birmənalı olaraq təmin edilsin”.

“Royal Dutch Shell” şirkətinin Böyük Britaniya hökumət orqanları ilə əlaqələr departamentinin rəis müavini Stiv Şofild: “Birləşmiş Krallıq təchizat marşrutlarının şaxələndirilməsi istiqamətində Qətər və Norveç kimi ölkələri seçib. Avropa Birliyinin də analoji təchizat marşrutlarına malik olması vacibdir”.

Rusiyaya arxalanaraq: Avropanın mövcud boru kəməri sənayesinin ümumi icmalı¹

AB ölkələrinin hökumətləri Rusiya qazının Ukrayna vasitəsilə Avropaya nəqlinin dayandırılmasında əsas səbəb kimi iki ölkə arasında mövcud olan siyasi böhranı görürlər.

¹http://pipelinesinternational.com/news/relying_on_russia_an_overview_of_the_existing_european_pipeline_industry/089032/ by Carmine Rositano, Downstream oil and gas managing analyst, Globaldata, London, UK, September 2014

“GlobalData”-nın baş analitiki Karmin Rositano Avropanın boru kəməri sənayesinin hazırki mənzərəsini cızmaqla yanaşı, 2020-ci ilə qədər istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulan layihələrə uyğun olaraq Avropa sənayesinin gələcəyinə baxış edir.

Böyük karbohidrogen ehtiyatlarından kasadlıq çəkən Avropa enerji tələbatını ödəmək üçün neft və təbii qaz idxalına ehtiyac duyur.

Sutka ərzində 1 milyon bareldən artıq xam neft Rusiyanın “Drujba” boru kəməri vasitəsi ilə Avropaya nəql edilir. Digər boru kəmərləri isə ölkə daxilində xam neftin emalı zavodlarına, yaxud da qeyd olunan müəssisələrdən hazır məhsulun istehlakçılara çatdırılması üçün nəzərdə tutulub.

Qeyd edək ki, Hollandiya və Belçikadan Almaniyaya neft və neft məhsulları daşıyan boru kəmərləri ilə yanaşı, kükürdün səviyyəsi ən aşağı həddə olan Rusiya dizelini Avropaya nəql edən kəmərlər də mövcuddur.

Lakin Avropadakı boru kəmərlərinin əksəriyyəti təbii qazın ölkə daxilində nəqli üçün nəzərdə tutulub. Daha dəqiq desək, bu kəmərlər idxal edilmiş və mövcud təbii qazın son istehlakçıya çatdırılması üçün ölkənin sərhədboyu məntəqələrinə nəqlini həyata keçirir.

Rusiyanın Avropaya qaz təchizatı

2013-cü ildə Rusiya Avropanın qaza olan tələbatının 30%-ni ödəyirdi.

Rusiyanın gizli niyyətlərini nəzərə almadan, Avropanın boru kəməri planlarını və yeni kəmərlərin tikintisi ilə bağlı problemləri müzakirə etmək qeyri-mümkündür. Avropanın artan həcmdə qazla təmin edilməsi ilə bağlı çox böyük planları var. Lakin Rusiyadan enerji asılılığını azaltmaq səyləri, AB-nin planları ilə ziddiyyət təşkil edir.

2020-ci ilə qədər boru kəmərlərinin fəaliyyət istiqamətləri

Neftə olan tələbatın azalması və Avropada neft emalı zavodlarının bağlanması xam neft və neft məhsulları ilə bağlı infrastruktur layihələrinin meydana çıxması ilə nəticələndi.

Xam neftin nəqli ilə bağlı yeganə planlaşdırılmış layihə "Pan-Avropa neft boru kəməri ("PEOP")" layihəsidir. Qeyd olunan kəmərin çəkilişi Xəzər hövzəsinin neft məhsullarının Şərqi Avropaya ötürülməsini nəzərdə tutur. Marşrut Rumıniya, Serbiya, Xorvatiya, Sloveniya və İtaliyanı əhatə edəcək.

Çox güman ki, Xəzər neft məhsullarının Avropaya ixracı sonuncunun Rusiya və Afrikadan etdiyi idxalın səviyyəsinə öz təsirini göstərəcəkdir.

2014-2020-ci illər ərzində 2 əsas boru kəmərinin tikintisi planlaşdırılır:

"Sızran-Novorossiysk" boru kəməri

Bu boru kəməri ilə Rusiyanın Sızran neft emalı zavodundan sutka ərzində 170 min barel neft məhsulunun Novorossiyskə çatdırılması, oradan da tankerlərlə Avropaya nəqli nəzərdə tutulub.

"Antverpen-Maasvlakte" boru kəməri

Bu kəmərlər isə neft məhsullarının Belçikadan Hollandiyanın Rotterdam limanına daşınmasını təmin edəcəkdir.

Təbii qazın nəqli üçün nəzərdə tutulan kəmərlər Avropanın boru kəməri mənzərəsində hökmranlıq edəcək.

Ümumiyyətlə, təbii qazın Avropanın enerji siyasətində mövqeyi getdikcə əhəmiyyətli dərəcədə güclənir. Belə ki, o, ekoloji baxımdan təmiz olmaqla yanaşı, xüsusilə də, Almaniya kimi ölkələrdə atom enerjisini də əvəz edir.

Əlavə olaraq qeyd etməliyik ki, proqnozlar Avropanın təbii qaz istehsalının yaxın gələcəkdə bugünkü göstəricilərdən də aşağı düşəcəyini və idxaldan asılılığın artacağını göstərir.

Avropanın müxtəlif ölkələrinin enerjiyə olan tələbatındakı fərqlər Rusiya qazından asılılığın azaldılması məsələsini əməlli-başlı problemə çevirib.

Əlavə və şəxəli təbii qaz təchizatı ilə bağlı tələblər Avropa Birliyi və ona qonşu ölkələrdə qaz kəmərlərinin fəaliyyətində süni canlanmaya səbəb olacaq.

Avropada 2015-2020-ci illər ərzində ümumilikdə 27610 km. uzunluğunda təbii qaz boru kəmərinin tikintisi planlaşdırılır. Kəmərin böyük hissəsi 5 ölkənin ərazisindən keçəcək və bu da təxminən 71% deməkdir: Gürcüstan (24%), Polşa (15%), Yunanıstan (13%), Rusiya (12%) və Bolqarıstan (7%).

Gürcüstan, Yunanıstan və Bolqarıstan Azərbaycan və Rusiyadan Avropaya qaz nəqlində əsas tranzit ölkələr hesab edilir.

Rusiyada inşa ediləcək boru kəmərləri mavi yanacaq Ukraynanın kənar qaldığı "Cənub axını" qaz kəməri vasitəsilə Bolqarıstandan keçməklə Mərkəzi və Cənubi Avropaya, oradan da "Şimal axını" ilə Almaniyaya çatdıracaq.

"Cənub Qaz Dəhlizi" layihəsi isə bir neçə ölkədən keçməklə Azərbaycan təbii qazının Avropaya nəqlinə xidmət edir. Bu layihə, həmçinin Cənubi Qafqaz qaz kəməri (SCPX), "Trans-Anadolu (TANAP)" və "Trans-Adriatik ("TAP")" boru kəmərlərini özündə ehtiva edir.

Azərbaycanın "Şahdəniz" yatağından çıxarılacaq qaz yuxarıda qeyd olunan kəmərlərlə nəql ediləcək.

Azərbaycan ərazisində başlayan Cənubi Qafqaz qaz kəməri Gürcüstandan keçməklə Türkiyə sərhədlərinə qədər uzanır. Daha sonra qaz "TANAP" vasitəsilə Türkiyə ərazisindən Yunanıstan sərhədinə qədər ötürülür. Sonda

isə Yunanıstandan başlayan "TAP" mavi yanacağı Albaniyadan keçməklə İtaliyaya qədər nəql edir.

"TANAP" və "TAP" kəmərlərinin müvafiq olaraq 2018 və 2019-cu illərdə istismara veriləcəyi planlaşdırılır.

Avropanın boru kəməri nəqliyyatı ilə əlaqədar üzə çıxan problemlər

Rusiya və Avropa arasında boru kəməri layihələri hər zaman mübahisə predmeti olub.

Avropa Birliyi hal-hazırda "Cənub axını" qaz kəmərinin tikintisinin təsdiqini ləngidir. Hətta üzv dövlətlərə tikintinin dayandırılması üçün təzyiqlər də göstərilir. AB rəsmiləri, eyni zamanda, Azərbaycan qazının idxalını nəzərdə tutan boru kəməri layihələrinə üstünlük verilməsində israrlıdır.

Ümumiyyətlə, Avropa ölkələrinin enerji təchizatı məsələlərində tam razılıq əldə etməsi olduqca çətinidir. Belə ki, AB-nin "Cənub axını" ilə bağlı yekun qərarını ləngitməsinə baxmayaraq, İtaliya, Avstriya, Xorvatiya və Almaniya Ukraynadan yan keçəcək bu layihəyə (qeyd edək ki, Rusiya qazının 50%-i Ukrayna vasitəsilə Avropaya nəql edilir) dəstək verməkdə davam edir.

Avstriya bu yaxınlarda "Cənub axını" qaz kəmərinin öz sərhədləri daxilində tikintisinə razılıq verib. Rusiyanın "Qazprom" şirkətindən savayı, bu layihədə əsas "oyunçular" İtaliyanın "ENI", Almaniyanın "Wintershall", Fransanın "EDF" və Avstriyanın "OMV" şirkətləridir.

Bu boru kəməri vasitəsilə Avropaya ildə 63 milyard kubmetr qazın nəqli planlaşdırılır. Bu isə AB ölkələrinin qaza olan ümumi tələbatının 15%-i deməkdir.

Fəaliyyətə başladığı təqdirdə bu boru kəməri Avropanın Rusiya qazından asılılığını artırsa da, marşrutun Ukraynadan

yan keçməsi gələcəkdə təchizatla bağlı yaranacaq riskləri azaldacaq.

Neft hasilatı və nəqli ilə əlaqədar beynəlxalq əməkdaşlıq və fəaliyyətin uyğunlaşdırılması özünəməxsus problemlər yaradır.

“Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsi Rusiyanın 2006-cı ildə Ukraynaya qazın nəqlini dayandırmasından sonra işlənilib-hazırlanıb. Məqsəd enerji resursları ilə zəngin olan Xəzəryanı ölkələrdən təbii qazın Avropaya çatdırılması və bununla da, Rusiyanın qaz təchizatından asılılığın azaldılması idi.

Azərbaycana məxsus “Şahdəniz” yatağında olan qaz ehtiyatlarının gələcək perspektivi Rusiya qazını əvəzləmək imkanı verir.

Boru kəmərlərinin çəkilməsində müxtəlif dövlətlərin şirkətləri tərəfindən həyata keçirilməsi və əldə edilən məhsulun son istehlakçıya təhlükəsiz şəkildə çatdırılması üçün tikinti və maliyyə işləri koordinasiya edilməlidir.

Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Yunanıstan, Albaniya və İtaliyanın dövlət və özəl şirkətləri arasında koordinasiyanın qurulması olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bu ölkələrin hər birində ayrı-ayrı dil, siyasi kurs və ekoloji normalar olmaqla yanaşı, həm də ərazilərində fərqli ticarət və vergi qaydaları tətbiq edilir. Bu isə, öz-özlüyündə, layihələrin vaxtında və büdcəyə müvafiq icra edilməsində xeyli maneələr yaradır.

Uzun illər üçün nəzərdə tutulan və özündə neçə-neçə ölkəni əhatə edən milyardlarla dollarlıq layihələr Avropanın artan təbii qaz tələbatını Rusiya və Azərbaycan qazı hesabına təmin etmək üçün həyata keçirilir. Rusiya, xüsusilə də, Ukraynanın layihələrdən kənar qalması ilə Avropanın əsas qaz tədarükçüsü olmaq imkanı əldə edib. Xəzər hövzəsi isə onun əsas rəqibi olmaqda davam edir.

Böyük qaz layihəsi balanslaşdırma siyasətindən asılıdır¹

Dünyanın ən böyük qaz müqaviləsi Mərkəzi Asiyadan Cənubi Avropaya qazın nəqlini həyata keçirəcək. Lakin bu müqavilənin ən əhəmiyyətli tərəfi onun Azərbaycanın eyni zamanda həm Avropanın, həm də Rusiya və İranın işinə yarımacaq qabiliyyətini üzə çıxarmasıdır.

“BP” şirkətinin “Cənub Dəhlizi” üzrə vitse-prezidenti Co Mörfi: “Xəzərin Azərbaycana aid hissəsindən mavi yanacaqın Gürcüstan, Türkiyə, Yunanıstan, Albaniya və Bolqarıstandan keçməklə İtaliyaya qədər nəqlini nəzərdə tutan, tarixdə ən böyük qaz müqaviləsi reallaşmaq üzrədir. 7 ölkə, 11 investisiya şirkəti və 11 alıcının birgə əməkdaşlığını tələb edən 45 milyard dollarlıq layihənin əsası Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində qoyulmuşdur”.

Mörfi Corcaun Universitetində “Cənub Qaz Dəhlizi”, Avropanın təhlükəsizliyi məsələsində fəsadlar” mövzusunda keçirilən dəyirmi masada layihə ilə əlaqədar belə bir izahat verib: “Layihəyə strateji nöqtəyi-nəzərdən İngiltərə, Norveç, Türkiyə və Azərbaycana məxsus neft-kimya şirkətləri, həmçinin geosiyasi sabitliyi qorumaq naminə İran və Rusiya müəssisələri də cəlb olunmuşdur”.

O, həmçinin əlavə edib: “Azərbaycan qazı növbəti 25 il üçün artıq 11 istehlakçıya satılmışdır. “BP” sənədləri həmin satışın 100 milyard dollar həcmində olduğunu göstərir. Layihə, eyni zamanda, 1994-cü ildə Azərbaycanla beynəlxalq şirkətlər arasında imzalanmış “Əsrin müqaviləsi”nin davamı kimi də qiymətləndirilir”.

Rusiyadan yan ötməklə Avropaya qazın nəqlini həyata keçirən layihə Birləşmiş Ştatlar tərəfindən müsbət qarşılanıb.

¹ <http://www.mintpressnews.com/record-gas-project-depends-diplomatic-balancing-act/196735/> by Sean Nevins September 19, 2014

Buna baxmayaraq, boru kəmərinin inkişaf etdirilməsində əsas strateji tərəfdaş "Rosneft" dən sonra Rusiyanın ikinci ən böyük neft şirkəti olan "Lukoil" dur.

Layihənin digər maraqlı tərəfi İranın İsveçrədə qeydiyyatdan keçmiş dövlət neft şirkəti "NICO"-nun da (Naftiran Intertrade Company) bura daxil edilməsidir. Şirkət nəinki 10%-lik paya sahib oldu, hətta İranla gələcəkdə də əməkdaşlığın davam etdirilməsi nəzərdə tutuldu.

Azərbaycanın "Cənub Qaz Dəhlizi" layihəsi ilə bağlı balanslaşdırılmış siyasət yürütməsi təqdirəlayiq hesab olunub. Belə ki, rəsmi Bakı üzünü Avropaya tutmaqla yanaşı, Rusiya və İranla da xoş münasibətlər qurmaqda davam edir. "Global Risks Insight" saytı: *"Azərbaycanın əlverişli coğrafi və geosiyasi mövqeyi ona siyasi gələcəyi naminə ABŞ-ın hədsiz istəklərini cilovlamağa imkan verir"*.

Saytın siyasi şərhçilərindən biri deyir: *"Birləşmiş Ştatların xarici siyasəti Azərbaycanda nəzarəti gücləndirməkdən savayı, heç bir məqsəd daşmır. Qəribəsi odur ki, Rusiya və İranın layihələrdə, qismən də olsa, iştirakı ABŞ-ın regiona daha aqressiv müdaxiləsinin qarşısını almaqda Azərbaycana kömək edir"*.

Dəyirmi masada çıxış edən "Trans-Adriatik" qaz kəmərinin (TAP) xarici işlər üzrə direktoru Maykl Hofman qeyd edir: *"2020-ci ilin yanvar ayına kimi yekunlaşdırılması planlaşdırılan layihənin qarşısında bir çox maneələr durur. Məsəl üçün, müqavilələrin bağlanması da daxil olmaqla, təkcə Avropada 55000 torpaq mülkiyyətçisi və istifadəçisinə kompensasiya ödənilməlidir"*.

Hofman əlavə edir: *"Digər bir problem ondan ibarətdir ki, qaz 25 il müddətinə Bolqarıstan, Yunanıstan və İtaliyaya nəql ediləcək. Beləliklə də, boru kəmərinin üstünlüklərindən istifadə etmək istəyən digər dövlətlər ondan yalnız kommersiya maraqlarının təmin edilməsi baxımından yararlanma bilərlər. Buna görə də, bu dövlətlər digər qaz mənbələrinə üz tutmalıdır"*.

Brüssel rəsmiləri “Trans-Xəzər” qaz kəməri layihəsi ilə bağlı yenidən xəyallar qurur¹

Nəhayət, Avropa Komissiyası başa düşdü ki, “Nabukko” konsorsiumunun əsas investorlarından olan Almaniyanın “RWE” şirkəti və tranzit ölkələrdən Macarıstan layihəni tərk edir. Buna görə də, Brüssel bürokratları indi “Trans-Xəzər” adlanan və maliyyə çətinliklərindən əziyyət çəkən qaz kəməri layihəsini bərpa etməyə cəhd edir. Məqsəd aydındır – “Nabukko”nun ixtisar variantı olan “Nabukko-West” layihəsi üçün çatışmayan resursları tapmaq və onun tamamilə iflasa uğramasının qarşısını almaq. Hətta Avropada belə, enerji siyasəti məsələləri üzrə bir çox mütəxəssislər başa düşürlər ki, İran da daxil olmaqla, beş Xəzəryanı dövlətin qazı olmadan “Nabukko” butaforiyadan başqa, bir şey deyildir.

İctimai əlaqələr üzrə avropalı ekspertlər “Trans-Xəzər” qaz kəməri layihəsinə hələ də xüsusi ad verməyib. Buna görə də, onların narahatlığı üçün kifayət qədər ciddi əsas vardır. Kəmərin tikintisi ilə bağlı Türkmənistan, Azərbaycan və Avropa Birliyi arasında danışıqlar 1990-cı illərin sonlarından bu günə kimi davam etməkdədir. 10 ildən artıq bir müddətdə geniş tərkibdə aparılan danışıqlara baxmayaraq, çoxsaylı sammit və görüşlərin, hələ ki heç bir nəticəsi yoxdur. AB özü də “Trans-Xəzər” qaz kəmərinə, hələ də maliyyə dəstəyi göstərməyib. Bəs, mübahisəli boru kəmərinin üzləşdiyi problemlər hansılardır? Nəyə görə siyasətçilərin əksəriyyəti layihənin uzunmüddətli perspektivdə həyata keçəcəyinə inanır və bunu, Brüssel rəsmilərinin heç vaxt reallaşmayacaq xəyalı adlandırmaqdan çəkinirlər? Bu sualların cavablarını belə ümumiləşdirmək olar:

¹<http://www.opednews.com/articles/Brussels-indulges-in-Trans-by-Igor-Alexeev-130316-795.html> by Igor Alexeev 3/16/2013

Xəzərin hüquqi statusu məsələsi hal-hazırda nizamlanmayıb. Buna görə də, sahiləni dövlətlər arasında ərazi mübahisələri qaçılmazdır. Hətta "Trans-Xəzər" layihəsində başlıca maraqlı tərəflər olan Azərbaycan və Türkmənistan arasında qaz yataqları ilə bağlı həll olunmamış problemlər hələ də mövcuddur: rəsmi Bakı və Aşqabad boru kəmərinin işləməsində böyük əhəmiyyət kəsb edən "Kəpəz" ("Sərdar") yatağı üzərində mülkiyyət hüququ ətrafında razılığa gələ bilməyiblər;

Azərbaycan və Türkmənistan hətta son nəticədə ikitərəfli sazişə imza atsalar belə, müstəqil təhlil geosiyasi reallığı nəzərə almalıdır. Rusiya, Qazaxıstan və İran boru kəmərinin Xəzərin altından keçəcək ilk hissəsinin fəaliyyətə başlamasına heç bir vaxtlə razılıq verməyəcək, çünki bu, ekoloji nöqtəyindən nəzərdən qəbul edilməzdir. Xəzər dənizi dünya okeanı ilə birbaşa bağlılığı olmayan qapalı hövzədir. Regionda yüksək seysmik aktivliyi nəzərə alsaq, sualtı boru kəmərlərində baş verə biləcək qəzaların səviyyəsinin də yüksək olma ehtimalı vardır. Məhz bu üzəndən Qazaxıstan prezidenti Nursultan Nazarbayev "Trans-Xəzər" layihəsinin gələcəyinin çox dumanlı göründüyü qənaətinə gəlmişdi;

Türkmənistanın təsdiqlənmiş qaz ehtiyatları və onun gələcək bazarı ilə bağlı suallar hələ də açıq qalır. "McKinsey & Company" şirkətinin ekspert qiymətləndirmələrinə görə, dünyanın ikinci ən böyük qaz yatağı olan Türkmənistanın "Qalkınış" sahəsi "çox mürəkkəb bölgələr" kateqoriyasına daxil edilir. Burada qaz hasilatının qiyməti dünya bazarlarında ən yüksək yerlərdən birini tutacaq. Türkmənistan tərəfi bu problemlərin hamısı barədə məlumatlıdır və yalnız öz sərhədləri daxilində layihənin reallaşmasını üzərinə götürüb. Bu isə o deməkdir ki, layihənin maliyyələşməsi, təhlükəsizliyi və gələcək inkişafı tərəfdaşları olan Azərbaycan və Avrokomissiyanın öhdəliyində olan məsələlərdir.

Türkmənistan qazının bazarda dayanıqlığı da şübhə altındadır. Belə ki, Avrozonada enerji istehlakı həcminin də aşağı düşməsinə səbəb olan böhranı nəzərə alsaq, Avropa Birliyinin bu qazın hamısını almaq iqtidarında olduğuna təminat vermək olduqca çətindir;

Türkmən qazı, onun ən böyük istehlakçılarında olan Çini səhnəyə gətirir. Lakin ortaya yeni bir sual çıxır: Bu qaz həm Qərbi, həm də Şərqi eyni vaxtda təmin etməyə qadirdirmi? Rusiyanın "RIA Novosti" agentliyinin verdiyi məlumata əsasən, çinli bir diplomat aşağıdakıları qeyd edib: *"Çin Türkmənistanın Avropa ölkələrinə uzanan boru kəməri inşa etməsinə və qazın qiymətində onun üçün Avropa bazarları ilə müqayisədə daha yüksək tariflərin müəyyən edilməsinə razı deyil. Buna görə də, "Trans-Xəzər" layihəsinin inkişaf etməməsi üçün rəsmi Pekin əlindən gələni edəcək"*. Qeyd etməliyik ki, Çin Türkmənistan iqtisadiyyatına ən çox sərmayə yatıran ölkələrdəndir.

Layihə qarşısında duran bütün maneələri nəzərə alsaq, bu gün sonu görünməyən danışıqlar və səs-küylü bəyanatlardan savayı, bir məsələ qalmadığını anlamaq olar.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Ön söz və ya Azərbaycanın enerji siyasəti tarixinin ən əhəmiyyətli hadisələri

“Bakı-Novorossiysk” neft kəməri	10
“Bakı-Supsa” neft kəməri	11
“Bakı-Tiflis-Ceyhan” Əsas İxrac Boru Kəməri	12
“Əsrin müqaviləsi”nin texniki-iqtisadi göstəriciləri	16
“Şahdəniz” qaz-kondensat yatağı və Cənubi Qafqaz Boru Kəməri	17
“Xəzərneftqaz” beynəlxalq sərgi-konfransı	20
Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu	21

I fəsil. Azərbaycanın neft strategiyası: geosiyasi və iqtisadi rakurslar

Amerika Birləşmiş Ştatlarının Xəzər dənizi və “Bakı-Tiflis-Ceyhan” boru kəməri ilə bağlı siyasəti	24
Giriş	25
ABŞ-ın Xəzər dənizində artan maraqları baxımından neft diplomatiyası	26
Regionda ABŞ siyasəti nəyə xidmət edir? Parçalanmaya, yoxsa inteqrasiya və birliyə?	29
Rusiya və İran	30
Türkiyənin Xəzər dənizi ilə bağlı siyasətdə açıq-aşkar subyekt kimi çıxış etməsi	36
“Bakı-Tiflis-Ceyhan” boru kəməri qarşısında duran maneələr	38
Son hadisələr	40
Nəticə	42
Birləşmiş Ştatlar Cənubi Qafqazla bağlı nə üçün diqqətli olmalıdır?	47
Senator Vicker: Azərbaycan-ABŞ tərəfdaşlığı mürəkkəb regionda demokratiya və təhlükəsizliyi gücləndirir	52
ABŞ və müttəfiqlərinin maraqları üçün həyati önəm daşıyan Azərbaycanın daha çox dəstəyə ehtiyacı var	54

Putinin gəlişi ilə Amerika kənara çəkilir	59
Vladimir Putinin Avrasiya ilə bağlı planlarına baxış	64
Xəzər dənizi və Arktika arasında kritik oxşarlıqlar	70
Daxili göl və açıq dəniz arasında	70
Xəzər dənizi unikal bir hövzədir	72
“Yaxın ətraf” – oxşarlıqlar	73
Qərb Krım münaqişəsinə qarşı məlumatsızlıq nümayiş etdirir	75
Qlobal Enerji Təhlükəsizliyi İdarəsi Azərbaycanın oynayacağı rolu nəzərdən keçirir	77
APCO Azərbaycanın maraqlarını müdafiə edir	81
Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra Qərbə doğru istiqamət alan Azərbaycan neft ehtiyatlarını inkişaf etdirmək üçün ABŞ şirkətlərini dəvət etmişdir	82
İranla münasibətlərdə gərginlik artır	83
2012-ci il “Avroviziya” mahnı müsabiqəsinə ev sahibliyi	85
Aralıq dənizində böyük “enerji oyunu”	86
Avrasiyanın enerji bazarlarına nəzarət etmək üçün Xəzər dənizi açar rolunu oynaya bilər	91
Xəzərdə “tısbağaların toplaşması”	97
Dünya liderləri region üçün Davos Forumu qədər əhəmiyyətli olan Xəzər Forumunda iştirak etmək məqsədilə Nyu-Yorkda toplaşmışlar	98
“Cənub Qaz Dəhlizi” sülh layihəsidir	102
Ermənistan regional uğurun bir hissəsi ola bilərdi	102
“Trans-Xəzər boru kəməri” layihəsinin reallaşmasında Azərbaycan və Türkmənistan qazına üstünlük verilməsi	104
“Trans-Xəzər” layihəsi regionda hərbi qarşıdurmaya gətirib çıxara bilər	106
Avrasiyanın qaz siyasətində gələcəyə baxış	110
Kiçik Xəzər sammitinin böyük nəticələri olacaq	114

***II fəsil. Enerji ehtiyatlarının dünya bazarlarına çıxarılması:
uzaqgörən siyasətə təsdiq, tərəddüd və təhdid dolu yanaşmalar***

Geosiyasi səyahət: Azərbaycan və Amerika	121
Amerika Birləşmiş Ştatları: Gənc qlobal güc mərkəzi	122
Azərbaycanın böyük əhəmiyyəti	125
Xəzər dənizindən Aralıq dənizinə qədər: Şərq-Qərb enerji dəhlizi reallığa çevrilməkdədir	129

İran Azərbaycanı təhdid edir	133
“Nabukko”: Boru kəməri boru xülyasına necə çevrildi	135
“Nabukko”: Şübhəli niyyət	136
Rusiya ayağını qaza basır	136
Qaz axınları	139
“Nabukko” dan sonrakı durum	140
Ən çox uduzan tərəflər	141
Oyunun sonluğu	141
Avropa İttifaqı “Nabukko”nu uduzanda Türkiyə nə itirdi?	142
Mixael Turner: Avropaya daha çox təbii qazın gəlməsi ABŞ-ın müttəfiqləri və insanların məşğulluğu üçün xeyirlidir	146
Azərbaycanın enerji sahəsində təsir rıçaqları	150
Respublikaçı Bridenstine: Xəzərin enerjisi Amerikanın təhlükəsizliyi deməkdir	155
Sobhani: Uğur əldə etməyin Azərbaycan nümunəsi	158
Respublikaçı Green: Amerikanın Azərbaycanla müttəfiqliyi yatırılmış sərmayədir	161
Boru kəmərləri və “yeni İpək Yolu”	164
Boru kəmərlərindən kənarında	166
Rusiyaya qarşı tətbiq olunan sanksiyalar “Cənub Dəhlizi”nin açılmasına gətirib çıxarır	166
Ed Roys Ukraynaya gedən konqresmenlərdən ibarət nümayəndə heyətinə rəhbərlik edir	171
Rusiyadan yan keçəcək qaz kəməri yeni təkan əldə edir	173
Enerji layihələrinə Rusiya tərəfdən gözlənilən təhlükəyə qarşı dayanmaq üçün “Cənub Qaz Dəhlizi”nin canlandırılması	178
Azərbaycanın “Şahdəniz-2” layihəsi və “Cənub axını”: potensial təhlükə	181
Azərbaycanın qaz təchizatına nəzarətlə əlaqədar Avropa planları təhlükə ilə üz-üzədir	191
Türkiyənin qaza ehtiyacı var	192
Azərbaycan “Qazprom”u geridə qoydu	194
Rusiyanın təsir dairəsindən azad siyasət yürüdülməsi	197
Zirvə toplantısından sonra Xəzər dənizi ilə bağlı suallar hələ də cavabsız qalır	199

III fəsil. Avropanın enerji təhlükəsizliyi Azərbaycandan keçir

Böyük Britaniya parlamentinin deputatı: "Avropanın Rusiya enerjisindən asılılığının azaldılması Britaniyanın maraqlarına uyğundur"	202
ABŞ və Avropa Rusiya qazına alternativ axtarır	205
Avropa üçün yeni enerji tərəfdaşı yeni boru kəməri Aİ-nin enerji təhlükəsizliyi imkanlarını artıracaq	208
Krımın enerji təhlükəsizliyinin bərpa edilməsi	211
Boru kəməri pokeri: Azərbaycan tuzları	214
Azərbaycan Avropa İttifaqının enerji təhlükəsizliyi məsələsində öz rolunu gücləndirir	218
Azərbaycan: Enerjinin yeni ünvanı	220
Ehtimal edilən 7 trilyonluq ehtiyat	223
"TANAP"-ın nəql həcmi artacaq	224
Modernləşən Bakı	225
Enerjidən gələn pul hara gedir?	226
Gürcüstan Xəzərin enerji dəhlizi kimi öz rolunu genişləndirmək istəyir	228
ABŞ və Rusiya arasında yaranan mübahisənin kökündə həqiqətdə nə durur: boru kəmərləri	232
"Qaz OPEK"-inin yaradılması	234
Şist qaz ixracı Rusiyaya veriləsi ən yaxşı cavabdır, lakin o, nə vaxta kimi bəs edəcək?	235
Azərbaycan ABŞ-ın qazla bağlı yeganə ümid yeridir	237
Azərbaycana edilən son səfərin əsas mövzu ilə əlaqələndirilməsi	240
"Cənub Qaz Dəhlizi" sülh və inteqrasiya layihəsidir	241
Rusiya-Ukrayna böhranı Azərbaycan və Türkmənistan arasında qaz ixracatı sahəsində əməkdaşlığa təkan verəcəkmi?	243
"Cənub axını" Avropanın enerji təhlükəsizliyini formalaşdırır, "Nabukko" geri qalır	246
Avropa Birliyi ilk növbədə "Cənub Qaz Dəhlizi" nə üstünlük verməlidir	252
Komissar AB enerji imperiyası sərhədlərinin genişləndirilməsinə çağırışlar edir	254
Od və buz	256

Paet: Azərbaycan və Mərkəzi Asiya ilə yeni əlaqələr AB-nin enerji müstəqilliyini artıracaq	257
AB/Xəzər regionu: AB-nin qaz təhlükəsizliyi və boru kəməri diplomatiyası	258
“Şərq Tərəfdaşlığı”	258
Siyasi və iqtisadi təzyiqlər	259
Xəzər qazı himayəçiləri arasında yerdəyişmə	261
“Nabukko” nun “kitabı bağlandı”	267
Avropa Birliyinin enerji təhlükəsizliyi məsələsi Leyborist Partiyasının Avropa Azərbaycan Cəmiyyətinin (TEAS) dəstəyi ilə təşkil edilmiş konfransın diqqət mərkəzində	269
Rusiyaya arxalanaraq: Avropanın mövcud boru kəməri sənayesinin ümumi icmalı	273
Rusiyanın Avropaya qaz təchizatı	274
2020-ci ilə qədər boru kəmərlərinin fəaliyyət istiqamətləri	275
Avropanın boru kəməri nəqliyyatı ilə əlaqədar üzə çıxan problemlər	277
Böyük qaz layihəsi balanslaşdırma siyasətindən asılıdır	279
Brüssel rəsmiləri “Trans-Xəzər” qaz kəməri layihəsi ilə bağlı yenidən xəyallar qurur	281

AZƏRBAYCANIN ENERJİ SİYASƏTİ QƏRB MƏTBUATINDA

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında
Tərcümə Mərkəzi
Bakı–2015

Texniki redaktor: *Nəriman Veysəloğlu*
Kompüter dizaynı: *Aqil Əmrahov*
Korrektorlar: *Kəmalə Cəfərzadə, Selcan Məmmədli*

Çapa imzalanıb: 10.07.2015. Kağız formatı: 60x84 ¹/₁₆.
Ofset çapı. Fiziki çap vərəqi: 18. Tiraj: 500. Sifariş:

Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi
Bakı şəh., Ə.Topçubaşov küç. 74

Təqdim olunmuş hazır fayldan “Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya”
müəssisəsinin mətbəəsində çap olunmuşdur.
AZ1052, Bakı, F.Xoyski küç., 121^A